

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Анатолій Загнітко

**СЛОВНИК СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ:
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ**

Том 2

К – О

Донецьк ДонНУ 2012

ББК 81-4(Укр-4)

С 48

Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 350 с.

ISBN 978-966-639-554-5

У словнику схарактеризовано сучасну лінгвістичну термінологію з відповідним тлумаченням термінів, розкриттям їхньої етимології, зв'язків з іншими термінами та висвітленням їхньої багатозначності та функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Водночас кваліфіковано лінгвістичні терміни і поняття з визначенням їхнього навантаження в тих чи тих лінгвістичних напрямках або інших суміжних з лінгвістикою науках, де відповідний термін і поняття мають поширення. Характеристика термінів подана з належним підтвердженням фактичним матеріалом. Особливістю видання є максимальне охоплення утрадиційненої лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять з виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням синонімічних та антонімічних зв'язків.

Видання розраховане на науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання.

Рецензенти: *Василь Грециук, доктор філологічних наук, професор* (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Ніна Гуйванюк, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Світлана Соколова, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Відповідальний редактор: *Іван Вихованець, член-кореспондент Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор* (Інститут української мови Національної академії наук України)

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 11 від 30 листопада 2012 року)

ISBN 978-966-639-554-5 © А. Загнітко

© Донецький національний університет

ЗМІСТ

ВСТУП	4
СТРУКТУРА СЛОВНИКА	7
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ	8
<i>К</i>	9
<i>Л</i>	120
<i>М</i>	163
<i>Н</i>	275
<i>О</i>	306

Вступ

Сучасна лінгвістика розвивається досить стрімко. Зміна науково-лінгвістичних парадигм – порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами – дососюрівської, сосюрівської, постсосюрівської / елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної – зумовлює з'яву нових термінів і понять, водночас переосмислення вже усталеного поняттєво-термінологічного апарату і спробу подати розгляд аналізованих явищ у різних вимірах, аспектах, площинах. Усе це зумовлює не завжди послідовне врахування статусу відповідних понять, інколи внутрішню суперечність у використанні тих чи тих термінів і понять. За останні роки утворилося надзвичайно багато нових і новітніх термінів і понять, що вимагають свого належного тлумачення і відповідного застосування в суто теоретичних і теоретико-прикладних дослідженнях. Водночас на перетині лінгвістики з іншими науками і науковими напрямками сформувалися міждисциплінарні науки – соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, патолінгвістика, нейролінгвістика, юридична лінгвістика, сугестійна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, комунікативна лінгвістика та інші, що витворюють власний поняттєво-термінологічний апарат і залучають уже усталений лінгвістичний корпус для належного тлумачення досліджуваних явищ. Та й у межах власне-лінгвістичних пошуків постали нові напрями, активізувалися міжрівневі студіювання, що знову ж таки зумовило постання нових термінів і понять. Усе це вимагає відповідного реагування і не тільки використання тих чи тих термінів і понять, але й розуміння їх. Водночас у межах науково-лінгвістичних парадигм сформувалися течії, напрями, школи тощо, що послуговуються відповідним термінологічно-поняттєвим апаратом, але часто вкладаючи власне розуміння в окремі його вияви. Усе це засвідчує, що сьогодні вкрай необхідна систематизація сучасного поняттєво-термінологічного лінгвістичного апарату і витлумачення його належним чином.

Основною особливістю сучасної лінгвістичної термінології, як граматичної, так і будь-якої іншої, є багатозначність використовуваних термінів. Це також вимагає відповідного узагальнення та осмислення активних використань термінів, їхньої належної систематизації.

У пропонованому словнику використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів, ніж це спостережувано в традиційних термінологічних виданнях. Визнаючи наявність аналітичних термінів, що все більшою мірою повноправно і широко заявляють про себе, у словнику використано принцип організації таких словосполучень за моделлю “стрижневе слово + залежне / залежні”, тому кожний термін наведено за стрижневим словом, у постпозиції щодо якого наявний

аналітичний / аналітичні компоненти, пор.: *форма граматична, форма морфологічна, форма синтаксична, форма стилістична, форма типологічна* і под. Такий підхід дозволяє користувачеві побачити увесь діапазон наявних сьогодні лінгвістичних термінів з тим чи тим опорним (стрижневим) словом і водночас полегшує освоєння подібних лінгвістичних термінів. Особливо це стосується тих напрямів і шкіл, де з тим чи тим аналітичним компонентом витворюється низка термінів, пор.: *мовленнєвий акт* → *ініціативний мовленнєвий акт, непрямий мовленнєвий акт, прямий мовленнєвий акт, пропозитивний мовленнєвий акт, мовленнєвий акт вимоги, реактивний мовленнєвий акт, фінальний мовленнєвий акт* тощо. За традиційного розташування термінів кожний з них розглядався би у відповідній абетковій позиції, що унеможливило б цілісне сприйняття сучасного тлумачення подібних понять. Надання ж основного виміру стрижневому компонентові *акт* дозволило поєднати такі терміни в одному абетковому просторі та водночас запропонувати цілісний вимір семантико-парадигматичних відношень такого типу термінів і понять.

Водночас такий принцип лексикографічного структурування понять і термінів виявляє найпотужніші тенденції аналітичного термінотворення, що на сьогодні постають домінуючими, забезпечуючи послідовне диференціювання понять, надання кожному з них вичерпних кваліфікаційних і класифікаційних ознак. Тому в Словнику сучасної лінгвістики: 1) відібрано й систематизовано найпоширеніші терміни, що активно використовуються в теоретичних, теоретико-прикладних і суто прикладних мовознавчих дослідженнях; 2) запропоновано розгляд семантично оновлених термінів класичного мовознавства з урахуванням їхнього традиційного тлумачення і кваліфікації; 3) схарактеризовано стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідношення із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл; 4) запропоновано компактне тлумачення основних термінів граматики (різних її аспектів і вимірів – ідеографічного, функційного, комунікативного і под.), лексикології, фонології, словотвору, а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, патопсихолінгвістики, прикладної лінгвістики, судової лінгвістики, сугестивної лінгвістики та ін. (більшість цих термінів вимагає врахування їхнього зв'язку з основними науками та функціонуванням у лінгвістиці, в силу чого тлумачення постає досить проблемним і не завжди адекватним); 5) ураховано специфіку розвою лінгвістичних студіювань початку XXI століття, коли активними постали дослідження з лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсної практики, що знайшло свій вияв у структурі Словника сучасної лінгвістики.

У Словнику сучасної лінгвістики, в силу можливого, вичерпно схарактеризовано кожний термін з адекватним простеженням його

належності до різних студіювань і досліджень (комунікативної лінгвістики, дискурсології, когнітивної лінгвістики, функційної лінгвістики, психолінгвістики тощо) з послідовним урахуванням динаміки семантичного наповнення терміна, активізації його сучасних семантико-парадигматичних відношень, розширенням синтагматичної потужності творення термінів, пор.: *компетенція* → *дискурсивна, інтерактивна, комунікативна, лінгвістична, комунікативна, міжкультурна, лінгвокультурна, мовна, прагматична, предметна, соціокультурна, феноменологічна* та ін.

Словник сучасної лінгвістики основним завданням має допомогти в розумінні терміна і відповідного поняття, вияві його основних і неосновних зв'язків з іншими термінами та поняттями, з'ясуванні статусу в сучасній лінгвістичній науці. Тлумачення та характеристики термінів і понять подано вичерпно з можливою вказівкою розширення їхніх диференційних і характеризувальних ознак через інші терміни і поняття.

У Словнику сучасної лінгвістики не охоплено розгляд мов світу (див., наприклад: Левицький Юрій-Мирослав. Мови світу : Енциклопедичний довідник / Юрій-Мирослав Левицький. – Львів: Місіонер, 1998. – 204 с.; Milewski T. Atlas Lingwistyczny języków świata / T. Milewski. – Т. 1. – Lublin – Kraków: Nakład i wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1948. – 62 map.; Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. – Вид. 2-е / І. Дубович. – Львів: Панорама, 2003. – 580 с.) в силу його обмеженого формату та наявності спеціальних видань з цієї проблеми. Не висвітлено також у межах лексикографічного видання постаті відомих лінгвістів та етапні лінгвістичні праці, що знову ж таки мотивовано особливостями структурування Словника сучасної лінгвістики, його засадничими принципами – охопити найширше коло сучасних лінгвістичних термінів і понять з належним їхнім висвітленням, коментуванням і тлумаченням.

СТРУКТУРА СЛОВНИКА

1. Загальні принципи будови. Словник побудовано за абетковим принципом. У межах кожної абетки враховано семантичне та структурне навантаження стрижневого слова, тому за стрижневим словом (поняттям) слід шукати відповідні терміни та поняття, пор.: *функційна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, описова лінгвістика, теоретична лінгвістика* та ін. – усі ці терміни розташовані в межах літери *Л* за початковим компонентом стрижневого слова *лінгвістика*. Тому в кожному терміні слід відразу ж установити стрижнєве слово. Так, у термінах типу *складнопідрядне речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення розчленованої структури, складнопідрядне речення нерозчленованої структури, односкладне речення, неповне речення, безсполучникове речення* стрижневим постає слово *речення*, тому всі відповідні статті розташовані в межах літери *Р*, зокрема в розгляді *речення*.

2. Структура словникової статті. Словникова стаття містить: 1) основне слово (наприклад: *синонім, антонім, паронім, персоніфікація* і под.); 2) кваліфікацію походження терміна, тобто вказівку на мову, з якої його запозичено, та можливий сучасний переклад такого терміна (пор.: **Компетенція** (лат. *competentia* від *competo* – взаємно прагну, відповідаю); якщо ж термін є похідним, то в дужках наведено можливе твірне слово та вказано афікс, за допомогою якого утворено похідне (наприклад: **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*)), за умови необхідності вказано також і основне твірне поняття, що стало основою терміна (пор.: **феноменологічна** (грецьк. *phainomenon* – те, що з'являється + ...логія; прикм. від ім. *феноменологія*)); 3) визначення нормативного наголосу (**Багатокомпонентне складне (багаточленне, ускладнене) речення**); 4) кваліфікацію тих термінів і понять, до яких варто звернутися для вичерпного їхнього розуміння й вияву статусу в лінгвістичних студіюваннях (пор.: Див.: **Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична**); 5) в одній словниковій статті кілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття, їх подано як заголовні (**Метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний / Метод компаративний** (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний); **Міжособистісна комунікація** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) **комунікація / Діадична** (грецьк. *diadyka* – між особами) **комунікація** та ін.); 6) транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків (пор.: *боро[д'б]а, тітчин [тіч:ун]* тощо); 7) ілюстративний матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища (наприклад:

Найчастіше професіоналізми застосовуються в усному мовленні людей певного фаху. У писемній формі вони вживаються у виданнях, адресованих фахівцям окремих галузей науки та виробництва (буклети, інструкції тощо). Професіоналізми постають поширеним засобом створення гумористичних ситуацій: *«Для качок потрібні тороки, чи, як їх іще називають, "удавки" – коротенькі шкіряні стьожечки з кільцем на кінці – робити петлю. В ту петлю просовується качача голова, петля зашморгується, й качка гордо висить у вас біля пояса. Ясно, що чим більше ви візьмете з собою таких "удавок", тим більше вб'єте качок»* (Остап Вишня)); 8) особливості тлумачення певного терміна тим чи тим дослідником, причому наголошено на авторстві такого розгляду.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійська мова;
 біл. – білоруська мова;
 болг. – болгарська мова;
 в'єтн. – в'єтнамська мова;
 грецьк. – грецька мова;
 лат. – латинська мова;
 нім. – німецька мова;
 рос. – російська мова;
 перс. – персидська мова;
 прованс. – провансальська мова;
 серб. – сербська мова;
 татарськ. – татарська мова;
 укр. – українська мова;
 фран. – французька мова;
 чеськ. – чеська мова.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Іг Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її
 Йй Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс
 Тт Уу Фф Хх Цц Чч Шш Щщ Ъь Юю Яя

К

Каданс (франц. *cadance*, від лат. *cadenc* – який падає, закінчується) – тип мелодики мовлення, характерний для закінчення фрази оповідної моделі мовлення.

Какемфатон / Кацемфатон (грецьк. *kakemfaton* – той, що негарно звучить, непристойний) – непристойний двозначний вислів, непристойний натяк: *Закохані в неї чоловіки інколи навчають її* (розмовне мовлення).

Какофонія (грецьк. *kakus* – поганий, непристойний і *phōne* – звук, мова) – поєднання слів, унаслідок чого постає безладна послідовність звуків або непристойне слово, мимовільний каламбур, двозначність: *Зарплата, але не плата*. Кваліфікується як мовленнєвий недогляд, тому слід не допускати такі словосполучення при написанні й виголошенні фраз; безладне хаотичне нагромадження звуків, різновид дисонансу, доведений до абсурду. Використовувалася авангардистами, зокрема футуристами.

Каламбур (франц. *calembour* – гра слів) – стилістичний прийом / стилістична фігура зближення різних за значенням слів, іноді схожих за звучанням, що створює комічний ефект; різновид гри слів, що полягає у створенні комічно-сатиричного ефекту шляхом обігравання близьких за звучанням чи однозвучних одиниць з різними значеннями, або ж слово вживається в такому лексичному оточенні, яке примушує сприймати його у двох планах, з двома значеннями: *Нічого, що ікра чорна – лиш би хліб був білий!*, пор. також: *З коси бузько летів на балку / (Косар косу там брав на брус), / І сів бузько в дворі на балку, / На довгий дерев'яний брус* (Дмитро Білоус). Каламбур може ґрунтуватися на омонімії, паронімії або вживанні різних значень того самого слова: *У мене є брат Ігор, він має багато ігор...* та ін.

Див.: *Гра слів; Парономазія*.

Каламбур (франц. *calembour* – гра слів) **міжмобний** – жарт, що ґрунтується на співзвучності фраз, висловів двох різних мов, пор. жартівливий переклад О.Пушкіним латинського виразу *O, rus!* (О, село!) як *O, Русь!*

Калібрування (франц. *calibre*) – у **дискурсології** – 1) дія стійкої параметричної матриці, спонтанно утвореної в середовищі, що створює симпосиметричний щодо неї об'єкт; 2) смислопороджувальна або смислзмінювальна дія контекстної матриці дискурсу.

Каліграфія (грецьк. *kalligraphia* – почерк) – мистецтво писати красивим, чітким почерком.

Калькування / Калька (франц. *calque* – копія, прозорий папір або тканина; пор. також англ. *translation loan-word, calque*,

нім. *Übersetzungslehnwort*, ісп. *calco*) – слово або вислів, утворені за зразком іншого слова чи вислову внаслідок буквального перекладу його частин з іншої мови; поширена у книжному та розмовному мовленні. Досить часто постає за двомовності та багатомовності; наприклад: *відмінник* – від російського *отличник*, *льотчик* – від російського *лётчик*, витіснивши українське слово *літун*, *вертольот* – від російського слова *вертолёт*. Інколи калькуються і фразеологізми: *через терни до зірок* – від лат. *per aspera ad astra*. Механічне калькування збіднює, інколи спотворює мову (слово *рожа* витіснене з українського активного словника, тому що його зміст нівелювався під впливом російського однозвучного за звучанням слова, але з відмінним вульгарним лексичним значенням; пор. також українське *ссати*), засмічує її лексичний склад, призводить до втрати її національної специфіки.

Калькування поширене також й у фразеології, де воно постає прихованішим. Тому слід розмежовувати: 1) **кальки лексичні** (нім. *Ausdruck* ← лат. *ex + pressio*, лат. *anticipatio* ← грецьк. *prylēpsis*; укр. *враження* ← фран. *impression* та ін.), що утворені слідом за морфемами іншомовного слова: *хмарочос* (англ. *skyscraper*), інколи переклад може бути частковим. Так, у слові *телебачення* перекладено тільки другу частину *бачення* (лат. *visio*), а першу частину *теле-* (грецьк. *tele* – далеко) повністю збережено. З-поміж кальок лексичних розрізняють: а) **структурно-семантичні (словотвірні)** – постають унаслідок перекладу іншомовного слова за морфемами, пор.: лат. *agricultura* – *землеробство*; франц. *demimonde* – *напівсвітло*; б) **семантичні** – набуття певним словом рідної мови вторинного (переносного, похідного) значення під впливом іншомовного слова, пор., наприклад: укр. «дати» набуло значення *влаштувати обід* під впливом франц. *donner* «дати урок» та нім. *Geben* «обід; давання»; 2) **кальки фразеологічні** – переклад дослівно, за словами: укр. *цілком і повністю* ← нім. *im Ganzen und Vollen*; *коротко та ясно* ← нім. *kurz und bindig*) та 3) **кальки синтаксичні** (англ. *syntactic calque*) – синтаксична модель, що склалася у певній мові внаслідок безпосереднього впливу іншої мови.

У німецькій лінгвістичній термінологічній системі кальки виступають диференційованішими щодо самого найменування цього явища за його певними різновидами (*Kalkierung, Calque, Lehnprägung*) та належної їхньої інтерпретації. Так, констатує, що три позначення кальок є «zusammenfassende Beziehung für Lehnbedeutung und Lehnbildung», – укладачі «Metzler Lexikon. Sprache», наголошують на недостатньому розмежуванні цих термінів: «Letzterer Begriff wird vielfach wiederum als Oberbegriff für Lehnübersetzung, Lehnübertragung und Lehnschöpfung verwendet... Eine einheitliche Terminologie hat sich bisher nicht etabliert. *Lehnschöpfung* – relativ freie semantische Nachbildung eines fremdsprachigen Ausdrucks: dt. *Sinnbild* ← griech. *symbolon*. Die *Lehnschöpfung* ist von der *Lehnbedeutung* schwer abzugrenzen.... *Lehnübersetzung* bezieht für die

Übersetzung eines fremdsprachigen Ausdrucks in die Nehmersprache, z. B. dt. *Lautsprecher* ← eng. *loudspeaker*. *Lehnübersetzung* ist oft schlecht gegen die *Lehnübertragung* abzugrenzen, bei der ein fremdsprachiger Ausdruck nur «annähernd» in die Nehmersprache übersetzt wird, z.B. dr. *Wolkenkratzer* < engl. *Skyscraper*». Для фразеологічної кальки тут запропоновано термін *Lehnwendung* – «Bezeichnung für fremdsprachige Redewendungen, Zitate oder Geflügelte Worte, die wörtlich in eine Nehmersprache übernommen werden, z. B. frz. *l'art pour l'art*, ital. *la dolce vita*; Entlehnung. Teils werden auch Übersetzungen fremdsprachiger Wendungen als *Lehnwendung* bezeichnet (etwa *das süße Leben*)» (Metzler Lexikon. Sprache (2005)). Сучасний мовний розвиток заповнили кальки з російської мови, що суттєво знижує рівень культури української мови, пор.: *виключення з правил* (правильно – *виняток*), *виписка з протоколу* (правильно – *витяг*), *на протязі року* (правильно – *протягом року*) та ін.

Канáл (лат. *canalis* – труба, жолоб) / **Канáл комунікáції** (лат. *communicatio* – шлях) – той чи той шлях (звуковий, зоровий, тактильний, нюховий, смаковий та ін), що поєднує комунікантив – адресанта й адресата; у процесі спілкування враховує фізіологічні можливості людини. Найважливішими К.к. постають: звуковий, зоровий, тактильний, нюховий, інколи смаковий (національні страви), щоправда, останній швидше належить до супровідних.

Див.: *Спілкування; Комунікáція; Адресант; Адресат.*

Кандитів (англ. *kandytyv*) – денотативна роль сирконстантного типу, умова: *Згідно з чинним законодавством громадяни країни мають право отримати земельні ділянки у пожиттєве володіння з правом передання у спадщину, в оренду і у приватну власність* (Україна молода. – 2008. – 16 грудня).

Канцелярізм / Канцелярізми (лат. *cancellaria* – канцелярія) – слово / слова, стійке словосполучення / стійкі словосполучення, граматична форма / граматичні форми, конструкція / конструкції, що постає / постають специфічною одиницею офіційно-ділового стилю літературної мови, зокрема його адміністративно-канцелярського підстилю: *відповідач, квартиронаймач, посилити відповідальність* та ін. У художньому мовленні виступають засобом стилістичної виразності. Поза офіційно-діловим стилем та спеціальним стилістичним вживанням у художніх творах канцеляризми засмічують мовлення.

Див.: *Лексика ділова.*

Канцеляріт (лат. *cancellaria* – канцелярія) – невиразне, образно знебарвлене мовлення, перенасичене словами і зворотами офіційно-ділового стилю.

Див.: *Канцеляризм / канцеляризми.*

Капацитів (лат. *capatio*) – різновид хабітуаліса зі значенням займатися постійно тим, що названо вихідним дієсловом.

Капітал (франц., англ. *capital* від лат. *capitalis* – основний) **культурний** (прикм. від ім. *культура*) – знання і стилі, напрацьовані культурою, як ресурси формування особистостей та досягнення суспільного впливу.

Капуцінада (італ. *sarriscino* від *sarriscio* – капюшон) – смішна проповідь.

Див.: *Бурлеск*.

Карабоніміка – розділ ономастики, що вивчає назви човнів, суден, катерів, яхт (Аврора, Сагайдачний, Варяг, Меркурій, Пам'ять і под.). Інколи цей розділ називають **наутонімікою** або **каронімікою**.

Карта (грецьк. *χάρτης* (*chōrti*)) **звукова** (англ. *sound card*) – у **прикладній лінгвістиці** – пристрій, що дозволяє працювати на комп'ютері зі звуком. У наш час звукові карти бувають трьох типів: убудовані в материнську плату (інтегровані звукові карти), окремі плати розширення і зовнішні пристрої. Типова К. з. включає звукову мікросхему, що містить цифро-аналоговий перетворювач (ЦАП), який конвертує записаний або згенерований цифровий звук в аналоговий формат. Вихідний сигнал надходить на підсилювач, навушники або зовнішній пристрій, використовуючи стандартні роз'єми. Відтворення звука переважно здійснюється за допомогою багатоканальних ЦАП, що підтримують одночасне відтворення звуків різної висоти й гучності, а також звукові ефекти в реальному часі. Багатоканальне відтворення звука також використовується для синтезу звука за допомогою цифрових банків інструментів (англ. *wavetable*), що займає невелику кількість постійної або флеш-пам'яті і містить звуки MIDI-інструментів. Інший шлях синтезу звуків полягає у використанні «аудиокодеків» і вимагає відповідного програмного забезпечення, сумісності з MIDI та багатоканальної емуляції.

Карта (грецьк. *χάρτης* (*chōrti*)) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) / **Карта діскурсу** (лат. *discursus* – здогад, міркування, фран. *discours* – мовлення, промова, виступ) **когнітивна** – інформаційна модель репрезентації комунікативної ситуації і тексту як її посередника; інформаційна модель тексту, що містить ментальні репрезентації та функціонування смислових програм. Визначальним прийомом цього методу постає концептуальний аналіз.

Картина світу – сукупність знань, думок, уявлень учасників спілкування щодо реальної або уявної дійсності; вторинне існування об'єктивного світу, закріплене та реалізоване у своєрідній матеріальній формі.

Див.: *Мова; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна*.

Картина світу аксіологічна (прикм. від ім. *аксіологія*) – складник концептуальної і мовної картин світу, що моделюється як сукупність взаємопов'язаних оцінних суджень, співвідносних з юридичними,

релігійними, моральними кодексами, усталеними судженнями, типовими фольклорними, літературними сюжетами тощо.

Див.: *Мова; Картина світу; Картина світу мовна; Картина світу концептуальна.*

Картина світу гіндерна (прикм. від ім. *гендер*) – картина світу, особливістю якої виступає виявлюваність чоловічого або жіночого начал у її структуруванні, пор. навантаження зменшено-пестливих форм у жіночому або чоловічому мовленні, ускладнення простих речень у цих різновидах мовлення тощо.

Картина світу концептуальна (лат. *conceptus* – думка, уявлення) – усезагальний образ світу, що існує у свідомості певного соціуму в той чи той період історії і становить ґрунт його світобачення; різновид картини світу; мисленнєві узагальнені уявлення певного колективу, певної національності, людства загалом про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, що кваліфікована як об'єктивна), відображені в науково-абстрагованих поняттях.

Див.: *Картина світу.*

Пор.: *Картина світу мовна; Картина світу аксіологічна.*

Картина світу мовна – 1) те саме, що внутрішня форма мови (див.: *Форма мови внутрішня*); 2) вияв у категоріях (значною мірою і у формах) мови уявлень певного мовного колективу про будову, елементи і процеси дійсності в її співвідношенні з людиною, що постає основною фігурою мови і як мовець, і як основна активна особа світопорядку, про який сама людина говорить (пор., напр., прямий вияв уявлень про живу і неживу природу в мовній категорії істот – неістот, відносний вияв її в категорії роду іменників (свого часу Ян (Іван) Бодуен де Куртене говорив про максимальну сексуалізацію світу в слов'янських мовах через категорію роду, що поєднує в собі і семантику статі (чоловічий / жіночий рід), і семантику дорослості / недорослості (чоловічий – жіночий / середній); цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї, здійснюване засобами мовної номінації зображення людини, її внутрішнього світу, дійсності, природи тощо. Особливості К. с. м. виявляє передусім лексика історико-культурного, етнографічного типу, пор., наприклад, укр. *бандура, булава, гетьман, галушки, бунчужний, курінь* тощо; рос. *балалайка, опричник, сарафан, частушки* і под. Окремі слова національної мови постають як відповідні національні символи, пор.: укр. *калина, рушник, хата, писанка* та ін.; рос. *береза, масленица, матрешка* і под. К.с.м. є національно-неповторною; система понять, характерна для кожної мови, за допомогою якої мовці сприймають об'єктивний світ, категоризують його і втілюють у системі мовних категорій. К.с.м. як відображення в категоріях, одиницях і формах мови національних уявлень про будову, елементи, процеси тощо об'єктивної дійсності не тотожна науковій картині, оскільки в ній наявні

компоненти, що витлумачувані наукою як хибні (пор.: *мавки, перелесники, русалки, лісовики* і под.).

Див.: *Картина світу; Мова*.

Пор.: *Картина світу концептуальна; Картина світу аксіологічна*.

Карті́на світу наї́вна – різновид концептуальної картини світу, результат практичного пізнання навколишнього світу з відповідними етнічними (національними) особливостями, що знаходить вияв насамперед у лексичному (словниковому) складі мови.

Див. також: *Картину світу мовна*.

Пор.: *Картина світу наукова*.

Карті́на світу науко́ва – різновид концептуальної картини світу, результат теоретичного пізнання й осмислення сутнісних властивостей об'єктів.

Пор.: *Картина світу мовна; Картина світу концептуальна*.

Ка́ртка – один з найпоширеніших прийомів лінгвістичного експерименту, виготовлений вручну або за допомогою технічних засобів. Правила заповнення картки зумовлені технікою лінгвістичної вибірки. У методіку ручного лабораторного експерименту входять правила вибірки та опрацювання карток. К. уможлиблює відтворення досліджуваного факту в будь-якому зв'язку і необхідну кількість разів.

Карто́тека лінгвісти́чна (прикм. від ім. *лінгвістика*) – сукупність карток, систематизованих згідно з метою дослідження.

Картува́ння когніти́вне (прикм. від ім. *когніція*) – К. к. як методика політичних і соціальних наук сформувалось у сімдесяті-вісімдесяті роки двадцятого століття, його концепція постала у працях американського політолога і соціолога Р. Аксельрода, інших американських і скандинавських учених. Цей метод уможлиблює вияв репрезентованої в політичних текстах структури каузального роздуму (що чому сприяє / перешкоджає, що з чого випливає, що дає такі наслідки тощо) і на цій підставі зробити висновки про мислення автора тексту та його бачення політичної ситуації. Певною мірою, когнітивне картування дозволяє встановити чинники, що враховують політики в ситуаціях вживання тих чи тих заходів, визначення напряму вирішення ситуації. Стратегія вибору чинників і прогнозує можливу типологію політичного мислення.

Див.: *Лінгвістика політична; Лінгвістика прикладна; Теорія мовного впливу*.

Пор.: *Контент-аналіз*.

Ка́ста (порт. *casta* – рід, покоління) – замкнута група людей зі специфічними традиціями, посвятами, нормами поведінки і спілкування, стилем життя, здебільшого з особливим різновидом комунікації, що знаходить відображення у формулах мовленнєвого етикету, певних лексичних фондах; особливо актуальними є фонові знання в комунікації.

Пор.: *Арготизм; Жаргон; Сленг*.

Катайкóніми (грецьк. *kataikonimy*) – самоназви мешканців певних територій, населених пунктів, держав і под.: **татарстанець** ← *Татарстан* та ін.

Катáліз (грецьк. *katalysis* – руйнування) – відновлення недостатніх (опущених) компонентів речення. Пор.: *Ми тут обмінялись (думками) і можемо (зробити висновок)*; у **дискурсології** – 1) явище, пов'язане зі стрибкоподібним фазовим переходом системи з одного стану до іншого; відбувається внаслідок появи в системі певного нехарактерного для неї атрактора або в силу дії нестандартної сукупності зовнішніх параметрів; слід розрізнити два ступені каталізу: руйнування первинних зв'язків у структурі та її реорганізація шляхом нових зв'язків; 2) процедура побудови моделі шляхом особливого нестандартного використання мовного оператора – каталізатора – щодо типової структури, або шляхом впливу контекстної матриці на окремих вислів, що зумовлює створення нового смислу, який контрастує з первинно-вихідним; протиставлений процедурам аналізу і синтезу.

Каталіза́тор (грецьк. *katalysis* – руйнування) – у **дискурсології** – оператор каталізу, що виконує реорганізувальний вплив на вихідну типову структуру або, більш загально, організувальний вплив на сукупність розрізнених сутностей; у дискурсі в цій ролі може виступати як лексичний, так і матричний (контекстний) оператор.

Катáфора (грецьк. *kataphora* – виверження) – розміщення займенника перед іменником, чим створюється ефект очікування пояснення смислу попереднього займенника і часто дає відтінок урочистості: *Але де ж він, минулорічний сніг?* (Ф. Війон); вживання слова (словосполучення), призначенням якого виступає відсилання до іншого слова (словосполучення), що розташоване далі в тексті: *Микола привіз для неї трохи цукру, картоплі, олії, якийсь напівпобитий посуд – все на два тижні, і мати залишилась одна, щоб знову чекати* (Олекса Слісаренко).

Пор.: **Анафора; Антиципація.**

Катáхреза (грецьк. *katēchresis* – зловживання) – 1) різновид гіперболічної метафори, у якій поєднуються слова, логічно між собою не узгоджені (*червоне чорнило, пекучий лід* тощо); застосування слова або вислову, терміна до поняття, яке ним не позначають. Інколи використовується як художній прийом: *Багатьох зараз мучить ностальгія за минулим (ностальгія означає «туга за рідною хатою або батьківщиною»); не будемо даремно витрачати час; перше бойове хрещення (пор. перше бойове випробування, хрещення вогнем); піднімаю тост, панацея від жиру (заголовок газетної статті); балик (про продукт з м'яса, пор. балик у тюркських мовах означає рибу); проковтнув бутерброд одним махом, переступати будь-яку межу.* Частіше подібні тропи називають оксюморонами, оскільки вони витворюються завдяки незвичайному використанню епітетів (пор. назва поетичної збірки Василя Стуса «*Веселий*

цвинтар»); 2) інколи катахреза вживається в ширшому розумінні – як поєднання несумісних понять: *Я вже човен в снігах. Я в світи вже гребу* (Микола Вінграновський); троп; несподіване вживання слова, розвиток нового значення або розширення предметно-поняттєвої віднесеності слова, що не відповідає і навіть суперечить його первісному значенню, внутрішній формі.

Категорематичний – те саме, що й **повнозначний**.

Категорематичні слова – те саме, що й **повнозначні словам**.

Категоризація (англ. *categorization* від грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження + суф. *-изація*) – 1) підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику досвіду (категорію) і визнання його членом цієї категорії; 2) процес утворення і виділення певних категорій, членування об'єктивного простору і внутрішнього світу людини за його сутнісними характеристиками функціонування та екзистенції (буття), упорядковане подання різноманітних явищ шляхом ущільнення їх до певної кількості розрядів або угруповань тощо; у **когнітивній лінгвістиці** – поділ зовнішнього та внутрішнього світів людини на категорії, що виявляють знання про сутність її існування, а також відношення до сформованих категорій явищ об'єктів і процесів, яким властиві певні подібності.

Категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **зумовлювані (категорії другорядні)** – конкретні категорії, що існують на основі більш загальних, здобувають свій лінгвістичний зміст на їхньому тлі, входять до складу загальних категорій, які їх зумовлюють.

Категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **класифікаційні** (прикм. від ім. *класифікація*) – граматичні категорії, що характеризують ціле слово, є його постійною ознакою і служать рубриками класифікації слів (напр., *категорія роду іменника, категорія виду дієсліватошо*).

Категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **комунікативного** (прикм. від ім. *комунікація*) **кодексу** (лат. *codex* – книга) – комунікативна мета і комунікативний намір, на яких ґрунтується комунікативний кодекс і які відіграють роль так званих регуляторів комунікації.

Категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **лінгвістичні** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – загальні властивості різних класів і розрядів мовних одиниць, що конституують ці класи та набувають різноманітного мовного відображення: морфологічного, синтаксичного, просодичного й т. ін. – при різному змісті (граматичному, лексичному, стилістичному й т. ін.).

Категорії (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **поняттєві** – загальні смислові компоненти, властиві не окремим словам і системам їхніх форм, а широким класам слів, що виражаються

в мові різноманітними засобами (прямо чи непрямо, явно чи приховано, лексично, морфологічно або синтаксично).

Категорії (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) **приховані граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) – семантичні й синтаксичні ознаки слів чи словосполучень, що не мають явного морфологічного вираження, але є суттєвими для побудови й розуміння висловлення, зокрема тому, що вони впливають на сполучуваність слів.

Категорії (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) **слів граматико-семантичні** – те саме, що частини мови.

Див.: *Частини мови*.

Категорії (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) **словозмінні граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) – категорії, яких слово може набувати залежно від іншого слова, з яким воно поєднується у мовленнєвому ланцюжку.

Категорії (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) **частин мови** – те саме, що **категорії морфологічні, граматичні** (у 1 знач.).

Див.: *Категорія морфологічна*.

Категорії шифтерні (прикм. від ім. *шифтер*; англ. *shift* – перемикачі) – значення, що вказує на ситуацію породження тексту (мовленнєвий акт) або учасників цієї ситуації.

Див.: *Шифтер / Шифтери*.

Категорійна (прикм. від ім. *категорія*) **валентність** (лат. *valentia* – сила) **опорного слова** – див.: *Валентність опорного слова категорійна*.

Категорійне (прикм. від ім. *категорія*) **значення** – див.: *Значення категорійне*.

Категорійний (грецьк. *kategoria* (κατηγορία); прикм. від ім. *категорія*) **аналіз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: *Аналіз категорійний*.

Категорійні (грецьк. *kategoria* (κατηγορία); прикм. від ім. *категорія*) **ознаки частин мови** – див.: *Ознаки частин мови категорійні*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (κατηγορία) – ознака, висловлення, судження) – 1) одна з пізнавальних форм мислення людини, яка дозволяє узагальнити її досвід і здійснити його класифікацію; 2) у **когнітивній лінгвістиці** – когнітивна структура, концептуальний клас, що складається з елементів – членів категорії, об'єднаних «родинною подібністю». У всіх членів «родини» (слів або понять) є цілком реальні спільні характеристики, але вони можуть бути виявами не зовнішньої схожості, а глибинної генетичної основи. Елементи, що належать до категорії, можуть становити єдине ціле, незважаючи на те, що не всі вони мають саме ті спільні властивості, які визначають суть категорії. Об'єкти – члени категорії, не є рівноправними: у середині кожної категорії одні об'єкти є психологічно набагато значущими, ніж інші. Такі центральні члени мають особливий

когнітивний статус – «бути найкращим прикладом категорії, її головним репрезентантом». Їх названо прототипами, або основними точками когнітивної референції. Навколо таких прототипів у свідомості індивіда об'єднуються усі інші об'єкти, що належать до категорії.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **ад'єктивної** (прикм. від ім. *ад'єктив*) **словотвірної деривації** (лат. *derivatio* – відведення, відхилення) – вказує на перехід слова з тієї чи тієї частини мови до прикметникового класу без зміни лексичного значення, пор.: *посивілий, дозрілий, переписаний, начитаний* тощо (за Іваном Вихованцем).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **віду** – відношення дії, названої дієсловом, до внутрішнього обмеження (межі, рубежу); граматична категорія дієслова, яка узагальнено вказує на перебіг дії в часі. Синоніми: *аспект, аспектуальність*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **віду дієслова** – див.: *Категорія виду*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **відмінка** – граматична словозмінна категорія іменних частин мови, яка виражає їхні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших слів у реченні; відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, що виражається в протиставлених рядах граматичних форм. В українській мові категорія відмінка охоплює сім регулярних форм: *форми називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного відмінків*. **К.в. іменника** – словозмінна категорія імені, що позначає відношення імені до іншого слова у складі словосполучення або речення: *побачити колегу* (знахідний відмінок – значення об'єкта) – *подарувати колезі* (давальний відмінок – значення адресата) та ін. **К.в. прикметника** – словозмінна категорія прикметника, що виражається в системі протиставлених рядів відмінкових форм й означає узгодження словоформи прикметника у відмінку з означуваним ним іменником: *побачити знайомого колегу* (знахідний відмінок) – *подарувати знайомому колезі* (давальний відмінок) та ін.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) – 1) поняттєва категорія, що має в мові обов'язкове формальне вираження, зреалізоване в системі протиставлених одна одній низці однорідних форм: *однина (вікно, країна, стіл)* – *множина (вікна, країни, столи)*; одна з найбільш загальних властивостей лінгвістичних одиниць узагалі або певного їхнього класу, що набула в мові граматичного вираження (див.: *Грамема*). **Категорія рόδу**. **Категорія числа**. **Категорія об'єкта**. К. г. – система словоформ, що виражають конкретне втілення загального граматичного значення. К. г. поділяються на **словозмінні**, у яких окремі грамеми граматичної категорії співвіднесені зі словоформами однієї лексеми (*граматична*

категорія роду прикметників, граматична категорія числа прикметників, граматична категорія відмінка прикметників і под.) і класифікаційні, у яких окремі грамеми граматичної категорії співвіднесені з різними лексемами (категорія роду іменників тощо. К. г. – єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження; єдність граматичного значення і всіх засобів його матеріального вираження (формальних показників) у певній мові; система граем, об'єднаних спільним граматичним значенням (напр., граматична категорія відмінка); властиве словам узагальнювального значення, що відмежоване від конкретних, лексичних значень слів, пор.: граматична категорія виду, граматична категорія часу, граматична категорія роду та ін.; 2) великі лексико-граматичні розряди слів, кожний з яких має набір загальних семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак, йому притаманні конкретніші значення для своєї конкретизації; певні системи рядів граматичних форм, що є ознаками частин мови. Категорія іменника. Категорія дієслова. Категорія прислівника; 3) сукупність однорідних граматичних значень і способів їхнього вираження; сукупність однорідних граем; єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження; єдність граматичного значення і всіх засобів його матеріального вираження (формальних показників) у певній мові; система граем, об'єднаних спільним граматичним значенням (напр., граматична категорія відмінка); властиве словам узагальнювального значення, що відмежоване від конкретних, лексичних значень слів, пор.: граматична категорія виду, граматична категорія часу, граматична категорія роду та ін.

За своєю структурою К. г. поділяються на категорії **бінарні, тернарні, багаточленні**; за рівнями мови К. г. диференційовані на категорії **морфологічні і категорії синтаксичні**. **К. бінарна** – категорія, що складається із двох членів (категорія числа іменників, категорія виду дієслова та ін.). **К. тернарна** – категорія, що складається з трьох компонентів (категорія роду іменників і под.). **К. багаточленна** – категорія, що складається з декількох членів (категорія відмінка іменників тощо).

К. морфологічна – система протиставлених один одному рядів морфологічних форм із однорідним змістом (*категорія роду прикметників, категорія часу дієслова та ін.*). **К. синтаксична** – категорія, яку утворюють ті характеристики словоформ, що визначають синтаксичну позицію, взаємовпорядкованість (*категорія головних членів речення, категорія підмета, категорія присудка і под.*). Категорія синтаксична встановлюється з урахуванням формально-граматичного, семантико-синтаксичного, власне-семантичного і комунікативного аспектів речення.

Категорія (грецьк. *kategoria* – ознака, висловлення, судження) **детермінації** (лат. *determinatio* – визначення) – категорія, грамеми якої вказують на спосіб ототожнення референта певної іменної групи.

Категорія (грецьк. *kategoria* – ознака, висловлення, судження) **дискурсивна (тэкстова)** – найзагальніша інваріантна парадигмальна властивість дискурсу як інтерактивного явища та його результату – тексту.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **евіденційності / евіденціональності** (лат. *evidentio* – пліткарство) – комунікативна категорія, що виражає семантику пліткування і знаходиться над морфологічними і синтаксичними категоріями в загальній ієрархії категорій і постає засобом реалізації винятково комунікативних завдань. На її прикладі простежувані розходження структурних і семантичних сутностей, що чітко виявлюване у зміні диктумного статусу головної частини складнопідрядного речення і набуття нею спеціалізованого вторинного вияву – модусного. Відтінки значень можуть виражатися різними структурами, зокрема головною частиною складнопідрядного речення як супровідного евіденційного компонента та підрядною частиною як основного диктумного компонента, а також асинтагматично незв'язаними структурами (тобто парентезованими елементами). Специфікою категорії евіденційності постає її вираження шляхом певного словопорядку, порушення правил синтаксичного ранжування. Засоби вираження категорії евіденційності, за усього їхнього розмаїття і різнохарактеристики, утворюють стійку систему, що свідчить про наявність особливої концептуальної основи для цієї комунікативної категорії, її існування у мовах різних типів онтологічно зумовлене функційним статусом самих мов (хтось щось сказав, хтось щось почув, хтось щось сприйняв, осмислив та усвідомив). Основними засобами оформлення виразників евіденційності постають синтаксичні супрасегментні форми – частини складнопідрядного речення (*мені говорили...*; англ. *he said...*), парантези (*так казали...*; англ. *ashesaid...*), дієслівні включення до складу присудка в структурах типу Complex Subject. Периферію вираження складають модальні сполуки типу англійських *to my mind, in his opinion* та ін. Чинниками, що диференціюють евіденційні структури від неевіденційних, постає їхня метамовна семантика, рамковість, вторинність щодо диктумної частини будь-якого змісту. Формальними ознаками диференціації від структур, інгерентно нейтральних щодо значення евіденційності, є: характерна непоширеність евіденційних структур зі збереженням тільки необхідних елементів, порушення або відсутність синтагматики з іншим складом речення шляхом переміщення, порушення правил узгодження часу, поява еліпсису підмета (англ. *asmentionedbefore...*) тощо. Засоби вираження евіденційності постають рамковими структурами, що виконують метамовну функцію у вигляді повідомлення про джерела певної інформації, що міститься в основній диктумній частині висловлення; це може бути пряме покликання на джерело (англ. *hesaid...*), опосередковане

покликання, переказуваність (*повідомили...*; англ. *hewastold*), зі згадуванням відомого або невідомого суб'єкта (англ. *he said... Itwassaid...*), достовірністю / недостовірністю / уявності самої інформації (англ. *itisknown... Itisrumoredthat... Itseemsthat... Itseemstoknow...*). Основою формування евіденційного значення є семантика дієслова, зрідка спільнокореневого або віддієслівного іменника (англ. *his report is...*). Водночас статус рамкової структури допускає накладання модусних значень. Найхарактернішими виступають значення думки, оцінки, уявності. Унаслідок цього значно розширюється кількість можливих предикатів у евіденційних структурах за рахунок дієслів мислення, сприйняття, осмислення, оцінки, уявності тощо. Більшість з них не передбачає екстериоризацію (тобто перехід від внутрішнього осмислення до зовнішнього вираження), хоча в цьому разі може поставати розщеплення пропозиційної структури на дві пропозиції з двома суб'єктами (суб'єкт евіденційної структури і суб'єкт авторський), тобто англ. *it seems to him that...* містить суб'єкт евіденційного конструкта (*tohim*) та імплікує автора, який тільки і може знати, що йому видавалось, тому що подібні ментальні процеси не екстериоризуються, тобто не можуть поставати спостережуваними.

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)* – ознака, висловлення, судження) **істот** / **неістот** – відношення предметності до граматичного поняття живого і неживого: *хлопець, дівчина, соловей, лев, тигр* – назви істот; *шлях, дорога, село* – назви неістот.

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)* – ознака, висловлення, судження) **контрадикторності** (лат. *contra* – проти + *dicto* – висловлення; ім. від прикм. *контрадикторний*) – логіко-граматична категорія, що акумулює комплексну думку про протиріччя як результат накопиченого досвіду, з'ясування найістотніших зв'язків між фактами, подіями та явищами об'єктивної дійсності, що не відповідають усталеним уявленням мовної особистості про належне і реальне. Планом вираження категорії контрадикторності є дві основні синтаксичні конструкції – протиставні паратаксичні (*Хлопці зайшли до лісу, але тут затишку від вітру не було* (Григорій Косинка)) і допустові гіпотаксичні (*Хоч вітер рвав листя з дерев, береза жодного листка не втратила* (Україна молода. – 2008. – 17 жовтня)). Змістовим інваріантом контрадикторності постають два близькоспоріднені смисли – відхилення від стереотипних настанов мовця та усталеної норми – аномальність, суперечливість, парадоксальність стану речей, спостережуваних та вербалізованих мовцем. Спеціалізованим засобом вираження контрадикторності виступають релятиви типу *але, проте, зате, однак, хоч, незважаючи на те що* (англ. *but, anyway, however, instead, nevertheless, onthecontrary, only, rather, still, while, yet* та ін. – координативний; *though, albeit, as, although, despite, inspiteof, regardless, whereas* і под. – субординативний). У глибинній структурі релятиви є предикатами-конекторами, що поєднують дві денотативні ситуації

за алгоритмом адверсативності, компенсаційності, лімітативності, зіставності, комплективності, кондиційності та генералізованості, маркуючи логічне протиріччя у площині «умова – наслідок» / «причина – наслідок».

Категорія (грецьк. *kategoria* – ознака, висловлення, судження) **контрастивності** (ім. від прикм. *контрастивний*) – див.: **Контраст мовний**.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*катηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **лексико-граматична** – класифікаційна категорія, у якій відмінності між лексичними класами слів зумовлюють відмінності їхніх граматичних властивостей. До таких категорій в українській граматиці належать категорії істоти – неістоти іменників, перехідності – неперехідності дієслів, почасти категорія роду іменників з-поміж назв істот та ін. К. л.-г. також виникають внаслідок дотику граматичних категорій і лексичних угруповань слів: категорії абстрактності, речовинності, способу дії дієслів та ін.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*катηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **мовленнєва** – одна із синтаксичних і семантико-синтаксичних категорій, що визначає загальномодальний і загальнопредикативний зміст висловлення й набуває різноманітного конструктивного, просодичного й т. ін. вираження.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*катηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) – система протиставлених рядів морфологічних форм (грамем); морфологічне вираження найбільш загальних процесів і явищ, що характеризують граматику певної мови: категорія роду іменників, категорія числа прикметників і под.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*катηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) **граматична** (прикм. від ім. *граматика*) – 1) категорії частин мови. Одна із основних узагальнених характеристик певного розряду слів, що має морфологічне вираження, тобто виявляється в протиставленні граматичних форм того самого слова; 2) те саме, що й **категорійна форма**; 3) клас (розряд) слів, що характеризується відповідними морфологічними граматичними категоріями.

Пор.: **Категорія числа**; **Категорія часу** та ін.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*катηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **надмірно-інтенсивного вияву ознаки** – прикметникова категорія, що вказує надмірний вияв певної ознаки. Має дві форми – синтетичну й аналітичну. Синтетична форма утворюється за допомогою суфіксів: *-енн-*, *-езн-*, *-елезн-*, *-уч-*, *-ущ-*: *високий* – *височенний*, *здоровий* – *здоровезний*, *товстий* – *товстелезний*, *товстий* – *товстючий*, *багатий* – *багатющий* та префіксів: *за-*, *пре-*, *супер-*, *пра-*, *над*: *ранній* – *заранній*, *добрий* – *предобрий*, *чутливий* – *надчутливий*, *елітний* – *суперелітний*, *давній* – *прадавній*, *високий* – *надвисокий*. Аналітична форма К. н.-і. в. о.

утворюється від початкової форми за допомогою аналітичних синтаксичних морфем типу *дуже, досить, надто, занадто, у край: корисний – дуже корисний, добрий – досить добрий, яскравий – надто яскравий, високий – занадто високий, глибокий – у край глибокий* (за Іваном Вихованцем).

Пор.: **Категорія недостатнього ступеня вияву ознаки.**

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **недостатнього ступеня вияву ознаки** – прикметникова категорія, що вказує на невелику порівняно з усталеною міру якості, така ознака виявлювана в предметі не повністю. Має дві форми вияву – синтетичну й аналітичну. Синтетична форма К. н. с. в. о. утворюється від початкової прикметникової форми за допомогою суфіксів: *-уват-*: *зелений – зеленуватий, солоний – солонуватий*; *-ав-*: *зелений – зеленуватий, синій – синуватий*; *-аст-*: *білий – білястий, срібний – сріблястий*. Аналітична форма К. н. с. в. о. утворюється від початкової прикметникової форми за допомогою аналітичних морфем типу *трохи, децю*: *злий – трохи злий, приємний – децю приємний* (за Іваном Вихованцем).

Пор.: **Категорія надмірно-інтенсивного вияву ознаки.**

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **одичності** – значення словотвірних афіксів, таких як українські *-ин* та ін., російські суфікси *-енок* і под., що вказують на те, що позначуваний певним словом предмет мислиться як окрема одиниця.

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **особи** – 1) граматична словозмінна категорія дієслова (у деяких мовах також імені в позиції присудка), яка означає відношення суб'єкта дії (процесу, якості, іноді й об'єкта) до мовця, що, в оцінці мовця, виконує позначену дієсловом дію; 2) лексико-граматична категорія особових займенників, яка виражається окремими словами, а не рядом граматичних форм (*я/ми* – перша особа, *ти/ви* – друга особа, *він (вона, воно)/вони* – третя особа). Синонім: **персональність**. **К.о. дієслів** – відношення дії до конкретних різновидів суб'єкта. В українській мові регулярним постає вираження 1-ої, 2-ої, 3-ої особи в однині та множині.

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **п'ярності** – узагальнене значення двох предметів або подвійного предмета, пов'язане за походженням із двоїною (*очі, штани, руки, ноги* і под.).

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **перехідності / неперехідності дієслів** – відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта. В українській мові особливістю перехідних дієслів є наявність сильнокерованої постпозитивної форми знахідного відмінка із семантикою об'єкта (*читати книгу, розповідати казку* і под.).

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)*) – ознака, висловлення, судження) **позамовна** – те саме, що **категорія поняттєва**.

Див.: **Категорія поняттєва.**

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **поняттєва** – смисловий компонент загального характеру, що входить до змісту значної групи слів і який набуває певного вираження в мові. К. п. – категорії, пов'язані з тим, що слова можуть позначати різні поняття. Наприклад, поняття числа може виражатися різними частинами мови (не тільки іменниками), тому значення числа наявне на морфологічному, лексичному, словотвірному, синтаксичному рівнях мови. Поняття істота не завжди пов'язане з живими створіннями, з категорією істоти. У реченні *Поверни мені моїх ляльок* слово *ляльок* має граматичну ознаку істоти, хоча це неістота.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **словотвірна порядковості** – передає порядок предметів при лічбі. Утворюється від власне-кількісних числівників: *три* – *третій*, *п'ять* – *п'ятий*, *тридцять* – *тридцятий*, *сорок* – *сороковий* і т. ін.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **предикатівності** (лат. *praedicatum*) – категорія актуалізаційна: вона співвідносить пропозиційний зміст речення (актуалізує його) з дійсністю за трьома координатами: модальністю, часом та особою. К. п. має два вияви – формально-граматичний і семантико-синтаксичний. На формально-граматичному формі особи, числа (почасти роду) підмета визначають відповідні форми присудка: *Я побіжу до села / Ми побіжимо до села; Дівчинка підійшла до річки / Хлопчик підійшов до річки*. На семантико-синтаксичному рівні семантика присудка визначає змістове наповнення синтаксичної позиції підмета і передбачає форму його вияву – форму називного відмінка: *Ворона (хто?) ← каркає; Соловейко (хто?) ← тьохкає*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **предикації (предикування)** (лат. *praedicatum*) – як самостійна категорія, зіставлявальна з категорією предикативності, не збігається з нею (уперше виділив Павло А. Лекант). Категорія предикації формально збігається з категорією актуального членування і виражається інтонаційними засобами: фокус теми – предикований, а фокус реми – предикувальний компонент. Зміна складу предикат-партнерів змінює напрям предикативних відношень: *Оля працює лікарем – Працює Оля лікарем* (у відношення предикації вступили компоненти сполук слів, що вже не виконують функцію номінації і які структурно піднялися на інший рівень – предикативна сполука слів).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **рбду** – відношення між узгоджуваними й узгоджувальними словами: *оригінальний роман, цікава книжка, яскраве сонце* та ін.; граматична категорія, сутність якої полягає в розподілі слів за двома чи трьома класами, традиційно співвіднесеними з ознаками статі або їх відсутністю. **К. р. іменника** – несловозмінна синтагматично

виділювана категорія, що виражається у здатності іменника у формах однини вибірково ставитися до родових форм узгоджуваної з ним словоформи (*зелений ліс* (ч.р.) – *зелена трава* (ж.р.) – *зелене ламаття* (с.р.)). **К. р. прикметника** – словозмінна категорія, що виражається в системі протиставлених рядів форм і відбиває відношення ознаки до предмета у складі означального словосполучення (*червоний колір* – *червона тканина* – *червоне світло*). **К. р. дієслóва** – словозмінна категорія, що виражається в системі протиставлених рядів форм дієслів минулого, давноминулого часу дійсного способу, форм умовного способу та дієприкметників і є індикатором синтаксичного елемента значення роду іменника: *Хлопець співав(Ø) пісню / Дівчина співала пісню*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **семантико-лексична** – сукупність семантичних ознак слів як одиниць словникового складу, на підставі яких вони поєднуються в семантичні класи.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **синтаксична** (прикм. від ім. *синтаксис*) – лінгвістична категорія, що виражає залежність одних слів у мовленні від інших: *цікаве оповідання; чекає колегу, читати книгу* і под.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **словотвірна** – сукупність різних словотвірних похідних слів, що мають твірні, які належать до тієї самої частини мови, спільне словотвірне значення й утворені однаковим способом словотворення, пор. *бульдозерист, моторист, мотоцикліст, кранівник, мотальник* (словотвірне значення «найменування особи за професією, видом діяльності, що позначені твірною основою»).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **словотвірна локативної** (прикм. від ім. *локатив*) **атрибутивності** (прикм. від ім. *атрибут*) – передає локативну ознаку предмета. К. с. л. а. утворюється від прийменниково-відмінкових форм із прийменниками *за, між, на, над, перед, над, при* тощо за допомогою суфіксів *-ськ-, -цьк-* та ін.: *за містом – замиський, між містами – міжмиський, на горі – нагірний, над землею – надземний, при дорозі – придорожній* і под. (за Іваном Вихованцем).

Категорія (грецьк. *kategoria* – ознака, висловлення, судження) **словотвірна темпоральної** (прикм. від *темпоратив*) **атрибутивності** (прикм. від *атрибутив*) – передає темпоральну ознаку предмета. К. с. т. а. утворюється від прийменниково-відмінкових форм із прийменниками типу *між, перед, після* за допомогою суфіксів *-ов-, -н-* та ін.: *перед грозою – передгрозовий, між сесіями – міжсесійний, після обіду – післяобідній* тощо (за Іваном Вихованцем).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **словотвірна присвійності** – вказує на належність предмета особі

(або іншій істоті), постаючи єдністю предметності й посесивної предикативності. К. с. п. утворюється від початкової форми прикметника за допомогою суфіксів *-ів-, -ин-, -ав-, -ев-, -ач-* та *нульового суфікса*: *дядько – дядьків, мати – материн, сестра – сетрин, тхір – тхоревий, віл – воловий, ведмідь – ведмежий* (за Іваном Вихованцем).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **словотвірна протилéжності** – сукупність утворень, що виражають протилежне щодо твірного значення. Похідні активно утворюються за допомогою префіксів *не-, без-, а-, де-, ір-, ре-, анти-*: *красивий – некрасивий, сумнівний – безсумнівний, синхронний – асинхронний, мілітаризований – демілітаризований, раціональний – ірраціональний, продуктивний – репродуктивний, науковий – антинауковий* (за Іваном Вихованцем).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **способів дієслівної дії / Категорія родів дії / Категорія акціо́нальних аспéктів дії / Аспéкт** (лат. *aspectus* – погляд, вид) **дії акціо́нальний** (прикм. від ім. *акція*) / **Аспéкти дії акціо́нальні** – семантичні розряди дієслів, виділювані на ґрунті подібності в типах перебігу і розподілу в часі дієслівної дії. Такі розряди не утворюють рубрик єдиної класифікації, тому часто перетинаються між собою. С. д. д. активно взаємодіють з категорією виду дієслова. Інколи розмежовують характеризовані (морфемно виражені), нехарактеризовані (морфемно не виражені) і непослідовно характеризовані (мішана, проміжна група) С. с. д. Мотивованим постає поділ усіх С. д. д. на підставі ознаки, за якою орієнтована дія, на три основні групи: 1) власне-фазові значення С. д. д. (орієнтовані за ознакою розподілу дії в часі); 2) кількісні (інтенсивно-результативні) С. д. д. (орієнтовані за ознакою інтенсивності); 3) С. д. д., орієнтовані на іншу дію. **Власне-фазові значення С. д. д.** характеризують дію з погляду фази її перебігу: початку, кінця, певного проміжку (між початком і кінцем), одноразового вияву (початок та кінець збігаються в одній точці): 1) зі значенням початку дії, пор., наприклад, інгресивний: *закричати, захворіти, зачервоніти, попливти, понести, побігти, попрямувати*; початково-результативний: *побачити, почути, зрозуміти*; початково-інтенсивний (аугментативний): *розхвилювати, розсердити, розсміятися, розбентежитися*; 2) зі значенням певної тривалості дії – це обмежувальний (делімітативний): *побігати, поблукати, побавитися, поговорити*; делімітативно-інтенсивний: *попоїздити, попоносити, поподумати, попобити*; певної тривалості (тривало-обмежувальний, пердуративний): *просидіти, проблукати, провчителювати, проспати*; 3) зі значенням одноразового вияву дії: однократний (одноразовий): *поцілувати, заспівати, привітатися, проговорити*; 4) зі значенням результату (закінчення) дії: загально результативний: *написати, злагіднити, втопити, врятувати, знищити*; остаточного завершення дії (комплетивний):

доробити, дописати, добудувати, дофарбувати; фінитивний: *віджити, відспівати*. **Кількісні (інтенсивно-рельтативні) С. д. д.** кваліфікують дію за її інтенсивністю і наслідком, охоплюючи С. д. д. на позначення: а) великої інтенсивності: сумарний (кумулятивний): *нагрішити, наварити, нагосподарювати*; дистрибутивний: *вигубити, опитати, обдарувати, переарештувати*; надмірний вияв дії (понаднормативно-тривалий): *обгодувати, переплатити, перетанцювати*; тотально-об'єктний: *вибігати, вибілити, вимастити, вилизати, забудувати*; інтенсивно-результативний: *зачитати газету, заговорити колегу, залікувати хворого, вибалакати таємницю*; фінально-негативний (пейоративний) / досягальний (сатуративний): *боротися – доборотися, вештатися – довештатися*; б) зниження інтенсивності: пом'якшувальний (атенуативний): *надгнити, надсохнути, пригаснути, підвеселити, підгострити*. **С. д. д., орієнтовані на іншу дію** охоплюють позначення: а) вторинної (повторної) дії: *переадресувати, перебудувати, відбудувати, запити*; б) додаткової дії: *доплатити, добити, добудувати, надклепати, відділяти, прималювати*; в) заперечення дії: *розлюбити, розморозити, розмінувати, розпакувати*; г) порівняння з іншою дією: *зговорити, звоювати, вкосити, переговорити* (за Світланою Соколовою).

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)* – ознака, висловлення, судження) **співособу дієслів** – 1) граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії чи стану до дійсності, встановлюване мовцем як реальне або ірреальне; 2) морфологічна категорія дієслова, що виражає відношення названої дієсловом дії до позамовної дійсності і яка визначає модальність дії; охоплює значення форм дійсного (*малюю / малюєш / малює та ін.*), умовного (*малював би / малювала б / малювало б і под.*); наказового (*малюй / малюймо / малюйте* тощо) способу; 3) засіб вираження граматичних значень.

Категорія (грецьк. *kategoria (κατηγορία)* – ознака, висловлення, судження) **стану** – 1) **дієслівна**: відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта і взаємовідношення суб'єкта й об'єкта у процесі виконання дії, яке виявляється у двох ситуаціях: а) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються (*Художник намалював картину*); б) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет не збігається (*Картина намальована художником*), що в граматиці виражається грамею активного стану (активний діяч) і грамею пасивного стану (пасивний діяч). При перетворенні активного стану в пасивний у семантичному плані відбувається заміна логічного суб'єкта об'єктом, а в граматичному плані – перетворення підмета на додаток в орудному відмінку, а прямого додатка – в підмет; 2) **незмінні слова (безособово-предикативні слова, призв'язковий безособовий присудок, предикативний прислівник, предикативні слова, предикативи)**, що означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, переважно в безособових: *Можна*

мені до вас?; Славно тут у вас; Тепло у хаті і под. Те саме, що предикативи (див.: **Предикативи**).

Категорія (грецьк. *kategoria* – ознака, висловлення, судження) **стану дієслова** – див.: **Категорія стану**.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **ступеня вияву ознаки (ступенів порівняння)** – граматична категорія, що виражає ступінь інтенсивності певної властивості щодо такої самої властивості іншого об'єкта або всіх об'єктів, про які йдеться в конкретній ситуації, або щодо цієї ж властивості того самого об'єкта, але в інший момент часу; категорія, що вказує на рівень та інтенсивність вияву ознаки одного предмета щодо іншого або ознаки того самого предмета в різний час.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **ступеня ознаки прикметників** – відношення ознаки предмета, вираженої якісним прикметником, до рівня її інтенсивності її вияву, який має в українській мові чотири ступені (нульовий, вищий, найвищий, абсолютний), що в граматиці корелює з чотирма грамами: грамою нульового рівня ознаки (*зелений, добрий, високий*), грамою вищого ступеня вияву ознаки (компаративом: *зеленіший, добріший, вищий*), грамою найвищого ступеня вияву ознаки (суперлативом: *найзеленіший, найдобріший, найвищий*), грамою абсолютного вияву ознаки (елативом: *найбільш зелений = максимально зелений, найбільш добрий = максимально добрий, найбільш високий = максимально високий*).

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **суб'єктивної оцінки якості** – прикметникова словотвірна категорія, що передає оцінне ставлення мовця до якості предмета. К. с. о. я. утворюється від початкової форми слова за допомогою суфіксів: *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-*: *рідний – рідненький, малий – малесенький, кволий – кволісінький, малий – малюсінький*.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **тэкстово-дискурсивна** – гранично спільна інваріантна, надпарадигмальна властивість дискурсів і форм їхньої організації – текстів.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **тэксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – кваліфікаційна (типологічна) ознака, що притаманна всім текстам.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) **темпоральності** (лат. *temporalis* – часовий, *temporalitas* – обмеженість у часі) – ґрунтується на сукупності мовних засобів вираження тих чи тих виявів часової семантики: 1) морфологічні форми часу дієслова (*був прийшов / прийшов / прийду; був читав / читав / читаю / читатиму / буду читати*); 2) прийменниково-відмінкові форми: *по обіді, на світанку, після зустрічі* та ін.; 3) прикметникові похідні утворення: *перед грозою – передгрозовий, між сесіями – міжсесійний, після обіду – післяобідній*;

4) прислівникові лексеми та низка похідних адвербіалізованих утворень: *тоді, поки, ранками, веснами* тощо; 5) підрядні частини: *Коли прийшов полк, уже все було підготовлено для розташування* (Олесь Гончар) та ін.

Див.: **Категорія часу.**

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **формальна** – граматична категорія, що має морфологічне вираження.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **часу** – морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає в протиставленні форм теперішнього, давноминулого, минулого і майбутнього часу відношення дії до моменту його здійснення. К. ч. вказує на часову локалізацію певного факту щодо мовленнєвого акту, тобто встановлює його одночасовість (*читаю, пишу, страждаю, співаю, віршую* і под.), передування (*читав, писав, страждав, співав, віршував* і под.) або наступність (*читатиму / буду читати, писатиму / буду писати, страждатиму / буду страждати, співатиму / буду співати, віршуватиму / буду віршувати* і под.) щодо моменту мовлення чи якоїсь іншої ознаки відліку; відношення дії дієслова до моменту повідомлення про неї або до іншої дії для темпоральної характеристики подій, стану, про які йдеться в реченні (*Мені повідомили* (минулий час), *що ви вже йдете* (теперішній час)). Час побудований за образом просторів з *n*-вимірами, тому для часу притаманна власна глибина, виявлювана послідовністю способів зі своєю шириною і висотою, окреслюваною часовою системою.

Категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*)) – ознака, висловлення, судження) **числа** – відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів. **К.ч. іменника** – словозмінна категорія, що відбиває позамовні розходження одиничності / неоднорічності названих іменником предметів і знаходить вираження в системі двох протиставлених рядів форм – однини та множини: *дерево – дерева, дуб – дуби, стіл – столи, парта – парти, озеро – озера* і под. **К.ч. прикметника** – словозмінна категорія, яка виражена двома рядами морфологічних форм – однини й множини та повторює однойменні морфологічні значення означувального іменника: *зелене дерево – зелені дерева, столітній дуб – столітні дуби, пластиковий стіл – пластикові столи, учнівська парта – учнівські парти, нове озеро – нові озера* тощо. **К.ч. дієслова** – словозмінна категорія дієслова, що характеризує кількість осіб або предметів, яких стосується дія, і виражає характеристику числа в рядах протиставлених форм: *співаю / співаємо, співаєш / співаєте, співає / співають* і под.

Катена (лат. *catena* – ланцюг) – див.: **Градація; Клімакс.**

Каузальний (прикм. від ім. *каузатив*) (**причинний**) – такий, що виражає причинну залежність або пов'язаний з вираженням такої залежності;

має значення причини, виражене синтаксичними засобами. **Речення каузальне** – те саме, що **підрядне причинне**.

Див.: *Речення підрядне*.

Каузатів (лат. *causa* – причина) – 1) денотативна роль сирконстантного типу, ситуація причини: *Пільга надається сім'ям, що отримують пенсії у разі втрати годувальника* (Україна молода. – 2008. – 11 вересня); 2) семантична категорія, що виявляє наявність у семантичній структурі речення ще одного актанта (сирконстанта, за Люсьєном Теньєром) – наявного чи прихованого (лексично вираженого або невираженого), що мислиться як причина (ініціатор, каузатор) ситуації, описуваної в реченні; компонент, що позначає причину дії або вияву ознаки (у причиново-наслідковій конструкції); породжувальна ситуація в логічних відношеннях: *Часті зливи спричинили затоплення посівів у долині* (Україна молода. – 2001. – 11 червня); будь-який причиновий компонент, що називає породжувальну ситуацію або одного з її учасників: *За волею мачухи пішла дівчина до глибокого лісу* (Нар. тв.).

Див.: *Каузатор*.

Каузатівний (лат. *causa* – причина) – той, що має значення причини дії, зміни стану тощо; який викликає різноманітні зміни.

Каузатівний (прикм. від ім. *каузатив*) (**каузатів, спонукальний, фактитів**) – такий, що має значення причини для дії.

Каузатівність / Каузация (лат. *causa* – причина) – причиновість / причинність, позначення події або явища, що породжують / зумовлюють інші події або явища.

Каузатор (лат. *causa* – причина + *-тор*) – денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, який впливає на експерієнца, створює ситуацію і визначає поведінку інших учасників: *За клопотанням Івана Івановича порядок денний засідання комітету змінили* (Микола Хвильовий); *З ініціативи князя Святослава було започатковано водний шлях військової дружини до Візантії* (Павло Загребельний).

Див.: *Каузатив*.

Каузований (лат. *causa* – причина) – компонент (суб'єкт, ознака тощо), значення яких постає в умовах каузативної конструкції.

Кв́азі- (лат. *quasi* – недо) – префікс зі значенням «невиправданий, уявний».

Кв́азіграмéма (лат. *quasi* – недо + *грамема*) – одинична грамема, що не формує категорії та утворює привативні, а не еквіполентні опозиції.

Кв́азіграмéми (лат. *quasi* – недо + *грамема*) – необов'язкові, але такі, що регулярно виражають значення. Їхня особливість – «одиничний» характер: вони не формують категорії й утворюють привативні, а не еквіполентні опозиції. Наприклад, у російському *сядь-ка* компонент *-ка* пропонують розглядати як суфікс (Микола В. Перцов).

Квазідікурс (лат. *quasi* – недо + *дискурс*) – модельована свідомістю автора комунікативна ситуація в художньому тексті.

Квазікомпози́ти (лат. *quasi* – недо + *компози́т*) – складні слова, створення яких не пов'язане з перетворенням у слова словосполучень, а постає тільки як імітація кінцевої (морфемної) структури вже утворених лексичних конденсатів, наприклад, англ. *drugsmán* – *наркоторговець*, *groundsmán* – *землекоп* та ін.

Квазіречення (лат. *quasi* – недо, майже, немовби + *речення*) – це аналоги, еквіваленти речень; основою квазі-речень є нечленованість. Виникають здебільшого в усному мовленні, діалогах, самотійно не вживаються, супроводжують певний різновид членованих речень і впливають з їхнього змісту; охоплюють *речення-звертання* (вокативи), *вигукові речення*, які виступають засобом вираження емоцій, *речення-репліки*, а також близькі до них *формулоподібні речення метакомунікативної настанови*, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту, пор.: *Гей, ти, муко моя свята, часе кривавий! Убієнним синам твоїм, всім їм – осанна!* (Євген Плужник). *Мамо, голубко! Стогоном чайки, плеском ручаю, хлипом німого плачу, реготом бурі, сміхом одчаю я твої співи скінчу* (Григорій Чупринка) (квазі-речення – звертання); *Ох!; Ех!; Ой!* (квазі-речення – вигукові); *Ти сьогодні й справді їдеши до Києва? // – Так* (квазі-речення – діалогові репліки); *На добраніч! Добридень!* (квазі-речення – етикетні формулоподібні).

Квазісиметрія (лат. *quasi* – ніби, майже, немовби) – термін, що замінює «симетрію-асиметрію» щодо лінгвістичних об'єктів. Постає корелятивним явищем лінгвістичної омонімії в межах групи восьмого порядку.

Квазісиноніми (лат. *quasi* – ніби, майже, немовби) – синоніми з близькими, але не тотожними лексичними значеннями, що унеможлиблює їхню взаємозаміну без додаткових значеннєвих або емоційно-експресивних втрат, пор.: *амбітний – самолюбний – гордий – честолюбний; литися – ринути – хлинути – досягнення – здобуток – завоювання; неповні синоніми.*

Квазісинонімія (лат. *quasi* – ніби, майже, немовби і *синонімія*) – див.: *Гіпонімія; Синоніми.*

Квазіфлєксія (лат. *quasi* – ніби, майже, немовби + *флєксія*) – кінцева літеросполука (флєксія, флєксія із частиною основи або слово загалом), що дозволяє визначити граматичний клас та підкласи слова.

Квалігенез (лат. *quails* – який, якої якості + *генез*) – у *дискурсології* – гомолог якісних перетворень. Це якісний розвиток, здатний реалізовуватися у формі «+» або «-» квантигенезу.

Квалітатів (лат. *quails* – який, якої якості + *-атив*) – 1) різновид хабітуаліса зі значенням характеризуватися тим, що виражено дієсловом постійної дії: *хитатися* – бути хистким; 2) денотативна роль предикатного типу, характеристизатор за якісною ознакою: *Було місто, як мінливий привид,*

то величезне з яскравими вогнями, то злегка помережене вогняними гадюками, то темно-сіре (Микола Хвильовий).

Кваліфікатів (лат. *qualificatio* від *quails* – який, якої якості + *facere* – робити + *-тив*) – денотативна роль предикатного типу, характеристизатор з класифікації предмета з-поміж інших предметів: *Піти в санітарі; Записати добровольцем; Висунути в кандидати*.

Кваліфікатори (лат. *qualificatio* від *quails* – який, якої якості + *facere* – робити + *-тор*) **авторські** (лат. *au(c)tor* – творець) – фрагменти художнього тексту, що вербалізують паралінгвістичні засоби спілкування персонажів.

Квантигенез (лат. *quantum* – скільки + *генез*) – у дискурсології – еволюційний гомолог якісних перетворень. Його прикладами постають процеси пролонгації (подовження), аббревіації (скорочення), полімеризації (збільшення) й олігомеризації (зменшення) морфологічних елементів організму в ході філогенезу.

Квантитатів (лат. *quantum* – скільки + *-татив*) – денотативна роль предикатного типу, характеристизатор за кількісною ознакою: за кількісною ознакою: *На всі Носківці було не більше ста шістнадцяти коней, хоч у селі налічувалося більше 500 дворів* (Україна молода. – 2006. – 17 листопада); компонент, що містить якісну характеристику.

Квантитатівна (прикм. від ім. *квантитатив*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: *Лінгвістика квантитативна*.

Квантитатівний (прикм. від ім. *квантитатив*) – те саме, що **кількісний**. **Аналіз мови квантитатівний** (див.: *Аналіз*). **Наголос квантитатівний** – те саме, що **наголос кількісний** (див.: *Кількісний*). **Чергування квантитатівне** – те саме, що **чергування кількісне** (див.: *Чергування*).

Квантор (лат. *quantum* – скільки) **лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) – одиниця вербальної маніфестації структури знання з урахуванням не тільки культурних, але й позакультурних чинників; вербалізований сегмент категоризації мовної картини світу. Квантор лексичний – гіперонім щодо сапієнтеми (див.: *Сапієнтема*); має складну структуру, що покликана виражати різні типи інформації, серед яких питома вага культурної інформації суттєва, водночас він передає прагматичну, ідеологічну, політичну, технічну, економічну та інші інформації.

Квантування – у **прикладній лінгвістиці** – розбивка діапазону значень на граничну кількість інтервалів. Квантування часто використовується при обробці цифрових сигналів, у тому числі при стисканні звука й зображень. Найпростішим видом квантування є розподіл цілісночислового значення на натуральне число, яке називається коефіцієнтом квантування.

Квартет (італ. *quartetto* від лат. *quartus* – четвертий) – у **дискурсології** – симетрично-асиметрична структура з чотирьох підсистем, що корелює з двохмірним кубом Грея.

Квеситів (середньолат. *questa* – пошук, запит) – тип мовленнєвого акту, ілокутивною метою якого постає запит нової важливої інформації для заповнення інформаційної лакуни.

Кенотізм (кенофонія) (грецьк. *kens, kenotes* – порожнеча, суєта) – пустослів'я.

Керування – форма синтаксичного підрядного прислівного зв'язку (див.: *Підрядність*), сутність якої полягає в тому, що одні граматичні значення стрижневого слова викликають у залежному слові інші, але конкретно визначені граматичні значення, тобто форма залежного слова повністю зумовлена стрижневим словом; залежне слово зберігає залежну форму за будь-якої зміни форми головного слова: *читати книжку, читаю книжку, читав книжку, читаючи книжку* і под. **Сільне керування. Напівсильне керування. Слабке керування. Дієслівне керування. Ад'єктивне керування. Субстантивне керування. Прямé керування. Опосередковане керування. Варіативне керування. Неваріативне керування.** За особливостями зв'язку між стрижневим та залежним словом розмежовують: **керування сильне, керування напівсильне, керування слабе. К. сильне** – це вияв керування, за якого форма залежного слова передбачувана семантичними інтенціями стрижневого і виявляє семантику об'єкта: *отримати нагороду, відвезти книги, підняти валізу* тощо. **К. напівсильне** – вияв керування, за якого форма залежного компонента приєднувана до стрижневого слова опосередковано через наявність сильнокерованого компонента і виражає семантику адресата: *надіслати листа матері, розповісти казку дітям, подарувати іграшку дитині* і под. **К. слабе** – особливий вияв керування, за якої залежний компонент приєднуваний до стрижневого через наявність сильнокерованого слова і виражає семантику інструмента (засобу чи знаряддя) вияву дії: *забивати цвях молотком, вишивати рушник голкою, різати хліб ножем, відчищати бруд піском, прикрашати хату квітами* і т. ін. За особливостями лінійного розташування стрижневого і залежного компонентів у словосполученні керування буває: **керування пряме і керування опосередковане. К. пряме** – вияв керування, за якого керований компонент розташований лінійно контактено зі стрижневим: *побачити батька, навчати учнів, майструвати деталь* тощо. **К. опосередковане** – вияв керування, за якого залежний компонент приєднуваний до стрижневого опосередковано – через наявність лінійно контактеного елемента: прийменника, післяслівника, пор.: *наступити на рушник, підійти до колег, відступитися від товаришів, спроможний на успіх* і под. За специфікою вияву форми залежного компонента керування поділяють на: **керування неваріативне і керування варіативне. К. неваріативне** – вияв керування, за якого залежна форма не має варіантів: *поливати огірки, нести валізу, підійти до сина* та ін. **К. варіативне** – вияв керування, коли форма залежного компонента може

мати варіанти: *принести хліб / хліба, з'їсти кашу / каші, подати воду / води* тощо.

Керування напівсільне – різновид керування, за якого форма залежного компонента приєднувана до стрижневого слова опосередковано через наявність сильнокерovanого компонента і виражає семантику адресата; залежний компонент зумовлений лексико-граматичними властивостями стрижневого і є валентно зумовлений ним: *переказати колезі, показувати дітям, віднести матері* і под.

Керування сільне – різновид керування, за якого між стрижневим та залежним словом наявний сильний (необхідний, обов'язковий) зв'язок, у цьому разі залежне слово постає обов'язковим і регулярним поширювачем стрижневого: *поважати батьків, шанувати звичай* і под. К. с. реалізується регулярно, якщо стрижневим словом виступає: 1) перехідне дієслово: *вишивати рушник, писати повість* і т. ін.; 2) віддієслівний іменник, що утворений від перехідного дієслова (каузативний девербатив): *читання книжки, полив городу* тощо; 3) дієслово, що вимагає регулярного післяслівника, що або є тотожним префіксальному афіксу дієслова, або відтворює його семантику: *наступити на (рушник), підійти до (батька)* і под.; 4) предикативний прикметник: *спроможний на успіх* тощо.

Керування слабке – різновид керування, за якого між стрижневим і залежним компонентом наявний слабкий синтаксичний зв'язок, зумовлений і мотивований лексико-граматичними особливостями стрижневого слова як зв'язок, опосередковано необхідний для реалізації його значення; залежний компонент – поширювач стрижневого і здебільшого містить інструментальну семантику: *носити відром, підмітати віником, жати серпом, рубати сокирою, краяти ножицями* і под.

Кирилиця – один зі слов'янських алфавітів, що виник в кінці IX – на початку X ст. Спочатку було створено дві азбуки – глаголиця і кирилиця. Їхнє створення пов'язано з ім'ям одного з братів Кирила і Мефодія. К. – це творче переопрацювання візантійського алфавіту – грецького уставного письма VII-VIII ст. Із 43 літер 19 було включено в азбуку для позначення звуків старослов'янської мови. К. набула поширення в південних (болгар, сербів, македонців) і східних (білорусів, росіян, українців) слов'ян. Алфавіт української мови створено на кириличній основі.

Кібернєтика (грецьк. *kybernētēs* – керманіч, штурман, рульовий) – у дискурсології – наука про загальні закони і закономірності процесів управління, зв'язки та закономірності передачі інформації в організованих системах (машинах, суспільствах і живих організмах).

Кільце лексичне – див.: *Включення; Епанадиплозис*.

Кільце строфі (грецьк. *strophe* – поворот, зміна) – стилістична фігура, у якій та чи та синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа) має тотожний початок і кінець (єдинопочаток і єдинокінець): *Спалахнула далека зірниця.* /

Ох, яка мене туга взяла! / Серце гострим ножем пройняла! / Спалахнула далека зірниця... (Леся Українка).

Кіммерійці – їхнє походження невідоме, хоча вважають, що вони були індоєвропейцями, а мова кіммерійців належала до іранської групи мов або була фракійською; принаймні кіммерійці мали іранську керівну еліту (за ассирійськими джерелами імена вождів кіммерійців іранського походження). Інколи їх вважають балтами (балтійські дослідники), давньотатарами (татарські дослідники), наголошують, що болгари походять від них (це можна простежити за записами в античній «Історії монаха Спиридона», «Історії Зографа» (Зографський монастир). Кіммерійців пов'язують зі зрубною культурою, що витіснила катакомбну (2000-1200 до н.е.). Їх пов'язують з біблійним Тогарма, сином Гомера, онука Ноя. Країну кіммерійців – Гаміпп – розташовують на Північному заході Малої Азії в Калладокії, антропоніміка ж пов'язує кіммерійців з Керченською затокою і Таманським півостровом (Боспор Кіммерійський, Кіммерік, Кіммерійський вал, Кіммерійські переправи і под.); можливо, кіммерійці населяли степи від Дністра до Дону і були могутніми пастушо-землеробськими племенами. Згадані кіммерійці вперше в «Одіссеї» Гомера (орієнтовно VIII ст. до н.е.), «Історії Геродота» (V століття до н.е.), а під назвою «гімірра» – в ассирійських клинописних текстах кінця VIII-VII століть до н.е. За останніми джерелами відомо, що кіммерійці були в царстві Урарту, вели війни активні з Ассирією, підкорили більшу частину Лідії, уторглися до Каппадокії, Фрігії, Пафлагонії, а в 679-679 роках до н.е. розгромлені ассирійським царем Асархаддоном. За Геродотом, племена кіммерійців очолювали царі, але царських поховань кіммерійців в українському Причорномор'ї не знайдено. У VII столітті до н. е. кіммерійців витіснили і почасти асимілювали скіфи. Кіммерійці активно контактували з протоукраїнськими племенами, що, певною мірою, позначилось на культурі, звичаях.

Кінема (грецьк. *kinēma* – рух) – артикуляційна розрізнявальна ознака, вимовний рух одного органу мовлення у творенні фонем, напр.: звук *п* складається з однієї кінеми – губної; *б* – з двох – губної і гортанної; *м* – з трьох – губної, гортанної та носової; одиниця **кінесики**.

Кінесика (грецьк. *kinētikos* – той, що дає рух, приводить в рух) – рухи, що сприймаються комунікантами за допомогою зору: жести, міміка, постави тіла, оформлення зовнішності, почерк тощо; рухи частин тіла учасників спілкування, що супроводжують вербальне спілкування і сприймаються зором, постаючи носіями різноманітних комунікативних смислів. Засоби кінесики значною мірою національно і культурно зумовлені; їхня розбіжність у різних національних лінгвокультурних співтовариствах може стати причиною комунікативних невдач у міжкультурній комунікації або навіть провокувати культурний шок.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Канал комунікації; Код.*

Пор.: *Проксеміка; Такесика.*

Кінець – один із фрагментів ситуації в лінійній аспектуальності, моменти зворотного переходу.

Кінець слова абсолютний (лат. *absolutus* – необмежений, безумовний) – звук, яким закінчується слово.

Антонім: **Початок слова абсолютний**.

Кінешма (грецьк. *kinēsmā*) (**кінеморф, кіпé**) – 1) артикуляційна ознака, вимовна робота органів мовлення у продукуванні звука; відтворення структури фазового переходу шляхом руху органів мовлення; фонетична синтагма, що фіксує цей перехід у звукоартикуляції; 2) одиниця паралінгвістичного рівня комунікативного процесу; 3) у **дискурсології** – одиниця, що виражає рух; образ моторного, кінестетичного характеру.

Див.: **Фонокінема**.

Кінорентгенограма – у **прикладній лінгвістиці** – сукупність кадрів або слайдів, де зображено процес кінорентгенографії. Подається на кінострічці або як сукупність послідовних кадрів.

Кінорентгенографія – у **прикладній лінгвістиці** – один з видів експериментального дослідження артикуляції звуків у динаміці за допомогою рентгену. За допомогою рентгенографічної зйомки мовного апарату в профіль отримується відеофільм або серія кадрів, слайдів, де можна побачити положення всіх органів мовлення під час вимови певного складу, слова або фрази. Переважно до плівки із кадрами кінорентгенограми додають звуковий трек із вимовою цього ж звука, який було записано під час проведення кінорентгенографії.

Кінцівка – кінцівка казки, що часто має характер стереотипної формули: *Стали жити поживати та добра наживати; Тут і казці кінець, а хто слухав, – молодець*. Сприймається як словесно-декоративний елемент фольклорного тексту.

Клас (лат. *classis* – розряд) **іменників узгоджувальний / Клас узгоджувальний** – сукупність іменників, що мають набір узгоджуваних словоформ, визначуваних граматичним числом, граматичним родом, найменуваннями істот / неістот; граматична категорія, за якою іменники диференційовані на кілька формальних класів за особливостями моделей узгодження. Ґрунтується, наприклад, в українській мові на категорійних значеннях роду, істоти-неістоти. Наявні такі узгоджувальні класи: 1-й – чол. р., неістота (*ліс*); 2-й – чол. р., істота (*випускник*); 3-й – ж. р., неістота (*річка*); 4-й – ж. р., істота (*випускниця*); 5-й – с. р., неістота (*озеро*); 6-й – с. р., істота (*левеня*); 7-й – слова *pluraliatantum* (*штани, дріжджі*).

Див.: **Клас узгоджувальний**.

Клас (лат. *classis* – розряд) **парадигматичний** (прикм. від ім. *парадигма*) – множинність слів з однаковим характером відношень між основою вихідної форми й основами інших словоформ парадигми, а також однаковим набором кінцевих афіксів.

Клас (лат. *classis* – розряд) **слів граматичний** (прикм. від ім. *граматика*) – сукупність лексем, об'єднаних 1) спільним граматичним значенням, 2) спільними морфологічними ознаками (системами словозміни та словотвору), 3) спільними синтаксичними ознаками (переважно дистрибуцією).

Клас (лат. *classis* – розряд) **слів синтагматичний** (прикм. від ім. *синтагматика*) – сукупність слів певного лексико-граматичного розряду зі спільним для них набором потенційно можливих детермінантів у формі тих чи тих частин мови та утворених конструкцій. **Синтагматичні класи іменників. Синтагматичні класи дієслів процесу. Синтагматичні класи дієслів стану. Синтагматичні класи дієслів руху.**

Клас (лат. *classis* – розряд) **узгоджувальний** – категорія, що пов'язана з морфологічним вираженням узгодження – одного з основних різновидів синтаксичного зв'язку. Узгодження виникає у двох ситуаціях: 1) елементи, між якими наявне узгодження, утворюють синтагму; 2) елементи супряжні певному третьому елементу, тобто мають спільну синтаксичну вершину. Узгодження постає ситуацією залежності граматичної характеристики однієї словоформи від граматичної характеристики іншої словоформи. Узгоджувана словоформа набуває своїх грамем тому, що вона підпорядкована граматичним вимогам узгоджувальної словоформи, або контролера узгодження. Показник, що виражає граему узгоджувальної морфеми, називається *узгоджувачем*. Клас узгоджувальний узагальнює поняття *роду* та *істоти/неістоти*. Розрізняють *внутрішнє* і *зовнішнє* узгодження. К. у. – словокласифікаційна категорія, за якої кожна лексема виражає лише одну, первинно притаманну їй граему К. у.

Клас (лат. *classis* – розряд) **узгоджувальний у займенників** – розрізняється насамперед у складі займенників третьої особи, де чіткіше визначено стать, але може розрізнятися в окремих мовах, у першій та другій особі. Наприклад, в іспанській мові.

Класема (лат. *classis* – розряд + *-ема*) – найбільш узагальнена за змістом сема, що відповідає значенню частини мови (*предметність, ознака, дія* тощо).

Класи (лат. *classis* – розряд) **дієслів морфологічні** (прикм. від ім. *морфологія*) – групи дієслів, що формуються на базі співвідношення структури фіналей і дієслівних основ інфінітива і фіналей основ теперішнього часу (перший клас дієслів з основами на *-а/-ай*: *чита-ти/читай-уть*; другий клас з основами на *-і/-ій*: *білі-ти/білій-уть* і под.).

Класи (лат. *classis* – розряд) **позицій** – у *дескриптивній лінгвістиці* – типи синтаксичних позицій як основа для класифікації слів.

Класи (лат. *classis* – розряд) **семантичні** (прикм. від ім. *семантика*) – об'єднання слів, що належать до однієї або різних частин мови, за ознакою спільності основи й словотвірних зв'язків.

Класи (лат. *classis* – розряд) **слів** – див.: *Частини мови*.

Класи (лат. *classis* – розряд) **слів граматико-семантичні** – те саме, що **частини мови**.

Див.: *Частини мови*.

Класифікатор (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) – іменник, що визначає категорійний клас предметності і виконує в синтаксемі функцію ладування, допомагаючи граматичному зв'язку компонентів в синтаксемі: *Посаду керівника першого відділу в класичному університеті за Радянського Союзу міг займати військовий, рангом не нижче за майора* (Анатолій Яна).

Класифікатори (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) (**нумеративи, слова рахунку**) – спеціальні синтаксичні лексеми або морфеми, вживані з іменниками у складі кількісної конструкції. В українській мові до них наближені слова штука, пара, особа та ін.: вісім штук слив, дві пари окулярів. Властивості типових класифікаторів такі: 1) їхня обов'язковість у нумеративних конструкціях: п'ять пар штанів (п'ять штанів – ненормативний вислів); 2) вони не мають власної лексичної семантики і виконують граматичну функцію: передають значення рахунку; 3) класифікатори утворюють систему: різні іменники вживаються з різними класифікаторами. Класифікатори входять до лексики, а не до граматики. У межах відповідного функційно-семантичного поля складають його периферію.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **афіксів** (лат. *affixus* – прикріплений) **позиційна** (прикм. від ім. *позиція*), **або типологічна (типологічна)** (прикм. від ім. *типологія*) – класифікація, що охоплює усе розмаїття афіксальних елементів: 1) префікси і суфікси; 2) інфікси і трансфікси; 3) циркумфікси; 4) інтерфікси.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **голосних за місцем творення** – визначувана позицією спинки язика в горизонтальному напрямі щодо піднебіння; за місцем творення голосні в українській мові поділяються на голосні переднього та заднього рядів.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **голосних за способом творення** – визначувана ступенем підняття спинки язика до піднебіння; за способом творення голосні в українській поділяються на голосні низького підняття, голосні середнього підняття, голосні високо-середнього підняття та голосні високого підняття.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **другорядних членів речення** – класифікація другорядних членів речення має свої етапи та еволюційні закономірності. У відносно викінченому вигляді вона була сформульована Яковом Головацьким (у русистичі – Федором Буслаєвим; у полоністичі – Зеноном Клеменсевичем). Первинно вона ґрунтувалася на двох аспектах – змістовому і формальному з урахуванням їхнього синтаксичного вживання й значення. На ґрунті синтаксичних відношень та синтаксичних зв'язків з пояснюваним членом речення виділяють такі типи другорядних членів речення: 1) означення (з окресленням особливого статусу прикладки);

2) додаток; 3) обставина. За формальними способами їхнього вираження вирізняються: 1) морфологізовані другорядні члени речення; 2) неморфологізовані другорядні члени речення.

Див.: *Додаток; Означення; Прикладка; Обставина.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **звуків мовлення** – підведення звуків під спільну основу, яке полягає в тому, що у всіх мовах світу існують два типи звуків мовлення – голосні і приголосні. За їхньої класифікації враховано такі особливості: 1) функційні; 2) артикуляційні; 3) акустичні.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **звуків традиційна** (прикм. від ім. *традиція*) **фонетична** (прикм. від ім. *фонетика*) – ґрунтується на трьох основних перемінних величинах: 1) робота гортані (якщо вона наявна), що знаходить найчастіше свій вияв у протиставленні дзвінких та глухих звуків; 2) місце максимальної напруги в роті або гортані, що здебільшого називається місцем артикуляції; 3) характер витворювальних або змінювальних звуку рухів у порожнині рота або гортані, що часто називаються способом артикуляції. Для точнішої і ґрунтовнішої класифікації звуків вказують на ту чи ту вторинну артикуляцію, тобто на певну особливість / особливості, які можна зрозуміти як видозміни основного звука мовлення, що набув визначення з погляду трьох класичних фонетичних перемінних величин.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов** – систематизація мов за тією чи тією класифікаційною ознакою. Наявні чотири основні класифікації: 1) ареальна (географічна); 2) генеалогічна (генетична); 3) типологічна; 4) функційна. До них прилягає соціолінгвістична класифікація мов.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов ареальна** (лат. *area* – майдан, простір) – вивчення і групування мов світу в мовні союзи за подібністю, що виникла внаслідок конвергенції на основі територіального контактування.

Пор.: *Класифікація мов генеалогічна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов типологічна.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов генеалогічна** (грецьк. *genealogia* – родовід) (**історико-генетична**) – одна з чотирьох класифікацій мов світу, що ґрунтується на генетичній тотожності мов. Остання була встановлена за допомогою порівняльно-історичного методу, внаслідок чого здійснено групування мов світу у мовні сім'ї на підставі спільності походження, родинних зв'язків між ними. Ступінь родинності мов може бути більш віддаленим і більш близьким, тому в генеалогічній класифікації вживані такі терміни: сім'я мов, гілка (група) мов, підгрупа мов. К. м. г. (і.-г.) – це класифікація мов у порівняльно-історичному мовознавстві, оснований на вивченні та групуванні мов світу на основі споріднених зв'язків між ними (спільного походження від прамови).

Пор.: *Класифікація мов ареальна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов типологічна.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов морфологічна** – класифікація мов світу на основі принципів будови слова і встановлення відповідного типу мови на ґрунті вияву в її системно-структурній організації закономірностей і тенденцій аглютинації, аналітизму, синтетизму. За цією класифікацією усі мови поділяються на: *кореневі (аморфні, ізолятивні), аглютинативні, флективні (фузійні), полісинтетичні (багатоскладові, інкорпоративні)*. У **корневих мовах** слова не поділяються на морфеми: корені й афікси. Їм властива морфологічна неформленість слів типу українських невідмінюваних *туди, звідси, там*, граматичні відношення між словами передаються інтонаційно, лінійно (порядком слів), службовими словами (*бірманська, в'єтнамська* та ін.). **Аглютинативні мови (тюркські й фінно-угорські)** мають у слові корінь та афікси (словозмінні та словотворчі). Особливістю афіксів постає їхня однозначність – кожен афікс виступає засобом вираження тільки одного граматичного значення. Так, наприклад, у турецькій мові *-лар-* – суфікс множини (інших значень він не виражає), *-дай-* – суфікс родового відмінка (тільки цього відмінка без інших значень). Для вираження сукупності значень елемента *-ей* у слові *люд-ей* у турецькій мові постане кілька афіксів, приєднаних до кореня слова: *адам-лар-дан* (від людей), у цьому разі *адам* – людина, *-лар-* – суфікс множини, *-дай-* – суфікс родового відмінка. На позначення множини до кореня додавано суфікс *-лар-* (*адам-лар*), а для реалізації значення родового відмінка – суфікс *-дай* (*адам-оан*). **Флективні мови** внутрішньо диференційовані на синтетичні й аналітичні. **Синтетичні мови** виражають відношення між словами за допомогою відповідних форм слів (*українська, білоруська, польська, литовська* та ін.; мертві мови: *латинська, готська, давньогрецька*). В **аналітичних мовах** відношення між словами виражаються за допомогою службових слів і порядком розташування повнозначних слів. Здебільшого в них або зовсім немає відмінкових форм, або вони дуже слабо виражені (*англійська, французька, болгарська* та ін.). **Полісинтетичні (інкорпоративні) мови** основною особливістю мають об'єднання різних частин речення у вигляді аморфних слів-основ в цілісні складні комплекси, зовні подібні до слів. Якщо взяти, наприклад, вислів – слово-речення *пинакатлквя*, вживане ацтеками (індіанська народність у Мексиці), то воно означає «Я їм м'ясо». Це наслідок складання слів *пи – я, накатл – м'ясо і квя – їсти*. У цих мовах ті чи ті об'єкти дії й обставини її перебігу можуть виражатися не окремими членами речення (додатками, обставинами), а тільки різними афіксами як елементами дієслівних форм. До складу дієслівних форм почасти входить підмет.

Див.: *Мови аглютинативні; Мови аморфні; Мови флективні; Мови інкорпоративні.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов**

соціолінгвістична (функційна) – групування мов світу за ступенем їхнього поширення і статусу в соціумі.

Пор.: *Класифікація мов ареальна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов типологічна; Класифікація мов генеалогічна.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **мов типологічна** (грецьк. *typos* – відбиток, форма, зразок і *logos* – слово, вчення) – групування мов світу в мовні типи за подібністю мовних систем (фонетичною, морфологічною, синтаксичною); класифікація, що ґрунтується на виявленні подібності й відмінності будови мов незалежно від їхньої генетичної спорідненості (на основі подібності й відмінності не в самому мовному матеріалі, а в принципах його організації). Основою К. м. т. є тип як абстрактний / абстрагований еталон, що за своїми параметрами постає ідеальним об'єктом і в чистому вигляді у мові не реалізується, тому що в конкретній мові поєднуються ознаки різних мовних типів, тому суттєвим є встановлення домінування тих чи тих ознак. Вирізняють: 1) **змістову**, або **семантичну типологію**, що ґрунтується на сполученні формальних і змістових критеріїв (Едуард Сепір (Sapir), Джозеф Харолд Грінберг (Greenberg)); 2) **характерологічну типологію**, у межах якої активно опрацьовують внутрішньоструктурні закономірності мови. Останні визначають тенденції і напрями поєднання і взаємозлучення, взаємозумовлення окремих типологічних ознак у конкретній мові (Володимир Скалічка (Skalička)); 3) **структурну типологію**, у розрізі якої аналізуються ті чи ті відношення між елементами мовної системи (Фердинанд де Соссюр, Роман О. Якобсон, Антуан Мартіне, Тадеуш Мілевський, Чарльз-Ф. Вьоглін (Voegelin)); 4) **часткорівневу типологію**, де основою дослідження типологічних ознак постають мовні яруси: морфологічний, синтаксичний, фонологічний та ін.; 5) **типологію мовних категорій** (*типологія стану, типологія відмінка, типологія часу*), мовних конструкцій (*типологія результативних конструкцій, типологія пасивних конструкцій, типологія стативних конструкцій, типологія рецесивних конструкцій* і под.); 6) **фонологічну типологію**, за якою усі мови світу диференційовано на мови фонемної будови (основною фонологічною одиницею є фонема) і мови складової будови (основною фонологічною одиницею постає склад або певний його елемент – ініціаль / фіналь); 3-поміж першого типу розмежовують мови вокалічного і консонантного типу. К. м. т. своєю джерельною базою має морфологічні класифікації Августа Вільгельма фон Шлегеля (Schlegel), Фрідріха фон Шлегеля (Schlegel), Вільгельма фон Гумбольдта та ін. У цих класифікаціях основними були визнані слово та його складники, що уможливило послідовне врахування їхнього співвідношення, способу вираження граматичних значень, типи складників слова, встановлення способів їхнього поєднання (аглютинація / фузія), позицію словотвірного / словозмінного складника щодо кореня. Застосування

цих критеріїв дозволило розмежувати чотири типи мов: ізоляційний, аглютинативний, флективний та полісинтетичний (інкорпоровальний). Ізоляційним мовам не властива словозміна, граматичні значення здебільшого виражені порядком слів, складаються з корневих елементів (*китайська, в'єтнамська, йоруба* та ін.). В аглютинативних мовах наявний незмінний корінь і варіанти словозмінних афіксів, добір яких зумовлений звучанням кореня і поєднувані з ним аглютинацією, єдиними виразками граматичних значень є словозмінні афікси (гапLOSEMI), що є однозначними: *тюркські, уральські, дравідські, більшість конго-кордофанських мов*. У флективних мовах корінь може мати варіанти, словозмінні афікси часто є синтетосемічними і поєднувані з коренем фузійно, те саме граматичне значення може виражатися різними афіксами: *українська, сербська* та інші слов'янські, *германські, балтійські* та інші індоєвропейські мови тощо. Полісинтетичним (інкорпоровальним) мовам властиві складні утворення, що є і словами, і реченнями, де останні містять різні компоненти для передання змісту головних і другорядних членів речення: *палеоазіатські, індіанські мови Америки*.

Див.: *Типологія мов континентна; Класифікація мов морфологічна.*

Пор.: *Класифікація мов ареальна; Класифікація мов соціолінгвістична; Класифікація мов генетична.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **морфологічних** (прикм. від ім. *морфологія*) **значень** – 1) лексичні; 2) словотвірні; 3) граматичні значення (за Володимиром О. Плунгяном).

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **приголосних за акустичним враженням** – ураховує наявність додаткових ознак при творенні звуків; за акустичним враженням в українській мові виділяють групу шиплячих і групу свистячих приголосних.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **приголосних за місцем творення** – ґрунтується на дії активних і пасивних мовних органів при артикуляції; за місцем творення в українській мові приголосні поділяються на губні, язикові та глоткові (фарингальні).

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **приголосних за способом творення** – ураховує характер перешкод, що утворюються між пасивними й активними мовними органами, та спосіб їхнього подолання; за способом творення приголосні в українській мові поділяються на: зм'якнені, щільні (фрикативні) та дрижачі.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **приголосних за ступенем палаталізації** (лат. *palatum* – піднебіння) – ураховує додаткове підняття язика до твердого піднебіння; за ступенем палаталізації приголосні в українській мові поділяються на: м'які, пом'якшені, напівпом'якшені; за відсутності додаткової палаталізації всі приголосні, окрім [j], є твердими.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **речень за емоційним** (прикм. від ім. *емоція*) **забарвленням** – за емоційним

забарвленням речення поділяються на: 1) окличні; 2) неокличні (нейтральні). Якщо розглядати структурно-семантичні типи простого речення на лінійній шкалі перехідності, то очевидними постають такі закономірності: 1) найчастіше окличними виступають нечленовані речення (еквіваленти речення) та наближені до них номінативні речення; 2) односкладні речення частіше виступають окличними, ніж двоскладні; 3) прості речення частіше бувають окличними, ніж складні.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **речень за структурою** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – ця класифікація має відповідні рівні: 1) основне протиставлення – просте (монопредикативне) і складне (поліпредикативне) речення; 2) основу поділу простого речення за структурою складає спосіб вираження предикативності. Основні структурні типи простого речення: а) двоскладне речення – з двома головними членами (координованими головними членами речення – підметом і присудком); б) односкладним – з єдиним головним членом речення.

Див.: *Речення односкладне; Речення двоскладне; Підмет; Присудок.*

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **речень за функцією** (лат. *functio* – виконання) – за функцією, комунікативною настановою речення диференційовані на: 1) *розповідні*, що виступають засобом передання однієї з трьох форм думки – *судження*; 2) *питальні* – для передання *питання*; 3) *спонукальні* – для передання *спонування*; 4) *бажальні* – для передання бажання.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **речень за характером предикативних** (прикм. від ім. *предикатив*) **відношень** – поділ речень на *стверджувальні* і *заперечні*, у зв'язку з чим необхідно враховувати низку чинників: 1) співвідношення модальності і ствердження / заперечення в колі модальних характеристик речення стає реальною в тому разі, якщо диференціювати *предикативність* і *предикативні відношення*: критерієм поділу речень на стверджувальні і заперечні в цьому разі постає характер *предикативних відношень*; 2) класифікація заперечних речень: а) *загальнозаперечні речення*, в яких заперечення пов'язане з уживанням часток *не* і *ні* у складі присудків, займенників та прислівників з префіксами *не-*, *ні-*, слів *ні*, *не можна* тощо: *Я не хочу чути плач природи з посвистом вітру* (Анатолій Яна); б) *частковозаперечні речення*, у яких заперечення пов'язане не з присудком, а з іншими членами речення: *Художник малював сьогодні не пензлем*. Щодо заперечення, то можна диференціювати три різновиди речень: а) *власне-заперечні речення* у яких заперечення постає формально необхідним елементом: *Немає питань*; б) речення з факультативним запереченням: *У лісі не затишно*; в) *власне-стверджувальні речення*, в яких заперечення реченням не приймається: *Яблук і груш! У цій класифікації основними виступають речення з факультативним запереченням – речення, що мають опозицію ствердження / заперечення:*

У лісі затишно – У лісі не затишно. Структурно-семантичні групи власне-заперечних і власне-стверджувальних перебувають на периферії мовної системи; 3) вираження інтонацією категорії ствердження / заперечення: наявні речення, що функціонують і як експресивне ствердження, і як експресивне заперечення: *Прийде він до тебе!* Поділ речень на стверджувальні і заперечні пов'язаний з розповідними реченнями за метою висловлення (комунікативною настановою). Питання про кваліфікацію питальних і спонукальних речень з погляду характеру предикативних відношень залишається дискусійним. Питальні речення можна кваліфікувати як стверджувальні або заперечні за формою: *Ти знайомий з ним? – Ти не знайомий з ним?* Риторичне питання може містити приховане ствердження: *Усі митці прагнули освіти будівництво Каховської електростанції?* Наявне приховане ствердження: *Усі митці прагнули освіти будівництво Каховської електростанції.* Спонукальні речення кваліфікуються як стверджувальні або заперечні тільки за формою: *Не співай мені сумної пісні цієї* (Леся Українка).

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **речень функційна** (лат. *functio* – виконання; прикм. від ім. *функція*) – див.: **Класифікація речень за функцією.**

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень** – в україністиці К. с. р. охоплює змістовий і формальний вимір складнопідрядного речення. Виділяється кілька класифікацій: 1) логіко-граматична (логіко-семантична / функційна), яку опрацювали Федір І. Буслаєв, Яків Головацький та ін. Основний її принцип – уподібнення підрядної частини членові речення за семантикою: підрядні підметові, означальні, додаткові і под.; 2) формально-граматична (формальна) – встановлення типу підрядної частини за відповідною групою сполучників: а) з'ясувальні (*що, як, наче, щоб* тощо); б) часові (*коли, поки, ледве, тільки* та ін.); в) порівняльні (*як, наче, мов, немов* тощо). Ця класифікація не набула поширення; 3) структурно-семантична (Володимир О. Богородицький, Микола С. Поспелов, Іван Г. Чередниченко, Іван Вихованець, Каленик Шульжук та ін.), що враховує: а) будову складнопідрядного речення (одночленне / двочленне); б) значення підрядної предикативної частини щодо головної; в) функції сполучників і сполучних слів.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень логіко-граматична** – класифікація складнопідрядних речень, що ґрунтується на синтаксичній функції підрядної предикативної частини щодо головної, причому підрядна частина розглядається як аналог члена речення. Типи речень вирізняються на ґрунті відповідності підрядних частин членам простого речення: 1) складнопідрядні речення з підрядними підметовими; 2) складнопідрядні речення з підрядними

присудковими; 3) складнопідрядні речення з підрядними означальними; 4) складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень морфологічна** – класифікація, що ґрунтується на частиномовному статусі опорного слова головної частини. Знайшла висвітлення в дослідженнях Люсьєна Теньєра, де розмежовано складнопідрядні речення з підрядними субстантивними, адвербіальними, ад'єктивними, та інших студіюваннях (Іван Чередниченко та інші).

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень структурно-семантична** – класифікація, що ґрунтується на усьому загалі структурних і семантичних ознак, притаманних складнопідрядним реченням. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень як особливий підхід до вивчення складного речення постала в 50–70-ті роки ХХ століття (Микола С. Поспелов, Євген В. Кретеви́ч, Віра А. Белошاپкова, Іван Вихованець, Леонард Ю. Максимов, Іларі́н Слинко, Ніна Гуйванюк, Марія Кобилянська та інші). Вона уможлиблює: 1) встановити і послідовно описати різноманітність типів складнопідрядних речень; 2) врахувати їхню структуру і семантику; 3) виявити своєрідність складнопідрядних речень; 4) схарактеризувати закономірності їхніх зв'язків зі словосполученням і простим реченням. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень домінує в сучасній українистиці (русистиці, білорусистиці, почасти – полоністиці, болгаристиці, сербістиці, богемістиці). За структурно-семантичним підходом, у диференціюванні складнопідрядних речень враховано набір таких власне-структурних ознак: 1) співвідношення підрядної частини з одним словом у головній частині або зі всією головною частиною (розчленованість / нерозчленованість); 2) характер сполучних засобів зв'язку; 3) характер і функції корелятивів; 4) позиція підрядної частини; 5) парадигма складнопідрядного речення. Домінувальною ознакою постає перша – розчленованість / нерозчленованість речення: *Найбагатший той, хто володіє рідною мовою* (Василь Голобородько) – нерозчленоване; *Десь об груди землі розбиваються лебеді, щоб училися вірності люди у них* (Євген Летюк) – розчленоване.

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **складнопідрядних речень формально-граматична (формальна)** – класифікація, що ґрунтується на характері та особливостях основних засобів зв'язку предикативних частин – сполучників і сполучних слів: 1) складнопідрядні речення з підрядними, що поєднуються сполучниками; 2) складнопідрядні речення з підрядними, що поєднуються сполучними словами. Подальший поділ визначуваний характером сполучника або сполучного слова. Ця класифікація постала в рамках формально-граматичного напрямку (Олексій М. Пешковський, Євген Тимченко та інші).

Класифікація (лат. *classis* – розряд + *facere* – робити) **способів словотвору (в синхронії)** – ґрунтується на трьох ознаках: 1) характер форманта; 2) кількість формантів; 3) відношення до системи мови. За *характером форманта* вирізняють: 1) *афіксальні* способи, в яких використовуються афіксальні форманти різних типів; 2) *операційні* способи, безафіксні форманти. За *кількістю формантів* розмежовують: 1) *прості* способи: *суфіксації, префіксації, постфіксації*; 2) *комбіновані*: використано два і більше формантів: *префіксально-суфіксальний спосіб, префіксально-постфіксальний спосіб, префіксально-суфіксально-постфіксальний спосіб* та ін. За *відношенням до системи* виділяють: *узуальні та okazіональні* способи словотвору. Інколи розмежовують морфологічний спосіб словотвору (Віктор В. Виноградов та ін.), протиставляючи його неморфологічним способам: лексико-семантичному, лексико-синтаксичному, морфолого-синтаксичному.

Класна (лат. *classis* – розряд) **система** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) – див.: **Система класна**.

Кластер (від англ. *cluster* – «накопичення») – об'єднання кількох однорідних елементів, яке можна розглядати як самостійну одиницю.

Клаузула (лат. *clausula* – закінчення) – заключна частина віршового рядка, починаючи з останнього наголошеного складу (у випадку суголосся клаузули мовиться про риму). Клаузула буває окситонною, коли після ритмічного акценту відсутні ненаголошені склади (*орел*), парокситонною – за наявності одного наголошеного складу (*небо*), дактилічною – двох складів (*посмішка*), гіпердактилічною – трьох складів (*котигорошко*); ефектна кінцівка публічної промови, що несе особливе смислове навантаження: *Доля майбутнього у ваших руках, а майбутнє для нашої Держави найважливіше. Дякую за увагу* (З виступу Президента України В. Ющенка перед випускниками Військової академії).

Клічна форма – те саме, що **клічний відмінок**.

Див.: **Відмінок кличний**.

Клічний відмінок – див.: **Відмінок кличний**.

Клімакс (грецьк. *klímax* – драбина) – стилістична фігура, протилежна за значенням антиклімаксу, розкривається у поетичному мовленні в напрямі наростання його інтонаційно-смислового навантаження: *Як не крути, / на одне виходить, / слід би катюгам давно зазубрить: / можна прострелити мозок, / що думку народить, / думки ж не вбить!* (Василь Симоненко); фігура мовлення, в якій останнє слово кожного речення або його частини повторюється на початку наступного, що увиразнює реалізацію думки: *Мишка за кішку, кішка за Жучку, Жучка за внучку...* (Нар. казка); градація, нарощення думки. Синонім: **Градація висхідна**.

Див.: **Акромонограма; Анадиплосис**.

Кліпування – у прикладній лінгвістиці – граничне обмеження амплітуд до двох можливих значень і заміна справжньої форми сигналів прямокутними імпульсами різної тривалості (візуалізація на осцилографі).

Клітики (грецьк. *klityky*) – службові слова, що не мають наголосу та утворюють разом з повнозначними словами, до яких прилягають, одне фонетичне слово (наприклад, прийменники *в (у), до, з (із, зі)*). Клітики можуть приєднуватися до наголошеної словоформи певної частини мови (наприклад, романські займенникові форми в непрямих відмінках – приєднуються тільки до дієслова) або до словоформ будь-якої частини мови (українські частки типу *ж*, російські частки *же, ли*); останні називаються транскатегорійними. У давніх індоєвропейських мовах порядок розташування клітик у реченні був чітко ustalений, визначуваний спеціальними правилами.

Див.: **Енклітика; Проклітика.**

Клітики (грецьк. *klityky*) в загальній морфології (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд *ílogos* (*λογος*) – слово, вчення) – семантико-граматичні класи слів: 1) особові, присвійні, вказівні й інші займенники, а також артиклі – наближені до займенників показники детермінації; 2) прийменники / післяслівники при іменах і просторові модифікатори при дієсловах (наприклад, німецькі «відокремлювані префікси» або берберські «спрямовувальні частки»); 3) сполучники різних типів (*як, і, але*); енклітики, інколи парні; 4) модально-дискурсивні частки: засоби вираження питання, заперечення, оцінки мовцем повідомлюваного факту з погляду його ймовірності, комунікативної значущості, відомості: наприклад, в українській мові *не, чи, адже, ж, хоч, лише, мовляв* тощо й інші показники аналогічних індикаторів з різних мов; 5) допоміжні дієслова, а також дієслівні і недієслівні компоненти аналітичних конструкцій, що постають носіями граматичного значення (в українській мові *би(б)*); аналогічні показники в полінезійських, іранських, західно-африканських мовах; 6) словоформи, означувальні яких не містять жодного голосного.

Кліше́ (франц. *cliché* – відбиток) – 1) мовний засіб, готовий / стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і подібних контекстах відповідно до комунікативних вимог тієї чи тієї мовної сфери (здебільшого в документах офіційно-ділового стилю), зберігає свою семантику та виразність, відповідає психічним стереотипам національного світобачення; завдяки легкості до відтворення сприяє автоматизації мовлення, прискорює процес комунікації, економить час і зусилля мовців, але втрачає оригінальність мовотворення: *укладання угоди, договірні сторони і под.*; будь-яка готова мовленнева формула, критерієм виділення якої є регулярність її вживання у мовленні й комунікації в певних повторюваних мовленневих і комунікативних ситуаціях. К. здебільшого мають національно-культурні особливості й характеризують ідіоматику мови; 2) у **комунікативістиці** – загальні моделі поведінки в конкретних ситуаціях.

Див.: **Мова; Мовлення; Комунікація; Ідіоматика мови; Кліше.**

Кліше́ (франц. *cliché* – відбиток) **мо́вні** – мовний стереотип, готовий зворот, що використовується в певних ситуаціях і подібних контекстах. На відміну від мовних штампів, що є звиклими фразами із розмитим лексичним значенням і стертою експресивністю, кліше складають конструктивну одиницю, що зберігає свою семантику, а почасти і виразність, пор. *високі договірні сторони, для підвищення якості продукції* тощо. Мовні кліше певною мірою полегшують процес спілкування, економлять зусилля й час для адресанта й адресата. Кліше здебільшого використовуються в офіційно-діловому стилі: *установити контроль; визвольний рух; патріотичне виховання; посилення боротьби зі зловживаннями; мирне співіснування; дух часу; матеріальне благополуччя, ринкова економіка*. Для визначення межі самого поняття слід ураховувати відповідний синхронний зріз. Поява кліше пов'язана з частотністю й повторюваністю ситуацій. За цих умов навколо стрижневого слова утворюється відносно постійний набір контекстуальних елементів у мовленні, що набувають звичності в називанні та звучанні. Такі сполуки слів перетворюються у стандартні. Подібно до фразеологізмів вони відтворюються в мовленні й починають функціонувати як одиниці мови. На відміну від фразеологізмів, у них немає семантичних зсувів, зв'язок компонентів вільний. Це сполучення перехідного типу – між фразеологізмами і вільними словосполученнями. До них належать вільні синтаксичні словосполучення, яким властива тимчасовість існування як готових формул мови: *входити в коло інтересів, гуманний акт, екстремальна ситуація, користуватися великим попитом, перехідний період, плинність кадрів, боротьба зі злочинністю, соціальна програма, захист національних меншин, ринкові відносини, мораторій на смертну кару* та ін. Мовні кліше побудовані за відповідними моделями словосполучень, зрідка речень, що функціонують переважно в інформаційних жанрах засобів масової інформації й часто відтворювані у мові. Вони виконують роль стандарту, забезпечують найповнішу інформацію й економлять мовлення; використовувані як готові формули: *сфера обслуговування; підтримувати дипломатичні відносини; усенародне обговорення; ринкові реформи; факти – неспростовна річ; одержувати інформацію* тощо.

Кліше́ (франц. *cliché* – відбиток) **наднаціона́льне** – кліше, що увійшло в лексичний фонд кількох (багатьох) мов у межах полілінгвокультурної спільноти під впливом засобів масової комунікації та реклами.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Код мови; Кліше*.

Ключові слова́ – див.: *Слова ключові*.

«**Ключові слова́ культу́ри**» – «Слова, особливо важливі і показові для окремо взятої культури» (Анна Вежбицька), інколи виділяють константи культури (Юрій С. Степанов), пор., напр., для української культури *писанка, рушник, калина, хата, мова, Канів, Чернеча гора* та ін.

Кні́жна ле́ксика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика книжна*.

Кніжне мовлення – див.: *Мовлення книжне*.

Кніжний стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: *Стиль книжний*.

Коагѐнс / Коагѐнси (лат. (*co(n)* – з, разом + *agens* – діяч) – другий і под. агенси, група агенсів, які спільно виконують дію: *Василько з мамою пішли в поле* (Валер'ян Підмогильний); *Іван з Марійкою цілувалися*.

Коагуляція (лат. (*co(n)* – з, разом + *agulatio* – висвітлювати) – у психолінгвістиці – висвічування на етапі внутрішнього програмування протOVERBальної схеми майбутнього висловлення у свідомості адресанта.

Коартикуляція (лат. (*co(n)* – з, разом + *артикуляція*) – процес творення звука, при якому кінцева артикуляція попереднього звука накладається на початкову артикуляцію наступного.

Коацервація (лат. (*co(n)* – з, разом + *apervatio* – нанизувати) – нагромадження, нанизування (прикладів, аргументів).

Див.: *Ампліфікація*.

Ковтання слів, звуків – відображення особливостей вимови тих чи тих дійових осіб, які допускають таке «ковтання», що зумовлює відповідні орфографічні помилки: *Скіки?* (замість – *скільки*); *Добдень* (замість – *Добрий день*); *Мона?* (замість – *можна*).

Когезія (англ. *cohesion* – зціплення; лат. *cohaesus* – зв'язаний, зчеплений) – структурно-граматична категорія зв'язності тексту; форми зв'язку – граматичні, семантичні, лексичні (*повтори, дейктичні й анафоричні слова, сполучники, порядок слів* тощо) – між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого і забезпечують послідовну, часово-просторову взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій тощо. Структурно-граматичний тип текстової зв'язності.

Когерентність (лат. *cohaerentia* – зчеплення, зв'язок) – семантична категорія зв'язності тексту; семантичний тип текстової зв'язності, завдяки якому окремі смислові компоненти пов'язуються в смислову цілісність.

Когнітивізм (франц. *cognitif* від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – 1) дослідження в напрямі від думки до мови, від знань про світ до встановлення особливостей і закономірностей їхньої реалізації на різних ярусах мовної системи – у слові, словосполученні, реченні, тексті, дискурсі та ін.; 2) напрям у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення й ті ментальні процеси, що з ними пов'язані; 3) наука про знання і пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей. Процеси, що пов'язані зі знаннями та інформацією, називаються когнітивними, або когніцією. Їхніми синонімами також є слова «інтелектуальний», «ментальний», «розсудливий».

Когнітивістика (франц. *cognitif* від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – інтегральна міждисциплінарна галузь досліджень, що вивчає процес творення моделей свідомості, пов'язаний з опрацюванням знань, прийняттям

рішень, розумінням природної мови, логічними висновками, аргументацією та іншими видами когнітивної діяльності. Предметом когнітивної науки є дослідження механізмів людської свідомості, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу. **Мета когнітивних досліджень** – побудувати інтегральну картину процесів мовлення, мислення й інтелектуальної поведінки людини. Знання є основною досліджуваною категорією. Їх розглядають як знаряддя, результат й інструмент когнітивних процесів, а також як самі когнітивні операції над знаннями.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **граматика** (грецьк. *grammatike (techne)*) – мистецтво читати і писати букви від *gramma* – літера, написання) – див.: **ГраMATика когнітивна**.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **діяльність** – див.: **Діяльність когнітивна**.

Когнітивна (прикм. від ім. *когніція*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: **Лінгвістика когнітивна**.

Когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) **опрацювання мовних даних** – див.: **Опрацювання мовних даних когнітивне**.

Когнітивний (франц. *cognitif* від лат. *cognitio* – знання, пізнання; прикм. від ім. *когніція*) – аспект, що забезпечує вираження в мовних одиницях знання про світ; такий, що стосується функцій мозку, які забезпечують: сприйняття об'єктів, знання про них, спроможність вирішення проблеми, здатність напрацювання пізнавальних навичок, тенденції до узагальнення, вияв спільного й відмінного тощо.

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **дисонанс** (лат. *dissonans* – різноголосий, різнозвучний) – див.: **Дисонанс когнітивний**.

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **зміст** – див.: **Зміст когнітивний**.

Когнітивний (прикм. від ім. *когніція*) **стиль** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Стиль когнітивний**.

Когнітологія (франц. *cognitif* від лат. *cognitio* – знання, пізнання; англ. *cognitio* – знання, пізнання, пізнавальна здатність і грецьк. *logos* – слово, вчення) – інтегральна наука про когнітивні (пізнавальні) процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу.

Когніція (лат. *cognitio* – знання, пізнання) – основне поняття когнітивної лінгвістики, що позначає сукупність психічних (ментальних, мисленнєвих) процесів сприйняття світу, простого спостереження за докільям, категоризації, мислення, мовлення та ін., які виступають засобом опрацювання та систематизування інформації, що надходить людині або зовні, або уже реінтерпретована людиною. К. виступає виявом розумових, інтелектуальних, пошуково-творчих сил людини й охоплює усвідомлення самого себе, свого статусу, оцінку самого себе і докілья, побудову особливої картини, що ґрунтується на відповідних мережених континуумах

національно-когнітивного простору – всього того, що складає основу для раціональної та свідомої (усвідомленої) поведінки людини.

Когніція (лат. *cognitio* – знання, пізнання) **національно-культурна** – див.: *Менталітет етнічний (національний)*.

Код (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов) – система умовних знаків, символів для передавання, опрацювання й зберігання різної інформації; спосіб запису, передачі інформації каналами зв'язку (комунікації) відповідно до їхніх технічних, соціально-культурних особливостей і функцій; сукупність правил чи їхніх обмежень, що забезпечують функціонування природної мови або тієї чи тієї знакової системи; у **комунікативістиці** – у випадках міжособистісного та міжкультурного спілкування К. виступають засоби певної ідіоетнічної мови, мови міжнаціонального й міжнародного спілкування, а іноді штучні мови. К. становить основу забезпечення комунікації.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Інформація; Канал комунікації; Мова ідіоетнічна; Мова міжнаціонального спілкування; Мова міжнародного спілкування.*

Пор.: *Мова.*

Код (франц. *code* – умовне скорочення від лат. *codex* – книга, список настанов) **Грея** – у **дискурсології** – *n*-мірна двоїна, система у вигляді графа. Коди Грея встановлюються так, щоб двоїчні слова відрізнялися на відстані Лемінга, дорівнюючи одиниці. У вигляді графів-розгортань (як і в літерному коді Шеннона – Фано) широко використовуються в розділах дискретної математики.

Код (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов) **комунікативний** (прикм. від *комунікація*) – мова або її різновиди (*діалект, сленг, стиль* тощо), а також немовні засоби (*паралінгвальні, інтонаційні* тощо), які використовують учасники комунікативного акту; мова у складній взаємодії з елементами інших знакових систем (*жестами, мімікою, поставами тіла, значущими рухами частин тіла, одягом, прикрасами, запахами* тощо), із ситуативними (*час і місце спілкування, організація часу і простору спілкування* тощо), соціальними (*соціальні ролі учасників спілкування*), віковими, гендерними, психічними (*темперамент, настрої, душевний і духовний світ*) і фізіологічними чинниками.

Код (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов) **культурно-мобний у комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – єдність мовних і культурних знань, що виявляються у міжкультурній комунікації і втілюються у вербальних повідомленнях.

Див.: *Комунікація; Код; Код вербальний; Мова.*

Код (франц. *code* – умовне скорочення від лат. *codex* – книга, список настанов) **моби маскультурний** – спільне в мовних кодах більшості носіїв полілінгвокультури, що сформувалось в епоху масової культури під впливом засобів масової інформації і стало реальним фактом культурної соціалізації

особистості, впливу на структуру та зміст мовної картини світу й міжособистісного спілкування.

Див.: **Код; Мова; Картина світу мовна.**

Код (франц. *code* від лат. *codex* – книга, список настанов) **мóвний** – сукупність засобів мови, що використовуються у комунікації і характеризуються певною однорідністю (*літературна мова, соціальні чи територіальні діалекти* тощо); засіб комунікації.

Див.: **Мова; Комунікація; Спілкування.**

Пор.: **Код культури.**

Кóдек (CODEC) – у **прикладній лінгвістиці** – пристрій або програма, здатна виконувати перетворення потоку даних або сигналу. Кодеки можуть як кодувати потік / сигнал (для передачі, зберігання або шифрування), так і розкодувати – для перегляду або зміни у форматі, що є більш притаманним для певних операцій. Кодеки часто використовуються при цифровій обробці відео- й аудіо. Більшість кодеків для звукових і візуальних даних використовує стиснення з втратами, щоб одержувати прийнятний розмір готового (стисненого) файлу. Існують також кодеки, що стискають без втрат (англ. *lossless codecs*), але в багатьох випадках малопомітне поліпшення якості не виправдовує значного збільшення обсягу даних. Майже єдиний виняток – ситуація, коли дані будуть піддаватися подальшому опрацюванню: у цьому випадку повторювані втрати на кодуванні/декодуванні вплинуть на якість.

Кóдекс (лат. *codex* – книга, список настанов) **аргументатора** (лат. *argumentatio* – доводити) – у **комунікативній лінгвістиці** – у науковій літературі про правила зразкової і викінченої аргументації (див.: **Аргументація**) сформульовані кодекс аргументатора і кодекс опонента (див.: **Кодекс опонента**), метою котрого постає допомога тим учасникам дискусії, які прагнуть в аргументації не лише до успіху, але й до того, щоб їхні твердження відповідали дійсності і були ефективними. У загальних рисах кодекс аргументатора має такі параметри: 1) аргументатор прагне досягнення або поширення істини, поглибленню розуміння предмета; 2) аргументатор розглядає себе й опонента як людей з рівними правами вільного пізнання. На цій підставі: а) аргументатор має за мету сприйняття опонентом тези в тій модальності, в якій її сприймає сам аргументатор; б) аргументатор не може вводити в оману опонента, використовуючи заздалегідь неправильні покликання або заздалегідь неправильні способи роздумів. Усе, що стверджується аргументатором, стверджується в тій модальності, в якій сприймається ним самим; 3) аргументатор враховує поле аргументації. Це означає, що: а) аргументатор формує аргументаційну конструкцію так, щоб вона була зрозуміла опонентові; б) аргументатор формує аргументаційну конструкцію так, щоб погляди і нахили опонента, інформація, якою він володіє, та його інтелектуальні можливості дозволили його її сприйняти; 4) аргументатор уникає використання *argumentum ad hominem*, та особливо в

тих його випадках, де ставиться під сумнів здібність опонента до об'єктивного й адекватного судження щодо аналізованого питання; 5) прихильність аргументатора відповідній етико-гносеологічній настанові, підтримує його емоційну рівновагу в разі невдачі аргументації і сприяє збереженню самокритичності і прагненню до удосконалення в разі успіху аргументації.

Пор.: *Кодекс опонента*.

Кóдекс (лат. *codex* – книга, список настанов) **комунікатівний** (лат. *communico* – спілкуюся) – система принципів, правил, приписів, постулатів та конвенцій спілкування, що регулюють мовленнєву поведінку учасників комунікативного акту і ґрунтуються на певних категоріях і критеріях.

Див.: *Код; Код комунікативний*.

Пор.: *Код Грея*.

Кóдекс (лат. *codex* – книга, список настанов) **опонента** (лат. *opponens* (*opponentis*) – той, хто заперечує) – у **комунікативній лінгвістиці** – у науковій літературі про правила зразкової і викінченої аргументації (див.: *Аргументація*) сформульовані кодекс аргументатора (див.: *Кодекс аргументатора*) і кодекс опонента, метою котрого постає допомога тим учасникам дискусії, які прагнуть в аргументації не лише до успіху, але й до того, щоб їхні твердження поставали правдивими та були ефективними. Кодекс опонента має такі параметри: 1) опонент усвідомлює себе вільним у внутрішній оцінці аргументації; 2) опонент прагне досягнення істини, поглиблення розуміння предмета, поширенню істини; 3) за внутрішньої оцінки аргументації і зовнішнього її вираження опонент дотримується загальних етичних норм. Відповідно до цього: а) опонент прагне подати адекватну логіко-гносеологічну оцінку аргументаційної конструкції, а також адекватні прагматичну, етичну й емоційні оцінки; б) водночас опонент реалізує той вид оцінки, який вимагається або доречний у наявних обставинах для певної аргументаційної конструкції; в) опонент не змішує різні види оцінок, не підмінює один вид оцінки іншим; г) якщо дозволяють умови й етичні норми, опонент дає зовнішню оцінку аргументації, що збігається з внутрішньою. Опонент уникає надання зовнішньої оцінки аргументації, що суперечить внутрішній.

Див.: *Аргументація*.

Пор.: *Кодекс аргументатора*.

Кóди (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов) **вербальні** (лат. *verbalis* – усний, словесний) – система знаків природної мови, яку використовують для передавання і кодування інформації.

Пор.: *Коди невербальні*.

Кóди (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов) **невербальні** (*не-* + лат. *verbalis* – усний, словесний) – немовні

засоби, що охоплюють різні знакові системи і використовуються для передання інформації, інтенсифікації процесу передання.

Пор.: **Коди вербальні.**

Кодифікація (лат. *codex* – книга, навоскована дощечка для письма і лат. *ficatio* від *facio* – роблю) – нормалізація мови; опис зведених правил вживання мовних одиниць, їхнє упорядкування й систематизація як нормативних у граматиках, довідниках і словниках літературної мови для поширення; свідомо зорієнтована праця лінгвістів на створення і фіксацію об'єктивної літературної норми, її офіційне визнання та подання приписів, основним призначенням яких постає формування, збереження, удосконалення, поширення мовної норми. Кодифікована літературна мова виявлена і втілена у граматиках, словниках, довідниках. Рекомендовані норми набувають загальнонаціонального статусу і поширюються через освітні заклади, засоби масової інформації. К. властива тільки для літературної мови. Норма живої мови постає категорією динамічною. Кодифікація ж є статичною. Від часу напрацювання і введення в дію кодифікація виступає – це становить її особливу суспільну роль – як стабілізатор і регулятор функціонування і розвитку літературної норми. Статичність кодифікації не засвідчує того, що вона не може активно впливати на вживання мовних засобів і на зміни в узусі та нормі. Перспективність кодифікації постає можливою тільки завдяки кодифікації варіантів у літературній мові й відповідного ставлення до них самих мовців.

Кодифікація (лат. *codex* – книга, список настанов, навоскована дощечка для письма і лат. *ficatio* від *facio* – роблю) **мóвна** – систематизація і закріплення мовних норм у граматиках, словниках, довідниках.

Кодифікованість (лат. *codex* – книга, навоскована дощечка для письма, список настанов і лат. *ficatio* від *facio* – роблю) **літературної нóрми** – ознака літературної норми, що характеризує повною мірою розвинуті літературні мови.

Див.: **Кодифікація.**

Кодони (лат. *codex* – список настанов, книга) – у **психолінгвістиці** – одиниця генетичного коду; складається з трьох послідовних нуклеотидів (триплет) у матричній (інформаційній) рибонуклеїновій кислоті й визначає включення певної амінокислоти до синтезованої молекули білка; триплети основ, що кодують у генетичній мові амінокислоти.

Кодування (англ. *coding* від лат. *codex* – список настанов, книга; ім. від дієсл. *кодувати*) – відображення, опис засобами мови (одиницями, категоріями) тієї чи тієї реальної / ірреальної ситуації; втілення задуму адресанта в певну символічну форму (мовну, графічну, звукову); у **лінгвістиці тексту** – кодування означає, що текстові феномени належать до окремих концептів, тобто встановлюється зв'язок між конкретними фрагментами тексту (одиницями аналізу) й абстрактнішими категоріями. В обґрунтованій теорії кодування – це загальний термін для концептуалізації

даних. У цій теорії кодування означає, що дослідник ставить питання про категорії та їхні контексти і пропонує проміжні відповіді (гіпотези).

Див.: *Теорія обґрунтована..*

Кодування (лат. *codex* – список настанов, книга) **інформації** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – утілення задуму (інтенції) адресанта в засоби конкретної ідіоетнічної мови за законами її функціонування; перехід від особистих смислів адресанта до їхнього втілення в загальноприйнятті значення одиниць мовного коду.

Коефіцієнт (лат. префікс *ko...* + *efficiens (efficientis)* – той, що виробляє) **норми** – незбіг уявлення щодо приналежності близьких, співвідносних за формою, структурою одиниць двох мов в осіб-носіїв цих мов, пор. *Чого ви бажаєте?* (як звернення до покупця у крамниці в Україні) та англ. для цього випадку: *What can I do for you?* Близька за структурою англ. фраза *What do you want?* у цій ситуації буде неадекватно грубою, а фраза *Що я можу зробити для вас?*, навпаки постає неадекватною для умов звичайної української крамниці. Якщо в російській мовленнєвій практиці похідні типу *Кабаниха, Лявониha* кваліфікуються як стилістичні знижені, то в польській мовленнєвій культурі – як позитивні.

Койне (давньогрецьк. *koinē dialektos* від *koinē* – спільне наріччя) – 1) загальнонародна мова, що виникла в IV ст. до н. е. в Давній Греції на ґрунті аттичного з елементами іонічного діалекту; 2) функційний тип мови, використовуваний як основний засіб спілкування (здебільшого усного) в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів або мов. Прикладом природного К. є латинська мова, що увібрала в себе наріччя італійських племен; приклад штучного К. – санскрит.

Пор.: *Діалект; Наріччя.*

Колектив (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений) **мобний** – у **соціолінгвістиці** – сукупність мовців, об'єднаних певними формами соціальної взаємодії (зокрема комунікативної).

Пор.: *Співтовариство мовне.*

Колімація (англ. *collimation* – колімація) – сукупність морфолого-синтаксичних умов, що забезпечують сполучуваність мовних одиниць і виявляють їхню полісемію (*писати картину і писати про картину*) (за Джоном. Р. Фьорсом).

Див.: *Валентність.*

Пор.: *Колокація.*

Коло герменевтичне (грецьк. *hermzutike* – мистецтво тлумачення) – розуміння смислу цілого тексту на підставі аналізу частин, що є похідним передбачення смислу цілого (поняття запроваджене Матіасом Флаціусом й опрацьоване Фрідріхом Шлейєрмахером).

Колокації (лат. *colocatio* – цілісність) – 1) словосполучення, що за своїми окремими ознаками (*відтворюваністю, усталеним складом* тощо) належать до фразеологічних одиниць, але відрізняються від них нульовою

експресивністю й нульовою (у тому числі й втраченою) метафоричністю, пор.: англ. *This old man came home, man of action* – людина, яка намагається бездумно діяти першою; 2) семантична зв'язність, узгодження значень: *орел літає, думка літає* тощо (за Джоном Р. Фьорсом).

Див.: **Валентність**.

Пор.: **Колімація**.

Колоквіалі́зми (лат. *colloquium* – розмова, бесіда) – слова суто розмовного мовлення: *жахливо* (у значенні жахливо холодно), *прохолоджуватися, гарненький* тощо. Постають стилетвірними одиницями розмовного стилю.

Колоквіалі́стика (лат. *colloquium* – розмова, бесіда) – див.: **Мовленнєвознавство**.

Колоку́ція (лат. *colloqui* – розмовляти від лат. *con* – з та *loqui* – говорити) – один з нерегулярних виділованих складників мовленнєвого акту, що означає активний / пасивний перебіг мовленнєвої ситуації, унаслідок чого постає досягнення / недосагнення поставлених завдань.

Колорі́т – стилістичне забарвлення (*тональність, регістр*) висловлення, тексту, орієнтоване на його суб'єктивно-оцінне сприйняття, на потребу викликати в читача (слухача) певні емоції, настрої.

Колорі́т / Колорі́т місцевий (італ. *colorista* від лат. *color* – колір) – відбиття або вираження мовними засобами особливостей зображуваної країни, епохи, обставин, особистості.

Кóма – розділовий знак (,), що використовується для розділення й виділення слів, груп слів та предикативних частин у структурі складного речення.

Комáнда (франц. *commande* – замовлення) – у **дискурсології** – мовленнєва дія, що зв'язує процес мовного обрахування з позамовною реальністю, переводячи згорнуту в мовленні енергію в рухові акції і реакції людей; прагматичний аспект синтаксичної операції.

Комбіна́торні (прикм. від ім. *комбінатор*) **зміни зв'уків** – див.: **Зміни звуків комбінаторні**.

Коментаті́в (лат. *commentator* – пояснюю, тлумачу) – див.: **Списіб переповідний**.

Коментáр (лат. *commentator* – пояснюю, тлумачу) – компонент *актуального членування речення*, що виступає як характеристика відправного пункту висловлення, або *тоніка*. Терміни *тонік* і *коментар* у найзагальніших рисах корелюють з *темою* і *ремою*, що використовуються в англійській лінгвістиці, остання ж пара – в європейській.

Коментáр (лат. *commentator* – пояснюю, тлумачу) **лінгвокраїнозна́вчий (лінгвокультуро́логічний)** – інформація, яка подається у спеціальних довідниках, словниках, коментарях до текстів тощо, про специфіку вияву культури певного етносу і відповідно національно-культурний компонент лексичного значення мови, яка обслуговує цей етнос,

а також рекомендації стосовно правил комунікативної поведінки, прийнятих у цій культурі. К.л. адресований тим, хто вивчає іноземну мову.

Див.: *Мова; Компонент слова національно-культурний*.

Пор.: *Мовна картина світу*.

Комісі́в (лат. *commission* від англ. *commission* – доручення) / **Промісі́в** (англ. *promise* – обіцянка) – тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого полягає в накладанні на адресанта обов'язків виконати певні дії у майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки, адресант виступає гарантом реальності обіцяного: *Заходьте до мене, ми побалакаєм, ми зойдемося: ви щось-небудь уступите, я чого-небудь прибавлю* (Іван Карпенко-Карий). За Джон Р. Сьорлем, йому властиві такі диференційні ознаки: 1) зобов'язати Мовця S здійснити певну майбутню дію або ж дотримуватись відповідної лінії поведінки; 2) напрям налаштування – «реальність – слова»; 3) умова щирості – намір; 4) пропозиційний зміст – Мовець S виконає певну майбутню дію А; 5) формула: С ↑ І (М. реалізує / здійснить Д). Символ С позначає ілокутивну мету комі сива. За Джері Вундерліхом, функція комі сива – обіцянка, оголошення, погроза. За класифікацією Георгія Г. Почепцова, комісив охоплює речення-обіцянки. К. Бах у складі функцій комісива виокремлює: погодження, парі, гарантування, запрошення, пропозиція, обіцянка, присяга, пропозиція послуг, а для В. Богданова комісив – це не інституційний, спонукальний, адресатно-ініціювальний тип. У К. важливу роль може відігравати попередження, що належать до механізму орієнтування і визначає перебіг дії за певним планом або її супровід. Таке попередження спрямоване на певний недопуск дії: *якщо а, то b*, пор.: *Як на службі будете поправляти, чого не просять, то недовго прослужите...* (Володимир Винниченко); *Якщо ці молоді люди задивлятимуться тільки на моє вбрання, то мені до них байдужісінько* (Марко Кропивницький).

Пор.: *Менасив; Асертив*.

Коміта́тив (англ. *comitative*, франц. *comitativ* – спільний) – 1) спільний відмінок. Значення супроводу, спільності як одна з функцій орудного відмінка: лат. *Caesar omnibus copiis advenit*; укр. *Цезар прийшов зі всіма (своїми) військами*; 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення дії-супроводу або ознаки, предмета-супроводу, особи-співучасника; денотативна роль ситуантного чи сирконстантного типу (характеризувальний сирконстант); предмет / дія, що постають супровідними в реалізації ситуації: *Василько сидів замислений з чашкою молока* (Валер'ян Підмогильний); 3) англ. *comitative aspect*. Дієслівне значення сумісності або спільної дії в індійських мовах.

Коміта́тивний (англ. *comitative*, франц. *comitativ* – спільний) – який виражає спільну дію, перебування тощо.

Компа́ктність (ім. від прикм. *компактний*; лат. *compactum*) – акустична властивість звуків, що виявляється в наявності в їхньому спектрі

однієї ядерної домінаційної формантної сфери.

Див.: **Форманта**.

Пор.: **Дифузія**.

Компарабелність (лат. *comparabe* – відносність) – співвідносність різномовних явищ.

Див.: **Одиниці компарабельні (елементи)**.

Компарант (лат. *comparator* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний + *-ant*) – денотативна роль суб'єктного типу, особа, предмет, вияв, дія, множинність, що з чим-небудь зіставляються, порівнюються: **Брат старший за сестру**.

Компарат / Компаратор (лат. *comparator* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) – денотативна роль суб'єктного типу; особа, предмет, явище, які зіставляються; особа, предмет, явище, з яким зіставляється чи порівнюється компарант: **Надійка – це дівчинка величиною з горішок**.

Компаратів (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) – одна з граем категорії ступеня вияву ознаки прикметників і прислівників, яка означає, що та сама ознака в одному предметі виявляється більшою (меншою) мірою, ніж в іншому, або в тому самому предметі, але в інший час (*кращий, гірший, ніжніший, інакший* та ін.); конструкція, що виражає порівняльні відношення, або її компонент; денотативна роль предикатного типу, форма вищого ступеня порівняння прикметника, прислівника або предикатива: **Брат старший за сестру**.

Див. також: **Ступені порівняння**.

Компаратив (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) + **генітив** (лат. (*casus*) *genitivus* – (відмінок) родовий) **тавтологічний** (грецьк. *tauto* – те саме + *logos* – слово) – поєднання компаратива з формою генітива надає відтінку розмовної невимушеності мовлення, незадоволення, драгітливості: **ясніше ясного**.

Компаратів (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) + **приймєнник з генітивом** (лат. (*casus*) *genitivus* – (відмінок) родовий) **як гіперболічне** (грецьк. *hyperbole* – перебільшення, надлишок) **нарощування** – поєднання, що сприяє нарощенню драгітливості, містить відтінок емпізи: **солодший від солодкого, старший від старшого** та ін.

Компаратів (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) **у загальній морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд *ilogos* (*λογος*) – слово, вчення) – кумулятивний показник **інтенсивності й актантної деривації**.

Компаративістика (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний + *-istica*) – те саме, що **порівняльно-історичне мовознавство**.

Див.: **Порівняльно-історичне мовознавство**.

Компаративний (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) **метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження,

спосіб пізнання) / **Порівняльно-історичний метод** – див.: *Метод компаративний*.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **дискурсивна** (прикм. від ім. *дискурс*) – здатність поєднувати морфологічні, синтаксичні форми та значення у зв'язування усних та писемних різножанрових текстів, дискурсів. Це досягається відповідними засобами когезії (структурно-семантична зв'язність) і когерентністю (змістова, семантична зв'язність). К. д. – складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **ілокутивна** (прикм. від ім. *ілокуція*) – здатність формувати та реалізувати комунікативні наміри у повідомленні; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **інтерактивна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, *activis* – діяльний) – сукупність умінь, необхідних у спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами. Охоплює предметну і соціокультурну компетенції.

Див.: *Комунікація; Постулат спілкування*.

Пор.: *Компетенція мовна; Компетенція прагматична*.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **інтераційна** (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) – спроможність взаємодіяти з комунікативним партнером у різних ситуаціях спілкування, у різних ситуативних контекстах, що відповідно означає знання правил і порядку інформаційного обміну, володіння сценаріями і механізмами міжособистісної взаємодії, зокрема координація комунікативних інтенцій, способів їхнього втілення; складник комунікативної компетенції.

Див.: *Компетенція комунікативна*.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **комунікативна** (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь; прикм. від ім. *комунікація*; пор. англ. *communicativecompetence*) – сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують належний рівень комунікації; володіння прагматичними принципами спілкування; уміння вести спілкування в умовах, визначуваних відповідним контекстом; програма (знання і навички) мовленнєвої поведінки людини залежно від її здібностей орієнтуватися у відповідній ситуації спілкування; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування. Охоплює мовну, культурну, прагматичну, предметну й соціокультурну компетенції; притаманне людині знання й уміння успішного й ефективного спілкування; система знань про правила мовної комунікації,

що складається зі знань моделей комунікативної поведінки, знання мовного етикету, шаблонів спілкування (за Деллом Хаймсом).

Див.: *Постулат спілкування; Конвенція спілкування.*

Пор.: *Компетенція мовна; Компетенція прагматична.*

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **комунікативна** (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь) **міжкультурна** – тип комунікативної компетенції, основою якого є вміння використовувати комунікативні правила, постулати, максими і конвенції спілкування, властиві національній лінгвокультурній спільноті, у межах якої або мовою якої реалізована певна міжкультурна комунікація.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Компетенція мовна.*

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) – вміння орієнтуватися у визначальних елементах культури, крізь які усвідомлюється предметний (феноменальний) і духовний світ носіями певної мови, що передбачає усвідомлення і розуміння пресу позицій, фонових знань, ціннісних настанов, психологічної і соціальної ідентичності; складник комунікативної компетенції, основним параметром якого постає розуміння культурних надбань етносу.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **культурно-мовна** (прикм. від ім. *культура* + *мовна*) – здатність носіїв певної етнічної / національної культури й мови впізнавати й розпізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих похідних культурно значущі / культурно знакові настанови, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливості їхньої інтерпретації, а також організувати власну комунікативну поведінку і продукування текстових величин за цими усталеними культурно-етичними нормами; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **лінгвістична** (від *лінгвістика*) – володіння мовою, знання мови або мов, що виявлюване в усіх різновидах мовної діяльності й за умов відповідного спілкування.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* – мова + культурна) – у **комунікативістиці** – знання основних елементів національної лінгвокультури (*національних символів, звичаїв, прецедентів* тощо), мовою якої реалізована комунікація; спроможність мовця простежувати у мові країнознавчу інформацію, використовувати її для досягнення поставленої комунікативної мети; навички та вміння реалізовувати комунікацію з належним знанням лексичних одиниць з національно-мисленнєвим забарвленням та відповідним їхнім уживанням у

певних ситуаціях; уміння урахувати експліцитні / імпліцитні знання адресатів-носіїв лінгвокультури та належним чином використовувати їх у спілкуванні.

Див.: *Спілкування; Компонент семантики національно-культурний; Знання фонові.*

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **міжкультурна** (*між-* + *культурна*) – володіння множинністю комунікативно значущих знань про рідну й інші культури для уникнення культурного шоку в спілкуванні з носіями інших культур, формування вторинної мовної особистості, яка може адекватно зреалізувати себе в рамках діалогу культур; складник комунікативної компетенції (див.: *Компетенція комунікативна*).

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **мобна** – 1) знання мови і комунікативні навички, що забезпечують мовцеві можливість створювати і розуміти мовлення (тексти) різного ступеня складності та різного спрямування (пор.: *Здібність мовна*); 2) сукупність знань про спілкування у різних умовах, а також знань принципів, правил, постулатів і конвенцій спілкування, умінь їхнього належного застосування у моделі «адресант ↔ адресат» з динамічною зміною лінійного розташування учасників комунікації.

Див.: *Мова; Спілкування; Володіння мовою.*

Пор.: *Компетенція комунікативна.*

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **паравербальна** (грецьк. *para* – біля, при + *вербальна* (лат. *verbalis* – усний, словесний)) – уміння використовувати немовні коди у процесі інформаційного обміну; складник комунікативної компетенції.

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **прагматична** (грецьк. *pragma* – справа, дія; прикм. від ім. *прагматика*) – уміння створювати висловлення з урахуванням взаємодії адресанта й адресата у процесі спілкування, користуватись правилами, максимами і конвенціями спілкування, законами рольової комунікації та іншими прагматичними складниками, що притаманні міжособистісній комунікації в рамках певної національної культури.

Див.: *Правила спілкування; Закони спілкування.*

Компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **предметна** – знання (розуміння) учасниками комунікації властивої конкретній лінгвокультурі онтології зовнішнього і внутрішнього світу (епістем) та способів їхньої категоризації і концептуалізації національною мовою, що забезпечує спілкування.

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Пор.: *Компетенція мовна.*

Компетénція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **соціокультурна** (прикм. від ім. *соціокультура*) – складник прагматичної компетенції; знання учасниками комунікації національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, мисленнєвих узагальнень та уміння користуватись елементами соціокультурного тла, що значущі в породженні і сприйнятті мовлення за усталеними поглядами носіїв цієї національної лінгвокультури (*етикет, норми поведінки, моралі, оцінки, традиції* тощо)

Див.: *Спілкування; Комунікація; Компетенція прагматична.*

Компетénція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **соціолінгвістична** (лат. *societas* – спільність, *socio* ↔ *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – здатність та уміння розуміти і продукувати висловлення, що відповідають певному соціолінгвістичному контексту спілкування; складник комунікативної компетенції.

Компетénція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **стратегічна** (ім. від прикм. *стратегічний*) – спроможність вміло і дохідливо використовувати вербальні і невербальні стратегії спілкування для компенсації порушень комунікативного процесу і підвищення ефективності комунікації; складник комунікативної компетенції.

Компетénція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) **феноменологічна** (грецьк. *φαινόμενον* – те, що з'являється + ...логія; прикм. від ім. *феноменологія*) – знання та розуміння притаманної конкретній лінгвокультурній спільноті онтології зовнішнього і внутрішнього світу, способів їхньої категоризації і концептуалізації тією мовою, якою реалізується спілкування; складник комунікативної компетенції.

Див.: *Компетенція предметна.*

Компіляція (лат. *compliatio* – пограбування) – несаможитна літературна чи наукова праця, побудована на надмірному використанні чужих ідей, досліджень. Компіляційний твір не містить висновків і самостійних суджень автора; у **дискурсології** – дискурсивна модель репродуктивного характеру, витворювана шляхом супряжності копій уже наявних дискурсивних фрагментів.

Кóмплекс (лат. *complexus* – зв'язок, сполучення) **ментально-психонетічний** – психоментальний фрагмент свідомості, центром якого постає система пропозицій – макроструктур, що корелюють з образами, асоціативною частиною мислення, невербальними знаннями, відчуттями, інтуїцією, трансценденцією, колективним підсвідомим і несвідомим.

Комплекс (лат. *complexus* – зв’язок, сполучення) **узуально-стильовий** (лат. *usus* – користування, вживання, звичай; прикм. від ім. *стиль*) – основна категорія узуальної стилістики (див.: **Стилїстика узуальна**), що охоплює основну опозицію: стилїстичне (або експресивне) завдання і стилїстичне значення. У цьому разі екстралїнгвістичний аспект містить завдання та ефект, а власне-лінгвістичний – значення, що визначає стилїстичний засіб і прийом. Ланки К. у.-с.: стилїстичне значення, засіб, прийом, а також завдання та ефект.

Комплексїв (лат. *complexus* – зв’язок, сполучення) – денотативна роль суб’єктного типу при релятивному предикатї, ціле щодо всіх інших його частин: *З-помїж хлопцїв-кавалерїв вирїзнявся один, що так запав у душу Настї* (Марїя Дзюба); *У квартирї – три кїмнати*.

Комплєксний (прикм. від ім. *комплекс*) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здїснення) – див.: **Акт мовленнєвий комплєксний**.

Комплєксний (прикм. від ім. *комплекс*) **обмін** – див.: **Обмін складний**.

Комплєксні (прикм. від ім. *комплекс*) **одинїці систєми** (грецьк. *systēma* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **словотвору** – див.: **Одинїці систєми словотвору комплєксні**.

Комплєтїв (англ. *kompletyv* – доповнювальний) – денотативна роль ситуативного типу, ціле щодо частин, кількісно характеризованих: У свитї Президента України був також голова Національної спїлки письменникїв україни Володимир Яворївський (Україна молода. – 2007. – 11 травня).

Комплїмент (франц. *compliment*) – висловлення, що містить вишукану похвалу комусь: *Ви найбільша досконалість. Чи варто нам влаштовувати цей вечїр, якщо вас не буде*.

Див.: **Вишуканїсть висловлень**.

Комплїментарнїсть (франц. *compliment*+ *-арн-* + *їсть*) – взаємна симпатїя (чи антипатїя) індивїдїв, що визначає подїл на «своїх» і «чужих» у комунїкації, симпатїю і / або антипатїю в динаміці мовленнєвого спїлкування (пор., наприклад: загальмованїсть діалогу, коли фрази «повисають» за небажання одного з учасникїв продовжувати розмову).

Див.: **Дїалог; Спїлкування; Комунїкація; Комунїканти**.

Пор.: **Емпатїя у спїлкуванні**.

Композит (їтал. *composito* – змішаний від лат. *compositio* – складання, розташування) – те саме, що **складнє слово**. К. – складне слово, якому властивий особливий тип словотвірного значення, що притаманне загалом усім словам зі складною мотиваційною базою: це поєднувальне значення. Складання охоплює кілька різновидів: 1) складно-складений спосїб; 2) суто складання; 3) утворення складних слів з першим невідмінюваним зв’язаним компонентом: *авїанперевезення, авїановїдомлення, рок-концерт* тощо.

Див.: **Слово складне**.

Композити (їтал. *composito* – змішаний від лат. *compositio* – складання, розташування) **унївербалїзаційні** (прикм. від ім. *унївербалїзація*) – складні

слова, що заміщують словосполучення, від якого формально відрізняються, виступаючи як його дублет у межах тотожності номінатем, наприклад: *groomspan* (еквівалент словосполучення *manofgroom*), *guardsman* (еквівалент словосполучення *manofguard*) і под.

Див.: **Універбація (універбізація, універбалізація, синтетичне стиснення, стягнення, конденсація семантична, компресія семантична, словотвір компресивний, включення).**

Композитів (лат. *compositio* – складання, розташування + *-ив*) – складник функтива, об'єктива або дескриптива: *Авто з трьома пасажирами запинилося біля офісу фірми.*

Див.: **Функтив; Об'єктив; Дескриптив.**

Композіція (лат. *compositio* – складання, розташування) – структура, побудова твору певного жанру, художній план твору, де співвідношення частин зумовлене темою і задумом; структура, що передбачає використання відношень єдності «первинних» елементів за законом композиції.

Композіція (лат. *compositio* – складання, розташування) **ядерна лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – структура з двох «первинних» елементів-словоформ.

Компонент (лат. *componens (componentis)* – той, що складає) – складник певного мовного цілого. **Компонент слова. Компонент складного речення. Компонент словосполучення. Компонент тексту.**

Компонент (лат. *componens (componentis)* – той, що складає) **значення** – див.: **Сема.**

Компонент (лат. *componens (componentis)* – той, що складає) **ідіоетнічний** (лат. *idios* – своєрідний + *етнічний*) **інтерпретаційний** (прикм. від ім. *інтерпретація*) – специфічно національний компонент у значенні слова, зумовлений місцем слова в національно-мовній системі, що виконує функцію інтерпретатора значення.

Компонент (лат. *componens (componentis)* – той, що складає) **репродуктивний** (прикм. від ім. *репродукція*) – компонент, що позначає вихідну точку, зразок для наслідування, відтворювання.

Компонент (лат. *componens (componentis)*) – той, що складає) **семантичний** (прикм. від ім. *семантика*) – 1) складник мовної здатності людини, що охоплює правила вибору елементів адекватно до завдань комунікації; 2) елемент процесу породження мовленнєвого висловлення, що наявний на всіх етапах породження (лексичному, граматичному) і який виконує на кожному з них специфічні функції.

Компонент (лат. *componens (componentis)* – той, що складає) **синтаксеми (синтаксис + сема) лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) – компонент синтаксеми, що утримує номінативне значення синтаксеми і займає її синтаксичну позицію в реченні. Так, у виділеній синтаксемі **під час різних подій** у реченні *Потужним енергетичним потенціалом володіла влада, що знаходилася в неадекватних намірах під час різних подій*

(Український тиждень. – 2011. – № 1) її лексичним компонентом постає словосполука *різних подій*, а формантом – приєдник *під час*. Усе словосполучення *під час різних подій* загалом у реченні займає одну синтаксичну позицію – обставини часу, а в денотативній структурі виконує сирконстантну роль таксисного темпоратива.

Компонент (лат. *componens (componentis)*) – той, що складає) **слів** **етнокультурний** (*етно- + культурний*) – див.: **Компонент слова національно-культурний**.

Компонент (лат. *componens (componentis)*) – складання, розташування) **слів** **національно-культурний** – складник значення слова, що втілює окремі особливості національної (народної) культури, мовної картини світу.

Див.: *Мова; Слово*.

Пор.: **Компонент тексту національномовний**.

Компонент (лат. *componens (componentis)*) – складання, розташування) **тєксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **національномовний** – складник змісту тексту (дискурсу), що втілює окремі особливості національної (народної) культури, мовної картини світу, пор., наприклад, його навантаження у «Пісні про рушник» Дмитра Павличка, де образ *рушника* замкнений у національно-етнічну і національномовну символіку з відображенням на ньому червоних і чорних ліній. У цьому разі досить складним є питання міжмовної еквівалентності слів як втілювачів певних образів.

Див.: *Текст; Дискурс; Картина світу мовна*.

Пор.: **Компонент слова національно-культурний**.

Компоненти (лат. *componens (componentis)*) – складання, розташування) **вербальні** (лат. *verbalis* – вербальний (словесний)) – засоби мовного коду (слова, словосполучення, речення, тексти), за допомогою яких передається і сприймається інформація в комунікації.

Компоненти (лат. *componens (componentis)*) – складання, розташування) **вставлені** (**вставлені слова, вставлені словосполучення, вставлені речення**) – мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості в усному мовленні та відповідними розділовими знаками (круглі або іншого типу дужки, поєднання коми і тире та ін.) на письмі. Вияв вставлення в сучасному письмовому мовленні надзвичайно розмаїтий, тому слід говорити про глибину вставлення (один вставлений компонент містить ще один і под.) та рівні вставлення – структурний, семантичний, функційний та ін., пор.: *Сьогодні ми схильні думати про вплив Караваджо (як і робить Верещакіна. –С.26) у сміливому зображенні простолюдних типів на релігійних картинах, у майстерному використанні темряви як композиційного засобу, частково в освітленні (хоча на картинах Ге ми заледве чи знайдемо джерело світла з лівого боку) і т.п.* (Юрій Шерех); *Мої студенти, і дідки, і хлібороби, і поети – лиш привід (визнаю-таки!) прославить день широкотетий*

(Максим Рильський); *Капітан порушив думку про сни, заговоривши лагідно і доброзичливо (він говорив про чудесне літо і про тихі зорі одної в світі батьківщини, про його, листоношине, життя серед цих прекрасних пустинь, на березі річки милої Псла (вона була наче жива), капітан узявся до красномовства, щоб до краю розчулити людську душу, перекладач повторював), а листоноша сидів безсторонній і, напруживши волю, забував потроху ті відомості, яких хотів від нього капітан (Юрій Яновський). Країни рідної завітчані стени (Словацький пише так, а ми на те пристанем) з одного запаху пізнав би і сліпий (Максим Рильський). Микола мовчав (хоча хотілося багато сказати) і думав про своє, воно його заколисувало (Олекса Слісаренко). К. в. можна класифікувати: а) за структурою (один графічний знак типу !, ?; слово; словосполучення; просте речення (двоскладне, односкладне (у межах односкладного за усталеними різновидами – означено-, неозначено-, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне)); складне речення (складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове), період, складна синтаксична конструкція); б) за семантикою (причинова, допустова, умовна, пояснювальна, мотиваційна, пояснювально-уточнювальна (повторне найменування), причиново-мотиваційна, довідково-відправна, конкретизувальна (модально-оцінна) і под.); в) за лінійною позицією – у межах однієї вставленої конструкції виявлювана інша тощо, останнє уможливорює розмежування вставлення першого ступеня, другого ступеня, третього ступеня та ін.: *На сьогодні зримими постають перспективи розвитку аграрного сектора (тут слід завжди ураховувати примхи нашої погоди та географічні особливості земель України (не секрет, що зона Полісся та зона українського лісостепу мало можуть порівнюватися щодо кількості опадів та їхньої інтенсивності))), що може цілком забезпечити необхідною продукцією не тільки власний ринок, але й поставати інтенсивно експортованим (Україна молода. – 1997. – 12 лютого) і под. Їхньою характерологічною ознакою є свобода включення до складу речення. Це включення не впливає на зв'язки членів речення і не порушує його інтонаційної цілісності. Дужки найкраще передають факультативність вставлення.**

Компоненти (лат. *componens (componentis)* – складання, розташування) **вставні (вставні слова, вставні словосполучення, вставні речення)** – мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (*можливості, ймовірності, сумніву, порядку та ін.*). К. в. можна класифікувати: а) за походженням (віддієслівні (*бачте, пробач, дивись*), відіменникові (*на щастя, на радість, до речі, правда, словом*), відприслівникові (*безумовно, очевидно, достеменно*), відприкметникові (*голове, основне, найменше*), відзайменникові (*втім, до того*), відчислівникові (*по-перше, по-друге*) і под.); б) за структурою (однослівні, дво- і більше слівні, просте речення – двоскладне, односкладне);

в) за семантикою: 1) оцінки ступеня вірогідності повідомлюваного: *безумовно, справді, можливо, мабуть, звичайно, очевидно* та ін.: *Певно, це і є велике щастя: В саджанцях побачити мудрий ліс* (Петро Дорошко). *Іншим разом Хаєцький, безперечно, зважив би на Маковееві просьби* (Олесь Гончар). *Письменник – це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Борис Олійник); 2) переліку, зв'язку думок, послідовності викладу їх чи логічного завершення цього викладу: *по-перше, по-друге, до речі, отже, словом, таким чином* тощо: *Сьогодні працювали на уроці добре. Отже, можемо підвести підсумки*; 3) позначення почуття мовця, його емоційного стану: *на жаль, на біду, на лихо, на горе, на диво: На жаль, я мушу зараз йти* (Анатолій Яна). *На щастя, моя подальша доля склалася не так, як багато того прагнули* (Валер'ян Підмогильний); 4) позначення джерела повідомлення: *на думку..., за словами..., на погляд..., за повідомленням..., на наш погляд, по-моєму, як вважаємо* та ін.: *Тут джерело б'є міцне і вода з нього уже не одному допомогла, цілюща вона, сповнена, як кажуть, внутрішньої енергії* (Голос України. – 1997. – 6 вересня). *На наш погляд, ця думка не може бути визнана правомірною і повністю аргументованою*; 5) позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення: *іншими словами, так би мовити, сказати по правді, власне кажучи, правду кажучи* і под.: *Зміни на краще, варто сказати, відбуваються на наших очах* (Голос України. – 1997. – 4 вересня). *Пишу цей матеріал в умовах, сказати, не зовсім прийнятних* (Микола Хвильовий); 6) позначення звернення до співрозмовника, вжиті з метою привернення уваги читача або слухача: *бач, пам'ятаєте, відчуваєте, даруйте, пробачте, даруйте на слові, вибачайте на слові* та ін.: *Я знаю село, повірте, зовсім не з книг та викривлених фільмів, з яких ніколи правди не дізнаєшся* (Олег Черногуз). *Бачте, землю доглядати, відчувати її болі і дихання – це вельми складна справа* (Голос України. – 1997. – 3 вересня).

Компоненти (лат. *componens (componentis)* – складання, розташування) **комунікації** (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь) – найважливіші складники комунікативного акту, що включають адресанта, адресата, канал комунікації, код, контакт, зворотний зв'язок, комунікативний шум, контекст та ситуацію спілкування.

Компоненти (лат. *componens (componentis)* – складання, розташування) **речення семантичні** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – компоненти, що утворюють семантичну структуру речень, що відбивають типізовані елементи реального світу, позамовної дійсності. До компонентів семантичної структури речення належать: 1) семантичний суб'єкт; 2) семантичний предикат; 3) семантичний об'єкт; 4) семантичний атрибут (непредикативна ознака); 5) семантична обставина.

Компонентний (прикм. від ім. *компонент*) **аналіз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: *Аналіз компонентний*.

Компресія (лат. *compressio* – стиснення) **тэксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – стиснення тексту до граничних можливостей, достатніх для спілкування.

Комп'ютерна (прикм. від ім. *ком'ютер*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: *Лінгвістика комп'ютерна*.

Комп'ютерна (прикм. від ім. *ком'ютер*) **метáфора** (грец. *metaphora* – переміщення, віддалення, перенесення) – див.: *Метафора комп'ютерна*.

Комуникабельність (франц. *communicable* – з'єднуваний від лат. *comunicare* – повідомляю, з'єдную; ім. від прикм. *комуникабельний*) – володіння соціальним аспектом мовленнєвого контакту (дотримання у спілкуванні соціальних норм, володіння комунікативною компетенцією тощо); використання цих знань та умінь з бажанням досягти запланованого перлокутивного ефекту.

Комуникáнт (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь + *-ant*) – учасник процесу спілкування (див.: *Процес спілкування*); учасник спілкування, який володіє мовними засобами і активно здійснює мовленнєву діяльність.

Див.: *Адресат; Адресант*.

Комуникáнти (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь + *-ant*) – особи, які беруть участь у комунікації (спілкуванні): адресант (*мовець, автор повідомлення, той, хто пише*) і адресат (*слухач, читач, той, хто сприймає повідомлення*); у полілозі – адресант, адресати, учасники; у масовій комунікації – адресант, аудиторія.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Адресант; Адресат*.

Комуникáт (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь + *-am*) – 1) той, на кого спрямоване спілкування і хто є його адресатом; 2) текст, продукт мовленнєвої (мовної) діяльності.

Див.: *Адресат; Адресант*.

Комуникатівни (лат. *communicare* – повідомляти, розмовляти + *-am*) / **Комуникáти** – лексико-семантичний клас незмінних слів вигукового характеру, що виражають цілісну думку і функціонують як основні нечленні речення: *Ох! Ех! Ей!*. Інколи так кваліфікують окремі слова-речення.

Див.: *Еквіваленти речення*.

Комуникативістика (лат. *communicare* – повідомляти, розмовляти; ім. від ім. *комуникативи* + *-істика*) – наука, що вивчає системи засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, здійснювані на різних етапах цивілізації за допомогою різних мов, а також невербальних засобів; вивчає місце та роль комунікації в суспільстві, комунікаційні системи, структури та процеси, закономірності їхнього розвитку, динаміки та функціонування.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **грамотність** – див.: *Грамотність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **девіація** (*deviatio* – відхилення від лат. *de* – від + *via* – дорога) / **Комунікативна невдача** – див.: *Девіація комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **дивергенція** (лат. *divergentia* – розходження від *divergo* – ухиляюсь, відходжу) – див.: *Дивергенція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **ендемичність** (грецьк. *endēmos* – місцевий) – див.: *Ендемічність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **здатність** – див.: *Здатність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **інтенція** (лат. *intentio* – прагнення, устремління, бажання, намір) – див.: *Іntenція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **компетенція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом) – див.: *Компетенція комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **кооперація** (лат. *coopero* – співпрацюю) – див.: *Кооперація комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **культура** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – див.: *Культура комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **лакунарність** (лат. *lacuna* – заглибина, впадина) – див.: *Лакунарність комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: *Лінгвістика комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **мета** – див.: *Мета комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **невдача** – див.: *Девіація комунікативна* / *Невдача комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **організація безсполучникових складних речень** – див.: *Організація безсполучникових складних речень комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **організація складнопідрядних речень** – див.: *Організація складнопідрядних речень комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **особистість** – див.: *Особистість комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **перспектива** (франц. *perspective* від лат. *perspicere* – дивитися крізь, проникати поглядом) – див.: *Перспектива комунікативна*.

Комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** – див.: *Поведінка комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **подія** / **Мовленнєва подія** – див.: *Подія комунікативна* / *Подія мовленнєва*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **позиція** (лат. *positio* від *pono* – розміщую, ставлю) – див.: *Позиція комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **рівновага** – див.: *Рівновага комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **свідомість** – див.: *Свідомість комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **ситуація** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – див.: *Ситуація комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **спільнота** (англ. *speechcommunity*) – див.: *Спільнота комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **стратегія** (грецк. *stratēgia* < *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: *Стратегія комунікативна*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **тактика** (грецк. *taktika* – мистецтво шикування військ від *tassō* – шикую війська) / **Комунікативні тактики** – див.: *Тактика комунікативна* / *Тактики комунікативні*.

Комунікатівна (прикм. від ім. *комунікація*) **функція** (лат. *functio* – виконання, здійснення) – див.: *Функція комунікативна*.

Комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) **завдання** – див.: *Завдання комунікативне*.

Комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) **самогубство** – див.: *Самогубство комунікативне*.

Комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) **співробітництво** – див.: *Кооперація комунікативна*.

Комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) **табу** (франц. *tabou* від полінез. *tapu* – заборона) / **Комунікативні табу** – див.: *Табу комунікативне* / *Табу комунікативні*.

Комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) **ускладнення** / **Комунікативні ускладнення** – див.: *Ускладнення комунікативне* / *Ускладнення комунікативні*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **аспект** (лат. *aspectus* – погляд, вид) **вивчення речення** – див.: *Аспект вивчення речення комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **дискомфорт** – див.: *Дискомфорт комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **збій** – див.: *Збій комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **зміст** – див.: *Зміст комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **ко́декс** (лат. *codex* – книга, список настанов) – див.: *Кодекс комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **конфлі́кт** (лат. *conflictus* – зіткнення) – див.: *Конфлікт комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **на́мір** – див.: *Намір комунікативний / Іntenція комунікативна / Завдання комунікативне*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **па́спорт** (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) / **Комунікативний па́спорт лю́дини** – див.: *Паспорт комунікативний / Паспорт людини комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **прова́л** – див.: *Провал комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **сабота́ж** (франц. *sabotage* від *saboter* – стукати черевиками) – див.: *Саботаж комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **хі́д** – див.: *Хід комунікативний*.

Комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) **шум** – див.: *Шум комунікативний*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **бар'єри** (франц. *barriere* – застава, перепона) – див.: *Бар'єри комунікативні*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **зако́ни** – див.: *Закони комунікативні / Закони спілкування*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **імпліка́тури** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – див.: *Імплікатури конверсаційні*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **но́рми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми комунікативні*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **тради́ції** (лат. *traditio* – передавання, оповідь) – див.: *Традиції комунікативні*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **універса́лії** (лат. *universalis* – загальний) – див.: *Універсалії комунікативні*.

Комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) **я́кості мо́влення у співвідно́шенні з немовленнєвими структу́рами** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: *Якості мовлення комунікативні у співвідношенні з немовленнєвими структурами*.

Комунікативність (ім. від прикм. *комунікативний*) **ре́чення** – одна з основних ознак речення, що полягає у співвіднесеності його семантики з логічним судженням і здатності входити до будь-яких форм спілкування, вписуватися в конситуацію мовлення.

Комуніка́тика (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюся + *-ика*) (теорія масової комунікації) – наука, що досліджує системи засобів масової

комунікації, фундаментальні властивості, побудову комунікативних ланок й елементів, а також їхній вплив.

Комунікатори (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь + *-or*) – особи, між якими відбувається спілкування.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – 1) один із модусів існування явищ мови (поряд з мовою і мовленням); 2) мовленнєве спілкування, використання мови для спілкування та обміну інформацією, що забезпечує тяглість та унормоване життя соціуму, задоволення психофізіологічної потреби людини в контакті з іншими особистостями; смисловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії, спілкування; передавання від однієї особи іншій якогось повідомлення з певною метою. Спілкування здійснюється внаслідок комунікативної діяльності двох або кількох осіб у певній ситуації за наявності спільного засобу спілкування; 3) операції з інформацією у спілкуванні; 4) складник спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією. У широкому тлумаченні – спілкування, опосередковане використанням мовних (вербальних) і немовних (невербальних) знаків; спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів для передавання інформації; процес інформаційного обміну між адресантом й адресантом у різних їхніх динамічно змінних ролях. Саме поняття охоплює: трансмісію (трансляцію, передавання) інформації, ідей, емоцій, умінь; порозуміння; вплив на людей за допомогою знаків і символів; об'єднання за допомогою мови чи знаків; взаємодію за допомогою символів; обмін думками між людьми; 5) комунікація як складник суспільного процесу, що виражає корпоративно-групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль; взаємодія (інтеракція, від англ. *interaction* – взаємодія); сприймання людини людиною (перцепція, від лат. *perceptio* – сприймання) тощо. Спілкування має два види, що реалізуються здебільшого одночасно: **вербальне** (лат. *verbum* – слово), тобто словесне; і **невербальне** – поглядами, мімікою, жестами, штучними умовними знаками та ін. (*дорожні знаки, певні символи*); фігура звертання до слухача наче запрошення до участі в обговоренні питання (автор просить поради у слухача або слухачів, а потім відповідає за них): *Що життя простого бідняка? Одна піщинка у вихорі пилу* (Франсуа Війон. Великий заповіт); у **публіцистичному стилі** – уявне передавання складної проблеми на розгляд слухача або читача; у **мовознавстві** – мовленнєве повідомлення, використання мови для спілкування й обміну інформацією, що забезпечує життя соціуму і психологічні потреби людини в контакті з іншими людьми.

Див.: *Мова; Мовлення; Суб'єкція; Інформація.*

Пор.: *Спілкування; Інтеракція.*

Комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **аксіальна**

(лат. *axis* – вісь) – адресована конкретній особі, особам.

Комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **афективно-оцінна** (франц. *affecter* – робити штучним, прикидатися від лат. *affectus* – пристрасть, душевне хвилювання; прикм. від *афект*) – комунікація, що ґрунтується на вираженні почуттів, оцінок, емоцій адресанта щодо адресата.

Комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **багатомовна** – спілкування між представниками різних національних лінгвокультурних спільнот з використанням кількох (іноді значної кількості) мов.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Мова рідна; Мова чужа.*

Пор.: *Комунікація міжмовна; Комунікація одномовна.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **безпосередня** – комунікація, що відбувається без будь-якого посередника з використанням вербальних і невербальних засобів у межах візуального, тактильного та інших видів сприйняття співрозмовника, тобто віч-на-віч – «обличчя в обличчя».

Комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **вербальна** (лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – комунікація (див.: *Комунікація*), під час якої використовуються мовні (вербальні) знаки у звуковій і графічній іпостасі, тобто використовуються знаки природної мови (звуки, морфеми, слова, словосполучення та ін.); цілеспрямована психолінгвоментальна діяльність адресанта й адресата за допомогою мови, результатом якої постає інформаційний обмін, вплив, а основним засобом – мовлення; словесне спілкування; повідомлення за допомогою слів (мови); вербальне спілкування; мовна комунікація; мовне спілкування. Результатом є інформаційний обмін, взаємовплив тощо, тобто формування дискурсів (текстів).

Див.: *Комуніканти; Код мовний; Інформація; Дискурс; Текст.*

Пор.: *Комунікація невербальна.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **вертикальна** (прикм. від ім. *вертикаль*) – комунікація, наявна між комунікантами різного соціального статусу або рангу.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **вимушена** – комунікація, в яку людина вступає поза своїми бажаннями (розмова з контролером, розмова з інспектором ДАІ, телефонна розмова з клієнтом, пояснювальна записка, рапорт тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **висхідна** –

комунікація, спрямована на передавання повідомлення від нижчої інстанції вищій (звіт, заява про працевлаштування, заява про звільнення, пояснювальна записка тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **внутрішня** – див.: **Комунікація інтерперсональна**.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **горизонтальна** – комунікація, що відбувається між комунікантами рівного статусу або рангу (розмова бізнесових партнерів, нарада керівників підприємств).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **друкована** – різновид комунікації, здійснюваної за допомогою спеціальних технічних засобів поліграфії.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **ініціативна** (франц. *initiative* від лат. *initiare* – розпочинати; прикм. від ім. *ініціатива*) – комунікація, що уможливорює вибір партнерів за комунікацією, уникнення спілкування з небажаними людьми.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **інтраперсональна** (лат. *intra* – усередині + *persona* – особа) – комунікація за участі однієї особи, яка розмовляє сама із собою (обговорює певну проблему, відшуковує вирішення, ставить питання і обмірковує відповіді на них).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **інформативна** (лат. *informatia* – пояснення, виклад) – комунікація, зорієнтована на передавання інформації про навколишній світ комунікантів.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **короткотривала** – тип комунікації, що передбачає швидке передавання інформації й обмін нею, зокрема розрив мовленнєвого контакту (військовий наказ, виклик швидкої допомоги тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось,

англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **масова** – спілкування з аудиторією, що охоплює 1000 і більше осіб, за допомогою спеціальних засобів (*радіо, преса, телебачення, Інтернет* тощо); процес передавання інформації на численну аудиторію за допомогою засобів масової інформації, телекомунікації, інформатики. Важливим елементом масової комунікації є тексти. Усі медіатексти об'єднані однією метою – передати інформацію. Текст створюється за допомогою мовних засобів, тому його розуміння (дослідження) неможливе без ґрунтовних знань з лінгвістики. Автором тексту завжди є конкретна особа з певними поглядами, настановами, звичками. Тому психологічний момент теж є важливим. Історичні умови творення медіатексту, конкретна соціальна дійсність впливають на його тему і зміст. Журналістські тексти передають відповідними каналами масової комунікації. Специфіка каналу визначає особливості тексту. Різними є медіатексти й у жанровому аспекті. Характерною особливістю будь-якого медіа-тексту є індивідуальний авторський стиль.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **міжкультурна** (*між-* + *культурна*) – спілкування носіїв різних культур, особистостей різних національно-лінгвокультурних спільнот, індивідуумів різних ментально-лінгвальних комплексів (пор.: міжнародний науковий симпозіум, зустріч глав країн – членів ООН тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **міжмовна** – мовленнєве спілкування комунікантів, які в міжособистісній інтеракції використовують різні мови.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Мова чужа; Мова рідна.*

Пор.: *Комунікація одномовна.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **міжособистісна** / **Комунікація інтерперсональна** (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) / **Комунікація діадічна** (грецьк. *diadyka* – між особами) – взаємний обмін досвідом людей, які перебувають у просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, доторкатися один до одного, забезпечувати зворотний зв'язок.

Див.: *Комунікація масова.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **мовленнєва** –

мовне спілкування (див.: *Спілкування мовне*), у якому реалізованими постають звукові засоби мови.

Див.: *Спілкування мовне*.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **мóвна** – 1) спілкування, передача інформації однією особою іншій або кільком особам за допомогою мови; форма мовленнєвої взаємодії людей у процесі діяльності, що ґрунтується на взаєморозумінні 2) цілеспрямований процес інформаційного обміну між людьми за допомогою знаків природної мови.

Див.: *Спілкування мовленнєве*.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **мóвна неуспішна** – той чи той інформаційний обмін, що не зумовлює досягнення запланованого перлокутивного ефекту.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **модельована** – у **комуникативній лінгвістиці** – комунікація, де наявна одна або більше груп учасників комунікації зі своїми ведучими (модераторами). Всередині групи або між групами необхідно налагоджувати комунікацію за визначеною темою. Команди-учасники комунікації постають сторонами комунікації (майданчиками, групами). Організація комунікації всередині однієї команди (сторони) є *сесією*, комунікація між двома командами або сторонами комунікації за допомогою власних ведучих для кожної з команд є *мостом*.

Див.: *Комунікація; Стратегія комуникативна*.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **монокультурна** (грецьк. *monos* – один + *культурна* (лат. *cultura* – освіта, розвиток)) – спілкування носіїв однієї національно-лінгвокультурної спільноти, які мають спільну когнітивну базу (наприклад, збори української інтелігенції).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **наукова** – комунікація, що прямо пов'язана з процесом отримання нових знань про ті чи ті предмети, явища, реалії з відповідними їхніми параметрами і класифікаційними ознаками та ін.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **невербальна**

(не- + лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – взаємодія між учасниками спілкування за допомогою невербальних і паравербальних (паралінгвістичних) засобів; інтерпретація тих чи тих повідомлень, що передаються за допомогою невербальних кодів: зовнішність та її атрибути, міміка, жести, погляди, рухи тіла, оточення, звукове оформлення мовлення, матеріальні предмети як носії відповідних символів тощо.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Засоби невербальні; Засоби паравербальні.*

Пор.: *Комунікація вербальна.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **неофіційна** (не- + лат. *officialis* – посадовий) – неформальна, нерегламентована комунікація, що реалізується за невимушеного спілкування і не вимагає дотримання статусних норм, правил (листування друзів, телефонна розмова колег і под.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **низхідна** – комунікація, основним шляхом якої постає передавання інформації від вищої інстанції нижчій (наказ, розпорядження тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **одномовна** – спілкування осіб, які використовують у процесах інтеракції одну мову.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Мова; Мова рідна; Мова чужа.*

Пор.: *Комунікація міжмовна; Комунікація багатомовна.*

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **одноразова** – комунікація, здійснювана одноразово, що передбачає єдиний контакт з адресатом (розмова з перехожим на вулиці, розмова з інспектором ДАІ і под.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **опосередкована** – комунікація, здійснювана через посередника.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **організаційна** (прикм. від ім. *організація*) – комунікація між особами (від 100 до 1 000 і більше осіб), які є членами певної організації.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **організаційна** (прикм. від ім. *організація*) **особистісно зорієнтована** – комунікація, спрямована на налагодження особистісних стосунків, насамперед духовних, товариських (розмова друзів, колег, листування з коханим та ін.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **організована** (прикм. від ім. *організація*) – планомірна, погоджена і впорядкована належним чином комунікація (виробнича нарада, пленарне засідання, наукова доповідь, рекламне оголошення тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **остенсійно-інференційна** – за концепцією Даніеля Спербера та Денні Уїлсон, одна з визначальних ознак теорії релевантності: а) інформаційний намір (намір інформувати адресата про щось); б) комунікативний намір (намір інформувати адресата про свій інформаційний намір).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **офіційна** (лат. *officialis* – посадовий) – комунікація, що відбувається у формалізованих комунікативних ситуаціях і передбачає чітке дотримання встановлених норм, формальностей (перемовини, ділові зустрічі, контракти, заяви і под.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **педагогічна** (прикм. від ім. *педагогіка*) – комунікація, що відбувається і забезпечує соціалізацію нових членів суспільства, тобто відповідне становлення особистості в процесі засвоєння знань, цінностей та норм, етикетних параметрів людської спільноти.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **переконувальна** – комунікація, особливістю якої постає чітке спрямування на стимулювання певної дії.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **періодична** – комунікація, що реалізується час від часу або через ті чи ті проміжки часу (річний звіт, зустріч з юристом, прийом у лікаря, лекції та ін.)

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **персональна** (лат. *personalis* – особистий від *persona* – особа; прикм. від ім. *persona*) / **Комунікація аксіальна** – комунікація, адресована конкретній особі (особистий лист, привітання з Днем ангела тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **писемна** – тип комунікації, реалізовуваної / здійснюваної тільки в писемному вияві.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **побутова** – комунікація, основою якої постає розв'язання і вирішення повсякденних проблем, підтримування контакту в побуті.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **політична** (прикм. від ім. *політика*) – комунікація, вияв якої зумовлений наявністю певних політичних партій та угруповань, політичних організацій і течій, політичних груп, що вимагає вміння орієнтуватися в політичному комунікативному просторі.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **постійна** – комунікація, розрахована на тривалий термін, що у своєму вимірі передбачає численні контакти і взаємодії комунікантів і домінує в корпоративних групах, сім'ях (спілкування батьків із дітьми та ін.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **публічна** (прикм. від ім. *публіка*) – комунікація, що реалізується за участю 20 – 30 осіб, або і більше (до 100 осіб), і виявлювана в усталених громадських місцях, постаючи формальною, характеризується чіткою організацією та ретельним плануванням.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **рекреативна** (лат. *recreo* – відновлюю) – комунікація, що охоплює різноманітні форми розважального спілкування, внаслідок чого в комунікантів є можливість розслабитися й відпочити.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось,

англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **релігійна** (прикм. від ім. *religія*) – комунікація, основу якої складає залучення до віри особистості в межах певної конфесії.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **ретяльна** (лат. *retyalna*) / **Комунікація надперсональна** – надперсональна масова комунікація, за якої адресат лише перебуває в зоні передачі інформації, такий адресат є абстрактний (теленовини, реклама тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **ритуальна** (лат. *ritualis* – обрядовий; прикм. від ім. *ритуал*) – комунікація, особливістю якої є дотримання норм і звичаїв усталеної соціально-культурної поведінки.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **соціальна** (лат. *socialis* – товариський, громадський) – галузь психології, що вивчає закономірності форми вияву поведінки і діяльності людей, які зумовлені фактом їхньої належності до корпоративних груп, а також психологічні характеристики цих груп.

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **соціально зорієнтована** (лат. *socialis* – товариський, громадський) – спілкування особистостей як представників тих чи тих груп (вікових, соціальних, статусних, професійних та ін.).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **стихійна** – випадковий обмін інформацією між мовцями (розмова пасажирів потяга, випадкова зустріч ділових партнерів у кав'ярні тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **тривала** – темпорально тривалий період комунікації (судовий процес, телефонна розмова подруг, захист докторської дисертації тощо).

Комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) **ўсна** – тип комунікації, здійснюваний за допомогою коду акустичного (звукового) мовлення.

Комута́ція (лат. *commutacio* – зміна) – 1) вивчення того, як зміни в одному плані мови відбиваються на іншому плані, напр., як при зміні фонемі змінюється смисл слова або виразу. Один з видів М. в інваріантному семантичному аналізі Луї Єльсслева, що ґрунтується на співвідношенні плану вираження і плану значення, кореляція в одному плані, що має реляцію до кореляції в іншому плані мови. Інваріантами виступають кореляти із взаємною комутацією, тобто мутацією між членами парадигм; 2) наявна заміна однієї форми дієслова іншою зі збереженням попереднього граматичного значення.

Див.: *Теперішній історичний; Майбутній живописний.*

Конвє́нції (лаг. *conventio* – згода, угода) **спілкува́ння** – незримі умовності, звичаї, традиції або домовленості в культурах різних народів; елементи культури, що можуть варіюватись, не торкаючись стратегій і тактик комунікації (пор.: обов'язкова умова – прихід на бал у чорному фракці з краваткою-метеликом). К. с. можуть впливати на перебіг спілкування. До К. с. належать: 1) узвичаєні відстані між співрозмовниками; 2) узвичаєні форми привітання; 3) узвичаєні форми звертання до особи; 4) узвичаєні типи початку розмови; 5) узвичаєні форми контакту очима; 6) узвичаєні форми постави співрозмовників; 7) узвичаєні форми дотику / не дотику до корпусу співрозмовника; 8) узвичаєні форми переривання співрозмовника; 9) узвичаєні форми мовчання; 10) узвичаєні форми вияву потужної гучності; 11) узвичаєні способи висловлення власної думки.

Див.: *Комунікація; Спілкування.*

Пор.: *Правила спілкування.*

Конвенці́йні (лаг. *conventio* – згода, угода; прикм. від ім. *конвенція*) **імпліка́тури** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – див.: *Імплікатури конвенційні.*

Конвенці́йність (лаг. *conventio* – згода, угода; ім. від прикм. *конвенційний*) – відповідність усталеним і загально визнаним правилам уживання мовних знаків.

Конверге́нція (лат. *convergo* – сходжусь, наближаюсь) – 1) збіг двох чи більше фонем в одному звуці в результаті історичного розвитку фонетичної системи мови; 2) зближення двох мов унаслідок їхнього історичного розвитку, внаслідок тривалого контактування; 3) тип ініціалізації або збігу в одному місці тексту пучка стилістичних прийомів, що беруть участь у єдиній стилістичній функції образного маркування або конотації.

Пор.: *Дивергенція.*

Конверсаці́йний (лат. *conversatio* – обходження, спілкування) **ана́ліз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: *Аналіз конверсаційний.*

Конверсаці́йні (лат. *conversatio* – обходження, спілкування) **імпліка́тури** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – див.: *Імплікатури конверсаційні.*

Конверсі́в (лат. *conversion* – перетворення, зміна) – слово або вислів,

що змінює ролі чи ієрархії учасників ситуації, позначеної реченням (повідомленням), незмінюючи водночас загальне значення речення (повідомлення).

Конверсиви (лат. *conversio* – перетворення, зміна) – слова, що передають двобічні суб'єктно-об'єктні відношення в лексико-семантичній системі: *купувати* ↔ *продавати*; *брат* ↔ *сестра* і под.

Конверсія (лат. *conversio* – обертання, перетворення, зміна) – 1) у семантиці граматичній і лексичній – спосіб вираження суб'єктно-об'єктних відношень в еквівалентних за смыслом реченнях і зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін; граматична конверсія виражається в заміні форми предиката: *Студент складає іспит професорові* → *Іспит складено студентом професорові*; лексична конверсія – в заміні лексеми присудка: *Роман купує у Степана книжку* – *Степан продає Романові книжку*, на цій основі вирізняють антоніми-конверсиви; у словотворенні – особливий вид семантико-граматичного словотворення, пов'язаний з переходом однієї частини мови в іншу. У К. відсутнє використання спеціальних словотвірних афіксів, трансформація однієї частини мови в іншу, за якої початкова форма твірного слова стає початковою формою похідного слова і за морфемною будовою не відрізняється від твірного – особливо поширена в ад'єктиваці, адвербіалізації, субстантивації (див.: **Транспозиція**); у сучасній лінгвістиці сформувалося два розуміння К. – вузьке і широке. Широке розуміння К. вперше обґрунтував Олександр І. Смирницький, який витлумачував її як мовний засіб, суттю якого є зміна словозмінної парадигми, що виконує функцію словотворення і не супроводжувана ніякими іншими спостережуваними змінами. Широке розуміння К. найпоширеніше обґрунтував Ігор О. Мельчук, що кваліфікує її як один з двох основних класів мовних операцій, що виступають підкласом морфологічних формальних засобів. К. може мати відповідне граматичне значення – і словозмінне, і словотвірне, що виявляється шляхом відповідного перетворення в синтактиці вихідного знака. К. є абстрагованою величиною, тому що відсутнє її безпосереднє сприйняття як операції, не спостережувані її операнди, оскільки синтактики також недоступні безпосередньому спостереженню. У мовленні можна спостерігати тільки зміни у сполучуваності знака, що підпав під конверсію, а самі зміни відбуваються за межами самого знака, подібно до змін у виборах його синтаксичних партнерів, контекст-партнерів. У логічному вимірі будь-яка конверсія може бути прокоментована в термінах нульового афікса (для англійської мови в розрізі нульового суфікса), пор.: *ходити* → *хід*, *крокувати* → *крок* і под.; 3) у лінгвістиці тексту – повтор слова (фрази) у кінці ряду речень (частин побудови).

Див.: **Епіфора**; **Епістрофа**.

Конверсія (лат. *conversio* – обертання, перетворення, зміна) в загальній морфології (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляді *logos*

(λογος) – слово, вчення) – перехід лексеми з її основного до нового узгоджувального класу, що пов'язано з її семантикою: 1) значення зменшувальності (демінутивності / димінутивності) та збільшувальності (аугментативності) в мовах банту, дагестанських, арабській, іспанській; 2) значення «істота протилежної статі», наприклад, в іспанській мові: *zono* – лис; *zona* – лисиця; 3) значення «плід дерева» в іспанській мові; 4) субстантивація в українській мові: *перехожий, сліпий, знайомий* тощо.

Конгруєнтність (лат. *congruentia* – відповідність, узгодженість) – наявність функційної еквівалентності різних мов, однакових за формою.

Конгруєнтність (лат. *congruentia* – відповідність, узгодженість) у синтаксисі (грецьк. *σύntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – правило, що орієнтоване не на граматичні характеристики, а на семантику контролера: *Виходить дівчина. Її очі променяються.*

Кондитів (лат. *conditio* – умова) – денотативна роль сирконстантного каузального типу на позначення умови: *При нагріванні тіла розширюються.*

Кондиціоналіс (лат. *conditionalis* від *conditio* – умова) – див.: **Спосіб умовний**.

Кондуплікація (лат. *conduplicatio* – подвоєння) – повтор частини висловлення в його кінці для підкреслення значення частини: *Невже тебе не хвилює, коли твоя мати обнімає твої коліна, невже тебе це не хвилює* (Квінтіліан. Дванадцять книг риторичних настанов).

Конкорданс (лат. *concordare* – узгоджуватися) – 1) перелік усіх випадків вживання слів у певних текстах, отриманий шляхом комп'ютерного опрацювання даних; 2) алфавітний покажчик слів або висловів, що наявні в тій чи тій книзі або в певного автора, і контекстів, які відображають і підтверджують використання цих слів або висловів (пор. конкорданс творів Тараса Шевченка); 3) словник, у якому біля кожного слова подано його контекст.

Конотатема (лат. *con...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + *noto* – відмічаю + суфікс *-ема*, що позначає одиницю абстрактного рівня) – у межах системно-структурного підходу до мови – матеріальний носій (*морфема, лексема, фразеологізм* тощо) різноманітних конотацій (національно-культурних зокрема).

Див.: **Мова; Конотація**.

Пор.: **Компонент слова національно-культурний**.

Конотатема (лат. *con...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + *noto* – відмічаю + суфікс *-ема*, що позначає одиницю абстрактного рівня) **національна** – матеріальний носій (*морфема, лексема, фразеологізм* та ін.) конотацій національно-культурного характеру, що відбивають етнічні особливості сприйняття та осмислення реалій цивілізації і вписування їх у власний культурно-національний простір.

Див.: **Мова; Конотація; Конотатема**.

Конотативна (прикм. від ім. *конотація*) **семантика** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – те саме, що конотація.

Див.: **Конотація**.

Конотація (лат. *connotatio*, від – *connoto* – маю додаткове значення; лат. *co(n)* – разом, *notatio* – позначення, зауваження) (**конотативна семантика**) – 1) додаткові семантичні, емоційні, оцінні, прагматичні чи стилістичні відтінки, що супроводжують поняттєво-предметний зміст і виникають унаслідок взаємодії основних значень слів і речень з фоновими знаннями мовців під впливом контексту та мовленнєвої ситуації, надають можливість мовній одиниці виконувати експресивну функцію, створюють особливий колорит мовлення і сприяють досягненню відповідної комунікативної настанови за умови їхнього правильного використання (див.: **Прагматика**); 2) у **стилістиці** – одне з основних понять, яке означає додаткові семантичні та стилістичні відтінки, що накладаються на головне значення слова у процесі комунікації й надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення (*урочистості, невимушеності, фамільярності* тощо), певного тону, колориту; для конотації характерні приховані семи, уявлення, семантичні асоціації, емоційна домінантність значення, експресивні-емоційні нашарування, прагматичні відтінки значення та ін.; відтінки значення слова (*емоційні, образні* та ін.), додаткові до його денотативного (поняттєвого) значення. Так, напр., *втілити* (слово містить відтінок урочистості), *нахаба* (відтінок зневаги), *миттєвий* (поетичний відтінок). Інколи зустрічається суб'єктивізм конотацій, пор.: *мисткиня, деканеса, критикеса* (інколи вважають, що ці слова мають легкий іронічний мізогінічний відтінок; наявні і твердження, що такі утворення більш насичені, ніж *митець, декан, редактор* за умови позначення ними осіб жіночої статі), слово *лікарня* (слово з негативним емоційно-смісловим відтінком для того, хто відчув важкі страждання в лікарні); 3) у **лінгвістиці тексту** – елементи смислу повідомлення (висловлення), які виникають із взаємодії вихідних значень речень і слів з фоновими знаннями учасників спілкування під впливом контексту і ситуації; 4) у **комунікативній лінгвістиці** – додаткові до основного значення слова, фразеологізму, словосполучення, висловлення, тексту (дискурсу) відтінки (у тому числі і національно-культурні), які надають їм особливого, неповторного забарвлення в спілкуванні й корелюють з поставленими комунікативними завданнями.

Див.: **Повідомлення; Висловлення; Слово; Речення; Текст; Значення**.
Пор.: **Експресивність адгерентна; Експресивність інгерентна**.

Конотація (лат. *connotatio*, від – *connoto* – маю додаткове значення; лат. *co(n)* – разом, *notatio* – позначення, зауваження) **слівна національно-культурна** – додаткові до основного значення семантичні, стилістичні, функційні тощо відтінки, породжені неповторним для кожного етносу

осмисленням тих чи тих реалій національної культури з відповідної для неї шкали моральних, етичних, оцінних та інших цінностей.

Див.: *Значення; Конотація.*

Консеквент (лат. *consequens* – наслідок, висновок) – див.: *Антецедент; Ситуація каузативна.*

Консеквентів (лат. *consequens (consequentis)* – послідовний) – денотативна роль сирконстантного каузального типу або власне-наслідку: *Такі дощі до біди доведуть* (Анатолій Яна); *На здивування Василька, ніхто його не сварив* (Валер'ян Підмогильний) або логічно встановлюваного наслідку: *Немає вранці роси – на дощ, сонце на ніч сідає за хмару – на тривалий дощ* (Нар. тв.).

Концептізм (лат. *con...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + англ. *septyzm* від ірланд. *Sept* – назва відповідної родинної області) – витонченість розуму, бароковий принцип дотепності.

Конситуація (лат. *con...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + франц. *situs* – становище) – необхідний пояснювальний контекст і / або корелятивна з ним функційно ситуація (обставини мовлення), пор., наприклад, необхідність ситуації для розуміння повідомлення *У робітників*, де ситуація доповнює *Він бере книжки у робітників* (– *Де ж ті книжки? – Та ось, у кошику. А в кого ж він їх дістає? – У робітників* (Анатолій Шиян)); аналогічне: «*Йде?*» – «*Уже видно*» – діалог на трамвайній зупинці (в інших ситуаціях до першого речення «*Йде?*» може бути автобус, потяг, викладач, колега та ін.).

Конситуація (лат. *con...* префікс, що означає об'єднання, спільність, + франц. *situs* – становище) **спілкування** – фізичні, соціально-психологічні, часові, просторові та інші обставини, за яких реалізоване спілкування.

Див.: *Спілкування; Ситуація спілкування.*

Консонанс (лат. *consonans* – приголосний звук) – гармонійне поєднання звуків, співзвуччя.

Консонантизм (лат. *consonans*, род. відмінок *consonantis* – приголосний звук) – система приголосних звуків, їхніх властивостей і відношень; система приголосних фонем у її кількісному та якісному виявах та своєрідності в мові, діалекті, говорі або в сім'ї, групі мов.

Пор.: *Вокалізм.*

Конста́нта (лат. *constans(constantis)* – постійний) **діахронічна** (прикм. від ім. *діахронія*) **типологічна** (прикм. від ім. *типологія*) – зміна типологічних ознак давніх мов, що відбувалася за подібними закономірностями, спільними для багатьох мов, і призвела до зміни їхнього типу.

Конста́нта (лат. *constans (constantis)* – постійний) **культури** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) / **Конста́нти культури** – 1) концепти, що виникли у глибоку давнину й простежувані через погляди мислителів, письменників та інших носіїв мови аж до сучасних днів: *земля, життя і*

под.; концепт культури, що існує постійно або тривалий час і значною мірою визначає світосприйняття етносу, його мовну картину світу (за Юрієм С. Степановим); 2) постійний принцип культури, спостережуваний у будь-яких випадках її вияву.

Конста́нта (лат. *constans (constantis)* – постійний) **культу́ри** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) **ці́ннісна** – найсуттєвіші для певної культури смисли, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується мовою і зберігається у ній.

Див.: *Мова; Код мови; Смисл.*

Конста́тив (англ. *constate* – констатувати від лат. *constat* – містити в собі, стояти стіною) – тип висловлень, повідомлення на позначення стану речей об'єктивної (чи такої, що вважається об'єктивною) дійсності; повідомлення, препозитивний складник якого оцінюваний у категоріях «істинність / неістинність»; тип мовленнєвого акту, ілокутивна мета якого передбачає ствердження факту об'єктивної (оцінюваної як об'єктивна) дійсності; посідає різне місце в класифікаціях К. Баха, Георгія Г. Почепцова, В. Богданова та ін.; розповідне / декларативне або заперечне речення, що описує світ та оцінюване за шкалою істинності; Джон Л. Остін протиставив констативам перформативи, щодо яких істиннісна оцінка не застосовувана та які не описують світ, а перетворюють його, постаючи діями.

Консте́ляція (лат. *constelatio* – відношення) – вільний зв'язок, взаємовідношення двох елементів, що не передбачають один одного: *цвях і гвоздика; дерево і крамниця* та ін.

Конститу́ція (лат. *constitutio* – побудова) – основний законодавчий політико-правовий документ держави, фундамент усього державного справочинства.

Конструкти́визм (лат. *constructio* – побудова) – соціальна теорія, основою якої є твердження, що люди витворюють (конструюють) свої світи через соціальну практику та комунікацію, а не набувають їх через суспільно-комунікативні практики; у **соціолінгвістиці** – теорія, за якою витлумачують етнічні спільноти як конструкції вчених і політиків; завдяки ЗМІ, освіті ці ідеї передаються масам. Етнічну самотність кваліфікують як наслідок складного і нерівномірного соціального процесу, де символічні межі є динамічними, постійно створюваними і відтворюваними у процесах міфотворчості, історичних описів загального минулого, мови.

Конструкти́вні (лат. *constructio* – побудова) **за́соби зв'язку в діалогі́йній** (прикм. від ім. *діалог*) **є́дності** – див.: *За́соби зв'язку в діалогі́йній є́дності конструкти́вні.*

Констру́кції (лат. *constructio* – побудова) **вста́влені** – слова, словосполучення й речення, що передають додаткову інформацію про когось чи щось, пояснюють іншомовні чи маловідомі слова, висловлюють зауваження до висловленого, виокремлюються здебільшого дужками (різного типу) або комою чи тире. Напр.: *Тоді я вважав себе фахівцем високого класу*

(*молодим властиво помилятися*) й сподівався, що в Києві всі кинуться мені назустріч із розпростертими обіймами (Василь Шовкун); В українських Карпатах, – як і в багатьох інших регіонах України, – заборонялося будувати на дорогах і стежках (Роман Сілецький). Вставленими можуть окремі розділові знаки (!), (?), окремі слова, словосполучення і розгорнуті фрагменти, що інколи перевищують обсяг основного речення в декілька разів (особливо є характерним для постмодерної прози). В.к. не містять у собі модальної, експресивно-емоційної оцінки висловленого в реченні (у їхній структурі можуть бути власні вставні слова), не можуть бути на початку речення (вставні слова можуть бути ініціальними в реченні), а тільки в середині і в кінці речення (*У своїх перших творах Тарас Шевченко (це був, очевидно, той біль поета за Україну, який жив у поетовому серці і з яким він не міг ніколи розлучитися; але не тільки біль, бо загальна проблематика охопленого аж ніяк не може бути зведена до простого болю) охопив широке коло питань спостережуваними ним у рідному краї* (Україна молода. – 2008. – 12 березня)).

Див.: *Компоненти вставні (вставні слова, вставні словосполучення, вставні речення)*.

Конструкції (лат. *constructio* – побудова) **сегментовані** (лат. *segmentum* – відрізок, смуга; прикм. від ім. *сегмент*) – висловлення, у яких на першому місці знаходиться «сегмент» (тема висловлення), а на другому – пояснювальна основна частина (рема висловлення), де наявне слово, граматично співвідносне із сегментом: *Старший брат його – цей не п'є*. Містить відтінок розмовної невимушеності, досягається певна стилістична виразність.

Конструкції (лат. *constructio* – побудова) **складних речень асиметричні** (грецьк. *asymmetria* – неспівмірність, неупорядкованість; прикм. від ім. *асиметрія*) – конструкції, в яких кількість пропозицій не відповідає кількості предикативних частин: *Якщо буде завтра гарна погода, то на світанку вийдемо в поле збирати урожай* (Україна молода. – 2011. – 17 липня) (дві предикативні частини, чотири пропозиції).

Конструкції (лат. *constructio* – побудова) **складних речень симетричні** (грецьк. *symmetria* – співмірність, упорядкованість; прикм. від ім. *симетрія*) – конструкції, в яких кількість пропозицій відповідає кількості предикативних частин: *Дощ пішов, і трава зазеленіла* (Володимир Дрозд).

Конструкції (лат. *constructio* – побудова) **ускладнені** – прості і складні речення та словосполучення, що за своїм виявом постають поєднанням (комбінацією) кількох мінімальних конструкцій (див. також: *Речення просте формально неелементарне; Речення просте ускладнене; Складне речення багатоконпонентне; Словосполучення складне; Конструкції складні синтаксичні*), пор.: у простому реченні ускладненої конструкції *Сонце, засмучене і зажурене від побаченого цього дня, намагалося щонайшвидше*

сховатися за обрій (Іван Білик) поєднано конструкцію простого речення *Сонце намагалося щонайшвидше сховатися за обрій і напівпредикативну конструкцію засмучене і зажурене від побаченого цього дня*; у складному реченні ускладненої конструкції *Як тільки зайшли учителі, школярі почали виставу, яку готували протягом усього навчального року* (Україна молода. – 2000. – 17 листопада) поєднано дві мінімальні конструкції складного речення: *Як тільки зайшли учителі, школярі почали виставу і Школярі почали виставу, яку готували протягом усього навчального року*; у словосполученні ускладненої конструкції *дивитися нову виставу* поєднано дві мінімальні конструкції словосполучення: *дивитися виставу і нова вистава*.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) – синтаксична одиниця, утворена лінійною послідовністю простіших одиниць (синтаксичних слів (словоформ), словосполучень), зв'язок між якими граматично оформлений. **Констру́кція при́меннико́ва. Констру́кція субста́нтівна. Констру́кція су́рядна.**

Пор.: *Модель*.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **акти́вна** (прикм. від ім. *актив*) / **Констру́кції акти́вні** – речення, у яких підмет виконує семантико-синтаксичну функцію суб'єкта дії, присудок – перехідне дієслово, значення якого реалізується прямим додатком, пор.: *Художник малює картину*. К. а. є вихідними компонентами дериваційної парадигми речення; синтаксична конструкція з перехідним дієсловом дійсного способу, що передає значення «суб'єкт витворює дію, спрямовану на об'єкт»: *Дівчина вишивала рушник голкою вправно*.

Пор.: *Конструкція пасивна*.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **гені́тівна** (прикм. від ім. *генітив*) – субстантивне словосполучення, у якому стрижневий іменник має форму називного відмінка, а залежне слово – форму родового відмінка: *будинок батька, зошит сестри, хустка матері, щоденник учня, шепіт трави* і под.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **емфати́чна** (прикм. від ім. *емфатія*) **заперечно-пита́льна** – містить відтінок афекту: *Чи я нетурбувався про вас?! Чи мені не знати все це? !*

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **ергати́вна** (прикм. від ім. ергатив; грецьк. *ergatēs* – діюча особа, діяч) – конструкція, в якій оформлення діючої особи залежить від форми дієслова, так що суб'єкт може бути виражений не тільки називним, але й ергативним відмінком. Такі конструкції наявні в грузинській, чеченській та інших мовах.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **зі що...то тавтологі́чна** (прикм. від ім. *тавтологія*) – складне утворення, що ґрунтується на повторі для посилення відтінку переконаності або жалю: *Що правильно, то*

правильно; **Чого** немає, **того** немає; **Що** знаємо, **то** знаємо; **Що** було, **то** було, **Чого** не пам'ятаю, **того** не пам'ятаю.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **інтонаці́йна** (лат. *intonare, intono* – голосно вимовляти; прикм. від ім. *інтонація*) – тип інтонації, співвіднесений з висловленням з відповідним певним мелодійним контуром (малюнком), що пов'язує три компоненти К.і. – інтонаційний центр, передцентрову частину частину і постцентрову частину.

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **пасі́вна** (прикм. від ім. *пасив*) (**Зворót пасі́вний**) / **Констру́кції пасі́вні** – речення, у яких суб'єкт дії, виражений формою орудного відмінка, виконує синтаксичну роль додатка, а об'єкт дії, виражений формою називного відмінка, виступає підметом. К. п. є похідними від активних компонентами дериваційної парадигми речення, пор.: *Художник малює картину – Картина малюється художником*. К. п. українській літературній мові здебільшого не властиві. К. п. – конструкція з перехідним дієсловом у пасивному стані, що має загальне значення «об'єкт підлягає впливу суб'єкта»: *Контрольна робота виконується учнями і под.*

Пор.: **Конструкція активна.**

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **полісуб'є́ктна** – конструкція, що включає позначення ознак, які стосуються різних суб'єктів: (Марія:) *Я прийшла, щоб ти був щасливий* (Улас Самчук).

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **приє́днувальна** – словоформа, словосполучення або речення, що є додатковим повідомленням до опорного речення, виділяючись водночас в окреме самостійне інформативне тло, якому в мовленнєвій ситуації властиве значуще смислове та експресивне навантаження: *Відступали хаотично, не так як вчили нас у літніх таборах, йшли довго. І до того ж безкінечно і безвільно перебирали своїми, наче чужими, ногами* (Анатолій Яна).

Див.: **Конструкції сегментовані.**

Констру́кція (лат. *constructio* – побудова) **синтаксі́чна** (лат. *sintaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – у широкому значенні – будь-яка граматично упорядкована низка слів: *чистий і прозорий; стомлений, але щасливий; чиста вода; шафа зі шкільними підручниками; зовсім небагато для того, хто завжди прагне дізнатись істину; йти вперед і не відступати; через терни до зірок; тільки для тебе радість перемоги завжди була з посмішкою, бо сам був щирим і відкритим для всіх* (про олімпійського чемпіона Валерія Борзова); *красиві і свіжі, але не їстівні гриби* тощо.

Конта́кти (лат. *contactus* – доторкання) **лінгвокульту́рні** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – див.: **Контакти мовні міжкультурні.**

Конта́кти (лат. *contactus* – доторкання) **мо́вні** – взаємодія двох або більшої кількості мов, що впливає на граматичну структуру і словник однієї або багатьох із них. Соціальні умови К.м. – спілкування між особистостями різних національних лінгвокультурних спільнот.

Див.: *Мова*.

Пор.: *Контакти лінгвокультурні; Контакти мовні міжкультурні*.

Конта́кти (лат. *contactus* – доторкання) **мо́вні міжкульту́рні** – взаємодія мов, що використовуються в міжкультурній комунікації. Типи, види і способи такої взаємодії різноманітні.

Див.: *Спілкування; Комунікація міжкультурна*.

Пор.: *Проникнення; Взаємодія*.

Конта́ктне (прикм. від ім. *контакт*) **розташува́ння** – див.: *Розташування контактне*.

Конта́ктне (прикм. від ім. *контакт*) **табу́** (франц. *tabou* від полінез. *tari* – заборона) / **Конта́ктні табу́** – див.: *Табу контактне / Табу контактні*.

Контаміна́ція (лат. *contaminatio* – змішування) – 1) утворення нової мовної одиниці через сполучення в ціле компонентів різних частин на ґрунті їхньої структурної, функційної або асоціативної близькості: *запропонувати тост + підняти келих → підняти тост*; 2) об'єднання двох або більше мовних одиниць в одну; навмисне або ненавмисне змішування двох висловів: *ліквідувати спрагу* (пор. *вгамувати спрагу*), *не можуть поскупитися своїми зацікавленнями* (пор. *поступитися своїми інтересами, поскупитися*), *це не грає великого значення* (пор. *не має значення, не грає ролі*), *я цим не заспокоюся* (пор. *я на цьому не заспокоюся*), *погодьтеся самі, що це вам невигідно* (пор. *посудіть самі*). Якщо це робиться навмисно, виникає гумористичний відтінок; якщо ненавмисно – засвідчує низький рівень культури суб'єкта мовлення; 3) у словотворі – спосіб okazіонального словотвору, що ґрунтується на об'єднанні початку і кінця двох різних узуальних одиниць: *коопірати* (кооператори + пірати); 4) у **психолінгвістиці** – хибне відтворення інформації, що виникає внаслідок поєднання в понятті частин різних предметів.

Контаміна́ція (лат. *contaminatio* – змішування) **семанти́чна** (прикм. від ім. *семантика*) – сплутування (змішування) семантики двох слів, близьких за звучанням: *Над ним тяжіють обставини* (сплутування (змішування) слів *тиснути* і *висіти*); зрощення двох слів в одне: *Надія:Прищепили вербу, ось гібрид – грушверба, вербгруша* (Анатолій Яна).

Пор.: *Малапропізм; Змішування паронімів; Катахреза*.

Контéкст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – 1) у **прагматиці, комунікативній лінгвістиці** – сукупність умов реалізації відповідного комунікативного акту або послідовності таких актів, що сприяють створенню навколо мовця або навколо кожного з активних учасників комунікативної інтеракції своєрідного егоцентричного силового прагматичного простору. Контекст може охоплювати: 1) мовний контекст (попередні і подальші фрагменти дискурсу); 2) конситуацію (обставини, у яких простежувана комунікативна подія, і партнери спілкування зі своїм зацікавленням і метою); 3) коемпірію (рівень знання комунікантами світу загалом і певного

етносоціокультурного середовища, мовних одиниць і правил, прагматичних принципів); 4) лінгвістичні засоби, за допомогою яких висловлення «упроваджують» у конкретну ситуацію, лексичні вирази; 5) лінгвістичні засоби, що роблять висловлення текстом (прономіналізація, анафора, катафора, тема-рема тощо); 6) невербальні ресурси (жести, міміка); 7) усі екстралінгвальні особливості комунікативної ситуації (вік, стать, фах, освітній рівень тощо); 2) у лінгвістиці тексту / у класичній лінгвістиці – а) **лексичний контекст** – словесне оточення, лексична позиція слова. К. виявляє те чи те значення багатозначного слова; б) **побутовий контекст** – ситуація, що визначає, в якому значенні вжите слово (операція: хірургічна операція, бойова операція, фінансова операція); в) **мовленнєве оточення**, композиційно-мовленнєва система, що передбачає єдність плану змісту і плану вираження. К. – лінійне синтагматичне мовне чи ситуативне оточення певного висловлення, що потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне творити певні зміни в значенні, або ж для вияву умов вжитку мовних одиниць та опису їхніх функцій. Так, слово *зелений* у сполученні зі словами *трава, світло, дерево* означає колір; у сполуках *зелені черешні, зелені помідори* має значення «недозрілий, недостиглий»; у сполученнях *зелений фахівець, зелений лікар* активізоване значення «недосвідчений, молодий»; завершений у смисловому відношенні відрізок усного або писемного мовлення, який об'єднує значення усіх мовних елементів, що входять у нього. Контекстом може поставати відрізок тексту від одного слова до абзацу й більше. Виявити значення слова може й ситуація, за якої відбувається мовлення. Так, у фразі *Капітан дав команду підготуватися* слово *капітан* матиме різні значення залежно від того, де її вимовлено: на човні, на танку, на футболі тощо; дискурс (текст) разом із усіма можливими обставинами його творення: часом, простором, психічним і психологічним станом учасників спілкування, культурним середовищем, соціально-історичними і політичними умовами, особливостями технічних засобів його розповсюдження (каналами) тощо; у широкому значенні – контекстом вважають мовне оточення, ситуацію й умови спілкування, а також національно-культурне доквілля; 3) у дискурсології – структурне налаштування одиниці до мети структури висловлення або дискурсу; «зовнішня форма» одиниці, що визначає її смислову орієнтацію щодо інших одиниць; у вузькому сенсі – мовне оточення або ситуація, у яких вживано лінгвістичну одиницю.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Матриця контекстна; Дискурс.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **вертикальний** (прикм. від ім. *вертикаль*) – одна з характеристик когнітивної бази учасників міжмовної міжособистісної комунікації; культурологічна, історична, соціально-політична, філологічна тощо інформація, що супроводжує спілкування, сприйняття художнього тексту; лінгвокультурологічне тло спілкування або сприйняття художнього тексту; у **комунікативній**

лінгвістиці – культурологічні, історичні, соціально-політичні, філологічні, лінгвокраєзнавчі та інші комунікативні смисли, що супроводжують комунікацію, зокрема естетичну комунікацію (*художній дискурс, текст* і под.); знання учасниками комунікації цих смислів.; у **лінгвістиці тексту** – історично-філологічне тло літературного твору та його частин.

Див.: *Смисл комунікативний; Адресант; Адресат; Дискурс; Текст.*

Пор.: *Контекст глобальний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **глоба́льний** (фран. *global* – всесвітній, загальний від лат. *globus* – куля) – глобальні умови оптимального забезпечення продукування дискурсу.

Див.: *Контекст вертикальний.*

Пор.: *Контекст зовнішній.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **зо́внішній** – знання про епоху постання тексту, про автора, роль тексту в часі і просторі культури цієї епохи.

Див.: *Контекст психологічний.*

Пор.: *Контекст вертикальний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **імплі́цитний** (лат. *implico* – тісно зв'язую; англ. *implication* від лат. *implicamentum* – плетіння) – прихований контекст, що охоплює мотиви, мету, наміри, та настанови комунікантів, їхні особистісні характеристики (рівень освіти, соціальний статус, характер тощо).

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **лексі́чний** (прикм. від ім. *лексика*) – значення слова, визначуване іншими словами: *пізній вечір, літературний вечір* та ін.

Див.: *Контекст семантичний.*

Пор.: *Контекст синтаксичний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **несисте́мний** (*не- + системний*) – контекст, що не впливає з семантики слова; невластивий для слова контекст.

Див.: *Контекст спілкування.*

Пор.: *Контекст психологічний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **побуто́вий** – див.: *Контекст ситуативний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **психологі́чний** (прикм. від ім. *психологія*) – у **психолінгвістиці** – чинник впливу на породження і декодування тексту біографії автора, його особистості.

Див.: *Контекст вертикальний; Контекст спілкування.*

Пор.: *Контекст синтаксичний; Контекст семантичний; Контекст лексичний.*

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **семанті́чний** (прикм. від ім. *семантика*) – вербальне оточення, семантично релевантне для

відповідної текстової одиниці: *розташуватися в селі, сидіти на стільці, перевозити вантаж машиною з міста до села* тощо.

Див.: **Контекст лексичний; Контекст вертикальний.**

Пор.: **Контекст психологічний.**

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) – значення слова, визначуване граматичною формою слова-поширювача: *судити когось* – розглядати в судовому засіданні; *судити про когось* – висловлювати судження.

Див.: **Контекст системний; Контекст семантичний.**

Пор.: **Контекст вертикальний; Контекст спілкування.**

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **системний** (прикм. від ім. *система*) – контекст, за якого сполучуваність слова зумовлена його індивідуальним значенням.

Див.: **Контекст лексичний; Контекст семантичний; Контекст синтаксичний.**

Пор.: **Контекст вертикальний; Контекст спілкування.**

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **ситуативний** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуація*) – контекст, зумовлений певною ситуацією; обставини, за яких відбувається певна комунікація. Синонім: **Контекст побутовий.**

Див.: **Контекст вертикальний; Контекст побутовий; Контекст спілкування.**

Пор.: **Контекст системний; Контекст семантичний.**

Конте́кст (лат. *contextus* – з'єднання, тісний зв'язок) **спілкування** – умови (*середовище, час, особливості каналу комунікації* та ін.), за яких відбувається спілкування; схематична конструкція, що включає, крім безпосереднього мовленнєвого акту, ще й інші елементи типу невербальні засоби суб'єктів спілкування і кінцевий результат мовленнєвого акту; середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, у яких наявне конкретне спілкування.

Див.: **Контекст вертикальний; Контекст спілкування ситуативний.**

Пор.: **Контекст системний; Контекст психологічний.**

Конте́кст (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) **спілкування ситуативний** – обставини, за яких відбувається спілкування: місце, час, особистість партнера (партнерів), соціальні ролі учасників тощо.

Див.: **Контекст вертикальний; Контекст спілкування.**

Пор.: **Контекст системний; Контекст психологічний.**

Конте́кстна (прикм. від ім. *контекст*) **варіативність** (лат. *variatio* – зміною) **морфем** (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: **Варіативність морфем контекстна.**

Конте́кстний (прикм. від ім. *контекст*) **аналіз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: **Аналіз контекстний.**

Контент-аналіз (англ. *contents* – зміст від лат. *contentus* – який містить + *analysis* – розкладання) – у лінгвістиці тексту, дискурсології – аналіз текстів щодо їхніх джерел, соціально-культурних чинників, відповідності реаліям життя. Для контент-аналізу найважливішим постає те, щоб за зовнішніми – кількісними – характеристиками текстів на рівні слів і словосполучень отримати правдоподібні передбачення щодо його змісту і зробити висновки про особливості мислення і свідомості автора тексту – його намірах, настановах, бажаннях, цінностях, орієнтаціях тощо. У політології контент-аналіз використовують здебільшого для вивчення когнітивних настанов автора тексту – його ставленні до певних понять, подій, дій, цінностей, аксіом та ін. Типовим прикладом є дослідження програм республіканської і демократичної партій США в їхній динаміці щодо ставлення до концепту «свій – чужий». Встановлення домінування або переваги, наприклад, «чужого» над «своїм» уможлиблює констатацію щодо високої (більшої) конфліктності політичного дискурсу, наявності істотних проблем у міжпартійних стосунках. Такий висновок мотивований тим, що динаміка реалізації концепту «чужий» корелює з динамікою політичних конфліктів, пор. подібне в міжпартійних стосунках *Партії регіонів* і *БЮТ* в Україні. Кульмінаційні вершини «чужого» в партійних програмах за відсутності зовнішнього конфлікту часто виявляють наявність внутрішнього конфлікту; у комунікативній лінгвістиці – експериментальний метод, розрахований насамперед на аналіз діяльності ЗМІ через систематичне числове опрацювання, оцінювання й інтерпретацію форми та змісту повідомлень джерела інформації.

Див.: *Лінгвістика політична; Теорія мовного впливу.*

Пор.: *Картування когнітивне.*

Контент-аналіз (англ. *contents* – зміст + *аналіз*) **діскурсу** (лат. *discursus* – здогад, міркування, франц. *discours* – мовлення, промова, виступ) (**тєксту**) – експериментальний спосіб вивчення дискурсу (тексту) з використанням точних статистичних даних із залученням обчислювальної техніки; метод вияву й оцінки специфічних характеристик текстів та інших носіїв інформації, пов'язаний з виокремленням смислових одиниць; статистичний метод вивчення масової комунікації.

Континуатів (лат. *continuativo* – з'єднувальний) – одна з трьох логічно можливих часових форм ситуації, що позначає продовження дії (зустрічається в мовах банту). Так, у тетумі (тетуні) – австронезійській мові (одна з двох державних мов Східного Тимору) – форма часу утворюється шляхом додавання після дієслова слова *hela* («залишатися»): *Sira serbisuhela* – Він (усе ще) працюють.

Континуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) – множинність мовних одиниць, пов'язаних тими чи тими відношеннями.

Див.: *Континуум дискурсу.*

Континуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **адитивно-фузійний** – діахронічна еволюція морфеми в складі словоформи. Стан, коли знову постала морфема, що була автономною словоформою, рухається вздовж континуумів двох типів: семантичної адитивності і формальної адитивності. У міру переміщення вздовж першого континууму вона втрачає семантичну адитивність, набуваючи ідіоматичності і перетворюючись спочатку в морфоїд, а потім, вливаючись до складу морфеми, підлягає «спрощенню». Рухаючись вздовж континууму формальної адитивності, морфема набуває все сильнішої контекстної варіативності, посилюється ступінь її формальної злитості з контактувальними морфемами, в результаті виникає *фузія*, а потім *кумуляція*. Ця морфема перестає існувати як самостійний мовний знак. Рух вздовж обох континуумів зумовлює однаковий результат: втрату лінійної виділюваності елемента в плані вираження або в плані змісту, або в обох планах одночасно.

Континуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **діскурсу** (лат. *discursus* – здогад, міркування, франц. *discours* – мовлення, промова, виступ) – текстово-дискурсивна категорія, зумовлена просторово-часовою взаємодією режимів породження, сприйняття тексту і динаміки описуваних у ньому подій.

Див.: *Континуум; Континуум текстовий*.

Пор.: *Контекст вертикальний*.

Континуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **лінійно-синтагматичний** (прикм. від ім. *синтагматика*) – континуум, на одному полюсі якого знаходяться автономні повні висловлення, а на протилежному – мінімально автономні зв'язані морфеми. Цей тип континууму відбиває рух автономної словоформи шляхом все більшого ступеня «морфологізації», тобто перетворення в морфему. На думку Володимира Плунгяна, крім двох полярних зон, існує проміжна зона, що складається з клітиків. У свою чергу всі три зони охоплюють тоншу диференціацію: 1) всередині класу словоформ вирізняються *сильно автономні* і *слабко автономні* словоформи, відповідно перші можуть утворювати мінімально повне висловлення (*ось, сьогодні, у хаті, на березі*), а останнім ці властивості не притаманні, хоча виступають акцентно самостійними і викінчено відокремлюваними одиницями (*хаті, березі*); 2) всередині класу клітик вирізняються *власне-клітики* і *напівклітики*; 3) всередині класу зв'язаних морфем (не відокремлюваних і непереміщуваних) виділяються *транскатегорійні* показники, або *форманти* – максимально вільно зв'язані морфеми, яким притаманні й інші властивості нещільно приєднуватися до основи афікса: а) відсутність семантичної зв'язності – ідіоматичності; б) відсутність фонетичної зв'язності – чергувань на стикові фонем; в) відсутність синтаксичної зв'язності – «групової флексії»; г) відсутність позиційної зумовленості щодо принципу висхідної граматичності, тобто форманти розташовуються після афіксів. Відповідно, отримуємо підкласи адитивних, аглютинативних, групових та

«екстерналізованих» формантів. Всередині континууму відбувається процес граматизації (граматикалізації).

Конті́нуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **предика́тний** (прикм. від ім. *предикат*) – континуум, основу якого складає ознака статичності / динамічності. Граничну позицію в ньому займають назви постійних властивостей і станів. Зі *станів* розпочинається дієслівна сфера. Їм протиставлені *динамічні ситуації*, що поділяються на *події* і *процеси*. Процеси поділяються на *граничні* і *неграничні* процеси.

Конті́нуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **текстовий** (прикм. від ім. *текст*) – лінійне розгортання дії в часі і просторі в тексті.

Див.: *Континуум; Континуум дискурсу*.

Пор.: *Контекст вертикальний*.

Конті́нуум (лат. *continuum* – безперервне, суцільне) **т́ексту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – відображає неперервний плин руху й часу у просторі.

Див.: *Континуум; Континуум текстовий; Континуум дискурсу*.

Пор.: *Контекст вертикальний*.

Контра́генс (лат. *contrahens (contrahentis)* – той, хто домовляється) – другий агент, який своїми діями протистоїть протагоністу-агенсу; здебільшого в реченні виступає додатком, на відміну від агенса-діяча: *Брат сперечається із сестрою*.

Контрапунќт (нім. *Kontrapunkt* – основний пункт) – перетин у тексті двох інформаційних планів – логічного й образного.

Див.: *Текст*.

Контра́ст (лат. *contrarius* – протилежний) – протиставлення думок, описів, образів, понять: *Істинний контраст – це контраст характерів і станів, це контраст зацікавлень* (Дені Дідро. Про драматичну поезію). Наявний також **квазі-контраст**, що передбачає витворення іронічного або сатиричного семантичного забарвлення в реалізації однакового смислу різними формами слів або різними комбінаціями форм. Особливий комічний ефект досягається за умови, що мовець свідомо формулює думку так: *То я й кажу: “Хоч сидіть, / А я не поїду; / Хоч посиджу я за вас, / А ви їдьте діду!”* (Степан Руданський). Квазі-контраст може бути результатом переосмислення певних лексем: – *Поклич хазяїна, – сказав Руал швидко. / – Зараз, – похмуро пообіцяв непривітний воротар. – Тільки розженуся... Ану, забирайся звідси* (Марія Дяченко).

Див.: *Контраст мовний*.

Контра́ст (лат. *contrarius* – протилежний) **мо́вний** – специфічна особливість структури мови, що стає такою за умови зіставлення з якоюсь іншою мовою (одне й те саме явище при зіставленні однієї мови з іншою може виступати як специфічне контрастне явище, а в зіставленні з іншою втрачати цю контрастність). Синонім: *категорія контрастивності*.

Див.: *Контраст; Дискурс; Текст*.

Контрастівна (прикм. від ім. *контраст*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) / **Конфронтатівна лінгвістика** – див.: *Лінгвістика контрактивна / Лінгвістика конфронтативна*.

Контрастівний (прикм. від ім. *контраст*) **аналіз** (лат. *analysis* – розкладання) – див.: *Аналіз контрастивний*.

Контрекзісієнс – другий, адверсативний, протагоніст буття, який протиставлений першому протагоністу буття: *X знаходиться в опозиції до У-ків*.

Контролёр (інструмент контролю) – денотативна роль інструментного типу, прилад, за показами якого звіряються параметри дій агенса: *Визначати напрям за компасом*.

Конфігурація (англ. *configuration* – конфігурація) – синтаксично впорядкований ряд, модель синтаксичної побудови.

Конфікс (лат. *co(n)* – афікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність і *fixus* – прикріплений; лат. *confixum* – взяті разом) (**ціркумфікс** (лат. *circumfixus* – закріплений разом), **біоморфема**) – різновид афікса, що постає комбінацією двох афіксів, розташованих перед коренем і після нього й має неподільне значення; такі афікси функціонують спільно; в українській мові поширений з-поміж похідних іменників, прикметників, дієслів і прислівників (напр., нім. *gefallen*), пор. *ви-бал-ок*, *без-колір-н-ий*, *при-береж-н-ий*, *ви-дум-ува-ти*, *по-українськ-ому*, *на-гуляти-ся*, *в-читати-ся*, *на-жити-ся*, *за-мислити-ся* і под.

Конфіксація (лат. *co(n)* – префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність і *fixus* – прикріплений; *конфікс* + *-ація*) – вираження граматичних значень комбінацією афіксів, розташованих перед коренем і після нього з неподільно-цілісним значенням.

Див.: *Конфікс*.

Пор.: *Циркумфікс*.

Конфірматів (лат. *confirmatio* – ствердження з боку вищої влади + *-ив*) – денотативна роль сирконстантного типу, домінувальний суб'єкт, з волі якого відбувається ситуація: *З дозволу командира вершники помчали до села* (Юрій Яновський); *За теорією Потебні, щоразу слово виступає в окремому значенні* (Анатолій Яна).

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) **комунікатівний** (прикм. від ім. *комунікація*) – різновид інтерактивності комунікантів (адресанта й адресата) в комунікативній ситуації, якому властива неузгодженість намірів, стратегічних програм і тактик комунікантів, асиметрія відносин між адресантом та адресатом, дисбаланс комунікативних статусів, неефективність спілкування; зіткнення, розбіжність комунікативних стратегій адресанта і адресата, мети, поглядів комунікантів, результатом чого здебільшого є припинення спілкування.

Див.: *Комунікація; Спілкування; Адресант; Адресат*.

Конфлі́кт (лат. *conflictus* – зіткнення) **мо́вний** – різновид соціального конфлікту в рамках певного політико-територіального утворення, пов'язаний з державно-мовною політикою; особливо складні стосунки мов, що внаслідок виконання різних функцій активно контактують у суспільстві.

Конфлі́кт (лат. *conflictus* – зіткнення) **фре́ймовий** (прикм. від ім. *фре́йм*) – одночасна активізація у свідомості учасника / учасників комунікації фре́ймів, сформованих у різних національно-ментальних просторах. К.ф. може стати причиною невдач у міжкультурній комунікації, культурного шоку тощо.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Фре́йм.*

Конфлі́ктна (лат. *conflictus* – зіткнення; прикм. від ім. *конфлі́кт*) **ситуа́ція** (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – див.: *Ситуація конфлі́ктна.*

Конфлі́ктна (лат. *conflictus* – зіткнення; прикм. від ім. *конфлі́кт*) **страте́гія** (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: *Стратегія конфлі́ктна.*

Конформатів (лат. *conformis* – подібний + *-iv*) – денотативна роль сирконстантного типу, на тлі якої вилучаються, підкреслюються особливості учасника ситуації чи всієї ситуації загалом: *Історична проза Юрія Мушкетика у світлі інтертекстуальної парадигми набуває зовсім іншої інтерпретації* (Анатолій Яна).

Конфронтаційна (прикм. від ім. *конфронтація*) **страте́гія** (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: *Стратегія конфлі́ктна.*

Конфронтатівний (прикм. від ім. *конфронтація*) **ме́тод** (грецьк. *methodos, methodikys* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – те саме, що **зіставний ме́тод**.

Див.: *Метод зіставний (зіставлення).*

Конце́пт (англ. *concept* – поняття; лат. *conspicere, conceptus* – сенс, думка, поняття) – 1) оперативна одиниця мислення і / або людської психіки, квант структурування знання, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті й поняттєвої системи, що об'єднує смисли, якими оперує людина в процесах мислення. Зміст К. охоплює дані про об'єкти та їхнє структурування, мережу їхніх взаємозв'язків, властивостей, усе те, що людина знає, думає, прогнозує, уявляє про об'єкти світу. К. узагальнюють різноманітні спостережувані та уявлювані явища до певного єдиного, підводять їх під одну рубрику; уможливають збереження знань про світ та постають будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи процесам опрацювання та узагальнення суб'єктивного досвіду через підведення інформації під усталені суспільно напрацьовані (наявні в національно-когнітивному просторі) категорії і класи тощо. Наприклад, концепт *дружба* об'єднує усі можливі смисли, які вкладає в це поняття конкретна людина, спираючись на свій життєвий досвід (позитивний

і негативний), водночас на мовному рівні суттєвим постає втілення координат концепту та наявність лакун, що втілювані позамовними ресурсами; 2) у **лінгвістиці тексту** – сформульована ідея твору. Прагматична спрямованість тексту – спонукання реципієнта до певної реакції. Підкатегорія інформативності, конденсоване втілення змісту тексту, що походить з авторського замислу, інтерпретованого адресатом; 3) у **лінгвокультурології** – комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття. У мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову. У логіці – сутність знака (імені). Загальна думка, формулювання. Концепти як компоненти свідомості людини та її знань про світ є предметом вивчення філософії, психології, когнітивної лінгвістики, лінгво-культурології та інших гуманітарних наук; 4) у **когнітивній лінгвістиці** – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; 5) у **комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці** – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*linquamentalis*), усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.

Термін, уведений для пояснення процесів мислення й пов'язаний з одиницями ментальних і / або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті й усієї картини світу; смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які втілюють зміст досвіду і знань, результатів усієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу як певних «квантів» знання. К. – багатовимірне смислове утворення, що має фреймовий, гносеологічний, онтологічний, поняттєво-дефінітивний, аксіологічний та інші виміри. К. охоплює те, що людина знає, мислить, прогнозує, фантазує (почасти містифікує), міфологізує та інше про об'єкти світу. К., певною мірою, фіксовані в одиницях і категоріях мови, втілюють національно-культурну специфіку (з певними її варіаціями територіального, корпоративного, індивідуального виміру). У сучасних студіюваннях концепту усталилося кілька підходів до його дефінування: 1) поняття – це думка / уявлення про предмети і явища, що узагальнює їхні спільні й характерологічні ознаки, концепти – це насамперед ідеї, що охоплюють і абстрактні, і конкретно-асоціативні, і емоційно-оцінні, і емоційно-узагальнювальні ознаки, тому «концепти не тільки мисляться, вони переживаються» (Юрій С. Степанов); 2) концепт – це точка перетину між культурним світом та світом індивідуальних смислів, це «згусток культури у свідомості людини і те, яким шляхом людина входить у культуру» (Юрій С. Степанов), як вона її сприймає і переживає, входить у неї, історія поняття, його зміст; 3) концепт – це заступлення слова в індивідуальному баченні й у відповідному контексті (Дмитро С. Лихачов), особисте осмислення,

інтерпретація об'єктивного значення і поняття як змістового мінімуму значення, власне насичення та інтерпретація; 4) концепт – це реально наявне в людській свідомості динамічне перцептивно-ментально-афективне утворення, чим суттєво відрізняється від поняття і значення як елементів наукового опису (Олександра О. Залевська); 5) концепт – це напрацьоване на ґрунті життєвого поняття абстрактне наукове поняття; 6) поняття – це те, про що люди домовляються, їх люди конструюють для витворення «спільної мови» в обговоренні проблем; концепти існують як даності, їх люди реконструюють з певним рівнем впевненості / невпевненості (Володимир З. Дем'янков); 7) концепт – сутність поняття, виявлювана у своїх змістових формах – образі, понятті, символі; поняття виступає наближенням до концепту, це вияв концепту в одній з його змістових форм; концепт – і ментальний генотип, і атом генної пам'яті, і архетип, і першообраз тощо; 8) поняття (*intellectus*) пов'язано з раціональним знанням (розумінням), концепт (*conceptus*) – довільне вивіщення духу, розуму, спроможного творчо відтворювати смисли (П'єр Абеляр); 9) концепти – це смислові кванти людського світобуття, що залежно від умов і потреб перетворюються у відповідні спеціалізовані формоутворення, «гени культури» як складник культурного генотипу; 10) концепти – це узагальнений вияв структурування світу та вияв останнього в ментальному просторі індивідуума, соціуму тощо; атом пам'яті з поступовим нашаруванням у ньому відповідних образних узагальнень, функцій них специфікацій, культурних традицій та аксіологічних настанов. Концепти постають як самоорганізувальні інтегративно-кумулятивні функційно-системні багатовимірні (три-, чотири- і більше вимірні) ідеалізовані формоутворення, що мають опертям поняттєвий (власне-поняттєвий, передпоняттєвий, псевдопоняттєвий) ґрунт, усталені у значенні певного знака: наукового терміна чи загальноживаного слова, фразеологізму, ускладненої лексико-семантичної структури, невербального (квазіпредметного) образу, або опредметненої (квазіопредметненої) дії тощо. У людській свідомості надважливими постають діади «культурно генне – культурно набуте», «зорієнтоване на смисл – зорієнтоване на значення», «емоційне – раціональне», «індивідуально-особисте – колективне, групове», «об'єктивне, онтологічне – гносеологічне, змодельоване, модельоване», «життєве, узвичаєне – наукове», «реконструйоване – конструйоване», «сутність – явище», «інтегроване – диференційоване», «плинне – відносно стійке» і под. Цей перелік з очевидною силою показує, наскільки нерівнорядним постає розуміння і тлумачення концепту й наскільки суттєвою є опозиція в кожній діаді. У цьому сенсі поняття – це один з модусів концепту, один із суттєвих модусів.

До встановлення концепту, його вияву існує кілька напрямів, з-поміж яких важливими є: 1) визначення концепту дискурсивно (через поняття, етапні, покрокові міркування, де кожен наступний крок засвідчуватиме ускладнення концепту не тільки структурно, але й рівнево); 2) з'ясування

концепту недискурсивно (через образ, символ, емоцію і под.). Загальнопостулатна характеристика концепту повинна охоплювати не тільки суто зримі, експліковані компоненти, але й імпліковані, глибинно сутні (до останніх належать, поза всяким сумнівом, передсвідомі, позасвідомі величини).

За своєю іпостассю, концепти – це ментальні утворення, основним виявом яких постають збережені в людській пам'яті в тих чи тих стереотипах усвідомлювано-типізовані фрагменти досвіду, що уможлиблює передання інформації про них іншим. Культурна напрацьованість і значущість концепту досить легко простежуються через 1) семантичне поле концепту (пор., наприклад концепти *кохання, щастя, доля, душа* в українському національно-мовному просторі); 2) формування навколо певного слова фразеологічної сім'ї; 3) кількісно частотне входження слова у прислів'я, приказки, вислови, тексти популярних пісень, назви книг, часописів тощо.

У концептах знаходять свій вияв образно-перцептивні, поняттєві та емоційно-ціннісні параметри узагальненого світосприйняття та світоосвоєння. Особливо важливим є показник прецедентності (еталонності) концепту – його пізнавальна значущість, емоційна виявлюваність, надособистісність, регулярно відновлюване звернення до концепту в мовній діяльності людини (пор. концепти *правда, життя, буття, кривда, страдництво* і под.). Концепти є надзвичайно рухливими утвореннями, тому їх важко і складно засвідчити у словниках, підтвердженням постає їхня багатовимірність. Сучасна лінгвоконцептологія оперує кількома суттєвими підходами класифікації концептів, хоча кожний з них не постає всеохопним і вичерпним, що мотивовано певною невловністю концептів, почасти невербалізованістю тощо. **За одним з підходів**, основною постає очевидна / прихована орієнтованість концептів на мову (вираження і вияв концептів мовними засобами), що дозволяє розмежовувати *предметні, ознакові, подійні* концепти (пор. теоретичні підходи до частиномовної класифікації, що може охоплювати від чотирьох основних частин мови до двадцяти п'яти і більше (погляди Отто Єсперсена, Шарля Баллі, Віктора В. Виноградова, Івана Вихованця, Олени С. Кубрякової та ін.)). **Основу іншого класифікаційного розуміння концептів** становить когнітивна психологія з її оперуванням відповідними моделями психологічної діяльності, коли осмислені фрагменти реальності співвідносяться зі сценаріями, схемами, фреймами, гештальтами, слотами. У цьому разі наявне фрагментування дійсності й вияв останніх у відповідних уявних структуруваннях. Зручними постають у такому розумінні тлумачення тих чи тих моделей породження, наприклад, модель породження Якова М. Шлезінгера (Jakob M. Schleisinger) ґрунтується на тому, що основу породження складає найпростіша семантична пара. Так, основою висловлення *Mary hat a little lamb* є уява про співвідношення «власника» та «майна» (посесивні відношення), а з ягням

корелює ідея маленького розміру, що загалом охоплює взаємопов'язані характеристики (посесивні відношення і зв'язок предмета та його розмірів) – «протовербальні елементи» (Яків М. Шлезінгер). Такі елементи ґрунтуються на невербальних когнітивних структурах, що переходять у протовербальні внаслідок добору мовцем з банку знань відповідних вербальних наповнювачів, що складає один з рівнів концепту. Ще **один підхід** має основою ціннісно аксіологічний складник концепту і ґрунтується на естетичних та етичних категоріях у силу того, що оцінний складник концепту, визначуваний культурними цінностями, має директивний вияв. Його вияви постають обов'язковими і регулярними, належачи до тих, що усталено моделюють поведінку і складають основу етномовних стереотипів, пор., наприклад: моделі привітання в симетричній, асиметричній ситуації початку комунікативного контакту (вікові, соціальні, статусні, гендерні тощо виміри) Це дозволяє виділяти **телеонімні** концепти, пор., наприклад, цінності типу **краса, кохання, добро, щастя** з домінуванням оцінного складника і нетелеонімні (**порада, прохання, привітання** та ін.) концепти, де оцінний складник (ширше аксіологічний) ускладнений різними відтінками. Останні диференційовані на регулятивні (**пунктуальність, щедрість, ницість** тощо – оцінний складник постає значущим) / нерегулятивні (**війна, мандрівка, образа** і под. – оцінний складник є фоновим і ускладнений певними нашаруваннями, ознаками) ментальні утворення. Ще **один підхід** до класифікації концептів має підґрунтям дискурс, з якого вичленовуються / встановлюються відповідні концепти. Це досить нерівнорядний підхід, що визначуване проблемністю кваліфікації самого дискурсу і визначення різновидів дискурсу. У його рамках розрізняють художні й повсякденні концепти, інституційні концепти (пор. у цьому розрізі відповідну диференціацію мовленнєвих жанрів, що також можуть інституційними і неінституційними) – дипломатичні, спортивні, педагогічні тощо. Динаміка концепту, його еволюція зумовлює ще **один підхід** до його розгляду – «динаміко-статичний» з розмежування стійких і перемінних (витрачуваних – типу **скромність** і народжуваних – типу **екологічна безпека**), споконвічних (**мудрість** тощо) та запозичених (**дифамація, піар** і под.) концептів. Так, наприклад, концепт **дифамація** (англ. *defamation* – брехня, неправда) – це поширення даних, що принижують кого-небудь, у своїй основі є неправдивими. Нанесення шкоди репутації якої-небудь особи шляхом наклепницьких, брехливих, неправдивих висловлень, що характеризують певну людину як таку, яку можна зневажати, насміхатися, ненавидіти, висміювати, піддавати повному остракізму. У межах права Великобританії і США диференційовані письмовий й усний наклеп, тобто приписування кому-небудь певного факту (*Сусідка обікрала мене*), образа – оцінна нефактуальна кваліфікація (*Вона – злодійка*) і под. Поступово цей концепт «укорінюється» в українському національно-ментальному просторі, набуваючи відповідної структурованості, цінності і виявляючи свою регулярність, значущість тощо.

Його актуалізованість привносить нові силові потуги у правову сферу, зокрема в принципи морально-етичного права.

Наявний **також класифікаційний підхід**, за яким виділення концепту з тим чи тим оцінним складником ґрунтується на відповідному колі осіб, об'єднаних такою оцінкою – це *загальлюдські, загальноцивілізаційні, етнокультурні, регіональні, макрогрупові, мікрогрупові та індивідуальні* концепти. Така класифікація постає досить прозорою та уможлиблює поетапне ієрархічне (згори донизу) простеження смислової конкретизації концептуального змісту і протиставлення національно-специфічних і національно-нейтральних, соціально-особливих і соціально-нейтральних концептів, регіонально-забарвлених і регіонально-нейтральних концептів.

Особливістю ще одного **класифікаційного підходу** до концептів є суто тематизований принцип і диференціація концептів на *емоційно-чуттєві* (емоційно-фізичні, емоційно-психічні і под.) і *комунікативні, гастрономічні* та інші. Така класифікація є відкритою, тому що перелік тем складно до кінця окреслити, але внутрішньотематична класифікація цілком можлива і постає відносно викінченою в кожному різновиді, у чомусь нагадує закономірності гіперон-гіпонімічних відношень.

Не менш значущим виступає **спроба у змістовому плані концепти класифікувати** на *ментально оцінні вияви предметів, дій, подій і якостей*, пор., наприклад, дії – це стереотипи мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, де особливою постає евфемізація, за допомогою якої приховується вульгаризація, асоціація з вульгаризацією (дослівний переклад англійського *I did it! – Я зробив це!*, що в українській мові має образно імплікований відтінок евфемізації. Підхід від мовних структур уможлиблює вирізнення синтаксичних концептів (Галина Волохіна, Зінаїда Попова), що має основою розгляд синтаксичної побудови як знакової з власним означуванням – синтаксичним концептом, тому що в мові наявні символи (лексеми) та операції над / з ними – грами, що складають структурну схему синтаксичної конструкції. Операції виявляють відношення між символами, встановлюють денотативну ситуацію – пропозицію, у якій немає ні головних, ні другорядних членів, немає формальної структури, тому що це суто смисловий концептуальний набір компонентів, які мовець намагається вербалізувати (діяч, дія, інструмент, об'єкт дії, час, простір з їхнім внутрішнім членуванням тощо) (за Галиною А. Волохіною, Зінаїдою Д. Поповою). Це мотивовано тим, що «типові ситуації» виявляють комунікативний і когнітивний досвід народу в узагальненому вигляді, постаючи «мисленневими шаблонами» у плані змісту синтаксичних моделей з відповідними компонентами виявлюваної ситуації. Пропозиція існує у розмаїтій сукупності власного вираження, у сукупності конкретних висловлень з актуалізацією того чи того компонента, з відповідним фокусом у комунікації.

Усі класифікаційні підходи не заперечують один одного, а лише доповнюють, наголошуючи відповідні суттєві ознаки концептів: 1) поняттєві складники; 2) образні складники; 3) ціннісні складники (ширше – аксіологічні); 4) дискурсивну зумовленість і мотивованість; 5) статичність; 6) динамічність; 7) варіативність; 8) інваріантність; 9) тематичне закріплення; 10) регулятивність; 11) значущість; 12) національно-культурне навантаження; 13) інтерпретативність і под. Сукупне врахування цих ознак значною мірою привідкриває надактуальне питання відмежування концептів від не-концептів (пор.: *справедливість, добро, краса, істина, щастя, мудрість, ненависть* та ін. – концепти; *катет, хустинка* і под. – неконцепти) і встановлення вичерпно кваліфікаційних параметрів «концепту концептів» як метанаукового поняття. У цьому разі кожний дослідник встановлює власні основи, власне підґрунтя для класифікаційної ієрархії / системи з опертям на ті чи ті вже відомі підходи. Тому інколи можна зустріти поняття типу «лексичний концепт», хоча не зовсім зрозуміла його дефініція. Якщо виходити із тлумачення концепту як одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці, то зовсім не зрозуміло, як використовуване поняття співвідноситься із наведеною дефініцією, тому що лексеми виявляють образи речей, понять, явищ тощо, постаючи основними виразниками концептів. Щоправда, поняття концепт, попри усі проаналізовані класифікації і дефініції, не належить сьогодні до суворо детермінованих, тому що, за твердженням Жіля Дельоза і Фелікса Гваттарі, «кожен концепт повинен розглядатися як точка збігу, згущення і накопичення своїх складників. Концептуальна точка постійно перебігає складниками, рухається вниз і вгору. Внутрішньоконцептуальні відношення мають характер не включення і розширення, а винятково впорядкування, і складники концепту не бувають ні постійними, ні змінними, а всього-навсього *варіаціями*, впорядкованими за сусідством. Вони процесуальні, модулярні. Концепт тієї чи тієї птахи – це не її рід або вид, а композиція її станів, забарвлення і співу; це щось нерозрізнюване, не стільки синестезія, скільки синейдезія. Концепт – це гетерогенеза, тобто впорядкування складників за сферами сусідства. Він ординальний, він являє собою інтенціонал, наявний у всіх його складниках». Уживання ж терміносполуки «лексичний концепт» не видається коректним, тому що лексичний рівень постає одним із виразників концепту, як і поняття синтаксичний концепт, тому пропозиція окреслює смисловий інваріантний концептуальний набір компонентів, виявлюваних на синтаксичному рівні найпоспідовніше, пор. концепт *небуття об'єкта* (ситуації «*небуття об'єкта в світі*», «*небуття об'єкта для впливу агенса*» та ін.).

Див.: *Значення; Поняття; Смысл; Картина світу концептуальна.*

Концéпт (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) **культу́ри** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – духовно-ціннісні категорії; одне з найважливіших понять лінгвокультурології та комунікації, виявлюване мовними і немовними засобами, що інколи витлумачуване як константа культури; властивий певному національно-культурному простору концепт, що втілює специфіку світобачення цього етносу.

Див.: *Концепт; Картина світу.*

Концéпт (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) **культу́ри** (лат. *cultura* – освіта, розвиток) **ключовий** – різновид концепту культури, основні одиниці картини світу, в яких втілена екзистенція певного етносу, його національно-ментальне освоєння дійсності; до таких належать найсуттєвіші моральні, оцінні, аксіологічні та інші цінності народу. К.к.к. міститься в ідіоетнічній мові, мовній картині світу народу і становить їхню ядерну сферу (поняття увів Юрій С. Степанов).

Див.: *Концепт; Мова; Картина світу мовна.*

Пор.: *Концепт; Концепт національно-культурний.*

Концéпт (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) **культу́рно значу́щий** – див. *Концепт культури ключовий.*

Концéпт (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) **лінгвокульту́рний** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – у лінгвокультурології – складна змістова одиниця колективної свідомості національно-лінгвокультурного простору, що виявляє реалії об'єктивного або уявлюваного й міститься в національно-колективній пам'яті та відтворювана через вербальні і невербальні засоби у сталому вигляді. Ядерним складником К.л. постає оцінка в різних її виявах.

Див.: *Концепт; Картину світу когнітивна .*

Концéпт (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) **націона́льно-культу́рний** – абстрагована одиниця національно-когнітивного і соціолінгвокультурного простору, міститься в мовній свідомості як образ, уява і значущість певної цивілізаційної реалії в обсягах і обширах мережі усіх валентно визначуваних і сполучувальних зв'язків із національно-культурними маркерами і детермінантами.

Див.: *Концепт; Концепт лінгвокультурний.*

Концептосфе́ра (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття + *сфера*) – сукупність концептів, з яких у відповідному упорядкуванні формується світорозуміння, світовідчуття і світосприйняття мовців. Концептосфера конкретного мовного індивідуума охоплюватиме концептосферу-референт, наприклад: концептосфера-референт *світ людини*, концептосфера-референт *світ природи*. К. охоплює конкретніші поняття – домени (див.: *Домен*).

Див.: *Концептосфера етнокультурна.*

Концептосфе́ра (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття + *сфера*) **етнокульту́рна** (прикм. від ім. *етнокультура*)

– сукупність властивих певному національно-лінгвокультурному простору концептів культури, що адекватно виражають національно-ментальні і національно-культурні особливості етносу.

Див.: **Концепт**.

Концептосфэра (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття + *сфера*) **культури** (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) – сукупність усіх значущих культурних смислів етносу незалежно від протиставлення різних культур у межах національної культури, що безвідносна до способів мовного вираження. К. к. може виражатися різними типами семіотичних систем.

Концептуалізація (англ. *conceptualization* від лат. *conceptus* – думка, поняття) – поняттєва класифікація; один із найсуттєвіших глибинних процесів пізнавальної діяльності людини, суттю якого є осмислення інформації, що надходить до неї через різні канали сприйняття, унаслідок чого витворюється концепт або заповнюються певні мережні сітки його структури, постає концептуальна структура і концептуальна система загалом у мозку (психіці) людини; процес структурації знань і виникнення різних структур вияву знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць.

Концептуалізм (англ. *conceptualization* від лат. *conceptus* – думка, поняття) – напрям у середньовічному номіналізмі, прихильники якого доводили, що загальні поняття не існують поза розумом суб'єкта, а є особливими формами пізнання дійсності. В умовах середньовіччя концептуалізм був прогресивною течією, що сприяла розвитку матеріалістичних ідей.

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **картіна світу** – див.: **Картина світу концептуальна**.

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **система** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) (**структура**) – див.: **Система (структура) концептуальна**.

Концептуальна (прикм. від ім. *концепт*) **структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) – див.: **Система концептуальна**.

Концепція (лат. *conceptio*) **граматики** (грецьк. *grammatike (techné)* (*γραμματική*) – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γρᾱμμα)* – літера, написання) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) / **Модель** (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної системи когнітивна** / **Грамматика ментальна** (франц. *mentale* від лат. *mens (mentis)* – розум, мислення) – грамматика, визначувана постулатом узагальнення і постулатом когнітивістичним. Основами цих двох головних постулатів К. г. к. постають теза про символічність мови і теза про узусність мови. Опертям К. г. к. виступають результати праць і досліджень з когнітивної семантики, тому що головним об'єктом їхнього зацікавлення є значення. Дослідження когнітивної семантики і з К. г. к. можуть здійснюватися різними шляхами,

але порушувані в них питання взаємопов'язані. Когнітивні лінгвісти повинні займатися одночасно семантикою і граматикою.

У граматичних дослідженнях, здійснюваних з когнітивної перспективи, здебільшого обирається один із двох підходів. Учені, які розвивають підходи Рональда Лангакера, наголошують на значенні аналізу пізнавальних основ, що започатковують мовні механізми. У своїй К. г. к. Рональд Лангакер прагнув накреслити основи пізнавальної граматики і віднести її до відповідних шляхів пізнання навколишнього світу. Інший напрям досліджень, яким йдуть Вільям Грофт, Чарльз Філлмор і Пауль Кей, Аделе Гольберг, Георг Лакофф, Лаура Міхаельс, Бенжамін Берген і Нанси Ганд, постає спробою вияву швидше описового і викінченого аналізу одиниць – від морфем до слів, фразеологічних висловів і фрази, прагнучи вичерпно описати їхню структуру, композиційні можливості і реляції. Прихильники цього напряму працюють над низкою теорій, відомих як граматика конструкцій / конструктивна граматика. Таке найменування цього вчення походить з обов'язкового в когнітивному мовознавстві погляду, за яким основою мовної одиниці є зв'язок форми і значення, визначувані виявом певної конструкції (за Вивіаном Евансом).

Концепція (лат. *conceptio*) **вербоцентрична** (лат. *verbum* – дієслово + *-центричний*) – полягає в тому, що єдиним конститувальним членом речення вважається дієслово, що передбачає склад членів речення, модель речення: хто? ← *співає* → що?.

Концепція (лат. *conceptio*) **мови біологічна** (прикм. від ім. *біологія*) – концепція, в якій розвивалося уявлення про мову як про організм.

Концепція (лат. *conceptio*) **мови ментальна** (лат. *mentalis*) – система суспільних поглядів на мову, основу якої становить усвідомлення цінності рідної мови. За Єжи Бартмінським, ця концепція допомагає польській мові реагувати на всезагальні (глобалізаційні) виклики.

Концепція (лат. *conceptio*) **мовної політики в бездержавних умовах** (**концепція рідномовної політики Івана Огієнка**) – система поглядів, сформованих у 1936 р., щодо скерованого і свідомого впливу на розвиток української мови в бездержавних умовах на територіях за межами Радянської України. Засобами свідомого впливу постають: закон, церква, преса, школа, театр, кіно, радіо, письменники, державні службовці, працівники судів, вся інтелігенція. У бездержавних умовах рушійною силою свідомого впливу є національна свідомість інтелігенції (за Галиною Мацюк).

Концесія (лат. *concessio* – дозвіл, уступка) – фігура мовлення, за якою мовець наче погоджується з опонентом, але тільки для того, щоб з опертям на це висловити нову, важливішу думку, виправдати свої дії: *Не раз оголошували мене песимістом. Ну так, я песиміст – оскільки не вірю у вічність людських ідеалів. Але я також і оптиміст – оскільки вірю у спроможність ідеалів множитися і розвиватися* (Генрік Ібсен. Промова на урочистостях у Стокгольмі).

Кон'юнкте́за (лат. *conjunction* – *теза*) (за аналогією з **антите́зою**) – об'єднання протилежних понять у єдине смислове ціле, без їхнього протиставлення, нейтралізація їхнього протиставлення.

Кон'юнктив (лат. *conjunctivus* – умова) – умовно-бажальний спосіб; категорійна форма непрямого способу, звичайно з розвинутою системою відтінків модального значення, об'єднаних спільною ознакою відсутності прямої відповідності змісту висловлення дійсності: *Нехай би вже щось змінювалося у цій нашій політичній системі* (Україна молода. – 2009. – 10 травня).

Кон'юнкціоналіза́ція (лат. *conjunctionis* – сполучник) – перехід інших частин мови в сполучники шляхом набуття синтаксичних властивостей і категорійного значення сполучника. **Кон'юнкціоналіза́ція прислівників.** **Кон'юнкціоналіза́ція займенників**, пор.: *ледве, також*, прямо і под. (*В один з днів раптово пішов сніг і повіяв холодний пронизливий вітер з Дунаю, прямо(= наче, немов) знову наступила зима* (Анатолій Яна) – *Хлопці йшли прямо до села*).

Кон'юнкція (лат. *conjunction* – з'єднання) – логічна операція зв'язку двох висловлень за допомогою сполучника *і*. При цьому суттєвим є не зв'язок висловлень за смыслом, а тільки їхня істинність чи неістинність: *Пішов раптово дощ, і всі дерева набули яскраво зеленого кольору* (Анатолій Яна).

Кооперативна (лат. *coopero* – співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) **стратегія** (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: *Стратегія кооперативна*.

Кооперативний (лат. *coopero* – співпрацюю; прикм. від ім. *кооперація*) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий кооперативний*.

Коопера́ція (лат. *coopero* – співпрацюю) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – тип інтерактивності комунікантів у комунікативній ситуації, за якого наявна узгодженість намірів, стратегічних програм адресанта й адресата, симетрія відносин між комунікантами, балансом комунікативних статусів, ефективного й оптимального спілкування.

Коопо́німи (лат. *cooperatio* – співробітництво + *-онім*) – найменування кооперативів – об'єднання осіб для сумісного виробництва і збуту продукції, купівлі і споживання товарів і послуг: *Автопослуги; Автотехзума* та ін.

Пор.: *Урбоніми / Урбаноніми; Фірмоніми; Ергоурбоніми*.

Коорди́нація (лат. *co(n)* разом і *ordinatio* – погодження, узгодження) – основна синтаксична форма предикативного реченневотвірного зв'язку, специфікою якої постає взаємозв'язок і взаємозалежність головних членів двоскладного речення – підмета і присудка: *Блискає за вибалком місяця підкова* (Андрій Малишко); *Дві хмароньки пливли кудись / В убранні золотім / І мовчки зупинилися* (Олександр Олесь); *Іван Франко цікавився не тільки*

французькими класиками і романтиками, але й символістами (Максим Рильський).

Копірайт (англ. *copyright*, дослівне – право відтворення) – 1) позначка, що ставиться на друкованому виданні перед прізвищем автора і вказує на захищеність авторських прав відповідно до закону; знак застереження авторського права; 2) авторське право.

Копія (лат. *copia* – множинність) – у дискурсології – образ першого порядку, що буквально відтворює прототип; подвоєний прототип у певному матеріалі; модель репродуктивного характеру – вироджений випадок моделі-версії.

Корелят (лат. *correlatio* – співвідношення) – 1) компонент ряду взаємозумовлених відповідними відношеннями мовних одиниць (*синонімії* і под.); 2) компонент висловлення, з яким корелює та чи та мовна одиниця.

Корелятив (лат. *correlatio* – співвідношення + *-ив*) – компонент у семантико-синтаксичній структурі речення, що виражає або оцінює відповідність/невідповідність предмета іншому предмету, призначення, норму.

Кореляція (лат. *correlatio* – співвідношення) – 1) протиставлення (здебільшого у фонології), основу якого складають властивості одновимірності (за однією ознакою), привативності (за наявністю / відсутністю ознаки) та ін. К. охоплює дані про об'єкти, їхню пропорційність (наявність кількох симетричних пар одиниць, протиставлених за певною ознакою). **Кореляція фонологічна. Кореляція за відом. Кореляція за станом**; низка фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою: *боротися – боротьба (т/д')* – кореляція за глухістю/дзвінкістю; *носити – ніс (н/н')* – кореляція за твердістю/м'якістю і под.; *купати – купатися, одягати – одягатися* – кореляція за станом; *їхати – приїхати, писати – написати, чистити – зачистити* – видова кореляція та ін.; 2) взаємна зумовленість, семіологічна залежність двох чи більше одиниць мови; 3) синтаксична форма підрядного прислівного словосполучення-вотвірного зв'язку, коли стрижневе і залежне слова мають однаковий набір морфологічних категорій і корелюють у своїх формах повністю (*народ-творець, студент-відмінник, дуб-велепень* – повна кореляція), або частково (*жінка-космонавт, студентка-переможець, дівчина-модельєр* – неповна кореляція), або речення-вотвірного підрядного зв'язку у складнопідрядному реченні, коли в головній і залежній предикативних частинах корелюють співвідносне слово і сполучний елемент: *там – де, тоді – коли, такий – який, той – хто* і под. (*Поезія починається там, де в людини є своє власне бачення світу* (Андрій Малишко); *Де легко під гору, там важко з гори* (Антоніна Листопад); *Навіть тоді, коли людина згорить, совість людини продовжує жити* (Микола Вінграновський); *Людина відчуває свою слабкість тоді, коли її покидають надії* (Борис Харчук); *Яка грушка, така й юшка*

(Нар. творчість); *Хто про свій народ дбає, той часто про своє забуває* (Анатолій Яна).

Кореляція (лат. *correlatio* – співвідношення) **фонологічна** (прикм. від ім. *фонологія*) – відношення між фонемами, що протиставлені за однією диференційною ознакою при спільності інших; виокремлюють фонологічні кореляції за твердістю/м'якістю, за дзвінкістю/глухістю тощо для приголосних, наголошеністю – ненаголошеністю для голосних.

Коренева морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: *Морфема коренева*.

Кореневі мови – див.: *Мови ізолятивні*.

Корені вільні – корені, спроможні виступати самостійно, без поєднання зі службовими (крім флексії) морфемами або іншими коренями.

Корені зв'язані – корені, що виступають тільки в поєднанні зі службовими морфемами (у тому числі і нефлексійними) або іншими коренями у складі членованої або похідної основи.

Корені унікальні – одиничні зв'язані корені, членування яких здійснюється за залишковим принципом.

Кореферентність (тотожність референційна) – відношення між іменними групами, яким властивий той самий референт, пор., наприклад: референт *Тарас Шевченко* може бути описаний іменними групами: *український поет 19 століття; автор «Кобзаря»; автор поеми «Наймичка»; геній української літератури; основоположник української літературної мови; академік-гравер* та ін.

Коритів (лат. *korytio*) – денотативна роль другорядного учасника ситуації, відсутній агент (*прийти без батька*), відсутній об'єкт (*прийти без капелюха*), відсутній засіб *операція без наркозу, операція без знеболювального*.

Корінне слово – див.: *Слово корінне*.

Корінь дерева – присудок, що: 1) не залежить від інших вузлів речення; 2) від якого прямо або непрямо залежать усі інші вузли речення.

Корінь <слова> – морфема, що виступає основним елементом у морфемній структурі слова, що визначає його лексичне значення, спільна частина спільнокореневих (споріднених) слів: *лев, левиця, левеня*. **К.** – непохідний морфологічний компонент слова, що не містить у собі ніяких афіксів і виділяється: а) щодо певного складу мови – морфологічний корінь, або коренева основа, б) щодо минулих епох розвитку слова – етимологічний корінь, власне-корінь, або етимон; основна, єдина обов'язкова для кожного слова морфема, що є носієм його лексичного значення, повторюється в усіх граматичних формах і споріднених словах; спільна частина споріднених слів, що містить стрижневий елемент лексичного значення слова, пор.: корінь *лісу* словах *ліс, лісок, лісочок, лісник, лісний, лісовий, лісовичок, пролісок*. **К. вільний** – корінь, спроможний виступати самостійно, поза поєднанням зі службовими (окрім закінчення) морфемами або іншими коренями: *вод-а,*

вікн-о, літ-о, мор-е, вікн-о і под. **К. зв'язаний (радіксбід)** – корінь, що зустрічається тільки у членованих основах у сполученні зі словотвірними афіксами – префіксом, суфіксом тощо або з іншим коренем: *-до- / -да-: до-дати, до-да-вати, до-да-нок, да-вати, на-да-вати, по-да-вати, роз-да-вати, від-да-вати* і под. **К. зв'язаний (зв'язана оснóва)** – це корінь, що відомий тільки в сполученні з первинними афіксами. **К. унікальний (уніраксбід)** – зв'язаний корінь, що зустрічається в одному слові: *мал-ин-а, топол-я* та ін. **К. двоскладний** – складна індоєвропейська основа типу **gena-*. **К. іменний** – корінь, етимомом якого є давнє ім'я. **К. трьохпріголосний (корінь трьохлітерний)** – основний тип кореня в семітських мовах. **Кóреня означення** – те саме, що **детермінатів**. **Кóреня поширювач / розповсюджувач** (див.: *Поширювач / розповсюджувач кореня*).

Короткотривála комунікáція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікáція короткотривала*.

Кóрпус (лат. *corpus* – тіло) **дáних** – у **прикладній лінгвістиці**: сформована за визначеними правилами вибірка даних із досліджуваної сфери реалізації мовної системи. **Кóрпус тéктів**. **Кóрпус ілюстратівний**. **Кóрпус дослідницький**. **Кóрпус тéктів динамічний**.

Кóрпус (лат. *corpus* – тіло) **тéктів** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) / **Бáза дáних повнотéктова** – у **прикладній лінгвістиці**: упорядкована сукупність текстів у цілісному вигляді. Це не просто електронна бібліотека, зібрання текстів чи словників певної мови, це інформаційна система, яка містить у собі сформоване за певними вимогами зібрання спеціально відібраних та підготовлених усних чи письмових текстів (однієї мови, окремого діалекту або іншої підмножини мов) в електронному вигляді з додаванням спеціальної розмітки (анотування), що надає можливість їхнього подальшого детального вивчення та опрацювання.

Кóрпусна (прикм. від ім. *корпус*) **лінгвістика** – див.: *Лінгвістика корпусна*.

Космóніми (грецьк. *kosmos* – Всесвіт + *-онім*) – те саме, що **астрóніми**: *Венера, Марс, Сатурн, Юпітер, Чумацький Шлях* та ін.

Див.: *Астронім*.

Космоніміка (грецьк. *kosmos* – Всесвіт + *-онім*) – розділ ономастики, що досліджує найменування зон космічного простору – сузір'їв, галактик, що усталені в науці, а також народні назви (*Чумацький Шлях, Галактика Андромеди* і под.).

Котéкт (англ. *context*) – у **лінгвістиці тексту** – термін на позначення того середовища, що передує або наявне потім щодо конкретного місця в тексті. Котекст – це внутрішньолінгвістичний контекст, що передує або йде далі за місцем досліджуваного тексту; він протиставлений зовнішньотекстовому ситуативному контексту. До контексту відносять також

граматичну й семантичну репрезентацію поверхні тексту (структури тексту), що набуває денотативної відповідності («структура світу») за допомогою інтерпретації.

Країнознавство інтегроване (прикм. від ім. *інтеграція*) – має вияв у прикладній лінгвістиці, охоплюючи аналіз життя у країні освоєваної мови, що досягається у процесі навчання іншої мови – мови цієї країни.

Кра́пка – відокремлювальний розділовий знак (.), що ставиться в кінці розповідного речення. Крапка також використовується у скороченнях слів: *Ми прийшли на відпочинок. Усі були стомлені, не хотілось навіть говорити* (Олесь Гончар); *напр.* (наприклад), *р.* (рік), *пор.* (порівняйте) тощо.

Кра́пка з ко́мою – розділовий відокремлювальний знак (;), що використовується у складному реченні (зрідка в простому) для відокремлення відносно самостійних його частин: *Місяць світив яскраво; у лісі було тихо; де-не-де зламана гілка тихо шерехне об стовбур дерева* (Анатолій Яна).

Красномовство – 1) дар мовлення, мовна майстерність, ораторський талант; 2) ораторське мистецтво. Розмежовують судове красномовство, парламентське красномовство, дипломатичне красномовство, лекційно-пропагандистське красномовство.

Див.: *Жанри ораторського красномовства*.

Красномовство політичне (застарілий термін) – див.: *Мовлення парламентське*.

Креатів (лат. *creatio (creationis)*) – створення + *-ив*) – денотативна роль об'єктного типу, предмет, що виникає внаслідок реалізації дії або ситуації: *З молодої липи діти робили свистуни* (Молодь України. – 1996. – 14 травня); *У кризі рибалки прорубували ополонки* (Україна молода. – 1999. – 28 січня).

Креатівність (лат. *creatio (creationis)*) – створення; ім. від прикм. *креативний*) – тип інтелектуально-творчих здібностей особистості, здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації. З-поміж усіх інших інтелектуальних здібностей психологи виокремлюють креативність в окремий тип. Чинники творчих досягнень особистості вивчають у двох напрямках. Це пізнання життєвого досвіду й індивідуальних особливостей творчої людини (особистісні чинники) й аналіз творчого мислення та його продуктів (чинники креативності: чіткість, гнучкість мислення, чутливість до проблем, оригінальність, винахідливість, конструктивність під час розв'язання проблем та ін.).

Креатівність (лат. *creatio (creationis)*) – створення; ім. від прикм. *креативний*) **знакової системи мови** – творчий характер мови: пов'язана з носіями мови й визначається системою спроможності мови позначати нові та видозмінювати старі поняття.

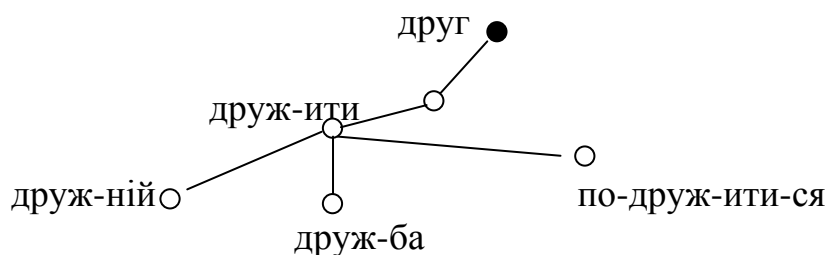
Креолізація (франц. *créole* від ісп. *criollo* + *-ізація*) – процес перетворення піджина в креольську мову.

Див.: *Мова креольська; Піджин.*

Креслення – невербальний спосіб запису, графічне зображення на площині геометричних образів та їхніх сукупностей. За зіставлення лінгвістичних моделей використовують образи крапок, ліній, геометричної поверхні і тіла, діаграми. Найпоширеніші лінгвістичні креслення: 1) таблиці, що ґрунтуються на образі квадрата і яким властиві два виміри. Наприклад:

Слова	Форми				
	Роду	Числа	Відм.	Часу	Виду
Калина	(+)	+	+	-	-
Синій	+	+	+	-	-
Блакить	+	(+)	+	-	-

2) векторна діаграма, що зображує за допомогою спрямованих відрізків (у цьому разі графів) відношення між елементарними мовними одиницями, пор.:

3) діаграма, що має опертям образ куба і якій притаманні три виміри, що уможливило наочне підтвердження глибинних відношень.

Крилаті слова – див.: *Слова крилаті.*

Критерій (грецьк. *kritērion* – засіб засудження, мірило) / **Критерій оцінки** – денотативна роль ситуантного типу, особа, предмет, вияв, щодо якого / яких встановлюються відповідність / невідповідність певних параметрів, обставин, призначення: *Ще раз приходжу до висновку, який багатий наш край на історію, події, цікавих людей* (Анатолій Погрібний); *Одна книгарня – це зовсім мало для нашого міста* (Україна молода. – 2009. – 25 липня).

Критерій (грецьк. *kritērion* – засіб засудження, мірило) **істинності** – відповідність дійсності, що передбачає адекватність інформації про світ і те, що інформація про світ не створюється учасниками комунікативного акту.

Критерій (грецьк. *kritērion* – засіб засудження, мірило) **щирості** – висловлення суб'єктами комунікативного акту свого справжнього ставлення до дійсності.

Критерії (грецьк. *kritērion* – засіб засудження, мірило) **виділення кореня** – критеріями виділення кореня виступають: 1) семантичний –

критерій, за якого корінь визначуваний через зіставлення зі спорідненими словами; 2) формально-граматичний – критерій, за якого визначальним постає типове морфемне оточення кореня.

Критерії (грецьк. *kritērion* – засіб засудження, мірило) **літературної норми** – відповідність ustalеним нормам літературної мови. До основних критеріїв літературної норми належать: 1) територіальний критерій (культурно-історичний); 2) критерій авторитетного письменства; 3) критерій ustalених і визнаних зразків; 4) критерій мовної традиції; 5) критерій відповідності законам мови, її системі і структурі; 6) критерій поширення (статистичний); 7) національний критерій; 8) формально-логічний критерій; 9) естетичний критерій. Заявлені критерії слід розглядати і враховувати їхню дію тільки в сукупності за кодифікації тих чи тих мовних явищ.

Критична (грецьк. *kritēs* – судити; прикм. від ім. *критика*) **теорія** (грецьк. *theōria* – спостереження, досліджуване) – див.: **Теорія критична**.

Критичне (грецьк. *kritēs* – судити; прикм. від ім. *критика*) **слухання** – див.: **Слухання критичне**.

Крок комунікативний – див.: **Дія комунікативна**.

Крок у діалозі – див.: **Репліка**.

Ксеноглософія (грецьк. *xenos* – чужий + *глософія*) – тенденція використовувати непотрібні слова, що уявляються як дивні, незвичайні або такі, що мають відтінок іншомовності: *А цю течку в мене уже асигнували* (Ірена Карпа).

Ксенофобія (грецьк. *xenos* – чужий + *phobos* – страх) – різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування тощо. На рівні державної політики може виявлятися як дискримінація за національно-культурними ознаками.

Див.: **Мова чужа**.

Ктематоніми (грецьк. *ktematos* – майно, багатство) – найменування підприємств, установ, організацій, історичних подій, свят, органів друку, витворів літератури та мистецтва, супутників, театрів, крамниць, окремих предметів (Василь Б. Бондалетов).

Див.: **Мікротопоніми; Урбаноніми**.

Кўлер локаль (франц. *culerlocal*) – див.: **Колорит**.

Культеранізм / Культїзм – претензійний і туманний, пихатий стиль в іспанській літературі XVIIст. Пор. пародію Франциска де Кеведо на цей стиль: *Квітів плач, сльози трав (Їх ніжно сонце цілувало), Став муарним небозвід. Пурпуровий склеп – захід. У ньому сонця труп лежить златий. Ховають світло – звичай печальний. Тьмяніє яскравість бірюза. Світ оддовів, береже мовчання. На збляклий небосхил Зійшла дрїмотна Діана*.

Див.: **Гонгоризм**.

Культура (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) – 1) у **широкому сенсі** – все, що створено

людським суспільством завдяки фізичній та розумовій діяльності, на відміну від явищ природи; сукупність матеріальних (*техніка, виробництво, архітектура*) і духовних (*наука, мистецтво, література, філософія, освіта, певні традиції*) цінностей і надбань, створених людською спільнотою, що характеризують певний історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. До К. належить і побутова культура – повсякденне спілкування, звички людей, норми спілкування, кінетичні коди, що виявляють специфіку освоєння об'єктивного світу, специфіку національного мислення; у вузькому сенсі – рівень духовного життя людей; певною мірою, К. – інтерпретаційна модель світу людини, соціалізованої в певних умовах; у **вузькому розумінні** – ідейний та моральний стан суспільства, що визначаються матеріальними умовами життя суспільства і втілюване в його побуті, ідеології, освіті та вихованні, в досягненнях науки, мистецтва, літератури, основним призначенням яких постає їхнє функціонування (*школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, виші, музеї, театри, творчі спілки, товариствата ін.*); 2) цілісний історичний феномен, локальна цивілізація, яка виникла на ґрунті територіальної, етнічної, мовної, політичної, економічної та психологічної спільності; 3) ступінь довершення в оволодінні певними нормами, відповідною галуззю знань, діяльності, пор.: **культура поведінки, культура виробництва, культура спілкування, культура мови** тощо.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **éтносу** (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) **комунікатівна** (прикм. від ім. *комунікація*) – усталені у повсякденному спілкуванні типові моделі і зразки спілкування як компонент культури народу, за яким легко простежити і встановити ієрархію моральних та етичних цінностей (*ставлення до старших, рольовий статус учасників діалогу* ін.); фрагмент етнічної культури, що виявляє усталену комунікативну поведінку носіїв певної національної лінгвокультури.

Див.: *Культура*.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **інформаційна** (прикм. від ім. *інформація*) – поняття, що характеризує певну культуру щодо особливостей і закономірностей накопичення, опрацювання, збереження і передачі у її межах інформації. К.і. – складник духовної культури.

Див.: *Інформація; Культура*.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **комунікатівна** (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативна поведінка етносу як компонент його власної національної культури; фрагмент національної духовної культури, що корегує комунікативну поведінку етносу.

Див.: *Культура*.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **мо́ви** – 1) розділ мовознавства, лінгвістична наука, що вивчає мовленнєве життя суспільства в конкретний історичний час і регламентує користування мовою в суспільстві, стан і статус норм сучасної літературної мови в певну епоху, а також рівень лінгвістичної компетенції мовних особистостей (див. також: *Норма; Ортологія*); 2) ступінь досконалості, досягнута в оволодінні усного і писемного мовлення; досконале володіння літературною мовою, її нормами, а також уміння користуватися різними формами вираження залежно від ситуації мовлення, удосконалення й культивування літературної мови та індивідуального мовлення, вияв тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовленнєвій практиці норм літературної мови, мовна політика в державі; нормативність мовлення, її відповідність вимогам, що адресовані мові в певному мовному колективі у певний історичний період, дотримання норм вимови, наголошення, слововжитку, побудови словосполучень і речень; 3) система ознак і вимог досконалої літературної мови, сукупність комунікативних якостей літературної мови, що простежуювані за різних умов спілкування відповідно до мети та змісту висловлення; 4) мовна культура особистості, колективу, певної соціально-корпоративної групи населення. Культура мови утверджує такі норми: *лексичні* (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності); *граматичні* (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми); *стилістичні* (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування); *орфоепічні* (вимова); *орфографічні* (написання). Із часу виникнення науки про мову говорять й про важливу частину мовознавства – культуру мови. Так, у процесі створення словників, граматики, тлумачень текстів завжди доводиться вибирати, оцінювати, класифікувати мовні факти, а узагальнені в лінгвістичних працях, вони сприяють усталенню, поширенню тих чи тих норм, їх кодифікації. Ця галузь сформувалася в системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50-60-х роках ХХ ст. Вона невіддільна від стилістики, спирається на факти лексикології, граматики, історії мови, зокрема, літературної, мови художньої літератури, теорії перекладу тощо. Власне, усебічну гуманітарну (та й не лише гуманітарну) освіту важко уявити без культури мови. Культура мови – це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типово-усталені форми вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Вони змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується. Соціолінгвістичні, етнопсихологічні моменти донедавна не залучали до сфери культури мови, яку розглядали як рекомендації щодо правильності / неправильності, нормативності / ненормативності висловів. Культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і

пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Отже, культура мови безпосередньо пов'язана із соціологією і психологією не тільки щодо напрацювання моделей, зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості. Лінгвостилістику і культуру мови називають вершиною науки про мову.

Інколи К. м. витлумачують як: а) ознаки і властивості, сукупність і система яких засвідчують її комунікативну досконалість; б) сукупність навичок і знань людини, що забезпечують неускладнене і комунікативно настановне застосування мови для спілкування; в) сфера лінгвістичних знань про К. м. як сукупність і систему її комунікативних якостей.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **мовленне́ва** – складник загальної культури народу, що охоплює мову, форми втілення мовлення, сукупність загальноновизнаних мовленнєвих творів певною національною мовою, звичаї й правила спілкування, співвідношення вербальних і невербальних компонентів комунікації, усталених та узвичаєних у мовній картині світу, способи передавання, зберігання й оновлення мовних традицій, вияви мовної свідомості народу в побутових і професійних, соціальних формах.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **мовленне́ва суспільства** – відбір, збирання, систематизація і зберігання найкращих зрізків мовленнєвої діяльності, створення мовно-літературної класики й дотримання норм літературної мови у всіх сферах життєдіяльності суспільства, у всіх аспектах суспільної практики.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **мо́влення – у комунікативній лінгвістиці** – організація мовних засобів, що в будь-якій ситуації спілкування за сучасних мовних норм та етики спілкування гарантують досягнення поставлених завдань і комунікативної мети; володіння адресантом нормами усного і писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах, сферах, регістрах спілкування відповідно до мети та змісту комунікації; свідоме, цілеспрямоване і критичне використання засобів тієї мови, якою здійснюється міжкультурна комунікація; володіння нормами усної та писемної форм літературної мови в різних сферах суспільної комунікації відповідно до мети і змісту спілкування.

Див.: *Мова; Спілкування; Комунікація.*

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **націона́льна** (прикм. від ім. *нація*) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, традицій, звичаїв, обрядів, правил поведінки, властивих носіям певної нації.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **поведі́нкова** – особливості стосунків у

суспільстві, цінності, пов'язані з поведінкою, розмовні клішовані формули, в яких віддзеркалені етнічні поведінкові норми, паралінгвістичні засоби тощо, що фіксують прийняті в певному суспільстві норми поведінки.

Див.: *Культура*.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **семіотична** (прикм. від ім. *семіотика*) – поняття, яке характеризує культуру з позицій її знаковості, специфічних процесів кодування і декодування (інтерпретації) культурно значущої інформації, закріпленої в культурних феноменах (*текстах, подіях, іменах*тощо). К.с. сприймається як «семіосфера» (Юрій М. Лотман), тобто сфера знакової діяльності представників національної лінгвокультурної спільноти.

Культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися) **слухання** – організація процесу слухання, що забезпечує ефективне сприйняття та розуміння отриманої інформації, дозволяє підтримувати сприятливу атмосферу спілкування, передбачає знання й уміле використання різних стилів та прийомів слухання, розвиток навичок концентрації уваги, емоційного самоконтролю, роботи з інформацією, дотримання етнічних та етичних норм поведінки, соціально ustalених традицій.

Культурема (лат. *cultura* – освіта, розвиток від *colo, colui, culum, colere* – обробляти землю → схилитися + *-ема*) – у **лінгвокультурології** – одиниця культури, що дорівнює образу, метафорі тощо; загальне поняття, яке позначає одиницю опису культурних феноменів у культурології.

Див.: *Культурологія; Лінгвокультурологія*.

Культу́рна (прикм. від ім. *культура*) **компетенція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: *Компетенція культурна*.

Культу́рно-мовна (прикм. від ім. *культура* + *мовна*) **компетенція** (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: *Компетенція культурно-мовна*.

Культуроло́гія (лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток + *-логія*) – гуманітарна сфера знань, у межах якої вивчається світ в аспекті його культурного існування, тобто того, чим він є для носія певної культури. Предметом К. є культура як суспільне явище і спосіб життя людини. К. зорієнтована на пізнання різних форм культурного існування людей: моделей культури, історичних процесів її розвитку, функцій культури в суспільстві тощо; наука про закономірності розвитку та функціонування культури, її взаємодію з іншими сферами життя.

Див.: *Культура*.

Пор.: *Лінгвокультурологія*.

Кумуля́ція (лат. *simulatio* – збільшення, скупчення) – 1) модель морфології, основу якої складає глибока асиметрія між планом змісту і

планом вираження природної мови; одне з відхилень адитивної моделі морфології, що ґрунтується на тому, що принципово безмежна кількість смислів може виражатися обмеженою кількістю формальних засобів; 2) постійне поєднання в одному словозмінному афіксі кількох елементарних граматичних значень (напр., в українському закінченні *-a* поєднані значення називного відмінка, однини, жіночого роду).

Кумуляція (лат. *cumulatio* – збільшення, скупчення) **граматичних значень** – вираження кількох різних у тій чи тій мові граматичних значень тим самим морфологічно нерозчленованим елементарним показником. Наприклад, кумуляція граем числа і відмінка іменника у відмінюванні іменників в українській мові: Н. в. *груш-а*; *груш-і*; Р. в. *груш-і*, *груш-ф*.

Кумуляція (лат. *cumulatio* – збільшення, скупчення) **значень у загальній морфології** (грецьк. *morpho* (μορφή) – форма, вигляд і *logos* (λογος) – слово, вчення) – одночасне вираження двох значень одним морфологічно елементарним граматичним показником. Наприклад: 1) кумуляція значень дуратива і минулого часу (імперфект); 2) значень стану й особи / числа підмета та ін.

Л

Лабіалізація (лат. *labialis* – губний від *laba*– губа + *-ація*) (**огу́блення**) – огублення, артикуляція звуків (як голосних, так і приголосних), що супроводжується округленням витягнутих уперед губ. Пор, напр., огублення приголосних перед губними приголосними: ловити, лукавити [*ловити*], [*лукавити*].

Лабіалізація (лат. *labialis* – губний + *-ація*) **при́голосних** – вид акомодатії приголосних, коли лабіальні голосні огублюють попередні приголосні.

Див. також: *Лабіалізація*.

Лабіалізованість (ім. від прикм. *лабіалізований*) – те саме, що **лабіальність**.

Див.: *Лабіальність*.

Лабіальні (лат. *labialis* – губний) **при́голосні** – те саме, що **губні приголосні**.

Див.: *Приголосні губні*.

Лабіальність (ім. від прикм. *лабіальний*) (**лабіалізованість, огу́блення, гү́блення**) – властивість звука, зумовлена більшим / меншим огубленням губ як додаткового елемента до його основної артикуляції.

Лабіо-дентальні (лат. *labialis* – губний + *dentalis* від *den* (*dentis*) – зуб) **при́голосні** – те саме, що **гүбно-зубні приголосні**.

Див.: *Приголосні губно-зубні*.

Лад – спосіб організації синтаксичних *моделей* (*конструкцій*) і вираження зв'язку між їхніми компонентами.

Лад активний (прикм. від ім. *актив*) – один з різновидів *актантно-рольової граматики*. Тип підмета в цьому ладі речення визначається семантикою дієслова. В активному ладі всі дієслова за своєю семантикою поділяються на активні (дієслова дії) і пасивні (дієслова стану). Іменники ж поділяються на активні (істоти) й інактивні (неістоти). Мовами активного ладу є окремі мови індіців Північної і Південної Америки.

Лад аналітичний (грецьк. *analytikos* від *analysis* – розклад, розчленування) – лад мови, в якому граматичні значення виражаються за допомогою службових слів, які ще не втратили зв'язку з повнозначними, порядком слів, музичним наголосом, інтонацією. Наприклад, Л. а. притаманний китайській мові. Зв'язки і відношення слів у словосполученні і реченні, а також між реченнями виражаються порядком слів і речень, інтонацією, службовими словами – післяйменниками (післяслівниками), зв'язками, сполучниками.

Лад афективний (прикм. від ім. *афект*) / **Конструкція** (лат. *constructio* – побудова) **афективна** – пов’язана з дієсловами почуттєвого сприйняття, відчуття. Суб’єкт сприйняття виражається формою давального відмінка: *Мені подобається цей пейзаж. Mich hungert.*

Лад граматичний (прикм. від ім. *граматика*) – 1) абстрактні одиниці (форми, конструкції), об’єднані в класи, підкласи, що відображають закони, закономірності та правила утворення, зміни та сполучуваності, поєднання у словосполучення і речення. Історичні зміни Л. г. торкаються складу частин мови, граматичних категорій, морфологічного складу і структури слова. Основними різновидами змін Л. г. виступають: а) перерозклад; б) спрощення; в) аналогія; г) аглютинація; 2) багатоярусна система, що охоплює словотвір, морфологію і синтаксис.

Лад ергативний (прикм. від ім. *ергатив*; грецьк. *ergatēs* – діюча особа, діяч) – система побудови простого речення в низці кавказьких та інших мов, що передбачає різне оформлення суб’єкта перехідного дієслова, вираженого особливим ергативним відмінком – відмінком активного діяча, і суб’єкта неперехідного дієслова. Суб’єкт неперехідного дієслова в таких мовах виражений так само, як об’єкт перехідного дієслова (пасивним відмінком недіяча, що має форму називного відмінка без будь-якого відмінкового афікса).

Пор.: *Лад номінативний (акузативний).*

Лад мови звуковий – звуки мовлення і правила їхнього поєднання, сполучення в слові і потоці мовлення, інвентар звуків мови, їхня система, звукові закони.

Лад мовний (лад мови) – сукупність типологічно сформульованих рис мовної системи (або одного з її ярусів), що визначають її «статус». **Граматичний лад мови** (= граматична структура). **Ергативний лад мови** (= ергативний тип). Термін **лад мовний (лад мови)** часто використовується як синонім терміна **структура / тип**.

Лад номінативний (прикм. від ім. *номінація*) (**акузативний**) – тип побудови простого речення (особливості структури граматики), у якому наявне різне оформлення суб’єкта та прямого об’єкта перехідного дієслова за однакового оформлення суб’єктів перехідного і неперехідного дієслова і в якому підмет речення, незалежно від його семантики, має тільки одну форму – називного відмінка: *Спортсмен біжить; Дитина спить; Учень співає пісню*. Здебільшого до мов номінативного ладу зараховують флективні мови (українська, білоруська, російська, сербська, словенська та ін.). Префіксальна аглютинація наявна в кавказьких мовах, де наявні речення номінативного й ергативного ладу. Типовою основною ознакою Л. н. (номінативного синтаксичного типу, або ладу) є вираження суб’єкта називним відмінком (номінативом). Цим відмінком виражається: 1) активна дійова особа (агенс): *Учень написав твір*; 2) пасивна (пацієнт): *Твір написаний учнем*.

Пор.: **Формально-синтаксична структура; Дієслова перехідні.**

Лад посесивний (прикм. від ім. *посесив*) – граматичний лад, у якому речення оформлюється як присвійна конструкція: *Приїзд батька* («Батько приїжджає»). У цьому разі й власне-присвійна конструкція (*Будинок батька*), і ця можуть мати власні граматичні показники часу.

Лаконізм (грецьк. *lakōnismos* – короткий) – коротка, точна і водночас змістова, стилістично сильна манера мовлення: *Прийшов, побачив, переміг* (донесення Юлія Цезаря); *Сходи до крамниці*. Зразками такого мовлення виступає багато прислів'їв та афоризмів: *Кожному своє; Усе минає*. Іншими лаконічними жанрами є епіграми, анекдоти, присвяти.

Лаконічність (ім. від прикм. *лаконічний*) **мóви** – див.: **Стислість мови**.

Лаку́на / Лаку́ни (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) – 1) пропуск, незаповнене місце в тексті; 2) базові елементи національної специфіки лінгво-культурної спільноти, які створюють труднощі іншокультурним реципієнтам у розумінні деяких фрагментів тексту. До мовних лакун належать лексичні, граматичні, стилістичні, а також національно-специфічні (лакунізовані) особливості мовлення: спосіб заповнення пауз, етикетні характеристики актів спілкування тощо. Головні ознаки лакуни – малозрозумілість, незвичність (екзотичність) і под. Процес розкриття значення національно-специфічного слова називають заповненням лакун – тлумачення, морфологічний переклад, дослівний переклад, докладний коментар (зокрема в післятекстових посиланнях).

Див.: **Мова; Мова рідна; Мова чужа.**

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **белетристична** (прикм. від ім. *белетристика*) – описаний в тексті й не зумовлений авторською інтенцією факт, неможливий насправді (помилка автора).

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **екзоетнічна** (грецьк. *exōtikos* – чужий, іноземний) (**міжмóвна**) – відсутність лексичної одиниці (слова) в одній із мов при наявності відповідної одиниці для позначення тієї самої реалії в іншій мові.

Див.: **Лакуна; Мова; Мова рідна; Мова іноземна; Лексема; Слово.**

Пор.: **Лакуна ендоеетнічна.**

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **ендоеетнічна (внутрішньомóвна)** – відсутність лексеми (слова) у конкретній мові, що виявляється на тлі близьких за семантикою слів усередині лексичної парадигми.

Див.: **Лакуна; Мова іноземна; Лексема; Слово.**

Пор.: **Лакуна екзоетнічна; Лакуна етнографічна.**

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **етнографічна** (прикм. від ім. *етнографія*) – відсутність у межах культури, рідної для одного з комунікантів, реалії, притаманної культурі іншого (інших) комуніканта (комунікантів).

Див.: *Культура*.

Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **інтракульту́рна** (лат. *intra* – усередині + *культурна*) – виникнення у процесі комунікації нерозуміння значення повідомлення через відмінності в семантиці мовних одиниць у межах однієї мови на різних етапах її розвитку.

Див.: *Лакуна*.

Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **комунікаті́вна** (прикм. від ім. *комунікація*) / **Лакуна́рність комунікаті́вна** – відсутність тієї чи тієї комунікативної ознаки в одній лінгвокультурі за наявності і функційності навантаження її в іншій; неможливість наявними комунікативними засобами певної мови відтворити комунікативну особливість (чи особливості), які сформувались у межах певної національної лінгвокультурної спільноти.

Див.: *Лакуна; Комунікація; Спілкування*.

Пор.: *Лакуна контрастивна*.

Лаку́на (лат. *lacuna* – заглиблення, заглибина) **контрасті́вна** (прикм. від ім. *контрастив*) – відсутність лексичних еквівалентів усередині однієї мови, яка обслуговує одну національну лінгвокультурну спільноту. Л. к. викликані зрушенням у межах однієї культури, її розчленуванням на субкультури.

Див.: *Лакуна*.

Пор.: *Лакуна ендоеетнічна*.

Ланцюго́вий зв'язо́к у структу́рі (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **діалогі́вної** (прикм. від ім. *діалог*) **єдності** – див.: *Зв'язок у структу́рі діалогі́вної єдності ланцюго́вий*.

Ланцюжо́к словотві́рний – комплексна одиниця словотвірного гнізда, що об'єднує ряд споріднених слів, які перебувають у відношеннях послідовної похідності та взаємозалежності. Непохідне (базове) слово є вершиною певного словотвірного гнізда, пор.: *ліс* → *лісний* → *лісник*; *ліс* → *лісовий* → *лісовик* → *лісовичок*; *ліс* → *лісистий* → *лісиста* та ін. Л. с. – низка слів, що перебувають у відношеннях послідовної похідності: кожне попереднє слово виступає твірним для наступного: *зелений* – *зеленіти* – *позеленіти* – *позеленіння*. Вирізняють: 1) повні словотвірні ланцюги: їм властива наявність усіх необхідних елементів: *синій* – *синіти* – *посиніти*; 2) неповні словотвірні ланцюги: їм властиве черезкрокове словотворення: один із кроків пропущений, внаслідок чого у похідному використовується протяжний формант, що компенсує відсутній крок: *глобальний* – *глобалізація*.

Ланцюжо́к форм родово́го відмінка – мовленнєва стилістична помилка, що полягає в тому, що у висловленні постає кілька форм родового відмінка, що послідовно пов'язані між собою формою підрядного синтаксичного прислівного зв'язку керування: *На нараді обговорювалися*

шляхи вирішення завдання удосконалення викладання іноземних мов (Україна молода. – 2007. – 16 листопада).

Лапінóсис (грецьк. *lapinosys*) – див.: **Мейозис**.

Лapidáрни́й (лат. *lapidaries* від *lapis* – камінь) – 1) який стосується написів на кам'яних пам'ятниках; 2) *перен.* стислий, чіткий, виразний.

Лапкі́ – парний видільний розділовий знак («», “”) (за сучасних комп'ютерних технологій може бути різної форми: «», “” та ін.), що використовується для виділення прямої мови, цитат, заголовків, а також слів і словосполучень, використовуваних не в прямому значенні, або слів, словосполучень, речень, що містять додаткову інформацію або пояснення до основної частини тексту.

Лáринг – див.: **Гортань**.

Латерáльні при́голосні – те саме, що **бокові при́голосні**.

Див.: **Приголосні бокові**.

Латíниця – латинська азбука, латинське письмо; сучасна алфавітно-графічна система, що склалася на ґрунті латинського письма і латинської графіки. В окремих мовах наявна динамічна заміна однієї графіки іншою, пор., наприклад, чеська мова розпочинала з кирилиці і перейшла на латиницю; молдавська мова після здобуття державою незалежності перейшла також на латинську графіку; конкретність обох систем – кириличної і латинської – відчутна в сербській мові.

Латиніза́ція – характерна трансформація імен на латинський манер у середні віки в західноєвропейській культурі: *Авіцена* (з Ібн-Сіна, ім'я вченого), *Конфуцій* (з Кон Фуцзи). Пор. латинізовані назви: *Лузітанія* (Португалія), *Гельвеція* (Швейцарія) та ін.

Латині́зм (лат. *latinus* – латинський) – слово або зворот мовлення, запозичені з латинської мови. Для таких слів властиві певні афікси (*віце-*, *де-*, *контр-*, *-ист(-іст)*, *-ація*, *-тор* і под.) і тематична належність (суспільно-політична, юридична, медична, технічна, математична, фізична, хімічна та інша лексика), пор.: *цивілізація*, *революція* – суспільно-політична; *адвокат*, *алібі* – юридична; *інстинкт*, *інфаркт* – медична; *апаратура*, *генератор* – технічна; *абсциса*, *біном*, *вектор*, *деформація*, *інтеграл* – математична і фізична; *бензол*, *калорія* – хімічна та ін.; пор. афікси: *віце-президент*, *дегазація*, *контррозвідка*, *моделіст*, *цивілізація*, *новатор* тощо; звороти типу *альма-матер* – університет, вищий навчальний заклад; *де-юре* – формально; *де-факто* – насправді, фактично.

Лейтмоті́в (нім. *Leitmotiv* – основна тема) – основна, стрижнева думка, що проходить наскрізно через твір або через певну його частину. Лейтмотив може бути висловлений окремою лексемою, словосполученням, реченням, групою речень, складним синтаксичним цілим, пор., наприклад: *У вечір, в обрії, у спів / підем, обнявшись, перед себе. / Мов черепицю із дахів, / зриває вітер зорі з неба. // І, відділившись від юрби, загорнемося в хутро ночі. / Хай*

два серця – два голуби / співзвучно й тужно затріпочуть (Богдан-Ігор Антонич).

Лексе́ма (грецьк. *λεξίς (lexis)* – слово, вислів) – 1) основна одиниця лексичного ярусу мовної системи, що розглядається в аспекті номінації і сукупності ієрархічно упорядкованих сем у своїй структурі, певних значень (лексико-семантичних варіантів); одиниця словника мови; слово як виразник групи конкретних словоформ з тотожним лексичним значенням. В одну Л. об'єднуються різні парадигмальні форми одного слова (дружина, дружини, дружині, дружину та ін.), різні смислові варіанти слова, що залежать від контексту (*земля* – територія; *земля* – ґрунт; *Земля* – планета; *земля* – ділянка та ін.); 2) слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови з відповідним формальним (звуковим) вираженням.

Див.: **Варіант лексико-семантичний.**

Пор.: **Семе́ма.**

Лéксика (грецьк. *λεξικός (lexicos)* – словесний від *λεξίς*) – сукупність слів, що входить до складу мови: 1) словниковий склад мови – уся сукупність слів, що входять до складу певної мови або діалекту і які називають, формують і передають знання про об'єкти реального світу; 2) сукупність слів, властивих певному варіанту мовлення відповідно до сфери його використання: *лексика побутова, лексика військова, лексика ділова, лексика дитяча, лексика жаргонна, лексика наукова, лексика офіційна, лексика спеціальна, лексика термінологічна* і под. Останні виділяються за певною ознакою (походження, сфера вжитку, стилістичне закріплення і под.); 3) сукупність слів, використовуваних певним автором, словниковий склад його “мови”, пор.: *лексика творів Михайла Коцюбинського; у стилістиці* – визначається як стилістичний матеріал. За призначенням і сферою уживання виділяють різні групи лексики: *загальноживану, термінологічну, професійну, спеціальну, активну, пасивну, застарілу*. За стилістичною активністю лексика поділяється на *нейтральну й стилістично забарвлену*. До стилістично забарвленої належить *емоційно-експресивна, поетична, книжна, просторічна* та ін. За походженням лексика поділяється на *спільноіндоевропейську, спільнослов'янську, власне-українську, запозичену* та ін.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **абстра́ктна** (лат. *abstrahere* – відволікати; прикм. від ім. *абстракція*) – сукупність слів на позначення якостей, властивостей, стану, дій. Здебільшого до абстрактної лексики включають тільки абстрактні іменники: *відважність, добро, мудрість, приватизація* і под.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **áвторська** (лат. *au(c)tor* – творець) (**письме́нницька**) – теорія і практика створення словників мови окремих авторів: письменників, публіцистів, політиків, філософів, релігійних діячів.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **актiвна** (лат. *aktivus* – діяльний, дійовий; прикм. від ім. *актив*) – сукупність слів певної мови, що називають предмети, явища, поняття, найсуттєвіші для сучасного суспільства, зрозумілі більшості носіїв мови й поширені у своєму вживанні, не мають відтінку новизни або застарілості. Л. а. охоплює дві групи: 1) **загальноновжівана лéксика**, яка зрозуміла усім мовцям: *дорога, прозорий, низький, працювати, гарно, дев'ять, такий*; 2) **тérміни й професіоналізми**, що активно вживані не всіма мовцями, а певними фахівцями: *домна, ревальвація, дедуція, кредит, палеоліт*. Слід розмежовувати активну лексику й активний словниковий запас окремого мовця.

Див.: *Словник активний*.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **безеквівалéнтна** (*без-* + *еквівалентна*) – слова певної мови, що позначають специфічні явища культури і не мають однослівного перекладу іншою мовою. Л. б. неможливо зіставити з будь-якими словами (лексемами) іншої мови; у певному сенсі ця лексика не підлягає перекладу, пор., наприклад, українське *хата* як назву малої батьківщини: *Покинув рідну хату і пішов воювати* (Микола Руденко).

Див.: *Лексика; Лексика екзотична*.

Пор.: *Лексика еквівалентна*.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **влáсне-українська** – слова, поширені тільки в українській мові. Такі лексеми охоплюють 1) назви місцевості (*вибалок, гай, оболонь* тощо); 2) назви страв (*вареники, галушки, паляниця, борщ* та ін.); 3) назви суспільних явищ (*глитай* і под.); 4) назви атмосферних явищ (*повітря* тощо); 5) назви птахів, тварин, комах, риб (*курка, лоша, качка, каченя, курча, цуценя, соменя, щупак* і под.); 6) назви відрізків часу (*щодня, щохвилини, щосекунди* та ін.); 7) назви ознак, якостей, процесів, станів (*коханий, кохання, чарівний, гартувати, яскравити, веселощі, пустощі* і т.п.); 8) назви засобів праці (*рогач* і под.) та ін. Власне-українські слова виникли в різний період, але усталилися в українській мові в період її формування та розвитку і відбивають особливості української мови.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **густатiвна** (лат. *gustatus* – смак, смакове відчуття) – лексика на позначення смаку: *солодкий, гіркий, кислий*; англ. *sweet, bitter, sour*; нім. *süß, bitter, sauer*.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **діловá** – слова й усталені звороти, що вживаються в усній та писемній формах офіційно-ділового стилю і виконують функції офіційного спілкування: *позов, доручення, заява, розписка, характеристика, протокол, акт, указ, наказ, розпорядження* і под.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **еквівалéнтна** (лат. *aequus* – рівний + *valens, valentis* – той, що має силу, значення) – слова (лексеми), у значенні яких наявні спільні семантичні компоненти (семи) у словах різних частин мови. Останнє забезпечує адекватність перекладу, пор.: укр. *ліс* (*листяний ліс, хвойний ліс*), дуб, *суниця* і серб. *шума / šuma* (*листопадна шума, четинарска шума / listopadna šuma, četinarska šuma*), *храст / chrast*,

шумка ягода / *šumskajagoda* та ін.). Для засвоєння Л. е. характерним є семантичне перенесення, відсутність психолінгвістичного дискомфорту при засвоєнні і використанні у спілкуванні.

Див.: *Лексема; Лексика; Слова*.

Пор.: *Лексика екзотична; Лексика безеквівалентна*.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **екзотична** (грецьк. *exōtikos* – чужий, іноземний) – слова (лексеми), що позначають реалії, притаманні лише певній національній лінгвокультурі (здебільшого стосуються адміністративно-теориторіального облаштування, назв страв, напоїв, взуття (особливих різновидів, мотивованих ландшафтом тощо), обрядів і под.), чим зумовлена їхня відсутність в інших мовах і культурах. Останнє мотивує необхідність їхньої описової кваліфікації та збереження відповідного звучання за передання власною графічною системою. Це в основному безеквівалентна лексика, пор.: *ракія* – горілка власного виробництва (болгарська, македонська, сербська мови); *скупитина* – парламент у Сербії; *кнесет* – парламент в Ізраїлі та ін.

Див.: *Лексема; Слова; Лексика безеквівалентна*.

Пор.: *Лексика міжмовна*.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **експресивна** (франц. *expressif*, лат. *expresus* – виразний, випуклий) – слова, що містять у своїй семантиці конотативні семи, що виражають ласку, жарт, іронію, печаль, смуток, радість, фамільярність тощо: *матінка, бабуся, дитинонька, свекрушище, жаль, печаль, невдаха* і под.

Див.: *Лексика емоційна (емотивна)*.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **емоційна (емотивна)** (лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую; прикм. від ім. *емоція*) – категорія слів на позначення емоцій, почуттів, переживань (або які надають такого емоційно-експресивного забарвлення іншим) та слів, що здатні впливати на емоційну сферу мовців; слова, що мають у своєму значенні компонент об'єктивного і компонент суб'єктивного значення, такі слова виражають певне почуття, оцінку, позитивне чи негативне сприймання дійсності. Це може бути виражене семантикою слова, привнесене афіксами (похідність слова), певним контекстом: *сум, кохання, ніжність; п'яниця, нероба, невдаха, нечема; матуся, бабуся, немовлятко, рученяточко, манюсінський, теплесенький, спатусі, їстоньки* та ін. За своїм стилістичним забарвленням така лексика може виявляти різні відтінки – урочистості, піднесеності, шанобливості, пестливості, лагідності, схвальності, фамільярності, жартівливості, іронічності, зневажливості, грубості, вульгарності, пор.: *злато, враг, знамено, предтеча, милий, донечка, дідусь, бовкун, плентатись, бовдур, тюхтій, плаксії, мудрагель, тонесенький, жовтавенький* і под. За особливостями відтворення експресивно-емоційних відтінків диференціюють три групи слів: 1) слова, у яких емоційне забарвлення постає частиною прямого значення: *вікомпомний, перст, десниця, падлюка, нездара* тощо; 2) слова, у яких

емоційне забарвлення виникає в переносних значеннях: *змія, ведмідь, ворона, шкура* (про людину); 3) слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки суфіксам: *бабуся, тітонька, дядечко, свекрушище, вітрисько; спатоньки, спатусі, спатки, спатулі* та ін.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **загальноновжівана** – найбільший тематично-стилістичний шар лексики мови, використання якого вільне, нічим не обмежене. Це слова, що використовуються на всій території функціонування мови усіма її носіями. До загальноновживаної лексики належать насамперед назви реалій і понять, що пов'язані із суспільно-політичним, соціально-адміністративним та іншим життям людини, її виробничою діяльністю, побутом тощо, пор.: *дерево, дуб, парта, стілець, нога, слухання, зелений, жовтий, ми, вони, діяти, йти, переміщатися* та ін. Ця лексика є стилістично нейтральною, однаковою мірою вживається в усному та писемному мовленні, в усіх функційних стилях, інколи її ще називають **міжстильовою**.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **загальнослов'янська (праслов'янська)** – лексика, що успадкована з прамови усіх слов'янських мов. Особливістю цієї лексики постає її наявність або похідних таких лексем у слов'янських мовах. До таких належать: 1) назви спорідненості і свояцтва: *чоловік, невістка, сват, сваха, свояк, вітчим, мачуха, пасерб, пасербиця, внук* та ін.; 2) назви органів і частин тіла людини та тварини: *тіло, чоло, серце, губа, рот* і под.; 3) назви рослин: *пшениця, трава, лопух, кропива, лобода, чорнобиль* та ін.; 3) назви предметів і явищ природи: *сонце, долина, острів, північ, буря* тощо; 4) назви приміщень та їхніх частин: *вежа, кузня, кошара, вікно, ніч* і т. ін.; 5) назви знарядь праці і продуктів праці: *вила, відро, полотно, ніж, весло, ложе, мило, молот* і под.; 6) назви предметів харчування: *каша, кисіль, коровай, пиво, сир, кисіль* тощо; 7) назви дій, процесів: *блукати, боліти, варити, молотити, читати* і т. ін.; а також звуконаслідувальні: *капати, квоктати* та ін.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **запозичена** – слова (лексеми), перенесені з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів.

Див.: **Англiцизм; Германiзм; Латинiзм; Лексема; Слово; Контакти мовні**.

Пор.: **Лексика корінна**.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **інвективна (інвективи)** (лат. *invectiva*, від *invehi* – кидатися, нападати, атакувати; *investiveo ratio* – лайлива промова, нападаю) – стилістично знижена, вульгарна лексика зі зневажливою, брутальною оцінкою, що не може бути використовувана в мовленні освіченої культурної людини.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **інтернаціональна** (лат. *inter* – між + *nation* (*nationis*) – народ) – див.: **Інтернаціоналізм (інтернаціоналізми)**.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **кніжна** – слова, що пов'язані своїм походженням і використанням із книжними стилями – офіційно-діловим, науковим, художнім й публіцистичним; для цих слів притаманне вирізнення на тлі стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливостями словотворчої будови та вузькою сферою вжитку, зокрема поширенням у письмовому мовленні, пор.: *вояж, імпровізація, комюніке, консенсус, корифей; анексувати, апробувати, викласти; імперативний, імпазантний* і под.

Див.: **Лексика наукова; Лексика офіційно-ділова; Лексика публіцистична.**

Антонім: **Лексика розмовна.**

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **корінна (питома)** – слова (лексеми), що успадковані певною мовою від прамови або утворились у ній у період її формування й історичного розвитку; слова (лексеми) не запозичені: *надійність, відважність, рученька, голівонька, передвісник, круглуватий, страшенний, молоденький* і под.

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **міжмовна** – слова і вислови, уживані у різних мовах і використовувані мовцями у спілкуванні як відомі для учасників комунікації в силу семантичної еквівалентності цих слів. Л. м. охоплює здебільшого запозичення, що прийшли з однієї мови та ін.: *банк, бюджет, комюніке, кредит, менеджер* та ін. Їх слід відрізнити від міжмовних омонімів: укр. *лікарня* – медичний заклад, де надають певну допомогу в лікуванні і чес. *lékarnia* – заклад, де продають ліки (укр. аптека) тощо.

Див.: **Лексема; Лексика еквівалентна.**

Пор.: **Омоніми міжмовні.**

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **міжстильова** (*між-* + *стильова*) – нейтральні щодо експресивно-емоційних якостей та уживані в будь-якому функційному стилі мовлення слова; слова, що функціонують у різних стилях і не мають певного маркування: *книга, зошит; білий, гарний; вчора, сьогодні; проходити, зачекати; на, до, після; чотири, вісім* і под.

Пор.: **Лексика нейтральна.**

Лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) **наукова** – стилістично забарвлений шар словникового складу літературної мови, що співвідноситься з науковим стилем. До стилістично диференційних ознак наукової лексики належать: термічність семантики слова; систематика наукових понять; логізація значення наукового поняття; відсутність емоційно-експресивних конотацій і слів суто розмовного характеру: *буття, тенеза, гіпотеза, гіпс, зумовлювати, мотивувати, окреслювати, можливо, по-перше, внаслідок, незважаючи на те що* і под.; слова з додатковим стилістичним забарвленням, уживані в книжному мовленні (науковий з його різними підстилями і жанрами та інші стилі).

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **нейтра́льна** (лат. *neutralis* – не належний ні до того, ні до іншого) (**стилістично нейтра́льна лéксика, міжстильова́**) – ядерна лексика, що протиставлена стилістично забарвленим шарам і не має особливих стилістичних відтінків. Л. н. наче зцементовує лексико-семантичну систему, створює цілісність словникового складу мови, постаючи основою, яка визначає семантичні і словотвірні угруповання слів. Л. н. не пов'язана з певним функційним різновидом мови, функційним стилем (див.: **Стиль**) і не містить стилістичного забарвлення і стильового призначення, може однаково вживатися в усіх стилях. Такі слова постають тільки найменуваннями понять, предметів, ознак, дій, процесів тощо. У стилістичній парадигмі вони є нейтральною основою, домінантою, до якої додаються стилістично забарвлені синоніми, утворюючи певний синонімічний ряд; загальноживана лексика: *вода, дерев'яний, земля, йти, говорити, думати, зелений, навколо, двадцять, мій* та ін. Таким словам протиставляють розряди слів, обмежених у своєму вжитку певним стилем, сферою використання, наявністю додаткових відтінків, емоційної оцінки, пор.: *говорити* – нейтральне слово, *ректи* – застаріле й урочисте, *балакати, теревенити* – розмовне, *гомоніти* – розмовно-інтимне, *просторікувати* – зневажливе.

Див.: **Лексика міжстильова.**

Пор.: **Лексика пасивна.**

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **офіційно-ділова́** – слова та усталені вислови (кліше, штампи), що є стилістично забарвленими, визначальними для документів й офіційних паперів і постають ознакою офіційно-ділового мовлення (законодавчі акти, розпорядження та ін.). Для цієї лексики властиві такі стиледиференційні ознаки: чітко виражене соціально-функційне спрямування; відносна стильова закритість; стандартизованість та уніфікованість імен; високий ступінь вжитку мовних штампів і кліше: *акт, відповідач, доповідна, доручення, заповіт, посвідчення, реєстрація, угода, юридична особа* і под.

Див. також: **Лексика ділова.**

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **пасі́вна** (лат. *pasivus* – недіяльний) – сукупність слів, використання яких обмежене територією, сферами вжитку, зв'язком із суспільно-комунікативною практикою. Л. п. охоплює застарілу лексику (історизми, архаїзми (див.: **Історизми; Архаїзми**)), термінологію різних науково-виробничих напрямів та ін. Л. п. мови не характерна для широкого загалу мовців. До Л. п. належать також діалектизми (див.: **Діалектизми**), багато запозичених слів.

Див.: **Слово; Лексема.**

Пор.: **Лексика запозичена.**

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **побуто́ва** – слова повсякденного вжитку, що називають повсякденні поняття – предмети, ознаки, явища навколишньої дійсності: *кухня, чашка, стіл, стілець, шафа* тощо. До Л. п.

належать: назви одягу і взуття (*костюм, краватка, пальто, сорочка, туфлі, черевики* і под); назви приміщень, помешкань, їхніх частин та їхнього обладнання, різних господарських предметів (*вітальня, кімната, ліжко, каструля, ковдра, подушка* тощо); назви їжі, напоїв (*вареники, борщ, суп, узвар, юшка* та ін.) і т. ін. У своїй більшості Л. п. належить до загальноновживаної лексики (див.: **Лексика загальноновживана**). Окрему її частину складають слова просторічні і діалектизми (див.: **Діалектизми**).

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **поетічна** (прикм. від ім. *поезія*) – слова з додатковим стилістичним забарвленням – з відтінком урочистості, ліричності, уживані тільки в художньому стилі – у мові фольклору та художньої літератури як експресивні засоби. Такі слова здебільшого мають урочисте, піднесене звучання, їм властиве емоційно-експресивне забарвлення: *багрянний, священний, воістину, одухотворення, наснажливо* і под. До Л. п. належать насамперед слова застарілі – старослов'янізми (*благо, благодать, благочестивий, злато, чадо* і под. (див.: **Старослов'янізми**)), а також слова на позначення емоційного сприйняття навколишнього світу, відтворення душевного і психологічного стану мовця: *блакить, злотокрилий, легіт, живодайний, животрепетний* тощо; та лексика, характерна для фольклору: *матінка, миленька, батенько, гожий, красний* і под.

Пор.: **Лексика загальноновживана**.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **позалітературна / нелітературна** – слова, що не входять до складу літературної мови як такі, що не відповідають її усталеним, кодифікованим нормам: вульгаризми, жаргонізми і под.

Див.: **Вульгаризми; Жаргонізми; Діалектизми**.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **просторічна** – некодифікована соціально зумовлена, нелітературна лексика, вживана в мовленні осіб з низьким рівнем загальної освіти; слова зі зниженим емоційно-оцінним забарвленням, позначена грубуватістю, надлишком експресії, наявністю невмотивованих русизмів, вульгаризмів і под., пор.: *завсіди, туді-сюді, хворка, склózько, втюритися* тощо.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **публіцистична** – стилістично забарвлений шар словникового складу літературної мови, співвідносний з публіцистичним стилем (див.: **Стиль публіцистичний**). Стилетвірними ознаками Л. п. постають: орієнтованість сфери вжитку слова (*глядач, мюзикл, спектакль, прем'єра, шоу* – театральна сфера; *електорат, виборець, кандидат, рейтинг, партія* – політична сфера); інформативна точність слова: образність і яскравість слова (*бастіон диктатури, сховища партократії, бацили партноменклатури, клановість традицій*); використання слів з емоційно-експресивною семантикою (*делікатність, одностайність, прозорість* – позитиви; *манірність, тендітність* – негативи); використання

мовних трафаретів, штампів, кліше (*політичні ігри, комплекс вини, маніпулювання думками*).

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **розмóвна** – стилістично забарвлений шар словникового складу літературної мови, що співвідносний з функційно-стилістичною категорією розмовного мовлення (див.: *Мовлення розмовне*); слова, що виникли й уживаються в живому усному мовленні і протиставлені стилістично нейтральній та книжній лексиці літературного мовлення своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням. Стилетвірними ознаками Л. р. є: поширене використання вказівних слів (*цей, той* і под.); використання слів зі спустошеною семантикою замість слів конкретної семантики (*річ, історія* тощо); наявність слів зниженої семантики з експресивними та емоційно-оцінними конотаціями (*тараторити, базікати, цвенькати, втьопатися; базікало, квакало* і т. ін.);

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **розмóвно-побутóва** – слова, що позначають предмети побуту: назви страв, напоїв, одягу, хатнього начиння тощо.

Лéксика (грец. *lexicos* – словесний) **сакрáльна** (лат. *sacer (sacri)* – священний) – лексика Біблії, молитов та інших релігійних текстів.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **спеціáльна** – слова і словосполуки, що називають предмети і поняття, які належать до різних сфер фахової діяльності людини й не виступають загальноновживаними. До цієї лексики належать терміни, професіоналізми тощо. На відміну від загальноновживаної спеціальної лексики властиві обмежувальні ознаки, зумовлені функціонуванням відповідних слів: 1) у різних сферах професійної діяльності людей; 2) на діалектно-нарічних ареалах поширення української мови; 3) у мовленні соціально-корпоративних груп людей. Обсяг спеціальної лексики у багато разів перевищує обсяг загальної лексики.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **стилістíчно** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма) **маркóвана (стилістíчно забáрвлена)** – лексика з емоційно-експресивним забарвленням, співвідносна з одним чи кількома стилями, містить у собі емоційно-експресивні та оцінні компоненти лексичного значення. Таким словам, крім власне-номінативного значення, властиве і стилістичне. Л. с. м. (с. з.) протиставлена нейтральній лексиці. Протиставлення може відбуватися за різними ознаками: 1) співвіднесеність із функційними стилями: *розказувати* (нейтральне слово) – *доводити до відома* (офіційно-діловий стиль) – *оповідати* (розмовний стиль) та ін.; 2) протиставлення за ознакою «сучасне – застаріле»: *спальня* – *спочивальня* і под.; 3) протиставлення за ознакою «книжне – розмовне»: *комунальна квартира* – *комуналка* і т. ін.; 4) протиставлення за ознакою «загальнонародне – діалектне»: *абрикоси* – *жерделі* і под.; 5) протиставлення за ознакою «нейтральне – жаргонне»: *гроші* – *бабки* тощо; 6) протиставлення за ознакою «нейтральне – термінологічне»: *укол* – *ін'єкція* та ін.

Пор.: *Лексика нейтральна*.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **стилістично** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos*– паличка для письма) **немаркована** – див.: *Лексика нейтральна*.

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **фамільярна** (лат. *familiaris* – сімейний, близький) – слова, що вживаються у спілкуванні, не обмеженому етичними нормами, безцеремонна лексика, поширена у просторіччі й використовується в колі знайомих, близьких людей або для надання тексту певного колористичного, забарвленого відтінку, пор.: *бабуленція, тварюка* і под.; *Тут бабуленція підходить і так неприязно дивиться* (Олександр Ковінька).

Лéксика (грецьк. *lexicos* – словесний) **фóнова** (грецьк. *phōnē* – голос, звук, шум, мовлення, слово) – лексика з національним асоціативним ореолом (у міжмовному плані поняттєвий зміст таких слів-відповідників однаковий, проте їхні лексичні фони не збігаються, тому це лексика не безеквівалентна, а лексика – з неповноеквівалентним тлом). Л. ф. містить інформацію національно-культурного характеру, вимагає обов'язкового лінгвокультурологічного супроводу, роз'яснення, інтерпретації, особливої уваги при перекладі іншою мовою.

Див.: *Лексика; Слово*.

Пор.: *Лексика безеквівалентна; Лексика еквівалентна; Омоніми міжмовні*.

Лексикалізація (грецьк. *lexicos* – словесний) – перетворення елемента мови (морфеми, словоформи) або сполучення елементів (словосполучення) в окреме повнозначне слово або іншу еквівалентну йому словникову одиницю – фразеологізм, пор.: *натщесерце* < *на* + *тице* + *серце* («*Не диво було б, якби я впилася, а то, їй-Богу, кумо, тільки трохи натщесерце покуштувала*» (Іван Нечуй-Левицький)); *пустити півня* – запалити; *накрити мокрим рядном* – піймати і под.

Лéксико-граматична валéнтність (лат. *valentia*– сила) **опóрного слóва** – див.: *Валéнтність опорного слóва лéксико-граматична*.

Лéксико-граматична категорія (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) – див.: *Категорія лексико-граматична*.

Лéксико-граматичний – такий, що характеризується єдністю лексичних і граматичних властивостей, що з'єднує ті та інші властивості.

Лéксико-граматичні засоби зв'язку – див.: *Засоби зв'язку лéксико-граматичні*.

Лéксико-граматичні клási (лат. *classis* – розряд) **слів** – те саме, що **частіни мóви**.

Лексикографічна (прикм. від ім. *лексикографія*) **статістика** (лат. *status* – багатство) – див.: *Статистика лексикографічна*.

Лексикографічний парáметр (грецьк. *parametriōn* – той, що відмірює) – див.: *Параметр лексикографічний*.

Лексикографія (грецьк. *λεξικόν (lexicon)* – словник і *γραφο (grapho)* – пишу) – 1) розділ мовознавства, що описує принципи укладання словників, структур словникової статті, макропозицію і мікропозицію словників; 2) збирання слів певної мови, зведення їх у систему і видання як лексикону, словнику; 3) сукупність словників, словникова література.

Лексикографія (грецьк. *lexikon* – словник і *grapho* – пишу) **двомовна** – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням двомовних (перекладних) словників та опрацюванням їхніх теоретичних засад.

Лексикографія (грецьк. *lexikon* – словник і *grapho* – пишу) **лінгвокультурна** (прикм. від ім. *лінгвокультура*) – розділ лексикографії, у межах якого розглядаються теоретичні питання й випрацьовуються практичні рекомендації та прийоми створення лінгвокраїнознавчих словників.

Див.: *Культура; Лінгвокультурологія.*

Лексикографування (грецьк. *lexikon* – словник і *grapho* – пишу) – 1) лінгвістична діяльність щодо створення словників; 2) словниковий опис мовних одиниць (тлумачний, етимологічний, історичний тощо).

Лексикологія (давньогрецьк. *λεξίς (lexis)* – слово і *λόγος (logos)* – вчення) – наука, що вивчає словниковий склад мови і слово як його основну одиницю. Л. як окрема наука оформилася в основному у ХХ столітті. Л. (власне-лексикологія) вивчає словниковий склад мови в соціолінгвістичному аспекті, зокрема ті, що зумовлені чинниками позамовного та соціально-історичного характеру: історичні зміни у складі лексики, розряди й групи слів, вичленовувані на підставі різних критеріїв: питомі й запозичені слова, архаїзми й неологізми тощо.

Лексико-морфологічний – такий, що належить до морфології словотвору.

Лексикон (грецьк. *lexikon* – словник) – 1) словниковий запас, лексика; 2) будь-які зміни того чи того словника в минулому; 3) обсяг словникового запасу окремого носія мови.

Лексикон (грецьк. *lexikon* – словник) **внутрішній** – те саме, що **лексикон ментальний**.

Див.: *Лексикон ментальний.*

Лексикон (грецьк. *lexikon* – словник) **ментальний** (франц. *mentalite*, від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення) **Лексикон внутрішній / Тезаурус** (грецьк. *thésaurós* – запас, скарб) **людіни інформаційний** (прикм. від ім. *інформація*) / **Пам'ять словесна** – система, що відображає в мовній здатності людини знання про слова та їхні еквіваленти, а також виконує складні функції, пов'язані з цими одиницями й відповідними структурами уяви екстралінгвістичного (енциклопедичного) знання, що закріплені за цими структурами; набір семантичних одиниць, що використовують для описування мисленнєвих процесів та когнітивних значень мовленнєвих висловів.

Лексико-семантична група – див.: *Група лексико-семантична*.

Лексико-семантична система (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **мови** – див.: *Система мови лексико-семантична*.

Лексико-семантичний варіант – див.: *Варіант лексико-семантичний*.

Лексико-семантичний рівень – див.: *Рівень лексико-семантичний*.

Лексико-семантичний спосіб словотвору – див.: *Спосіб словотвору лексико-семантичний*.

Лексико-синтаксичний спосіб словотвору – див.: *Спосіб словотвору лексико-синтаксичний*.

Лексична (прикм. від ім. *лекси́ка*) **валентність** (лат. *valentia* – сила) **опорного слова** – див.: *Валентність опорного слова лексична*.

Лексична (прикм. від ім. *лекси́ка*) **функція** (лат. *functio* – виконання) – див.: *Функція лексична*.

Лексичне (прикм. від ім. *лекси́ка*) **значення** – див.: *Значення лексичне*.

Лексичний (прикм. від ім. *лекси́ка*) **компонент** (лат. *componens* (*componentis*) – той, що складає) **синтаксеми** (*синтаксис* + *сема*) – див.: *Компонент синтаксеми лексичний*.

Лексичні (прикм. від ім. *лекси́ка*) **норми** (лат. *norma* – правило) – див.: *Норми лексичні*.

Лема (грецьк. *lēm̄ta* – твердження) – у **дискурсології** – вихідна форма словозмінної частини мови.

Лематизація (грецьк. *lēm̄ta* – твердження + *-изація*) – зведення парадигми слова.

Лист – у **комунікативній лінгвістиці** – мовленнєвий жанр спілкування. Необхідною умовою цього жанру мовленнєвого спілкування постає щирість, що можлива за внутрішньої близькості родинних або товарисько налаштованих людей. Властивий для поняття щирості контекст згоди відповідає етимологічному значенню слова: щирий означало “близький, наблизений, що перебуває поряд. Який би модус не домінував у листі, сам факт адресації своїх почуттів-думок у письмовій формі, що передбачає не миттєво хвилинне прочитання, свідчить про існування в автора можливості використовувати природний спосіб експлікації себе як особистості (а це постає основною прагматичною умовою будь-якого мовленнєвого спілкування). Регулярність листування визначується низкою чинників: а) відношеннями між учасниками цього різновиду мовленнєвого спілкування; б) зовнішніми обставинами листування; в) актуальністю для адресата тем; г) частотою листування. Основною стилістичною особливістю цього мовленнєвого жанру постає невимушеність відношень адресанта й адресата, відсутність цієї умови відразу відчутне, постає часто перешкодою для листування, що врешті-решт може зумовити припинення листування,

пор.: “Мені набридло вам писати, тому що не можна повторювати те саме щоразу і нічого не чути у відповідь”. Стихія розмовного мовлення в листі виявляється в дисонансі лінійних синтаксичних зв’язків; це свідчить про “швидке проговорювання” адресанта (того, хто пише), про довільний характер тематичних елементів від час викладу думок (наприклад: *Про Валю я сміявся, коли дізналась про всі її походи...*: що може постати аналогом конструкції кодифікованої мови: Щодо Валі, то я сміявся...). Ця тенденція “нанизування”, тематично важливих з погляду автора листа, елементів характерна для формування усієї структури листа: лист може бути тематично дискретним, насиченим асоціативними елементами й додатковими повідомленнями. Прагматична умова солідарності згоди в жанрі листа знаходить своє формальне вираження у “формулах” вітання і прощання, що витокami сягають у глибину століть.

Див.: *Жанр мовленнєвий спілкування*.

Пор.: *Бесіда; Історія; Розповідь; Спір / Суперечка; Щоденник*.

Лігатура (середньолат. *ligature* від лат. *ligare* – пов’язувати) – літера, утворена зі сполучення двох і більше літер: 1) *полігр.* дві або три з’єднані між собою літери, вилиті на одній ніжці; 2) написання двох або більшої кількості літер одним письмовим знаком, наприклад, нім. **ß**, франц. **œ**; 3) сполучення слів через показник синтаксичного зв’язку, вживаного в найрізноманітніших словосполуках (наприклад, у тагальській мові).

Лід (англ. *lead* – керувати, очолювати, займати перше місце, бути попереду) – короткий виклад журналістського матеріалу, що розміщується після заголовка й перед основним текстом. Текст обсягом більше ста рядків обов’язково повинен супроводжуватися лідом. Для ліда притаманне шрифтове виділення. За функцією ліди бувають: інформаційні й мотиваційні. Ця частина твору має концентрувати інформацію, уводити реципієнта в суть справи, привертати увагу, зацікавлювати, інтригувати. Лід має особливе значення, він багатфункційний, здебільшого супроводжує не тільки аналітичні, але й інформаційні матеріали, є їхньою органічною та найголовнішою частиною. За характером і змістом лід багатоманітний. Найпоширеніший його вид – інформаційний, тобто такий, що вводить читача або слухача в курс справи, повідомляє, про що йтиме мова. Варіанти такого типу ліду можуть бути найрізноманітніші – від простого повідомлення про зустріч гостей, ювілей героя, розповіді про важливість наради до ширшої довідки. Довідково-історичний лід створює відповідне тло для наступної розповіді. Лід також може бути фабульно-інтригуювальним, супроводжуючи фабульно-гострі розповіді. Лід може мати образний характер, починати майбутню розповідь із картини, сцени, епізоду. Трапляються ліди-резюме чи ліди-тези. У них стисло викладено суть матеріалу. Лідом може бути цитата з тексту публікації. Лід органічно переходить у серцевину розповіді. Досвідчений автор шукає певний стрижень, композиційний прийом, сюжетно-фабульний хід, що дають йому змогу сфокусувати фактичний

матеріал, інформацію, розподілити думки, діалоги, епізоди. Якщо інформаційно-подієві матеріали ґрунтуються на факті, фабулі, події, аналітичний твір повинен мати інше начало. Часто вдало знайдений композиційний хід означає, що автор подумки уже написав свій твір.

Лідер (англ. *leader* – провідник, керівник) **групи мовної** – мовна особистість, яка стала зразком комунікативної та мовленнєвої поведінки в мовній групі.

Лідерство (англ. *leader* – провідник, керівник + *-ство*) **комунікативне** (прикм. від ім. *комунікація*) – взяття одним із суб'єктів мовного спілкування на себе функцій визначення теми, порядку її обговорення, підведення підсумків дискусії тощо.

Лімітатів (лат. *limes (limitis)* – межа, рубіж) – 1) один з аспектуальних показників, що позначає згорнуту інформацію, перетворену в обмежений відрізок: *попрацювати небагато, пропрацювати увесь день*; 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення на позначення сфери, обсягів реалізації ознаки; денотативна роль сирконстатного просторового типу; межі простору, сфери реалізації певної ознаки: *У цього дослідника є не одна праця з проблем семантики* (Анатолій Яна).

Лімніоніми (грецьк. *limnē* – озеро, море + *-онім*) – назви озер, ставків (*Байкал, Ісик-Куль* і под.).

Лінгва фράнка (італ. *lingua franca* – франкська мова) – 1) те саме, що мова-посередник, мова, що відіграє роль засобу міжетнічного і міжкультурного спілкування, вона не є рідною й обслуговує багатомовне населення в певному соціально-економічному та культурно-мистецькому середовищі; 2) штучна мова, що з'явилася в середні віки для спілкування вихідців з арабомовних, турецькомовних та інших держав купців, інших підприємливих людей з європейцями; інколи цей термін застосовують для найменування європейців країн Левант (Середземномор'я), які активно послуговувалися і послуговуються цією штучною мовою.

Див.: *Мова; Етнічна мова; Спілкування; Комунікація; Мова-посередник.*

Лінгвема (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова + *...ема*) – мовна одиниця із соціальним наповненням, що не постає прямолінійно й однозначно прикріпленою до певного соціального класу.

Пор.: *Соціолема.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – наука про мову. **Лінгвістика ареальна.** **Лінгвістика когнітивна.** **Лінгвістика комунікативна.** **Лінгвістика критична.** **Лінгвістика описова.** **Лінгвістика функційна.**

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **ареальна** (лат. *area* – майдан, простір; прикм. від ім. *ареал*) – розділ мовознавства, що на основі методу картографування мовних явищ вивчає їхнє територіальне поширення. Основна мета Л. а. – встановлення специфіки взаємодії

встановлених у мові тих чи тих мовно-теориторіальних одиниць (наріч, діалектів, говірок і под.). Синоніми: *Лінгвогеографія, Лінгвістика просторова, ареальна.*

Див.: *Ізогласа.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **внутрішня** – галузь мовознавства, що вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання до зовнішньолінгвальних чинників. Об'єктом постає мова як матеріальна сутність, як певне семіотичне облаштування. Л. в. є ядром лінгвістики як науки. Внутрішню будову мови можна витлумачувати конкретно щодо певної мови (або кількох споріднених / неспоріднених мов) та узагальнено, щодо «мови загалом» як феномена матеріальної та духовної природи (конкретні мови в цьому разі осмислені як індивідуальні виразники «мови загалом»). Л. в. конкретної мови – це сфера описової лінгвістики (побудова адекватної об'єкту конкретної мови / конкретних мови), Л. в. узагальненого типу – це сфера теоретичної лінгвістики (теорія реальних і потенційних природних мов). Суттєвим і в першому, і в другому випадку постає фокус уваги – або тільки опис, або концентрація дослідження на теорії. Будь-які теоретичні узагальнення можливі тільки за умови накопичення численних фактів та спостережень, запропонованих описовими моделями. Цим мотивований зв'язок і взаємодія між описовою і теоретичною лінгвістикою.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **генеративна** (лат. *generare* – породжувати, витворювати) – див.: *Генеративізм.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **г'ендерна** (лат. *gens* – рід) – розділ соціолінгвістики, що вивчає відмінності в мові й мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **дескриптивна** (англ. *descriptive* – описовий) – напрям у сучасному мовознавстві, особливо поширений у США як вияв структуралізму, що має за мету опис формальних елементів мови шляхом застосування дистрибутивного аналізу.

Див.: *Дистрибуція; Лінгвістика структурна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **з'овнішня** – галузь мовознавства, що вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови. Об'єктом постає функціонування мови в зовнішньому середовищі в часі і просторі. Л. з. охоплює різноманітні напрями, що перебувають на перетині наук: соціолінгвістика (метою якої є вивчення соціальної стратифікації мови та взаємодія мови із соціальним середовищем), етнолінгвістика (вивчає мову в контексті етнічної історії і культури) і т. д.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **інженерна** (прикм. від ім. *інженер*) – див.: *Лінгвістика обчислювальна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **квантитатівна** (лат. *quantum* – скільки) / **Статистика** (лат. *status* – стан) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – умовне позначення міждисциплінарного напрямку, у якому основним інструментом у вивченні мови або мовлення використовуються квантитативні або статистичні методики; основним інструментом у квантитативній лінгвістиці виступає вивчення мови і мовлення є кількісні і статистичні методи аналізу. Інколи квантитативну лінгвістику протиставляють комбінаторній лінгвістиці. У квантитативній лінгвістиці домінує кількісний математичний апарат – теорія множин, математична логіка, теорія алгоритмів тощо. У теоретичному вимірі, використання статистичних методів у мовознавстві дозволяє доповнити структурну модель мови зі ймовірнісним компонентом, тобто створити структурно-ймовірнісну модель з властивим для неї потужним пояснювальним потенціалом. Це, за своєю суттю, застосування статистики в мовознавстві. Суттєвим є те, що завдання побудови структурно-ймовірнісної моделі функціонування мови належить до теоретичних проблем лінгвістики і становить один із виявів теорії мови. У прикладній сфері квантитативна лінгвістика виявлювана тими фрагментами цієї моделі, що використовуються для лінгвістичного моніторингу функціонування мови, дешифрування кодованого тексту, авторизації / атрибуції тексту і под.

Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **когнітивна** (лат. *cognitio* – знання, пізнання; пор. також англ. *cognition* – знання, пізнання; пізнавальна здатність) – напрям лінгвістичних досліджень, що виник на початку 80-х років ХХ ст. на перетині когнітології (науки про знання), когнітивної психології (психології пізнання), психолінгвістики та лінгвістики у рамках когнітивної науки. Когнітивна лінгвістика досліджує механізми знання мови і механізми вияву знань у мові, проблеми співвідношення мови і свідомості, роль мови в концептуалізації і категоризації світу, у втіленні пізнавальних процесів й узагальненні людського досвіду, зв'язок окремих когнітивних здібностей людини з мовою і форми їхньої взаємодії. Л. к. – одна з головних наук когнітивного циклу (разом із когнітивною психологією, моделюванням штучного інтелекту, теорією інформації, нейронауками та ін.). У центрі уваги когнітивно-лінгвістичного напрямку наукових досліджень є мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що відіграє важливу роль у репрезентації (кодуванні) та трансформації інформації. Визначальною проблемою когнітивної лінгвістики є побудова моделі мовної комунікації як основи обміну знаннями. Функціонування мови розглядають як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують через мовні явища. Ключові терміни когнітивної лінгвістики: *розум, знання, концептуалізація, концептуальна система, когніція, мовне бачення світу, когнітивна база, ментальні репрезентації, когнітивна модель*,

категоризація, вербалізація, ментальність, константи культури, концепт, картина світу, концептосфера, національний культурний простір та ін.; розділ мовознавства, що вивчає процеси продукування, сприйняття та розуміння мовлення у зв'язку з пізнавальною діяльністю людини.

У когнітивній лінгвістиці актуальною є проблема структур репрезентації знань, де особливо важливим є моделювання таких структур. З-поміж такого моделювання слід вирізнити: **пропозиційне** (пор. проблему співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в реченні і можливість належності суб'єктивного до пропозиції (праці Надії Арутюнової, Івана Вихованця та ін.), встановлення предикатно-аргументної структури / предикатно-актантної рамки (Чарльза Філлмор, В. Богданов та ін. – від 6/7 ролей у Чарльза Філлмора до 25 (у Юрія Апресяна), 100 (у Ніни М. Леонтьєвої); **фреймове** (у чомусь подібне до пропозиційного), **фреймове семантичне**. З-поміж фреймів варто розмежовувати (за Мірвіном Мінським) динамічні (відображають перебіг подій і поділяються на сценарії – стандартні типові ситуації і плани – встановлюють логічні причиново-наслідкові зв'язки між сценаріями) і статичні (відображають стани). До різновидів фреймів належать: схеми, скрипти, сцени, сценарії, когнітивна модель та ін.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **комп'ютерна** (прикм. від ім. *комп'ютер*) – сфера прикладної лінгвістики, де наявне широке використання комп'ютерних технологій та комп'ютерних засобів – різноманітних програм опрацювання і систематизації даних – для моделювання функціонування мови в тих чи тих умовах, ситуаціях, створення різноманітних технологій перекладу, а також сфера застосування комп'ютерних технологій у суміжних для лінгвістики сферах; лінгвістичний напрям, що розв'язує теоретичні та прикладні завдання мовознавства за допомогою комп'ютера. Як особливий напрям **комп'ютерна лінгвістика** сформувалася у вісімдесяти роки двадцятого століття, сам термін є калькою англійського *computational linguistics*. Перший компонент англійського словосполучення *computational* може перекладатися і як *обчислювальний*, тому в літературі наявний також термін *обчислювальна лінгвістика*, хоча останнім часом він максимально асоціюється з *квантитативною лінгвістикою*, набуваючи цілком мотивованого вузького застосування. У світі досить розмаїтими постають публікації з проблем комп'ютерної лінгвістики: виходять тематичні збірники, у США є щоквартальний часопис «Комп'ютерна лінгвістика», що два роки проходять міжнародні конференції з комп'ютерної лінгвістики – COLING, конференції різного рівня і статусу з проблем штучного інтелекту, де обов'язковою постає проблематика комп'ютерної лінгвістики. Активною є організаційна діяльність Асоціації комп'ютерної лінгвістики. У вузькому сенсі проблематика комп'ютерної лінгвістики пов'язувана з моделюванням спілкування (насамперед – із забезпеченням взаємодії) людини з ЕОМ природною або обмеженою природною мовою (для цього створюються спеціальні системи опрацювання

природної мови), а також з теорією і практикою інформаційно-пошукових систем (ІПС), що виникли наприкінці 1950-1960-х років і були певним реагуванням лінгвістів на запити науково-технічного прогресу, запити збереження науково-технічної інформації. За типом збереження та опрацювання інформації, за особливостями пошуку ІПС диференційовані на документальні та фактографічні. У документальних ІПС зберігаються тексти документів або їхні описи (реферати, бібліографічні картки тощо), а фактографічні ІПС – описують конкретні факти, не обов'язково в текстовій формі: різноманітні таблиці, формули вияву даних. Наявні також і змішані ІПС, що охоплюють і документи, і фактографічну інформацію. Сьогодні фактографічні ІПС ґрунтуються на технології баз даних (БД). Для забезпечення інформаційного пошуку в ІПС створюються спеціальні інформаційно-пошукові мови, основу яких складають інформаційно-пошукові тезауруси. Динаміка і розвиток сучасних інформаційно-пошукових систем пов'язані з опрацюванням ІПС безтезаурусного типу, що працюють зі споживачем обмеженою природною мовою, пошук проводиться за текстами рефератів документів, за їхнім бібліографічним описом, інколи за самими документами. Для індексування в ІПС безтезаурусного типу використовуються слова і словосполучення природної мови.

Див. також: *Лінгвістика обчислювальна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **комунікативна** (лат. *communicatio* – повідомлення, зв'язок) – розділ мовознавства (почасти новий напрям сучасної науки про мову), предметом якого є процеси спілкування людей з використанням «живої» природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.). Мовне спілкування охоплює відповідні компоненти: мовця, адресата, повідомлення, контекст, особливості контакту, код (засоби) повідомлення; пов'язаний з міждисциплінарними проблемами. Основні категорії Л. к. – дискурс (текст), мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт. Л. к. вивчає закономірності, складники і чинники комунікативної діяльності, здійснюваної на основі природної мови.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Акт комунікативний; Дискурс; Мовленнєвий жанр; Мовленнєвий акт.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **контрастивна** (франц. *contraste*) / **Лінгвістика конфронтативна** (лат. *con...* – префікс зі значенням проти + *frons (frontis)* – лоб, фронт; прикм. від ім. *конфронтатив*) / **Лінгвістика зіставна** – лінгвістичний напрям, що вивчає дві або більше мови для порівняння їхніх структур і вияву відмінностей (контрастних / неконтрастних) на тлі подібності.

Див. також: *Мовознавство зіставне.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **корпусна** (лат. *corpus* – тіло, суть, основа) – новітній напрям у мовознавстві, предметом вивчення якого є представлені в електронному вигляді великі масиви

структурованих мовних даних з метою вияву ідіоматики мови – її неповторних і своєрідних властивостей, зумовлених стилістичною нормою й стандартами мовленнєвого вживання.

Л. к. – сфера прикладної лінгвістика, що займається збором, опрацюванням та збереженням мовних даних, теоретичним і суто практичним обґрунтуванням способів збору та опрацювання мовного матеріалу, створення відповідних індексів, параметрів тощо. Як складник комп'ютерно-прикладної лінгвістики **корпусна лінгвістика** спрямована на оптимізацію епістемічної (гносеологічної) функції мови і своїм виміром проблем мотивований опрацюванням, створенням та використанням текстових (лінгвістичних) корпусів (термін з'явився в 60-ті роки ХХ століття (перший комп'ютерний корпус – Браунівський в Університеті Брауна з 500 фрагментів текстів по дві тисячі слів у кожному з ємністю один мільйон слововживань; модель цього корпусу була використана при створенні корпусів інших національних мов (російської у 1980-ті роки в Університеті Уппсали (Швеція), активізація ж корпусно-лінгвістичних досліджень постала у вісімдесяті роки двадцятого століття у зв'язку з розвитком обчислювальної техніки). Для комп'ютерно-прикладної лінгвістики характерним є опрацювання загальних принципів побудови лінгвістичних корпусів даних з використанням сучасних комп'ютерних технологій, розуміння лінгвістичного корпусу як сукупності текстів, зібраних відповідно до визначених принципів, проіндексованих за визначеним стандартом і забезпечених спеціальною пошуковою системою. Крім власне-конструювання корпусів даних, корпусна лінгвістика створює комп'ютерний інструментарій для опрацювання текстів. Частковим виявом корпусу постає корпус текстів. Одиницями останнього виступають тексти або їхні достатні фрагменти. Ілюстративні корпуси створюються після проведення наукового дослідження, де метою постає не вияв нових фактів, а підтвердження отриманих результатів, їхнє обґрунтування. Це не ідеальні корпуси національної мови, навіть окремого функційного стилю, а тільки вияв окремого проблемного явища. У корпусній лінгвістиці значущим постає розмежування динамічних (моніторних) і статичних корпусів. Спочатку корпуси текстів створювалися як статичні утворення, що виявляють відповідний часовий зріз мовної системи. Типовим виявом такого різновиду корпусів є авторські корпуси – колекції текстів письменників, наприклад, Корпус художніх текстів Павла Загребельного (кафедра української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету), Корпус художніх текстів Федора Достоєвського (Інститут російської мови РАН). Значна частина суто лінгвістичних та екстралінгвістичних завдань вимагає вияву і простеження історичних, еволюційно-динамічних процесів та змін у функціонуванні мовних явищ, пор., наприклад, зміни значення слів, частотність використання тих чи тих синтаксичних конструкцій, видозміни в їхньому структуруванні, співвідношення первинних і вторинних виявів

функцій морфологічних форм тощо. На реалізацію таких завдань і спрямована опрацьована спеціальна програмна технологія побудови та експлуатації динамічного корпусу текстів. Такі корпуси кваліфікують як монітарні, особливість монтування таких корпусів полягає в тому, що вони не передбачають назавжди усталеного набору текстів. Протягом завчасно фіксованого часового проміжку наявне оновлення і / або доповнення множинності текстового корпусу. До таких монітарних корпусів належить, насамперед, Бірмінгемський корпус, створений завдяки творчій ініціативі Джона Сінклера. За концептуальним баченням користувача, такі корпуси повинні бути репрезентативні (представницькі), повні та економічні. Інколи диференціюють корпуси, вирізняючи *корпуси першого порядку* – просте зібрання текстів, об'єднаних певною спільною ознакою (мовою, жанром, автором, періодом створення текстів, епохою, темою і под.). Доцільність створення текстових корпусів мотивована: 1) поданням лінгвістичних даних у реальному контексті; 2) досить розмаїтим поданням даних (особливо у великому за обсягом корпусі); 3) можливістю багаторазового використання одноразово створеного корпусу для розв'язання різних лінгвістичних завдань. Сьогодні *репрезентативні* корпуси існують (опрацьовуються) для німецької, польської, сербської, словенської, новогрецької, вірменської, чеської, китайської, японської, угорської та інших мов, хоча важливими є дотримання авторських прав, зведення усіх текстів у єдино-цілісну систему і форму, тематичне і жанрове структурування корпусу тощо, що вимагає значної затрати сил та енергії. Поряд з *репрезентативними* корпусами (охоплення жанрових і функційно-стильових різновидів) наявні й *опортуністичні* колекції текстів – газетні, новинарні (Рейтер), колекції художньої літератури (Проект Гутенберг або Бібліотека Мошкова) та ін. З-поміж корпусів вирізняються *дослідницькі корпуси* та *ілюстративні корпуси*. Перші призначені для розгляду та аналізу особливостей функціонування мовної системи в різних аспектах, а останні – ставлять за мету не тільки і не стільки вияв нових фактів, скільки підтвердження й аргументацію уже встановлених або здобутих результатів. Здебільшого вони створюються після проведення певного широкомасштабного дослідження. У межах корпусної лінгвістики існує кілька вузлових центрів проблем, до яких належать: а) проблема розмітки (токенізація (поділ на орфографічні слова); лематизація (зведення словоформ до словникової форми); морфологічний аналіз); б) проблема репрезентативності (для будь-якого мовно-національного корпусу є важливим вияв лексико-граматичних феноменів, типових для всього обсягу мовних текстів, тому структура корпусу, ємність прямо залежать від мети і завдань, що адресовані до нього. Установлено, що зі статистичного погляду у мові значна кількість слів є відносно рідковживаними (Закон Ципфа), для дослідження перших п'яти тисяч найчастотніших слів (наприклад, *попросити, збиток*) необхідно мати корпус від 10 до 20 мільйонів слововживань, а вже для опису перших двадцяти тисяч

(відчуття, серцебиття, крутиться) має бути корпус понад сто мільйонів слововживань); в) проблема подання результатів (у великих за розміром корпусах текстів постають нові аспекти, що вимагають комп'ютерно-прикладного вирішення: пошук-запит може пропонувати сотні / тисячі результатів (контекстів вжитку), які слід диференціювати, тому що їхній перегляд є нераціональним; опрацювання систем групування віднайдених результатів з автоматичним диференціюванням на підмножини (кластеризація результатів пошуку); створення систем колокації (подання найстійкіших словосполук) зі статистичною оцінкою значущості словосполук); г) проблема Веб як корпусу (як корпус може використовуватися множинність текстів інтернету (поширеним у лінгвістиці є складання запиту комп'ютеру та інтерпретація результатів або за кількістю віднайдених сторінок, або за першим повернутим покликанням (в англійській мові цю методологію назвали Googleology, російські лінгвісти пропонують – Яндексологія). Так можна вирішити обмежену кількість завдань, бо засоби розмітки використовуваних у веб-текстів не враховують і не виявляють низку суто лінгвістичних особливостей текстів (вказівка наголосу, граматичної належності, категорійний статус, межі словосполучень тощо), не кажучи уже про семантичне верстання. Ще одним способом роботи з веб-текстом постає використання його веб-сторінок, що полягає в автоматичному витягненні значної кількості сторінок з Інтернету для їхнього подальшого використання як звичного корпусу. Останнє дозволяє зробити їхню послідовну розмітку та використовувати суто лінгвістичні параметри в запитах. Активне впровадження цього способу дозволяє швидко створити репрезентативний корпус для будь-якої мови, яка достатньо виявлювана в Інтернеті, хоча значною мірою такий корпус буде виявом запитів користувачів Інтернету. Як корпус текстів може бути використана також і Вікіпедія, що за своїм репрезентативним виявом постає досить розмаїтим утворенням, а за систематикою і структуруванням послідовно проіндексований гіпертекст з викінченою системою навігації та чітко окресленими командами і різновидами пошуку. До сфери комп'ютерної лінгвістики належать і технології створення гіпертекстових систем, що розглядаються як особливий спосіб організації тексту, певною мірою, принципово новий вид тексту, протиставлений багатьма властивостями звичайному тексту, сформованому в гутенбергівській традиції книгодрукування.

У когнітивному аспекті комп'ютерно-прикладна лінгвістика – це широка сфера використання суто комп'ютерного інструментарію – програм, комп'ютерних програм, комп'ютерних технологій опрацювання та організації даних – для моделювання функціонування мови у відповідних умовах, ситуаціях, проблемних сферах, а також сфера застосування комп'ютерних моделей мови у лінгвістиці та суміжних дисциплінах. У цьому ракурсі комп'ютерно-прикладна лінгвістика набуває чітко окресленого

статусу, тому що сфера застосування комп'ютерних моделей мови в лінгвістиці може розглядатися як сфера застосування інформатики, теорії програмування для розв'язання завдань науки про мову. У ширшому сенсі – до комп'ютерно-прикладної лінгвістики зараховують практично усе, що пов'язано з використанням комп'ютера в мовознавстві.

Див. також: *Корпус даних; Лінгвістика прикладна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **математична** (прикм. від ім. *математика*) – галузь мовознавства (розділ прикладної лінгвістики), що вивчає можливості застосування математичних методів для дослідження й опису мов.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **політична** (прикм. від ім. *політика*) – сфера лінгвістичних досліджень, предметом яких постає політичний дискурс у сукупності дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу і формують конкретну проблематику політичної комунікації. Дискурсивні практики в рамках політичної лінгвістики визначаються стійким інвентарем мовних засобів варіативної інтерпретації, що притаманні певному політичному суб'єкту або характерними для обговорення певної теми, проблеми політичної комунікації. Останнє дозволяє говорити про певні предмети політичної лінгвістики (пор.: дискурс безпеки, дискурс про терор і тероризм, тоталітарний дискурс, неототалітарний дискурс, парламентський дискурс, дискурс про безпеку, дискурс «газових війн» тощо. Предметом політичної лінгвістики є політичний дискурс як сукупність дискурсивних практики, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як особистостей або таких, що формують конкретну тематику політичної комунікації. Дискурсивна практика – це тенденції використання функційно наближених, альтернативних мовних засобів вираження певного смислу. Ці тенденції виявлювані в частотності вжитку певних феноменів фонетичного, морфологічного, лексичного, словотвірного, синтаксичного і текстового рівнів. Близьким аналогом у цьому вимірі постає поняття ідіостилю письменника.

Дискурсивні практики в лінгвістичному аспекті визначаються стійкими наборами мовних засобів варіативної інтерпретації, що властиві певному політичному суб'єкту або є характерними для обговорення певного предмета. Це дозволяє говорити про предмети політичної лінгвістики типу «дискурс Джорджа Буша (молодшого)» (дискурс Джорджа Буша (молодшого) – це сукупність дискурсивних практик Джорджа Буша, що легко простежувані в його виступах, інтерв'ю та ін.), «дискурс «Володимира Путіна», «дискурс Віктора Ющенка», «тоталітарний дискурс» (тоталітарний дискурс – сукупність дискурсивних практик, характерних для політичної мови тоталітарного суспільства), «дискурс безпеки» (дискурс безпеки – сукупність дискурсивних практик, характерних для дискусій про державну безпеку і які формують такі дискусії як частину політичного дискурсу загалом), «дискурс

свободи і справедливості», «парламентський дискурс». Найвідоміші приклади дискурсів, що стали опертям розвитку політичної лінгвістики, – українська політична мова радянської пори (*Lingua Sovietica*), дискурс Великої французької революції, політична мова «Третього Рейху», «в'єтнамська англійська» в США в період в'єтнамської війни.

Дослідження політичної мови стало наслідком активної дії трьох чинників: 1) внутрішніх потреб лінгвістичної теорії, що постійно звертається до реальних сфер функціонування мови, мовної системи; 2) суто політологічних проблем вивчення політичного мислення, його зв'язку з політичною поведінкою; необхідністю побудови прогностичних моделей у політології, опрацювання методів аналізу політичних текстів і текстів засобів масової інформації для моніторингу різноманітних тенденцій у сфері суспільної свідомості; 3) соціального замовлення – низькорезультативних спроб вивільнити політичну комунікацію від будь-яких маніпуляцій. Останній чинник стимулював одночасно і становлення *теорії мовленнєвого впливу*, що досліджує механізми варіативної інтерпретації дійсності і в політичній мові, й у функціонуванні мовної системи в будь-якій сфері діяльності людини. У цьому розрізі вона виступає ширшою щодо проблематики, предмета дослідження від політичної лінгвістики. На відміну від політичної лінгвістики, теорія мовленнєвого впливу не досліджує дискурсивні практики, тому вона в цьому плані є вужчою від політичної лінгвістики. Найсуттєвішими є відмінності між політичною лінгвістикою і теорією мовленнєвого впливу у сфері прикладного застосування. Політична лінгвістика сферою свого прикладного застосування має політологію, тому що пов'язана з вивченням політичного мислення політиків за мовними даними, реконструкцію та моніторинг стану суспільної свідомості за текстами засобів масової інформації. Відповідно до цих завдань були напрацьовані спеціальні інструменти, з-поміж яких найсуттєвішими постають *контент-аналіз* і *когнітивне картування*. Для *контент-аналізу* найважливішим постає те, щоб за зовнішніми – кількісними – характеристиками текстів на рівні слів і словосполучень отримати правдоподібні передбачення щодо його змісту і зробити висновки про особливості мислення і свідомості автора тексту – його намірах, настановах, бажаннях, цінностях, орієнтаціях тощо. У політології контент-аналіз використовують здебільшого для вивчення когнітивних настанов автора тексту – його ставлення до певних понять, подій, дій, цінностей, аксіом та ін. Типовим прикладом є дослідження програм республіканської і демократичної партій США в їхній динаміці щодо ставлення до концепту «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Встановлення домінування або переваги, наприклад, «ЧУЖОГО» над «СВОЇМ» уможливорює констатацію щодо високої (більшої) конфліктності політичного дискурсу, наявність істотних проблем у міжпартійних стосунках. Такий висновок мотивований тим, що динаміка реалізації концепту «ЧУЖИЙ» корелює з динамікою політичних конфліктів,

пор. подібне в міжпартійних стосунках Партії регіонів і БЮТ в Україні. Кульмінаційні вершини «ЧУЖОГО» в партійних програмах за відсутності зовнішнього конфлікту часто виявляють наявність внутрішнього конфлікту. *Когнітивне картування* як методика політичних і соціальних наук сформувалось у сімдесяті-вісімдесяті роки двадцятого століття, його концепція зустрічалась у працях американського політолога і соціолога Романа Аксельрода, інших американських і скандинавських учених. Цей метод уможливорює вияв репрезентованої в політичних текстах структури каузального роздуму (що чому сприяє / перешкоджає, що з чого випливає, що дає такі наслідки тощо) і на цій підставі зробити висновки про мислення автора тексту та його бачення політичної ситуації. Певною мірою, когнітивне картування дозволяє встановити чинники, що враховують політики в ситуаціях прийняття тих чи тих дій, визначення напряму розв'язання ситуації. Стратегія вибору чинників і прогнозує можливу типологію політичного мислення.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **поріджувальна** – див.: *Генеративізм*.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **правнича** – новий перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, що набуває особливої актуальності в умовах розбудови правової держави, реформування правової системи, активізації кодифікаційного процесу в Україні. Предметом вивчення правничої лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах законодавства і правозастосування, судочинства й нотаріату, юридичної документації, правничої науки й освіти, правової інформації та правової публіцистики. Вона визначає функції та специфіку мови права, її головні різновиди й жанри, систему правил створення й інтерпретації правових текстів. Правнича лінгвістика розглядає мову права як найважливіший засіб правової комунікації, правового пізнання та передавання правової інформації в суспільстві.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **прагматична** (прикм. від ім. *прагматика*) – 1) лінгвістична дисципліна, що вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації; 2) вимір формування мовленнєвих висловлень, що визначається функціональними особливостями партнерів у мовленнєвому акті, наприклад, комунікативною інтенцією мовця та характером мовних засобів, які він використовує, самою ситуацією спілкування тощо.

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **прикладна** – напрям у мовознавстві, що опрацьовує методи розв'язання тих чи тих практичних завдань, які безпосередньо пов'язані з застосуванням і використанням мови. До основних завдань Л. п. належать: удосконалення писемності; створення уніфікованих систем транскрипції; уніфікування та упорядкування науково-технічної і виробничо-професійної термінології; вивчення процесів утворення нових назв для відповідних предметів, явищ,

понять; добір мовного матеріалу для студювання його у практиці – шкільній, вишівській для удосконалення методики його засвоєння; напрацювання новітніх технологій створення штучних мов та їхнього застосування у комп'ютерній сфері; створення корпусів національних мов (див.: *Лінгвістика корпусна*); уніфікування технологій синтезу й аналізу мовлення тощо. Водночас Л. п. – діяльність щодо застосування наукових знань про структуру та функціонування мови в нелінгвістичних наукових дисциплінах та в різних сферах практичної діяльності людини, а також теоретичне осмислення такої діяльності. Сучасна система лінгвістичних наук є нерівнорядною, охоплюючи класичну теоретичну лінгвістику, де основні напрями вивчення пов'язані з розглядом фонології, морфології, синтаксису, семантики лексичної, до складу яких сучасні науково-лінгвістичні парадигми додали когнітивну лінгвістику, функційну лінгвістику і генеративну лінгвістику; дескриптивну лінгвістику, що містить антропологічну лінгвістику, еволюційну лінгвістику (порівняльно-історичне мовознавство, етимологія), фонетику і соціолінгвістику, а **прикладна лінгвістика** – це комп'ютерна лінгвістика, математична лінгвістика, судова лінгвістика, юридична лінгвістика, методики викладання і вивчення мови (*Languageassessment / Language development*), прескриптивна лінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика тощо. Для прикладної лінгвістики, що безпосередньо зорієнтована і пов'язана з вивченням мови, властиві такі напрями: лексикографія, лінгводидактика, термінознавство, перекладознавство; а основними напрямками прикладної лінгвістики (англ. *applied linguistics*), пов'язаної з практичним застосуванням, постають: 1) комп'ютерна лінгвістика (англ. *computational linguistics*) з її основними завданнями машинного перекладу, автоматичного розпізнавання символів (англ. *OGR*), автоматичне розпізнавання мовлення (англ. *ASR*), автоматичне віднаходження даних (англ. *Data Mining*), автоматичне реферування, побудова систем управління знаннями, створення електронних словників, тезаурусів, онтологій, корпусна лінгвістика; 2) лінгвістична експертиза (наприклад, у судовій практиці); 3) наука про упорядкування і стандартизацію науково-технічної термінології.

У мовознавстві склалося два розуміння **прикладної лінгвістики** – широке і вузьке. Для першого прикладна лінгвістика – це будь-яке застосування наукових знань про мову в нелінгвістичних науках. У західноєвропейській традиції аналоги цього терміна (англ. *applied linguistics*, нім. *Angewandte Linguistik*) застосовували насамперед на позначення теорії і практики викладання іноземних мов, охоплюючи методику, особливості опису граматики для навчальних потреб тощо. Так, інститут у Дубліні з назвою *School of Applied Languages* (Школа прикладної лінгвістики) є за своєю суттю інститутом іноземних мов. У вітчизняних студіях від часу появи терміна (п'ятдесяті роки ХХ століття) цей термін був зорієнтований на автоматичне опрацювання текстової інформації (машинного перекладу,

автоматичного реферування і под.), чим і мотивоване використання в цьому розрізі двох термінів *прикладна лінгвістика* і *комп'ютерна лінгвістика*, інколи *автоматична лінгвістика*, *обчислювальна лінгвістика*, *інженерна лінгвістика*, що не можна вважати вдалим, тому що кожна з цих дисциплін у рамках **прикладної лінгвістики** має свої методи, завдання, предмет та об'єкт роботи. Найприйнятнішим для прикладної лінгвістики, що безпосередньо зорієнтована і пов'язана з вивченням мови, у вишівській практиці як спеціальності є напрям комп'ютерної лінгвістики (за своєю суттю до нього прилягають: математична лінгвістика, обчислювальна лінгвістика (англ. *computational linguistics*) – зорієнтований на штучний інтелект, що передбачає або ставить основним завданням використання математичних моделей для опису природних мов. У цьому розрізі комп'ютерна лінгвістика перетинається з опрацюванням природних мов, але останнім часом у центрі уваги перебувають прикладні методи опису та опрацювання природної мови для комп'ютерних систем, а для комп'ютерної лінгвістики основним є утворення і використання абстрактних моделей. У цьому розрізі основне поле діяльності – це опрацювання алгоритмів і прикладних програм для опрацювання мовної інформації (цьому завданню відповідає «лінгвіст-програміст»).

Прикладні проблеми поставали перед мовознавством від самого початку його зародження. Ці проблеми спрямовані на оптимізацію функцій мови – від формування і підтримування традиції читання та розуміння сакральних текстів (екзегетика і герменевтика) до забезпечення й активізації міжнародних контактів. У теоретико-філософських та лінгво-теоретичних пошуках здебільшого розрізняють комунікативну, епістемічну (гносеологічну) та когнітивну функції мови, кожна з яких об'єднує частковіші функції. Так, комунікативна функція охоплює фатичну (контактновстановлювальну) та інформаційну (у вузькому сенсі) функції, функції впливу, соціальну функцію (виявляється у мовній політиці). В епістемічному (гносеологічному) плані мовна система постає як спосіб збереження та передавання знань, як вияв специфічно особливого національного погляду на світ. Когнітивна функція належить до тих сфер життя мови, що пов'язані з мисленням та пізнанням людиною дійсності.

У функційному аспекті прикладна лінгвістика постає як академічна дисципліна, що охоплює вивчення і дослідження способів оптимізації різних сфер функціонування мовної системи. Мовні функції є опертям класифікації нерівнорядних сфер застосування лінгвістичних знань. На оптимізацію комунікативної функції зорієнтовані насамперед такі наукові дисципліни: теорія перекладу, машинний переклад, теорія і практика викладання рідної і нерідної мови, теорія і практика інформаційно-пошукових систем, створення інформаційних (ширше – штучних) мов, теорія кодування. З оптимізацією соціальної функції мови (частина комунікативної) співвіднесені дослідження із соціолінгвістики (зокрема, вивчення та обґрунтування мовної політики),

орфографії та орфоепії, теорії впливу, політичної лінгвістики. На оптимізацію епістемічної (гносеологічної) функції зорієнтовані лексикографія (зокрема комп'ютерна), дослідження з термінології і термінографії, корпусна і польова лінгвістика. Оптимізація когнітивної функції мови прямо корелює зі студіями з комп'ютерної лінгвістики, психолінгвістики й афазіології, квантитативної лінгвістики, «лінгвістичної кримінології».

Прикладну лінгвістику можна розглядати у сфері засобів оптимізації функціонування мови як засіб передавання інформації. Опертям прикладної комп'ютерної (комп'ютерно-прикладної) лінгвістики є **опрацювання математичного апарату, методології та методики інформатики** з розрізненням їхніх аспектів та природна мова – рідна або іноземна, що уможливорює застосування тих чи тих алгоритмів на практиці. Вивчення мови як основного фаху дозволяє також належним чином напрацьовувати програми аналізу і синтезу природного мовлення, інтелектуальний аналіз даних (англ. *Data Mining*) – вияв прихованих закономірностей або взаємозв'язків між змінними у великих масивах неопрацьованих даних. У цьому вимірі вони диференційовані на задачі: класифікації, моделювання, прогнозування, структурування і под. Англomовний термін *Data Mining* перекладають то як добування даних, то як віднаходження даних, то як віднайдення даних, то як інформаційний прохід, то як витягнення даних / інформації, що зумовлює активне його використання мовою-оригіналом. Значного поширення набув термін «*інтелектуальний аналіз даних*» (ІАД), що вважається найпрямішим відповідником. ІАД охоплює методи і моделі статистичного аналізу, машинного навчання, дистанціюючись від останніх у напрямі автоматичного аналізу даних. Інструментарій ІАД уможливорює проведення аналізу даних фахівцями (аналітиками), які не оперують відповідними математичними знаннями.

Одну зі сфер Л. п. становить культура мови, оскільки вона пов'язана зі свідомим втручанням лінгвістики у функціонування мови, з кодифікацією норм літературної мови та з удосконаленням лінгвістичної компетенції мовних особистостей.

Див.: *Переклад машинний; Лінгвістика корпусна; Лінгвістика судова; Синтез мовлення; Аналіз мовлення; Психолінгвістика; Соціолінгвістика.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **просторова** – див.: *Лінгвістика ареальна.*

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **структурна** (прикм. від ім. *структура*) – лінгвістичний напрям, основу дослідження якого складає розуміння мови як знакової системи (див.: *Знак мови*) з чітко позначеними структурними елементами (мовними одиницями, їхніми класами тощо) та прагнення до послідовно визначеного формального опису мови, що у своїй цілісності максимально наближений до точних наук. У

мовознавчих працях структурну лінгвістику інколи називають структуралізмом, але це надзвичайне звуження структуралізму, тому що з другої половини ХХ ст. структуралізм витлумачувано в значно ширшому значенні – як науково-філософський напрям у гуманітарних науках. У цьому розрізі структурна лінгвістика поняттєво ґрунтується на його теоретичних засадах, але має власне прикладне застосування.

Лінгвістика (прикм. від ім. *лінгвістика*) **сугестівна / сугестійна** (лат. *suggestio* – натяк, вплив) – розділ психолінгвістики (див.: **Лінгвістика прикладна; Психолінгвістика**), що досліджує особливості й засоби навіювання, закономірності подання інформації, що сприймається без належної критичної оцінки та яка впливає на перебіг нервово-психологічних процесів. Шляхом навіювання можуть викликатися відчуття, уявлення, емоційні стани та вольові спонукання, а також виявлятися вплив на вегетативні функції без активної участі особистості, без логічного опрацювання сприйнятого. Здебільшого сугестивність витлумачують як латентний (прихований) переважно вербальний вплив на підсвідомість індивіда. Л. с. як прикладна галузь орієнтована на використання прийомів вербального латентного впливу з терапевтичною метою. У Л. с. поняття терапії має широке значення, що використовують: терапевтичні моделі, опрацьовувані вченими, охоплюють різні сфери професійної комунікації: медичну, психологічну, педагогічну, соціальну та ін. Сугестивність можна розуміти і як активний вплив на уяву, емоції, підсвідомість читача певних тематичних, образних, ритмічних звукових асоціацій, текстових утворень. У літературознавстві сугестивність, сугестивний вплив на читача кваліфікують як визначальну характеристику насамперед художнього тексту, автор якого свідомо або підсвідомо прагне стимулювати читача до міркувань відповідного типу, підпорядкувати свідомість читача своїй поетичній свідомості.

Пор.: **Персуазивність.**

Лінгвістика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **тєксту** (лат. *textus* – тканина, поєднання) – галузь мовознавства, що вивчає правила побудови, організації тексту (ширше – зв'язного мовлення), комунікативні різновиди тексту, зумовлені текстоутворювальними функціями мовних одиниць і орієнтацією повідомлення на певного адресата; мовознавча дисципліна, частина загальної теорії тексту, що досліджує внутрішню структуру тексту, її категорійні складники, змістово-знакову і комунікативну репрезентацію. Становлення лінгвістики тексту відбувалося в переломний у парадигмальному плані період, коли намітився та очікувався перехід від дескриптивного та статичного структурного аналізу тексту до вивчення тексту як «мови в дії», зокрема тексту в комунікативних процесах. Саме розгляд структури тексту як засобу комунікації й став одним із визначальних напрямів лінгвістики тексту, тому на передній план у лінгвістиці тексту виходять не проблеми семантичної або формальної близькості послідовно

розташованих висловлень, а проблеми комунікативної організації тексту і текстової діяльності. У цьому разі текст розглядається як засіб мовної комунікації, що вимагає від мовця під час розгортання текстового змісту дотримуватися певних прагматичних правил, які мають забезпечувати спільний для комунікантів фонд знань – картину світу, пресупозицію тощо. Орієнтуючись на вивчення комунікативно-прагматичних аспектів побудови та функціонування текстів, лінгвістика тексту наближується до таких дисциплін, як логічний аналіз мови, лінгвістична прагматика, теорія мовної комунікації, психолінгвістика тощо. Проте не менш важливою прагматичною частиною тексту постає і його глобальна когерентність, або глобальна структура. Глобальні структури містять семантичні макроструктури – топіки і теми, а також формальні суперструктури – схеми взаємодії текстів у дискурсі. Ці категорії об'єднують поняття «текст» і «дискурс», і саме на цьому ототожненні в 1970-х роках створюється новий напрям лінгвістики тексту – аналіз дискурсу. До основних напрямів лінгвістики тексту належать: «герменевтичний», що виявляє і тлумачить глибинні, неявні сутності (сенси), закладені у текст, а також «нарративний», де аналізується нарративна структура тексту, тобто розповідь про послідовність подій тощо. Погляд на текст як засіб комунікації актуалізує низку нових комунікативно-прагматичних категорій, таких як намір адресата й інтенція тексту, генеративні типи текстів, тип комунікативного процесу, до якого належить текст (наукове, побутове мовлення), категорія контактності, комунікативні стратегії автора, комунікативна ефективність, комунікативно-функційна типологія текстів (наукові, публіцистичні, ділові, рекламні, тексти інструкцій та оголошень, астрологічні прогнози, анекдоти, листи тощо). Таку систематизацію запропонувала Тетяна Радзівська, яка на матеріалі різних класів текстів розглянула процес текстотворення. Вивчення тексту як засобу комунікації має ще один важливий аспект, а саме: визначення типів спілкування, на які орієнтовані певні типи текстів. З цього погляду розрізняють два типи спілкування – «спрямоване на процес» і «на результат». Спілкування, спрямоване на процес, не призводить до зміни взаємин між комунікантами та зміни внутрішнього стану адресата (його знань, емоційного стану тощо). Воно пов'язане з емоційними потребами комунікантів і реалізується як певний вид проведення часу. До «процесних» текстів належать тексти-розповіді, традиційні мемуари, науково-популярні тексти, більшість художніх творів тощо. Спілкування, спрямоване на результат, характерне для текстових жанрів, що впливають на адресата. Такими вважають ділові листи, наукові тексти тощо.

Лінгві́стика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **трансляційна** (прикм. від ім. *трансляція*) – див.: **Теорія перекладу**.

Лінгві́стика (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) **функційна** (прикм. від ім. *функція*) – сукупність шкіл і напрямів, що характеризуються

переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: **функціоналізм**.

Див.: **Функціоналізм**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **генологія** (лат. *genos* – рід, походження і *logos* – слово, вчення) – див.: **Генологія лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **географія** (грецьк. *geōgraphia*) – див.: **Географія лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **картотека** – див.: **Картотека лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **компетенція** (лат. *competentia* – належність за правом) – див.: **Компетенція лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **методологія** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-логія*) – див.: **Методологія лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **прагматика** (грецьк. *prágra, prágratos* – діло, справа, дія) – див.: **Прагматика лінгвістична**.

Лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **статистика** (лат. *status* – стан) – те саме, що **квантитативна лінгвістика**.

Див.: **Лінгвістика квантитативна**.

Лінгвістичне (прикм. від ім. *лінгвістика*) **моделювання** (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: **Моделювання лінгвістичне**.

Лінгвістичне (прикм. від ім. *лінгвістика*) **спостереження** – див.: **Спостереження лінгвістичне**.

Лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) **закон** – див.: **Закон лінгвістичний**.

Лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) **метод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: **Метод лінгвістичний**.

Лінгвістичний (прикм. від ім. *лінгвістика*) **словник** / **Лінгвістичні словники** – див.: **Словник лінгвістичний** / **Словники лінгвістичні**.

Лінгвогеографія (лат. *lingua* – мова + *географія*) (лінгвістична (прикм. від ім. *лінгвістика*) **географія**) – див.: **Лінгвістика ареальна**.

Лінгводидактика (лат. *lingua* – мова і грецьк. *didaktikos* – повчальний) – методична дисципліна, метою якої постає опис мови як навчальної дисципліни та лінгвопедагогічне та лінгвотехнологічне конструювання навчально-теоретичного і навчально-практичного матеріалу; теорія освіти, що обґрунтовує і розкриває зміст, методи і форми навчання мови.

Лінгводидактична (лат. *lingua* – мова і грецьк. *didaktikos* – повчальний; прикм. від ім. *лінгводидактика*) **модель** (франц. *modèle* від італ. *modello* від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості** – див.: **Модель мовної особистості лінгводидактична**.

Лінгвоеколо́гія (лат. *lingua* – мова і грецьк. *oikos* – дім, родина + *-логія*) – лінгвістична дисципліна, що досліджує проблематику мовного середовища в динаміці, передусім проблематику мовної та мовленнєвої деградації (чинники, що негативно впливають на розвиток мови та її мовленнєву реалізацію) і проблематику мовної й мовленнєвої реабілітації (чинники, шляхи та способи збагачення мови й удосконалення суспільно-мовленнєвої практики). Предметом дослідження лінгвоекології є взаємодія (у широкому значенні) суспільства і мови, а завданням – досягнення гармонії в цій взаємодії.

Лінгвокогні́тивний (лат. *lingua* – мова і франц. *cognitif* від лат. *cognitus* – знання, пізнання) **рівень мовної особистості** – див.: *Рівень мовної особистості лінгво-когнітивний*.

Лінгвоконцептоло́гія (лат. *lingua* – мова і лат. *conceptus* – думка, уява + *-логія*) – наука про концепти. Лінгвоконцептологія виокремилася з когнітивної лінгвістики наприкінці 90-х р. ХХ ст. Її метою є розгляд закономірностей концептуалізації, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти за поняттєвою класифікацією. Складником концептуалізації є **концепти** – інформаційні структури свідомості. Дискусійними питаннями проблеми концептуалізації є первинність чи вторинність цього процесу щодо засвоєння мови у філогенезі й онтогенезі. У цьому розрізі надзвичайно актуальним постає встановлення диференційних ознак когнітивно-національного простору, когнітивно-корпоративної / когнітивно-соціальної бази та когнітивно-індивідуального виміру. У межах концептуальної системи наявні концептуальні сфери, або домени, де фрагментом концептосистеми є **концептуальна картина світу**, в розрізі якої надзвичайно суттєвим постає простеження глобалізаційних тенденцій у національно-концептуальних картинах світу, з одного боку, і з'ясування тих змін, що відбуваються в національно-когнітивних картинах світу внаслідок зміни кліматичних умов (пор. появу таких реалій, яких ніколи не було, у народів Крайньої Півночі), з іншого, для розкриття природи концепту суттєвим постає вирішення питань: 1) співвідношення концепту, поняття і значення; 2) рівень і ступінь залежності концепту від мовної вербалізації; 3) кваліфікація концепту за його належністю певному суб'єктові концептуалізації індивіду, групі, етносу, людству; 4) структура концепту; 5) типологія концептів (див. огляд літератури з проблем концептології [Щербін В. Українська концептологія і концептографія : погляд із Білорусі // Українська мова. – 2008. – Ч. 3. – С. 26 – 40]).

Лінгвокраїнозна́вство (лат. *lingua* – мова + *...країнознавство*) – сфера теорії і практики навчання мови як іноземної (українська як іноземна), основною метою і завданнями якої постає визначення шляхів ознайомлення слухачів з культурою, географією, побутом країни, традиціями та історією народу.

Див.: *Країнознавство інтегроване*.

Лінгвокреативність (лат. *lingua* – мова + англ. *creative* – креативний від лат. *creatio* – створення) – здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від утрадиційнених схем мислення; творчі можливості (здібності), що постають у мисленні, почуттях, спілкуванні; здатність породжувати ідеї в нерегламентованих умовах комунікації, оптимально враховуючи ситуативно-мовленнєві завдання і прагматичні настанови з дотриманням максим і постулатів спілкування; рівень творчої обдарованості, нахилів і здібностей до творчості; інколи позначення екстравагантного. Рівень спроможності та здатності мовних одиниць породжувати і продукувати нові можливості інтерпретацій; здатність створювати тло для породження мовцем нових ідей завдяки відхиленням від схеми, усталеності, передбачуваних мовною системою, для витворення нових площин і ємностей мовної дійсності та вияву оригінальності сприйняття й осмислення світу людиною. Вияв Л. у мовленні інколи може сприйматися не просто як оригінальність, але навіть і як лінгвоексцентричність. З-поміж морфологічних ресурсів, що забезпечують вияв креативного потенціалу граматики в мовленні, належать: 1) потенційні граматичні форми; 2) okazіоналізми – граматичні форми й лексеми не узувального, індивідуально-авторського типу; 3) морфологічні солецизми – словоформи, вживані як такі, що не порушують норму (здебільшого в поетичному мовленні), але некоректні щодо вимог нормативного словотвору; 4) парадигматичні лакуни, зумовлені нормативними обмеженнями в кодифікованих системах словозміни; 5) мовленнєві імітації граматичних аномалій як засіб експресії; 6) граматичні контрасти – суміщення у висловленні граматичних одиниць, яким властиві диференціювальні інтенції; 7) граматичні ряди – «накопичення» у висловленні однорідних (стандартних і нестандартних) граматичних компонентів як засіб створення експресії та гіперекспресії; 8) граматична варіативність – граматичні форми з допуском власного варіювання; 9) контекстуально зумовлені семантичні зрушення – результат експресивно або прагматично актуалізованої словоформи; 10) омоніми, що постають основою каламбура; 11) граматичні рефлексиви – висловлення, у яких мовець, мотивуючи свій вибір, інтерпретує, кваліфікує, оцінює граматичні елементи мови; 12) граматична метафора – елементи морфологічної системи, нормативні / ненормативні, актуалізація яких зумовлює образність усього висловлення; 13) граматична прагматика – актуалізація граматичного або лексико-граматичного значення, що виражає позицію мовця щодо дійсності, співрозмовника чи повідомлюваного; 14) слова-гібриди, побудовані за семантично спустошеною, але граматично довершеною формою (пор. слова, що використовуються в нонсенсових творах (лімерики Луїса Керола; дитяче мовлення) та ін. Л. притаманна також креолізованим текстам, текстам, що містять піктограми-емотикони; лексемам, що утворилися внаслідок новітніх словотворчих процесів,

послідовно виявлюваних в Інтернеті – до них слід зарахувати так звані «імхо-акроніми», тобто акроніми, утворювані з англійських розмовних формул, що вживаються в українському інтернет-дискурсі.

Див.: *Постулати спілкування; Креативність; Максимуми спілкування.*

Лінгвокультура (лат. *lingua* – мова і *cultura* – освіта, розвиток) – вияв, відбиття і фіксація культури в мові й дискурсі.

Лінгвокультурема (лат. *lingua* – мова + ...*культурема*) – одиниця аналізу спілкування, комплексне міжрівневе поняття, єдність лінгвального та екстралінгвального культурного змісту; поєднує власне-мовні уявлення і відповідні для них позамовні культурні чинники. Засобом вираження є слово, словосполучення, текст. Для Л. характерним є маркування конотативним смислом, який доступний тільки в разі вільного володіння мовою та розумінням культури народу.

Див.: *Лінгвокультурологія; Лінгвокраїнознавство.*

Лінгвокультурна (лат. *lingua* – мова і *cultura* – освіта, розвиток; прикм. від ім. *лінгвокультура*) **спільнота** – див.: *Спільнота лінгвокультурна.*

Лінгвокультурознавство (лат. *lingua* – мова + ...*культурознавство*) – методична дисципліна, метою та завданням якої є відбір і реалізація в навчальному процесі особливостей національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування мовної особистості й національної лінгвокультури для напрацювання відповідних умінь і навичок тими, хто вивчає іноземну мову. Л. охоплює два аспекти: 1) лінгвістичний (розгляд мови для вияву національно-культурної семантики); 2) методичний (методи вивчення мови, закріплення й активізації мовних одиниць мови, робота з текстами і под.). Об'єкти Л.: безеквівалентна / міжмовна лексика, невербальні засоби спілкування, фразеологія (у широкому тлумаченні), що вивчаються з погляду вияву в національно-ідентифікаційних особливостей певного народу, мова якого вивчається.

Див.: *Мова; Мова іноземна.*

Пор.: *Лінгвокультурологія.*

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова + ...*культурологія*) – розділ мовознавства, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в їхньому функціонуванні; узагальнює цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їхнього мовного й культурного змісту за допомогою відповідних методів з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настави (систему норм і суспільних цінностей).

Див.: *Мова; Культура; Лінгвокраїнознавство.*

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова + ...*культурологія*) **зіставна** – розділ лінгвокультурології, що досліджує особливості ментальності того чи того народу (національної лінгвокультури) з позицій носіїв його мови і культури в зіставленні з носіями інших мов і культур.

Див.: *Лінгвокультурологія; Лінгвокраїнознавство.*

Лінгвокультурологія (лат. *lingua* – мова + ...*культурологія*) **порівняльна** – розділ лінгвокультурології, основною метою і завданнями якого є розгляд лінгвокультурних значущостей і виявів різних народів (національних лінгвокультур) для встановлення певних еволюційних етапів, наявних спільностей та відмінностей.

Див.: *Лінгвокраїнознавство; Країнознавство інтегроване.*

Пор.: *Лінгвокультурологія зіставна; Лінгвокультурологія діяхронна.*

Лінгвоментальність (лат. *lingua* – мова і *ментальність* (лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю)) – 1) вияв у категоріях етнічної (національної) мови особливостей і закономірностей національної ментальності; 2) сприйняття певним народом, його лінгвокультурою навколишнього світу через категорії рідної мови та наповнення форм і значень останньої відповідним змістом.

Див.: *Лінгвокраїнознавство; Мова рідна.*

Пор.: *Картина світу мовна; Картина світу концептуальна.*

Лінгвопрагматика (лат. *lingua* – мова і *прагматика* (грецьк. *pragma* – справа, дія)) – мовознавча дисципліна, що вивчає міжособистісні відносини й мовні засоби їхньої фіксації у закономірностях вербальної комунікації, закономірності та умови успішної та належної її реалізації.

Лінгвосеміотика (лат. *lingua* – мова і *семіотика* (грецьк. *semeion* – знак)) – мовознавча дисципліна, що розглядає мову як знакову систему.

Лінгвостатистика (лат. *lingua* – мова і *статистика* (лат. *status* – стан)) – 1) розділ математичної лінгвістики, що вивчає статистичні закономірності в мові; 2) застосування статичних прийомів для вивчення кількісних характеристик і розподілу мовних явищ у текстах і мовленні. Розвиток і функціонування мови, її одиниць пов'язані з дією значної кількості різних причин, що взаємодіють одна з одною і не дають однозначного результату. Мовні закони і тенденції досить часто постають статистичними. Статистика вивчає сукупність подій, і на ґрунті вивчення частини подій робиться висновок загалом. У процесі статистичного спостереження використовуються такі правила: 1) вибірка матеріалу; 2) його розподіл; 3) подання матеріалу у формі таблиць, графіків (полігон, гістограм і кривих). Внаслідок цього передбачається: 1) обрахування похибок; 2) оцінка достатності вибірки; 3) ймовірно-статистична інтерпретація отриманих результатів. Лінгвістика використовує різні прийоми вивчення лінгвістичних подій: 1) прийоми лексикографічної статистики; 2) прийоми стилостатистики; 3) прийоми виміру тексту.

Див.: *Лінгвістика квантитативна.*

Лінгвоцентризм (лат. *lingua* – мова + ...*центризм*) – абсолютизування носіями певної національної лінгвокультури спільноти і / або лінгвістами тих чи тих національно-ментальних особливостей мови, зокрема її діалектної

специфіки. Л. – завжди вияв і певної соціальної диференціації й етнічного розмежування всередині певної національної лінгвокультури.

Див.: *Мова; Картину світу концептуальна.*

Лінгвоцід (лат. *lingua* – мова + ...цид) – планомірне створення адміністративно-правовими структурами в соціумі таких умов, за яких функції мови звужуються, а сфери вживання мови реально обмежуються.

Лінійна модель (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: *Модель лінійна.*

Лінійні одиниці мовлення – див.: *Одиниці мовлення лінійні.*

Лінійність морфэми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – властивість морфэми виступати за певних умов лінійною (синтагматичною) одиницею – у вигляді морфа.

Лінійність слéва – властивість слова виступати за певних умов лінійною (синтагматичною) одиницею – у вигляді словоформи.

Літера (лат. *litera* – літера) **велі́ка** – літера, що відрізняється від маленької висотою (інколи і написанням), вживана відповідно до правил орфографії і пунктуації певної мови.

Пор.: *Літера мала.*

Літера (лат. *litera* – літера) **заго́лівна** – те саме, що **літера велі́ка**.

Див.: *Літера велика.*

Літера (лат. *litera* – літера) **малá** – літера звичайногорозміру, вживана в усіх випадках, крім тих, коли за правилами орфографії і пунктуації певної мови мотивоване використання великої літери.

Пор.: *Літера велика.*

Літералі́зм (лат. *litera* – літера) – буквальність як принцип перекладу.

Див.: *Переклад.*

Літературна вимóва – див.: *Вимова літературна.*

Літературна мóва – див.: *Мова літературна.*

Літо́та (літо́тес) (грецьк. *litotēs* – скромність, простота) – троп, різновид метонімії (протилежний за значенням гіперболі), у якому наявне художнє применшення розміру, сили, значення зображуваного предмета чи явища. Приклад літоти з вірша Миколи Вінграновського «Поїхали у Сквиру, на гриби...», що містить у другій половину трагічне завбачення: *Ми карасів наловили до обіду / І серцем захмелієм як на те, / І так поїдемо, і зникнемо без сліду, що й коров'як на нас не зацвіте*, пор. також у Марка Вовчка: *Бабуся малесенька, ледве од землі видно* («Сестра»). Літота поширена у фольклорі (казки «Котигорошко», «Яйце-райце»); образне применшення; пом'якшення категоричної оцінки, послаблення певного твердження шляхом використання не прямого позначення певного поняття, а заперечення того поняття, що є протилежним даному. Це також заміна будь-якого вислову іншим, рівнозначним, але у формі заперечення: *з участю – не без участі, згоден – не заперечую*.

Ліцензія (лат. *licentia* – право, дозвіл) / **Парезія** (грецьк. *pareziya*) – неприйняті вільні вислови щодо високих осіб, пор. дядя Джо (щодо Йосипа Сталіна).

Логіка (грецьк. *logikē*) **жіноча** – мовленнєва манера, якій притаманна непослідовність і розкиданість думки, унаслідок висловлення постає недостатньо логічною (більше притаманна жінкам): *По-перше, я в тебе глечик не брала, по-друге, цей глечик не твій, а по-третє, я його розбила.*

Логіка (грецьк. *logikē*) **математична** (прикм. від ім. *математика*) – формальна логіка, що застосовує математичні методи й спеціальний апарат символів і досліджує мислення за допомогою обчислень (формалізованих мов).

Логіко-граматичні (Логіко-синтаксичні) типи (франц. *type* від грецьк. *tipos* – відбиток, зразок, форма) **семантики** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **простого речення** – див.: *Типи семантики простого речення логіко-граматичні.*

Логіко-математичне (грецьк. *logikē*; прикм. від ім. *математика*) **обчислення і моделювання** (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: *Обчислення логіко-математичне і моделювання.*

Логічний (прикм. від ім. *логіка*) **аспект** (лат. *aspectus* – погляд, вид) **вивчення речення** – див.: *Аспект вивчення речення логічний.*

Логічні (прикм. від ім. *логіка*) **прийоми** – див.: *Прийоми логічні.*

Логічність (ім. від прикм. *логічний*) і **послідовність мовлення** – когнітивно-риторичний складник спілкування, пов'язаний з виформуванням мікро- та макротем дискурсу, зв'язків між мовленнєвими жанрами для реалізації стратегії впливу на адресата.

Пор.: *Логічність мови.*

Логічність (ім. від прикм. *логічний*) **мови** – комунікативна якість мови, характеристика організації текстових величин у взаємодії «трьох логік»: логіки дійсності, логіки думки і логіки мовного вираження. Існують **логічність предметна** і **логічність поняттєва**.

Пор.: *Логічність і послідовність мовлення.*

Логіцизм (грецьк. *logikē* + *-изм*) – див.: *Напрямок у мовознавстві логічний.*

Логоген (грецьк. *logos* – слово, поняття, вислів + *ген*) – підсумковий пристрій людської пам'яті, що акумулює при сприйнятті інформацію, яка поступає від мовленнєвих сигналів і міститься в контексті, й образ слова, який зберігається у тривалій пам'яті.

Логоделалія (грецьк. *logos* – слово, вислів і *delaliya* – хитрість) – словесна хитроумність, хитросплетіння, словесна спритність, мистецтво прикрас мовлення: *Ні, ви спробуйте, як після всього цього ви можете*

дивитися на мене? Я перепрошую, але поясніть, якщо зможете, як можна було це допустити? (Юрій Винничук).

Пор.: **Бомбаст**.

Логодіарія (грецьк. *logos* – слово, вислів і *diarrheō* – спливаю) – невинна говірливість, швидка і надтривала промова кого-небудь, пустослів'я.

Логоепістема (грецьк. *logos* – слово, вислів + *epistemōs* – пізнання) – знання, що презентує в собі слово своєю внутрішньою формою, індивідуальною історією, зв'язками з культурою (за Євгеном М. Верещагіним і Віталієм Г. Костомаровим).

Див.: **Мова; Код мови; Слово**.

Логотони (грецьк. *logos* – слово, вислів + *тони*) – у психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці – штучні слова в експериментах зі сприйняття звуків, що не мають значення в певній мові, або слова, невідомі для учасників експерименту.

Логофоричні (прикм. від ім. *логофор*) **займєнники** – див.: **Займенники логофоричні**.

Локальний (лат. (*casus*) *locativus* – місцевий) – те саме, що місцевий. **Відношення локальні**.

Див.: **Відношення**.

Локатів (лат. (*casus*) *locativus* – місцевий) – компонент у семантико-синтаксичній структурі речення зі значенням місцезнаходження; назва відмінка місцезнаходження: *Хлопчик поклав книжку на стіл (до шафи)*; денотативна роль сирконстантного типу: *Біля річки віяло прохолодою*; або актантного типу за умови валентної зумовленості: *Діти розташувалися в лісі*.

Локативний (лат. (*casus*) *locativus* – місцевий; прикм. від ім. *локатив*) **суб'єкт** (лат. *subjectum* – підкладене) – див.: **Суб'єкт локативний**.

Локація (лат. *locatio* – розміщення) – відношення навколо творця «я» як центра дискурсу.

Див.: **Дискурс**.

Локум (лат. *locus* – місце) / **Орієнтир** – простір або предмет, щодо яких визначається місцезнаходження об'єкта (предмета, дії, ознаки) і характер їхніх взаємовідношень: *Уздовж алеї горіли ліхтарі* (Анатолій Яна).

Див.: **Локатив**.

Локус (лат. *locus* – місце) **лінгвокультурний** (лат. *lingua* – мова + *культурний*) – простір, територія, місце розповсюдження конкретної мови і культури, яка пов'язана з цією мовою.

Див.: **Мова; Культура**.

Локутор (лат. *locus* – місце + *-тор*) – особа, учасник мовленнєвого акту. *Перша особа* (мовець / адресант), *друга особа* (адресат) – локутори, учасники мовленнєвого акту. *Третя особа* не виступає учасником. За термінологією Емілія Бенвеніста, *третя особа* – це *не-особа*.

Локу́ція (англ. *locution* – мовний зворот, вислів) / **Локути́вний акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – використання мовних засобів для досягнення мети; (**локути́вний акт**) – побудова фонетично і граматично правильного висловлення певної мови з певним смислом і референцією, компонент мовного акту, що зіставляє певне висловлення з дійсністю; складник мовленнєвого акту, репрезентований поєднанням вимови, говоріння як сукупність фонетичного (вимовляння слів), фактичного (лексикалізації та граматизації висловлення) і ретичного (смыслопородження та референтного співвіднесення) компонентів.

Див.: *Акт локутивний.*

Пор.: *Ілокуція; Перлокуція.*

Лунá – повтор у кінці мовленнєвого відрізка, віршового рядка його кінцевих складів (або одного складу) у риму з останнім словом.

Людéма (лат. *ludus* – гра) – має два тлумачення – вузьке і широке. У вузькому розумінні Л. – одиниця мовної гри в інтернеті, що виступає номінантом ігрового характеру, результатом хакерського або програмістського бравування. У широкому тлумаченні Л. – одиниця етичного (варіантного) порядку, що об'єктивує в дискурсі через конкретний ігровий прийом лінгвокреативні настанови віртуальної мовної особистості на її тезауровому рівні і яка потенційно реалізує в релевантних прагматичних ситуаціях хоча б одну з відповідних функцій: комунікативну, метакомунікативну, номінативну, фактичну, емоційно-експресивну, імпресивну, маніпулятивну, естетичну, поетичну, мовнотворчу, магічну і / або діакритичну. Основними Л. виступають Л., у яких активно використовується графічна оболонка слова. До них зараховують: 1) ініціальні графічні скорочення: Дд (*Доброго дня!*); фран. *Vjr (Bonjour), Vsr (Bonsoir)*; 2) консонантне письмо: *тт (тобто), б. л. (будь ласка)*; фран. *ALP (Á laprochaine), NSP (Nesaispas)*; 3) усічення складів: *комп (комп'ютер)*; фран. *biz (bisous)*; 4) руйнація графічних меж слова: фран. *parske (Parceque), tataKS (Tasttacasse?)*; 5) графічна реалізація зв'язування: фран. *vazi (Vas – y)*; 6) використання алфавітних найменувань літер і найменувань цифр за фіксації слів в їхній розмовно-фонетичній формі: фран. *A+, @+ (Ciné), a2ml, @2ml (Á demain)* та ін.

Людíна (лінгво-) мультикульту́рна (лат. *multum* – багато + *культурна*) – мовна особистість, яка достатньою мірою оволоділа кількома мовами і культурами й легко пристосувалась до різних полі(лінгво)культурних ситуацій.

Див.: *Особистість мовна; Ситуація полі(лінгво)культурна.*

Пор.: *Особистість маргінальна.*

Людíчна (лат. *ludus* – гра; прикм. від ім. *людема*) **мовленнєва стратегія** (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: *Стратегія мовленнєва людична.*

Ляпсус (лат. *lapsus* – падіння, помилка) – прикра помилка, недоречність або недогляд в усному або писемному мовленні через неуважність, поспіх, забудькуватість.

М

Ма́гія (лат. *magia* від грецьк. *mageia* – чари) **верба́льна** (лат. *verbalis* – вербальний (словесний)) – асоціативне сприйняття тих чи тих звуків, психологічна кореляція між звучанням і значенням слова. Сучасні звукосемантисти говорять про асоціативне сприйняття тих чи тих звуків і виявляють психологічні кореляції між звучанням і значенням слова. Науково досліджувати зміст не за словом, а за звуком розпочали в руслі фоносемантики на початку 70-х років ХХ ст. (Олександра П. Журавльова). Спеціальні формули дали змогу на підставі оцінок усіх звуків російської мови (наприклад, *добрий – поганий, голосний – тихий, світлий – темний* тощо) визначити емоційне враження від звучання тих чи тих слів і цілих текстів. Це враження не завжди усвідомлюють люди. Однак експерименти виявили, що вплив на підсвідомість є, і цей вплив доволі значний. Тому, крім поверхневого рівня, на якому свідомо сприймається й аналізується суть повідомлення, існує й глибинний рівень, на якому інформація сприймається несвідомо (друге дно повідомлення). Крім фоносемантичного, до компонентів глибинного, «магічного» рівня можна віднести синтаксичний. Реципієнт несвідомо сприймає довжину речень, кількість простих речень у складному, але те, якими сполучниками вони з'єднані (*і, або, але, не тільки, але й* і т. д.), впливає на відповідні висновки. Вплив усіх глибинних рівнів (і фоносемантичного, і синтаксичного, і лексичного) доцільно оцінювати в комплексі. Пропонують класифікувати тексти за їхньою емоційно-змістовою домінантою, поділяючи тексти на «світлі», «темні», «активні», «сумні» та ін. (Валерій П. Белянін). Наприклад, молитва є типово світлим текстом.

Майбу́тній живо́писний – різновид транспозиції, за якого форма майбутнього часу дієслова використовується замість форми минулого: *А після перемоги у битві з Річчю Посполитої буде ще угода з російським царем, будуть кілька походів на кримського хана, будуть переживання і тривоги Богдана за долю рідної землі* (Семен Скляренко).

Майбу́тній пе́рший – див.: *Час майбутній*.

Майбу́тній у значенні імператі́ва (лат. *imperativus* – наказовий) – форма майбутнього часу із відтінком категоричності: *До вечора ви надрукуєте для мене цей текст*.

Майбу́тній у значенні тепе́рішнього – різновид транспозиції, коли особова форма, здебільшого першої особи однини доконаного виду позначає дію, що відбувається під час мовлення: *Щось я вас не зрозумію; Не розберу, що тут написано*. Надає відтінок розмовності.

Майбу́тній час – див.: *Час майбутній*.

Макароні́зм / Макароні́зми (франц. *macaronisme*, італ. *maccheroni* – макарони) – 1) іншомовне слово або вислів, механічно, у незміненому вигляді привнесене в мовлення. **Макароні́чне мовлення. Макароні́чний стиль**; 2) слово, жартівливо перекручене на лад іншої мови для надання мовленню гротескного характеру. Використовуються з гумористичною чи сатиричною метою, пор. в «Енеїді» Івана Котляревського слова типу *Енеус, панус* тощо: *Енеус ностер магнус панус / І славний Троянорум князь / Шмагляв по морю, як цигану, Ад те, о рекс! Прислав нунк нас...* (Іван Котляревський).

Макрозна́к (грецьк. *macros* – довгий, великий + *знак*) **т́ексту** (лат. *textum* – зв'язок, поєднання) – текст як цілісний нерозчленований суперзнак, який має зміст і форму, мобільний у діалогійних відношеннях із семіосферою.

Макроконт́екст (грецьк. *macros* – довгий, великий і лат. *contextus* – тісний зв'язок, поєднання) – ситуація, що супроводжує висловлювання, включаючи одночасно знання предмета мовлення як адресантом, так і адресатом, у загальному фізичні обставини, якими є час, місце мовленнєвого акту, психологічний чинник, атмосфера, в якій здійснюється мовленнєвий акт.

Макроло́гія (грецьк. *macros* – довгий, великий + *-логія*) – див.: **Верісологія**.

Макропресупозі́ція (грецьк. *macros* – довгий, великий + лат. *prae* – попереду + лат. *suppositio* – підстава) / **Ба́за когні́тивна** (прикм. від ім. *когні́ція*) – фрагмент спільної когнітивної бази комунікантів, релевантний і актуальний для здійснення акту спілкування; сукупність знань, уявлень, досвіду, який властивий мовцям як членам національної лінгвокультурної спільноти; у **міжкультурній комунікації** – ґрунтовне ознайомлення комуніканта-іноземця з когнітивною базою тієї національної лінгвокультурної спільноти, мовою якої здійснюється спілкування.

Див.: **Пресупози́ція**.

Пор.: **Мікропресупози́ція; Соціумна пресупози́ція**.

Макросоціа́льне (грецьк. *macros* – довгий, великий + *соціа́льне*) – великі суспільні інституції, структури, системи, контексти, форми діяльності та культурні тенденції.

Макросоціолінгві́стика (грецьк. *macros* – довгий, великий + *соціолінгві́стика*) – розділ лінгвістики, що вивчає мовні ситуації, мовну політику, встановлює закономірності вияву національно-мовної політики в умовах дво- і багатомовності, досліджує мовні конфлікти, мовні особливості національно-визвольних рухів, національних відроджень тощо, у всезагальному, загальноцивілізаційному, континентальному і державному аспектах у синхронії та діахронії.

Макрострукту́ра (грецьк. *macros* – довгий, великий + *структура*) – когнітивна структура загальної теми в дискурсі (за Тьоном ван Дейком).

Макрофункція (грецьк. *macros* – довгий, великий + *функція*, англ. *macrofunction*) – функція, що об'єднує в собі низку функцій; доросла людина, на відміну від дитини, переважно використовує мову одночасно в кількох різних напрямках і з різною метою. Описати всі такі «складні функції» немає можливості: простіше говорити про комплекс функцій, що розкладаються на елементарні як їхні складники, і виділити порівняно невелику кількість найзвичайніших «макрофункцій», пов'язавши їх з потенціалом значення в реальних мовних структурах.

Пор.: **Суперфункція**.

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)* – основне правило, принцип) – різновид афоризму, моралістична за змістом сентенція. М. виражається у вигляді констатування факту або в повчальній формі; значного розвитку і розквіту досягла у французькій літературі XVIII ст. (Бльоз Паскаль: «Перемагай зло добром»). У прагматичній лінгвістиці постає одним із засадничих начал спілкування, основних законів мовного кооперування.

Див.: **Максима великодушності; Максима схвалення; Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат кількості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат способу; Максима симпатії; Максима схвалення; Максима скромності; Максима такту; Максими етикетні**.

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)* – основне правило, принцип) **великодушності** – максима Принципу Ввічливості (Джон К. Ліч). Вона формулюється як парний припис – щодо самого себе і щодо іншого. Значення градуйовані: а) мінімізуй користь для себе; б) максимально збільшуй втрати для самого себе.

Пор.: **Максима схвалення**.

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)* – основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* – те, що вимагається) **відношення** – третій постулат грайсівського Принципу Кооперації (див.: **Принцип Кооперації**); постулат релевантності. Він приписує: не відступай від теми.

Пор.: **Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат кількості**.

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)* – основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* – те, що вимагається) **кількості** – перший постулат грайсівського Принципу Кооперації (див.: **Принцип Кооперації**): 1) твоє висловлення повинно містити не менше інформації, ніж необхідно (для реалізації плінних завдань діалогу); 2) твоє висловлення не повинно містити більше інформації, ніж вимагається.

Пор.: **Максима / постулат якості / правдивості**.

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)* – основне правило, принцип) / **постулат** (лат. *postulatum* – те, що вимагається) **способу** – четвертий постулат грайсівського Принципу Кооперації (див.: **Принцип Кооперації**). Він містить чотири субмаксими: 1) уникай незрозумілих висловів; 2) уникай

неоднозначності; 3) уникай непотрібного багатослів'я (будь лаконічним); 4) будь організованим.

Пор.: *Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості.*

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип) / **постула́т** (лат. *postulatum* – те, що вимагається) **якості / правді́вості** – другий постулат грайсівського Принципу Кооперації (див.: *Принцип Кооперації*). Він формулюється як вияв двох часткових постулатів, що рекомендують будувати правдиві висловлення: 1) не говори того, що ти вважаєш неправдивим; 2) не говори того, для чого в тебе відсутня аргументована основа.

Пор.: *Максима / постулат кількості.*

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)*) **симпа́тії** – максима Принципу Ввічливості (Джон К. Ліч). Вона формулюється як припис щодо взаємної симпатії й антипатії. Значення градууюються: 1) мінімізуй антипатію між собою та іншими; 2) досягни максимальної симпатії між собою й іншими.

Див.: *Максима великодушності.*

Пор.: *Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип) **скро́мності** – максима Принципу Ввічливості (Джон К. Ліч). Вона постає як парність висловлень – щодо самого себе і щодо іншого. Значення градуйовані: а) мінімізуй самовихваляння; б) максималізуй осуд на адресу самого себе.

Див.: *Максима великодушності; Максима симпатії.*

Пор.: *Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип) **схва́лення** – максима Принципу Ввічливості (Джон К. Ліч). Вона формулюється як парний припис – щодо самого себе і щодо іншого. Значення градуйовані: а) мінімізуй осуд іншого; б) зроби максимальною похвалу іншого.

Пор.: *Максима великодушності.*

Мáксима (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип) **та́кту** (франц. *tact* від лат. *tactus* – відчуття, дотик) – максима Принципу Ввічливості (Джон К. Ліч). Вона постає як парність висловлень, що є ієрархічно вершинною в Джона К. Ліча. Вона містить два приписи – щодо інших і щодо самого себе: а) мінімізуй втрати для іншого; б) максималізуй вигоду (користь) для іншого.

Див.: *Максима великодушності; Максима симпатії; Максима скромності.*

Пор.: *Максима / постулат якості / правдивості; Максима / постулат відношення; Максима / постулат кількості; Максима / постулат способу.*

Ма́ксими (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип **етикéтні** (прикм. від ім. *етикет*) – правила ввічливого спілкування з метою створення доброзичливої атмосфери, нормального тла для реалізації комунікативних стратегій, які виділяються в межах Принципу ввічливості (етикетності) Ліча: максими такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії, співчуття.

Див.: *Максими спілкування.*

Ма́ксими (лат. *maxima (regula, sententia)*) – основне правило, принцип **спілкува́ння** – імпліцитні правила ведення кооперативного діалогу, що визначаються в межах принципів спілкування (повнота інформації, якість інформації, релевантність і спосіб подачі інформації); правила ведення кооперативного діалогу, які виділяються в межах Принципу кооперації Грайса: максима повноти інформації (кількості), максима якості інформації (істинності), максима доречності, максима манери; складники принципів спілкування; імпліцитні правила ведення кооперативного спілкування, які виділяються в межах принципів спілкування: ввічливості, великодушності, згоди, кількості, кооперації, модальності (способу вираження), релевантності, симпатії, скромності, співробітництва, схвалення, тактовності, якості.

Див.: *Максими етикетні; Принципи спілкування.*

Пор.: *Закон спілкування.*

Малапропізм (від власного імені персонажа п'єси Шерідана «Суперники», що походить від франц. *mal-à-propos* – не до речі) – неправильне вживання одного слова замість іншого, подібного зовні, як своєрідний гумористичний прийом або помилково: *Ціна квитка на літак астрологічна; Їхній відпочинок на Кіпрі закінчився летально* (про тих, які загинули в авіакатастрофі). До малапропізмів варто зарахувати й випадки типу *Ех ви, Осло!* та ін.; перекручення слів і зворотів літературної мови.

Малéнький язичóк (уву́ла) (лат. *uvula* – язичок) – див.: *Язичок маленький.*

Манéра (фран. *manière* – шлях) **вимовля́ння** – спосіб вимовляння слів, притаманний конкретній особі.

Манéра (франц. *manière* – шлях) **спілкува́ння** – див.: *Ідіостиль спілкування.*

Маніпулéма (фран. *manipuler* – здійснювати маніпуляції від фран. *manipulation* від лат. *manipulation* від *manipulus* – жменька) – одиниця реклами, якою встановлюють і параметризують вияв впливу рекламного тексту або рекламного зображення на індивідуума.

Мані́рність (франц. *manèrisme* – мані́рність) **мо́влення** – афектація, відображення в тоні мовлення, доборі слів самого настрою людини на певну мані́рність.

Маргіналізація (лат. *marginalis* – той, що перебуває на межі, на краю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* – мова + *культурна*) – процес відриву особи від рідних мови й етносу, рідної культури; розрив взаємозв'язків зі своїм народом, його традиціями, культурою, мовою тощо. Результатом цього процесу є формування маргінальної мовно-культурної особи.

Див.: **Етнос; Культура; Мова.**

Маргінальність (лат. *marginalis* – той, що перебуває на межі, на краю) **лінгвокультурна** (лат. *lingua* – мова + *культурна*) – результат процесу відриву особи від рідної мови та етносу, культури; формування маргінальної мовної особистості.

Див.: **Маргіналізація лінгвокультурна.**

Пор.: **Ідентичність особистості лінгвокультурна.**

Маргінальне (лат. *marginalis* – той, що перебуває на межі, на краю) – термін стосується особистостей, груп, цілих країн і культур, політичні, економічні та культурні можливості й вплив яких порівняно незначні.

Маркер (франц. *marqueur* від *marquer* – робити мітку) – див.: **Сема.**

Маркований (франц. *marquer* – відмічати) – вживається у вислові «стилістично маркований», тобто такий елемент, що має стилістичне значення або забарвлення; відзначений, який має мовне вираження, пов'язане зі специфічним значенням на відміну від *немаркованого*.

Маркованість (франц. *marquer* – відмічати; ім. від прикм. *маркований*) – наявність в одного з елементів протиставлення (кореляції) певної розрізняювальної ознаки, якої немає (невиражена) в іншого елемента.

Марлінізм (франц. *marlinizm*) – наголошена, підкреслена красивість, патетичність мовлення, надмірна вишуканість висловів з відтінком афектації (за ім'ям письменника Олександра О. Бестужева-Марлинського).

Марнослів'я – невміння чітко формулювати свої думки, структурувати їх логічно, без зайвих слів, непотрібних застережень та відступів від теми розмови. М. знижує інформативність, впливає на якість висловлення та знижує його дієвість.

Маскулізми (лат. *masculinus* – чоловічий) – іменники, що мають форму граматичного чоловічого роду, але позначають осіб обох статей; інколи їх кваліфікують як слова спільного роду (Микола Панов), розмежування статі не закладене у формі слова. Це назви офіційних адміністративних, посадових осіб: *президент, прем'єр-міністр, посол, дипломат*; назви наукових ступенів і звань: *кандидат* або *доктор наук, доцент, професор*; назви осіб за військовим фахом: *лейтенант, капітан, офіцер*; назви соціально-оцінних характеристик: *депутат, член уряду*.

Мас-Медіа (засоби масової інформації (комунікації)) (лат. *massa* – шматок і *mediallis* – серединний) – своєрідна система форм і комунікаційних технологій періодичного поширення масової інформації, до якої входять: періодичні друковані видання (*газети, журнали, бюлетені* тощо та *разові видання з визначеним накладом*); аудіовізуальні засоби масової інформації

(радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис та ін.); інформаційні служби (телеграфні агентства, агентства преси, рекламні бюро, прес-служби, агентства публік-релейшнз, професійні журналістські клуби та асоціації). Поняття «масовий» означає здатність засобів масової інформації доносити інформацію до численної кількості людей на великих територіальних просторах.

Масова комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація масова**.

Математична (прикм. від ім. *математика*) **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – див.: **Лінгвістика математична**.

Математичні (прикм. від ім. *математика*) **прийоми** – див.: **Прийоми математичні**.

Материнська шкóла – див.: **Школа материнська**.

Матеріал – у **дискурсолóгії** – певна субстанція або сукупність форм, що постають засобом побудови моделі.

Матеріал мóвний – усе, що говориться і що розуміється, у певних умовах певної епохи життя суспільної групи.

Матеріальні / Ідеальні одиниці мóви – див.: **Одиниці мóви матеріальні / ідеальні**.

Мáтриця (нім. *Matrize* від лат. *matrix (matricis)* – матка, джерело, початок) – 1) сукупність типових соціальних ролей (див.: **Ролі соціальні**), характерних для мовної поведінки членів певного соціуму; у **дискурсолóгії** – 2) структурна основа комплексної мовної одиниці; спосіб організації, схема побудови ідентичних за структурою одиниць; носієм матриці в системі є мовна стемма; у **фізичній системі** – 3) параметрична матриця, утворювана сполученням неоднорідних параметрів середовища.

Див.: **Метамит**.

Мáтриця (нім. *Matrize* від лат. *matrix (matricis)* – матка, джерело, початок) **контéкстна** (лат. *contextus* – міцний зв'язок, поєднання; прикм. від ім. *контекст*) – у **дискурсолóгії** – контекстний трансполятор, матричний оператор – структурне доповнення до мовної одиниці в дискурсі, що забезпечує її семантичне калібрування.

Див.: **Матриця**.

Мáтриця (нім. *Matrize* від лат. *matrix (matricis)* – матка, джерело, початок) **метроритмічна** – конструкт, що включає в себе набір текстових позицій, зрізів, позиційних інтервалів і позиційних зон.

Мáтриця (нім. *Matrize* від лат. *matrix (matricis)* – матка, джерело, початок) **спілкування** – див. **Матриця рольова**.

Мáтриця (нім. *Matrize* від лат. *matrix (matricis)* – матка, джерело, початок) **рольовá** (прикм. від ім. *контекст*) – сукупність типових соціальних ролей, характерних для мовної поведінки членів відповідного соціуму.

Див.: *Матриця*.

Матрóнім (лат. *matrona* – шанована одружена жінка, берегиня роду) – прізвище, псевдонім, прізвисько, утворені від імені матері: *Петро Марійн; Марійка Настусина* і под.

Маші́нний перéклад – те саме, що автоматизований переклад.

див.: *Переклад автоматизований*.

Медіатéкст (лат. *mediallis* – серединний + *текст*) – усний чи писемний твір масово інформаційної діяльності та масової комунікації. Суть медіа-тексту – конкретна інформація, що виражена мовленням з метою впливу на громадську думку, переконання. За медіа-текстом стоїть мовленнєва особистість журналіста, його світосприйняття, інтелектуальний рівень, когнітивна здатність. Для медіатексту, як і тексту загалом, характерні логічна закінченість висловлювань, комунікативний намір та прагматична настанова. Відображення в тексті події передбачає наявність у ньому затексту (те, що за кадром) – фрагменту описуваної в тексті події. Затекст виражений неявно. Одним із комунікативних завдань медіатексту є опис затексту так, як вважає автор. Підтекст – це прихована інформація, що впливає з тексту завдяки асоціативності його одиниць і їхньої здатності виявляти суть висловлюваних думок. Читач чи глядач може не зрозуміти підтексту, якщо він не помітить у тексті сигналів, що натякають на неявні оцінки автора. Текст як засіб комунікації вимагає від автора під час розгортання текстового змісту дотримання певних прагматичних правил, які мають забезпечувати спільний для комунікантів фонд знань – картину світу, загальну пресупозицію, тобто має бути глибинний компонент змісту висловлювання, що забезпечує істинну суть думки, щоб речення не сприймалося як семантичне аномальне або нерелевантне для певного контексту (*релевантний* – від англ. *relevant* – *доречний, істотний – здатний служити для розрізнення мовних одиниць*). Цей компонент змісту залежить не від конкретної мовної одиниці, а від семантичної системи мови загалом. Журналістські тексти передають відповідними каналами масової комунікації. Специфіка каналу визначає специфіку тексту. Різними є медіатексти і в жанровому аспекті. Характерною особливістю будь-якого медіатексту є індивідуальний авторський стиль.

Медіатів (лат. *mediatus* – той, що виступає посередником + *-ив*) – компонент у семантико-синтаксичній структурі речення зі значенням способу, засобу дії; денотативна роль інструментного типу; прилад, що об'єднує дистантно розташованих учасників ситуації і виступає або засобом зв'язку між ними, або є засобом передавання чого-небудь, або руху між учасниками ситуації: *Щеплення проти пташиного грипу почали робити за допомогою нових шприців* (Голос України. – 2007. – 11 листопада); *Микола вів козу на мотузку* (Михайло Івченко). Медіативом також є

характеризувальний сирконстант на позначення якісної характеристики дії або її результатів: *Бійці йшли впевненим кроком* (Олесь Гончар).

Медіум (лат. *medium* – середина, щось проміжне) – засіб передавання інформації; особлива конфігурація фізичних, технічних та інституційних характеристик, що становить форму певної комунікації, її особливі форми донесення.

Межа́ – місце в послідовності звуків (букв), що сигналізує про кінець відповідного елемента (складу, слова, словосполучення, речення).

Межа́ чу́тності – у **прикладній лінгвістиці** – значення частоти або гучності звукової хвилі, за якою звук перестає сприйматися людиною. За межу чутності прийнято значення гучності 0 Дб (звуковий тиск $2 \times 10^{-5} \text{ Н/м}^2$) та частоти 20 КГц.

Мезальянс (франц. *mésalliance*, букв. – непристойний союз) – 1) шлюб, нерівний з погляду соціального або майнового стану подружжя; 2) уведення в трагедію комічних або в комедію трагічних елементів. У теорії класицизму це вважалось порушенням правил стилю.

Мезозев́гма (грецьк. *mesos* – середній, проміжний + *зевгма*) – зевгма, якій притаманне розміщення спільного члена в середину всієї побудови (не в перше і не в останнє речення): *Ось так уже нині заведено: мисливцю говорять лише про полювання, гончареві кажуть про глину, ліснику про деревину, хліборобові лиш про врожай, ветеринару про корів, овець, а солдатові – тільки про війну* (Остап Вишня).

Пор.: **Зевгма (З)**.

Мезоні́ми (грецьк. *mesos* – середній, проміжний + *-оніми*) – проміжне поняття між антонімами. Напр.: *початок – середина – кінець*.

Див.: **Антоніми**.

Мейнстрі́м (англ. *mainstream* – «головне річище») – узвичаєні, панівні соціокультурні форми.

Мейбо́зис (грецьк. *meiosis* – зменшення) – вислів зі значенням навмисного применшення якоїсь оцінки, ознаки, перебігу дії, розміру чи кількості предметів, значущості чого-небудь. Напр.: *замість добре вживають так собі, може бути*. Використання демінутивних утворень не для зменшення, послаблення ефекту, а для підсилення, інтенсифікації. Напр.: *у керівника нарешті справжні зубки прорізались*; стримана оцінка, характеристика.

Меліориза́ція (лат. *melior* – кращий + *-изація*) – процес набування словом позитивного значення.

Мелоді́ка (грецьк. *melōdikós* – співучий) – звукова крива фразової інтонації; виявляється у змінах частоти основного тону за певні часові відрізки; служить засобом розрізнення й ідентифікації різних синтаксичних структур; композиційна ознака тексту.

Мелодика (грецьк. *melōdikós* – співучий) **завершеності** – певний тип оформлення, характерний для розповідного мовлення, коли закінчена думка передається зі зниженням основного тону і наприкінці стає найнижчою.

Мелодика (грецьк. *melōdikós* – співучий) **моблення** – основний елемент інтонації, виражений у послідовності змін висоти тону (голосу). Мелодика організовує фразу, поділяючи її на синтагми та ритмічні групи; розмежовує комунікативні типи висловлень (питання, спонукання, розповідь); постає одним із регулярних засобів вираження емоцій, модальних відтінків, іронії підтексту тощо.

Мелодика (грецьк. *melōdikós* – співучий) **питальна** – певний тип оформлення питальних речень, за якого основний тон різко піднімається вгору наприкінці висловлення і стає найвищим: *То справді найвищі гори в світі?*

Мелодика (грецьк. *melōdikós* – співучий) **незавершеності** – певний тип оформлення висловлення, для якого характерний тон одного рівня: (*Василь:*) *Не знаю, як вони...* (Микола Зарудний)

Меморія (лат. *memoria* – пам'ять) – етап запам'ятовування змісту промови, тренування пам'яті.

Менасів (англ. *menace* – погроза) / **Мінатів** – тип мовленнєвого акту, комунікативно-інтенційним змістом котрого є погроза. У Георгія Почепцова – речення-погроза: *Я їх живих на огні спряжу! Я їх, собак скажених, своїми руками передую!* *Я їм горло зубами перегризу!* (Степан Васильченко).

Пор.: *Асертив; Реквестив; Ін'юктив; Комісив.*

Менеджмент (англ. *management* – керування, завідування, організація) **комунікативний** (прикм. від ім. *комунікація*) – у **комунікативній лінгвістиці** – взаємини з громадськістю, реклама, внутрішні комунікаційні й інформаційні служби.

Менталізм (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення) – принцип лінгво-когнітивних досліджень, спрямований на вивчення здібності людини опрацювати, системизувати, трансформувати і перетворювати величезні масиви знань у досить обмежені часові проміжки.

Менталітет / **Ментальність** (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення) – образи думок, світосприйняття окремої людини, соціально-корпоративної групи, національної спільноти. Ментальність – це психологічна спільність представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. У перекладних, етимологічних лексиконах написано, що слова *ментальність*, *ментальний* пов'язані з латинськими *mentalis* – «розумовий», *mens, mentis*, – «розум, думка, інтелект». Філософи тлумачать поняття *ментальність* як характер думок, сукупність розумових навичок і духовних інтересів, властивих окремій людині або суспільній групі. Англійське відповідне слово означає «інтелект, розумовий розвиток, склад, напрям

розуму, спосіб мислення». Подібно до української тлумачиться і французьке слово, але додаються ще поняття «розумовий рівень», «мислення», «психологія». Переважає у відповідних перекладах поняття *розуму*, *інтелекту*, а функціонує в українському мовному обігу це слово як світосприйняття, світогляд, бачення світу, картина світу, мовна картина світу, душа, психологія, національний характер, вдача, спосіб мислення; стійка структура свідомості, спосіб мислення, що виявляється в психічних процесах і поведінці людини.

Менталітét (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) **етнічний** (прикм. від ім. *етнос*) – категорія, що виявляє внутрішню організацію і диференціацію ментальності, особливості розуму, душі, мислення; інваріант культури або групи культур, що здебільшого не усвідомлюваний у межах цієї культури. М. е. – спосіб сприйняття і осмислення дійсності, визначуваний сукупністю когнітивних стереотипів етносу. М. е. встановлює пропорційність між емоційним та раціональним рівнями свідомості, критерії опозитивності «ми» – «вони», «свої» – «чужі» тощо. М. е. виявляється найповніше в етнічній (національній) мові.

Див.: *Мова; Ментальність; Менталізм.*

Менталітét (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) **мóвний** – національно-особливий спосіб знакового подання знання про світ, системи цінностей і моделей поведінки, втіленої в семантичній системі національної мови. М. м. постає способом жити, думати і розмовляти (за Анною Вежбицькою).

Див.: *Мова; Ментальність; Менталізм.*

Менталітетознáвство (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення + *-знавство*) – розділ етнології та культурології, у межах якого вивчається специфіка національного (етнічного) менталітету.

Див.: *Етнолінгвістика; Менталітет (етнічний) національний.*

Ментáльна (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) **мóва** – див.: *Мова ментальна.*

Ментáльний (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) – такий, що належить до сфери певного способу мислення, світосприйняття.

Ментáльний (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) **лексикóн** (грецьк. *lexikon* – словник) – див.: *Лексикон ментальний.*

Ментáльні (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення) **репрезентáції** (лат. *representatio* – наочне зображення) – див.: *Репрезентації ментальні.*

Ментáльність (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)*) – розум, мислення; ім. від прикм. *ментальний*) **націо́нальна** (прикм. від ім. *нація*) – у **кому́нікативній лі́нгвістиці** – світосприйняття особи й усього етносу в категоріях рідної мови, що поєднують у собі інтелектуальні, духовні, вольові

та інші якості національного характеру в типових його виявах. Одиницею М. н. постає концепт культури.

Див.: *Менталітет національний; Концепт культури.*

Ментефакти (франц. *mentalite* від лат. *ments (mentis)* – розум, мислення+ *факти*) – у **комунікативній лінгвістиці** – елементи «змісту» свідомості учасників спілкування; знання, концепти, уявлення, що формують картину світу мовця. У міжкультурній комунікації ці елементи можуть суттєво відрізнитися або навіть не збігатися. Виділяють такі типи М.: знання, концепти і уявлення (прецедентні феномени, артефакти, «духи», стереотипи).

Див.: *Комунікація; Феномен культури прецедентний.*

Мережа мовленнєва текстова – у **дискурсології** – орієнтований граф, вершини якого зіставлені одиницям тексту, а ребра – семантичним відношенням між ними.

Мережа семантична – у **дискурсології** – орієнтований граф, у вершинах якого розташовані об'єкти (семеми), а ребра графа (зв'язки між вузлами мережі) вказують на характер відношень між об'єктами.

Меронім (партонім) – поняття, яке щодо іншого поняття виражає його складову частину, що можна передати в такому вигляді: **Y** – меронім **X**, якщо **Y** – частина **X**, пор.: мероніми поняття «дерево» – *листок, гілка, стовбур, кора, корінь*; мероніми поняття «електровоз» – *колесо, двигун, кабіна* та ін. Зворотним відношенням до мероніма є голонім. Усі співмероніми (мероніми одного поняття), пов'язані функційно і складають вихідне поняття

Див.: *Голонім.*

Мертва мова – див.: *Мова мертва.*

Мета ілокутивна (прикм. від ім. *ілокуція*) – смисл, або мета, конкретного типу ілокуції, що постає тільки в одній з частин ілокутивної сили (за Джоном Р. Сьорлем). Так, у прохань і наказів та сама ілокутивна мета, різняться вони тільки ілокутивною силою.

Див.: *Акт мовленнєвий; Максима спілкування.*

Пор.: *Мета комунікативна.*

Мета інформаційна (прикм. від ім. *інформація*) – мета комунікації, що зорієнтована на передавання, донесення певної інформації до відома адресата.

Мета комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – запланований і прогнозований адресантом стратегічний результат, на який спрямовано спілкування; глобальний перлокутивний ефект, наприклад, змусити когось щось зробити.

Див.: *Стратегія спілкування; Намір комунікативний; Іntenція комунікативна.*

Пор.: *Ефект перлокутивний.*

Мета комунікації (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) –

передбачений адресантом результат, на який спрямована комунікативна діяльність, відповідні комунікативні стратегії і комунікативні тактики.

Мета́ предметна – у комунікативній лінгвістиці – не мовленнєва мета, якої прагне досягти мовець шляхом спілкування (напр., дізнатися про щось, змінити поведінку адресата, отримати певну річ та ін.).

Метаба́за (грецьк. *meta-vásis*(*μετα-βάσις*) – перехід) – різкий перехід від однієї думки до іншої, раптовий відступ від теми; повернення до теми, від якої раптово відступили: *Що? А я знову повернуся до полювання на качку...* (Остап Вишня).

Мета́бола (грецьк. *teuabolē* – зміна) – зіставлення протилежностей у зворотному порядку: *Мені сумно ... тому, що тобі весело* (Анатолій Яна).

Пор.: **Відношення контрадикторні.**

Метаго́ге (грецьк. *metahohe*– переміщення) – приписування почуттів неістотам: *А море сміялося навздогін усіма своїми хвилями* (Анатолій Яна).

Див.: **Персоніфікація.**

Метаго́гія (грецьк. *metahohe*– переміщення) – повтор тих самих слів в ораторському мовленні: *Злиденність нашого життя на злиденну зарплату не може свідчити про злиденність нашого духу* (Володимир Яворівський).

Метагра́ма (грецьк. *meta* – після, за, через + *-грама*) – стилістичний (віршовий) прийом, що полягає в заміні початкової літери слова; зміна слова переміщенням його літер та їхньої заміни: *Пробрехався, що прокрався: люди довго пам'ятають* (Нар. тв.).

Метаім'я́ (грецьк. *meta* – після, за, через + *-ім'я*) **мовленнєвого жанру** (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) – слово (іменник або дієслово), семантика якого найповніше репрезентує природу мовленнєвого жанру. Наприклад, для мовленнєвого жанру втішання таким іменником є *утішання* (*втішання*), а дієсловом – *втішати* (*утішати*).

Метакомуніка́тив (лат. *meta* – після, через і *communico* – повідомляю) – тип мовленнєвого акту, ілокутивною метою якого постає забезпечення здійснення власне-мовленнєвих актів.

Метакомуніка́тивний (лат. *meta* – після, через і *communico* – повідомляю) **мовленнєвий акт** (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: **Метакомунікатив.**

Метаксило́гія (грецьк. *metaxy* – між, у середині і *metaxylegon* – посередині річки) – переривання мовлення внаслідок переходу до іншого предмета.

Метале́псис (грецьк. *metalepsys*) – різновид метонімії, що полягає в заміні одного слова іншим словом (або зворотом), що виражає наступний момент або, навпаки, попередній момент.

Металінгві́стика (грецьк. *meta* – після, за, через + франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – мова, яку використовують для опису самої мови (лінгвістична термінологія, використання одиниць мови. Напр.: пишу – особова форма дієслова теперішнього часу недоконаного виду).

Металогія (грецьк. *meta* – після, за, через + *-логія*) – вживання слів у переносному значенні.

Див.: *Метафора; Метонімія; Антономазія; Алегорія.*

Метамова (грецьк. *meta* – після, за, через – префікс, що означає проміжне становище, + *мова*) – мова наукового або філософського дослідження, що розглядає іншу мову; «мова» іншого порядку, особлива семіологічна система, уживана в тому разі, коли мова постає як мова-об'єкт дослідження, як об'єкт аналізу; штучна мова, що утворює іншу мову, слугує для опису мови як об'єкт дослідження.

Див. також: *Мова-еталон.*

Метаморфоза (грецьк. *metamorphōsis* – перетворення, зміна) – перетворення однієї форми образу в іншу. М. як фігура перетворення і троп у складі індивідуально-авторської картини світу виявляє спектр образів, притаманних для суб'єкта й об'єкта перетворення. Інколи розмежовують такі структурні моделі метаморфоз щодо позиції суб'єкта й об'єкта: 1) антропоморфна модель, до складу якої входять перетворення за метонімічною моделлю; М. суб'єктом чи об'єктом яких постають «сакральні соки» людини – кров, сльози, піт, слина; психологічна модель, що передбачає духовні М.; перетворення, що вказують на зміну соціального статусу людини; 2) атрибутивна модель; 3) артефактуальна; 4) зооморфна; 5) модель, суб'єктом чи об'єктом якої є першоелементи буття; 6) просторова; 7) вегетативна; 8) астральна; 9) орбітальна. Загалом М. є двобічною фігурою перетворення (суб'єкт – лівий бік перетворення; об'єкт – правий бік перетворення, на який перетворився суб'єкт М.). Так, наприклад, Світове дерево, що позначає перехід від невизначеного стану, коли нічого ще не було, до стану, коли постав власне-світ, може бути тільки суб'єктом перетворення. У поезії словообраз *дерево* може набувати реверсивних перетворень: коли існує дві дії суб'єкта перетворення і гранична ланка М. передбачає перетворення-повернення у вихідний стан. Так, українці до прийняття християнства вірили, що мертві не відходять повністю від живих, а залишаються «живими» у видозміненій формі, пор., наприклад, ботаноморфну метафору з поезії Оксани Забужко «Цей чоловік вродився з дерева, що призначалося на скрипку»: *Ще як був деревом, йому вросли у пальці голоси померлих і пальці терпи, / коли їхні імена переверталися живими...* Ця метафора актуалізує універсальний міф про вічне повернення, за яким кожна людина, що колись існувала, повторює себе в цикловому часовому русі (пор. ширший контекст: *Цей чоловік / вродився з дерева, що призначалося на скрипку, / німого дерева з печальними очима: / кора пришерхлих слів від шурхотіла хрипко – / і він явивсь в пекучій наготі відчиненій! / Я здивувався: він був лункий, як жерло / гарматне! Кожен звук / у ньому множивсь, як лавина! (Ще як був деревом, йому вросли у пальці голоси померлих і пальці терпи, / коли їхні імена переверталися живими...* (Оксана Забужко)). Ідея перетворення в цьому поетичному контексті

замкнута не тільки на М. циклу «людина – дерево – людина», але й на лексемах тематичного поля «музика»: *голоси – слова – скрипка – звук – стуготіння – струна: А він же був із дерева, що призначалося на скрипку! / О, як він стугонів на кожен грубий дотик!.. / ... Дивак: він все іще шукав свою струну, / усе іще шукав – і не знаходив...* (Оксана Забужко).

Метаплазм (грецьк. *meta* – після, за, через і *plasma* – створене) – різні види змін у межах слова, його форм. До метаплазм належать протези, епентези, метатези, стягнення тощо; у стилістиці такі процеси можуть супроводжуватися стилістичним забарвленням; перестановка слів у реченні щодо їхнього усталеного прямого порядку (див.: **Анастрофа; Антистрофа; Анаколуф**); зміна слова шляхом додавання або переміщення літер або складів: *Ми вам вуніверситетів не проходили* (Іван Багряний); неправильне утворення непрямої форми: *А до зорів ви не зверталися* (Ірена Карпа).

Метастрофа (грецьк. *metastrofa* – поворот) – відступ думки від предмета мовлення.

Метатаксис (грецьк. *metataksys*) – заміна однієї структури іншою під час перекладу з однієї мови на іншу, структурне перетворення; у цьому разі наявне конкретне втілення принципу незалежності структурного плану від семантичного, тому що основним постає відтворення семантики іншими мовними структурами.

Метатеза (грецьк. *metathesis* – переміщення, перестановка) – переставляння звуків та складів у словах (*соша* замість *шоце*, *лерігія* ← *релігія*, *талірка* ← *тарілка*, *ліворуція* ← *революція*, *пролітіат* ← *пролетаріат* тощо), часто трапляється в дитячому мовленні (*лопата* – *копата* та ін.). Метатеза зустрічається в художній літературі (ім'я *Нимидора* замість *Минодора* в повісті Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» і под.); нагадування слухачеві, співрозмовникові минулих фактів, щоб подати їм факти майбутнього.

Метатекст (грецьк. *meta* – після, за, через + *текст*) – у дискурсології – лінгвокультурний контекст для дискурсу; метастабільний комунікативно-орієнтований стан системи; латентна фаза підбудови мовної свідомості до реалізації продукування або сприйняття дискурсу.

Метатекстуальність (грецьк. *meta* – після, за, через + *текстуальність*) – коментар, критичне покликання на свій передтекст.

Пор.: **Інтертекстуальність; Архітекстуальність; Гіпертекстуальність; Паратекстуальність.**

Метатіп (грецьк. *meta* – після, за, через + *тип*) – у дискурсології – 1) стійке сполучення параметрів середовища, параметрична матриця, що формує із субстанції, яка попадає у фокус її дії, об'єкт, симптосиметричний щодо неї; 2) параметрична дискурсивна модель з калібрувальним ефектом; може виступати або як автономний «непрямий» виразник смислу, або як контекстний трансполятор, що створює ефекти семантичного перекалібрування мовних одиниць.

Метатонія́ (грецьк. *metathonis* – зміна) – зміна характеру наголосу (інтонації) або його місця у слові (переміщення) як результат історичного розвитку мови.

Мета́фора / Лексе́ма метафорі́чна (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення, перенесення; англ. *metaphor / metaphorical lexeme*) – слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності за особливостями їх предметів, явищ, властивостей на інші на підставі подібності їх ознак, якостей, властивостей, функцій або схожості вражень від них. Один із основних тропів поетичного мовлення, в якому увиразнення відбувається найменуванням одного поняття через інші за допомогою асоціативних механізмів. Загалом метафора – це лінгвістичний образ, що ґрунтується на певній подібності між двома об'єктами або концептами. Метафора постає через заперечення певного слова і постання непрямого значення, наприклад: *гострий критицизм* (або *різке твердження*). Термін **лексема метафорична** стосується окремих слів, що формують метафору. У сучасній лінгвістиці існує кілька аспектів тлумачення метафори: 1) **інтера́кціо́ністське** – смисл метафоричного вираження постає результатом взаємодії двох значень або суб'єктів – основного і допоміжного. За Максом Блеком, до основного суб'єкта додається система імплікацій, що асоціюються і пов'язуються з допоміжним суб'єктом; 2) **когні́тивне** – за допомогою асоційованих імплікацій однієї пізнавальної моделі конструюється пізнавальна модель нового суб'єкта, що вводиться у сферу досвіду людини. Метафора є проектування знань про сутність одного типу на сприйняття і розуміння сутностей іншого типу. У цій операції беруть участь два об'єкти: 1) вихідна концептуальна сфера (модель) – донор, джерело, ефектор і 2) означувана концептуальна сфера – рецептор, мета. Здебільшого метафору витлумачують як появу нового значення внаслідок перенесення назви з одного об'єкта (клас, тип, різновид об'єктів) на інший для характеристики або номінації останнього на ґрунті подібності, аналогії (див.: **Метафора когнітивна**).

М. постає як результат переносу прямого значення слова на об'єкт, якому ця дія, стан, процес, властивість, якість не властиві за ustalеними нормами. Це становить новизну фігурального вжитку слова, його стилістичної ефективності. Існують **М. прості**, що ґрунтуються на зближенні предметів або явищ за однією певною ознакою, і **М. розго́рнуті**, опертям яких постають різні асоціації між предметами і явищами. **М. номіна́тивна (узуа́льна)** – метафора, в якій втрачена образність і тому вона виступає прямим найменуванням: *носик чайника, ручка шафи, ніжка стола* тощо. **М. о́бразна** – метафора, утворена як наслідок асоціації людського почуття (зору, слуху, дотику і под.) з реаліями навколишнього світу і людського (антропоцентричного) осмислення цього світу: *хрест – перен.* страждання, випробування, що випали на чийсь долю. *Відмалку повільний,*

флегматичний..., недбалий на поверховий вигляд, він був правдивим **хрестом** для матері, котра ніяк не могла йому щепити в голову своїх правил чемності (Іван Франко) (СУМ, XI, с. 140). **М. мовна (загальномова, стерта)** – метафора, що виявляє соціальний досвід мовців і має системний характер, відтворювана, її автор невідомий (анонім): **шовковий** – перен. схожий на шовк (м'який, блискучий, тонкий). (Мар'яна (журливо)): Дала мені мати вроду, **шовкові брови, оце усі мої чари** (Степан Васильченко) // розм. Ніжний, лагідний, приємний (про мову, голос і т. ін.). У Тасі й справді **шовковий голосок** (Григорій Журахович) (СУМ, XI, с. 506) і под. Такі М. неспроможні створювати виразний стилістичний ефект через свою стерту образність, пор.: *ходять розмови, пішла думка* і под. **М. художня (індивідуальна, авторська)** – метафора конкретного автора, невідтворювана в мові, основним завданням якої постає виконання естетичної функції: *Крилата скрипка на стіні, червоний дзбан, квітчаста скриня. У скрипці творчі сплять вогні, роса музична срібна й синя* (Богдан-Ігор Антонич).

Див.: **Метафора звукова; Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафоризація.**

Пор.: **Метонімія.**

Метáфора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **звуковá** – наближення різнокорених слів за їхньою співзвучністю або співзвучністю частин: *Психотропну зброю застосовують, щоб психіка зрушилась... Прочитав Біблію від дошки до дошки і знав її досконало.*

Див.: **Метафора; Метафоризація.**

Пор.: **Метафора когнітивна; Метафора концептуальна.**

Метáфора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) – одна з форм концептуалізації світу, когнітивний процес, що виражає і формує нові поняття і поза яким неможливе отримання нового знання. Своїм джерелом М. к. має здатність людини вловлювати, відчувати і створювати подібність між різними індивідами і класами об'єктів. Загальніший і ємніший підхід до аналізу мотивує розгляд М. к. як бачення одного об'єкта через інший і в цьому сенсі є одним зі способів вираження знання у мовній формі, пор.: *згряя*, перен. «*Про людей: незначна кількість за характером і намірами злих осіб*» (пор. «*вовки та принцип їхнього групування*»); *скипати*, перен. «*Душа скипає, кров скипає*» (пор. «*вода нагрівається, коли готова до кипіння, випускає бульбашки*») (СУМ).

Див.: **Метафора; Метафоризація.**

Пор.: **Метафора звукова; Метафора концептуальна.**

Метáфора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **комп'ютерна** (прикм. від ім. *комп'ютер*) – метафора, що порівнює людські мозок, розум з комп'ютером. У цьому разі людині приписується можливість, подібно до комп'ютера, оперувати символічними системами і продукувати різні операції із надсимволами.

Див.: **Метафора; Метафоризація.**

Пор.: *Метафора когнітивна; Метафора концептуальна.*

Мета́фора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **конструйована** – особливий різновид текстової метафоризації, когнітивно забезпечений повторюваною змонтованістю двох концептів або концептосфер, репрезентований у тексті контрапунктом: *Душа летить у піднебесся, / Душа падає в підземелля...* (Тодось Осьмачка).

Див.: *Метафора; Метафоризація.*

Пор.: *Метафора когнітивна; Метафора концептуальна.*

Мета́фора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **концептуальна** (прикм. від ім. *концепт*) – спосіб думати про одну сферу крізь призму іншої, переносячи зі сфери-джерела до сфери-мішенів ті когнітивні структури (фрейми, образні схеми тощо), у термінах яких структуровано досвід, що належить до сфери джерела. Метафоричні відношення між значеннями полісемічних слів і метафоричні вислови – це відображення концептуальних метафор у мові. Так, метафоричний вислів *Наші стосунки прийшли в нікуди* і реалізоване в ньому метафоричне значення слова *нікуди* постають відображенням концептуальної метафори «*кохання – це мандрівка*», що переносить поняття і зв'язки, характерні для мандрівки, на пов'язану з почуттям кохання поняттєву сферу.

Див.: *Метафора; Метафоризація.*

Пор.: *Метафора звукова; Метафора конструйована.*

Мета́фора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **ламана** – метафоричний вислів, що містить нерівнорядні поняття, образи, які об'єднують несумісні поняття: *Погас лавровий твій вінок, / Опав каштанів цвіт* (Петро Сингаївський).

Див.: *Метафора; Метафоризація.*

Пор.: *Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафора конструйована.*

Мета́фора (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) **послідівна (розширена)** – низка внутрішньо пов'язаних і взаємно доповнювальних одна одну метафор: *Вулиця парує і пахне гнило, / мов густа олія, леться на дахи задуха* (Богдан-Ігор Антонич).

Див.: *Метафора; Метафоризація.*

Пор.: *Метафора когнітивна; Метафора концептуальна; Метафора ламана.*

Мета́фора стёрта – метафора, образність та свіжість якої реально не відчуваються: *чорна невдячність, ніжка стільця, повітряна ванна* (уже не виникає образ купання у повітрі, як у воді) тощо.

Див.: *Метафора; Метафоризація.*

Пор.: *Метафора концептуальна.*

Метафориза́ція (грецьк. *metaphorá* – переміщення, віддалення) – 1) один з процедурних механізмів впливу на людину, що полягає в осмисленні одних об'єктів реального світу (сфера «мети») через перенесення

на них якостей інших об'єктів (сфера «джерела»). Так, метафорична модель *суперечка / сварка – це війна*, що легко простежувана у мовних висловах *Він зруйнував мої висновки; Він захистив свої позиції; Він усіма силами і способами захищав свої позиції* тощо, соціально небезпечна щодо впливу на поведінку людини, тому що в цій моделі важко уявлюваним постає народження істини (за Джорджем Лакоффом, Майклом Джонсоном). Основу М., за теорією концептуальної метафори, становить процес взаємодії між структурами знань (фреймами і сценаріями) двох концептуальних доменів – сфери-джерела (*source domain*) й сфери-мети (*target domain*). Унаслідок спрямування в одному напрямі метафоричної проекції (*metaphorical mapping*) зі сфери-джерела до сфери-мети, що постала як результат взаємодії людини з навколишнім світом, елементи сфери-джерела структурують зрозумілу меншою мірою концептуальну сферу-мету, що є сутністю когнітивного потенціалу метафори. Основним джерелом знань, що формують концептуальні домени, є досвід безпосередньої взаємодії людини з навколишнім світом, причому діхронно первинним постає фізичний досвід, здатний організувати категоризацію дійсності як вияв простих когнітивних структур – «схем-образів» (*image schemas*) (теорія «тілесного розуму» (Джордж Лакофф)). Людина схильна реагувати не на саму реальність, а на власні когнітивні репрезентації реальності. Тому поведінка людини визначується не стільки об'єктивною реальністю, її загальним тлом, скільки самою системою ментальних виявів людини. Висновки, здійснювані на ґрунті метафоричного мислення, інколи постають опертям дій. Об'єктивація певного концепту може поставати через концептуальну метафору. Це можуть бути антропоморфні, зооморфні й натурморфні метафори: *Душа і серце продовжували все те ж життя – ходіння по муках, організуючи шалений спротив* (Володимир Винниченко); *Андрієва душа пливе над морями, над пасмами гір. Над квітучими долинами гір* (Іван Багряний); 2) розвиток у мовної одиниці переносного значення на ґрунті подібності, аналогії (пор.: *Епідигматика*); творення словесного образу за допомогою метафори.

Див.: *Метафора; Метафора звукова; Метафора когнітивна; Метафора концептуальна.*

Метафоричний (прикм. від ім. *метафора*) **аналіз** (грецьк. *analysis* – розклад, рочленування) – див.: *Аналіз метафоричний.*

Метафраза (грецьк. *meta* – після, за, через + *фраза*) – фраза, що постає за буквального перекладу з однієї мови на іншу, коли у певній мові немає аналогічної граматичної моделі. Пор. англ. *I want you to be happy* і буквальный переклад: *Я хочу ви бути щасливим*, що створює враження ламаного мовлення.

Метафразис (грецьк. *metafrazys* – переклад) – буквальный переклад вірша прозою.

Пор.: *Літералізм.*

Метафункція (англ. *metafunction* – метафункція) – спільна назва для таких сутностей, як **метакомунікативна, метапоетична, металінгвістична** та інші функції. Реальний дискурс можна, в межах функційної «системної граматики» (Макс Геллідей) проаналізувати крізь призму того, яку метафункцію, тобто функцію в межах цілого тексту (а не тільки локальну функцію – у певному епізоді мовлення), відіграють ті чи ті одиниці мови. Метафункція в мові передбачає референцію до об'єкта, що виступає одночасно мовним і відсосереджено співвіднесеним із самим знаком. У метафоричному вживанні ця метафункція здебільшого не реалізується, але вона наявна в метаметафоричному вжитку, коли метафора віднесена до фігурального стану речей (за первинної інтерпретації) і до буквального стану речей (за вторинної інтерпретації); наприклад: «*Подивись на цю книгу по-іншому!*» (коли одночасно пропонують запалити яскравішу лампу – і переоцінити зміст прочитаного). Саме в межах метаметафори – метафори, якій приписується метафункція, – і можна говорити про гру прямого і переносного смислів.

Метахронізм (грецьк. *metahrono*) – те саме, що анахронізм.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – використовується у двох значеннях. Загалом М. – спосіб пізнання, підхід до вивчення явищ об'єктивного світу і суспільного життя; сукупність певних прийомів і методик, спрямованих на вирішення певної теоретичної або практичної проблеми. За соціологічною традицією етнометодології, метод означає спосіб, яким люди оформлюють, означають, осмислюють навіть найбуденніші дії у своєму житті. За теорією використання, метод означає стратегії щодо аналізу певних явищ з метою вияву тих чи тих процесів, закономірностей, спосіб пізнання мови. Наявні такі значення М.: 1) сутнісний підхід до вивчення мови, основу якого становлять відповідні теоретичні (філософсько-наукові) основи (філософсько-наукові методи). **Метод порівняльно-історичний. Метод типологійний. Метод структурної лінгвістики;** 2) система відповідних операцій з мовним матеріалом, необхідних для досягнення поставленої конкретної методи (часткові методи). **Метод компонентного аналізу. Метод трансформацій. Метод когнітивного картування. Метод авторизації.**

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **авторизації** (ім. від ім. автор + *-изація*) – постає засобом встановлення атрибуції (авторства тексту).

Див.: **Метод.**

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **аксіоматичний** (грецьк. *axiōta* – вихідне твердження) – спосіб дослідження, суть якого полягає в тому, що множинність елементів або об'єктів розбивається на частини (підмножинності). Одна частина розглядається як базові позиції – аксіоми (постулати), застосовувані без

доказів. Останні положення (теореми) доводяться логічним шляхом. Цей метод має опертям теорію множин (множинностей) і теорію функцій.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **анáлізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **тéксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **семáнтико-стилістичний** (*семантико + стилістичний*) – спрямований на аналіз взаємозв'язку мовних засобів і загального стилістичного забарвлення функційних стилів, що ґрунтується на семантико-стилістичних зв'язках мовних одиниць різних рівнів.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **біхевіорістський** (англ. *behaviour, biheviour* – поведінка) – метод дослідження, основу якого складає розуміння поведінки людини і тварини як сукупності рухових, вербальних та емоційних реакцій на стимули зовнішнього світу.

Див.: *Біхевіорема*.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **верифікації** (франц. *vérification* від лат. *verus* – істинний + *facere* – робити) – основою верифікації постають певні лінгвістичні технології: незалежне опитування різних носіїв мови, регулярність парадигмальних відношень, відповідність граматичним гіпотезам, відповідність даним відомих для дослідника споріднених мов тощо.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **власне-лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – власне-лінгвістичним методом інколи вважають порівняльно-історичний, метод, що виник внаслідок відкриття спорідненості мов і який оперує системою особливих прийомів, правилами і процедурою лінгвістичного аналізу звуків і морфем у порівняльно-методичній інтерпретації.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **гіпотетико-дедуктивний** – метод, який полягає у висуненні припущення (гіпотези) і його наступній експериментальній перевірці; спосіб дослідження, що полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних гіпотез, із яких встановлюються дані про емпіричні факти.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **глотохронології** (грецьк. *glotta* – мова, *chronos* – час і *logos* – слово, вчення) – статистичний метод датування, що застосовується для визначення тривалості окремого існування двох споріднених мов шляхом підрахунку процентного співвідношення спільних елементів у їхньому основному словниковому фонді.

Див.: *Метод*.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **двійкового добóру (бінарної селекції) звукових елементів мовлення** – у прикладній лінгвістиці – один з методів аналізу мовлення, сутність якого полягає у виявленні у звуків мовлення диференційних ознак

шляхом сортування звуків за принципом розгалуженого дерева (двійкового добору) і розпізнавання звуків за поєднанням виявлених у ньому акустичних ознак. Цей метод досить ефективний для розпізнавання голосних, дифтонгів, а також дає гарні результати з аналізу ізольованих слів.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **діалектографічний** (прикм. від ім. *діалектографія*) – сукупність прийомів і методик збору, опрацювання та інтерпретації діалектного матеріалу. Цей метод охоплює методика діалектологічних, лінгвогеографічних та ареальних досліджень. Лінгвогеограф використовує ареальний (ізоглосовий) метод дослідження, діалектолог застосовує методи польового анкетування і філологічного аналізу тексту. Існують різні типи обласних (діалектних) словників: 1) словник говору (повний опис словникового складу одного говору); 2) регіональний обласний словник (повний або диференційний); 3) діалектний словник мови, що досліджує всі говори, є диференційним, який описує діалектну лексику та її поширення.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **діалогійної інтерпретації** (лат. *interpretatio* – посередництво) – з'ясування діалогійності певного тексту із системою інших текстів, з особистістю адресата, його свідомістю, темпераментом, світоглядом, настановами; дослідження тексту як модуля дискурсу в діалогійних відношеннях з іншими модулями.

Див.: *Текст; Діалог.*

Пор.: *Адресант; Адресат.*

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)** – сукупність прийомів дослідження й опису мови шляхом її системного порівняння з іншою мовою для виявлення її специфіки на фоні спільних рис, при цьому історичний аспект мови не відіграє ніякої ролі; різновид порівняльного дослідження мов (поряд з порівняльно-історичним, типологічним (див.: *Типологія методів*)), особливістю якого постає зіставлення систем (підсистем) двох або більше мов для вияву розбіжностей (контрастів, лакун) між ними. На його основі формується зіставна (контрастивна) лінгвістика (див.: *Лінгвістика зіставна (контрастивна)*). Зіставляються можуть споріднені і неспоріднені мови. М. з. – система прийомів і методик аналізу, використовувана для вияву спільного (всезагального) та особливого в порівнюваних мовах. Основні прийоми зіставного вивчення мов: 1) встановлення основ зіставлення; 2) зіставна інтерпретація; 3) типологічна характеристика. Вагоме значення мають результати зіставного вивчення мов у вивченні іноземних мов. Синоніми: *Метод контрастивний; Метод конфронтативний; Метод зіставно-типологічний; Метод типологічний; Метод синхронно-порівняльний; у лінгвістиці тексту* – допомагає з'ясувати подібність і відмінність у мовному оформленні текстів різних жанрів, стилів, авторів, але

рівнозначного змісту, використовуваний здебільшого у процесі зіставлення текстів-оригіналів і текстів-перекладів, а також авторських варіантів – первинного й остаточного, постає засобом порівняння авторських варіантів.

Див.: *Метод; Інтерпретація зіставна.*

Пор.: *Метод контекстуально-інтерпретаційний.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **зіста́вно-типологі́йний** – див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод).*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **кі́лькісного ана́лізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **тéксту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – імовірно-статистичний метод, що забезпечує визначення якісної своєрідності мовних засобів тексту шляхом розкриття його кількісних параметрів (*кількість іменників, прикметників, числівників, дієслів у тексті* тощо).

Див.: *Метод.*

Пор.: *Метод діалогійної інтерпретації.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **когні́тивного** (прикм. від ім. *когніція*) **картува́ння** – моделювання смислу і змісту тексту, а також когнітивного простору тексту з урахуванням його занурення в семіотичний універсум, урахування зв'язку концепту з ідеологічними, національними, культурними, регіональними концептами; моделювання й опис когнітивної карти дискурсу, тексту.

Див.: *Метод; Текст.*

Пор.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод); Метод діалогійної інтерпретації.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **компа́ративний** (лат. *comparativus* – порівняльний) / **Мéтод порівня́льно-історичний** – див.: *Метод порівняльно-історичний.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **контекстуа́льно-інтерпретаці́йний** – розгляд тексту в різних типах контекстів на основі інтерпретації дослідником текстових категорій, одиниць, компонентів, категорій; дослідження тексту в різних типах контекстів, зокрема комунікативному, на основі інтерпретації тексту дослідником.

Див.: *Метод.*

Пор.: *Метод діалогійної інтерпретації.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **контрасті́вний** (прикм. від ім. *контраст*) / **Мéтод конфронтаті́вний** (прикм. від ім. *конфронтація*) – те саме, що зіставний метод.

Див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод).*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвістичний** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – частковий науково-дослідницький метод, застосований у лінгвістиці.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвістичного** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **експеримéнту** (лат. *experimentum* – спроба, дослід) – суть його полягає в доборі синонімів, скороченні й розширенні тексту; він охоплює різні види аранжування тексту: зміна позиції речення в тексті, використання компресії в реченні – заміна підрядних частин напівпредикативними конструкціями (дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами), детермінантами (обставинна детермінація); зміна співвідношення в тексті простих і складних речень та ін.

Див.: **Метод**.

Пор.: **Метод когнітивного картування**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвістичної** (прикм. від ім. *лінгвістика*) **географії** (грецьк. *geōgraphia*) – метод, що полягає у нанесенні на географічну карту даних про особливості певних мовних явищ у вигляді ізоглос (ліній, які позначають межі поширення певного мовного явища).

Див.: **Метод**.

Пор.: **Метод когнітивного картування**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **лінгвогенетичний** (лат. *lingua* – мова і *genesis* – походження) – див.: **Метод порівняльно-історичний**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **математичний** (прикм. від ім. *математика*) (**комп'ютерний, статичний, контент-аналіз**) – виступає засобом з'ясування кількісних закономірностей тексту (*кількість певних словоформ, частотні вияви іменників, прикметників, дієслів, встановлення кількісних показників довжини речень у тексті і под.*), їхнього впливу на якісну своєрідність мовних засобів тексту.

Див.: **Метод; Методика кількісних підрахунків**.

Пор.: **Метод діалогійної інтерпретації**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **моделювання** (ім. від дієсл. *моделювати*) – конструювання абстрактних, ідеалізованих узагальнювальних схем (моделей), що відтворюють основні елементи та функційні характеристики комунікативних процесів і явищ.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **навчання** – у **лінгводидактиці** – вияви взаємопов'язаної діяльності викладача та учня, спрямовані на досягнення мети навчання.

Див.: **Метод; Модель мовної особистості методична**.

Пор.: **Метод прагматичний**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **науково-дослідний** / **Мéтод** (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **науково-дослідницький** – 1) сукупність прийомів і правил вивчення того чи того явища або групи явищ; 2) аспект дослідження, що підпорядковує собі: а) прийоми дослідження; б) методіку (техніку, процедуру) їхнього використання; в) способи опису отриманих результатів. Структура дослідницького методу визначається взаємодією аспекту, прийому, методіки дослідження, способів опису. Розмежують чотири поняття, що виражаються терміном **метод**: 1) метод-аспект; 2) метод-прийом; 3) метод-методіка; 4) метод – спосіб опису.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **описовий** – найдавніший і найпоширеніший метод дослідження і вивчення мови, метою і завданнями якого постає планомірна інвентаризація одиниць мови, особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії; опис системи конкретної мови загалом або окремих її складників; метод використовує прийоми зовнішньої і внутрішньої інтерпретації. До перших належать вияви зв'язку з позамовними явищами, зв'язки з іншими мовними одиницями (прийоми міжрівневої інтерпретації). М. о. – система послідовних прийомів, застосовуваних для характеристики мовних явищ на відповідному етапі її розвитку. Це метод синхронного аналізу. М. о. – найстаріший, але не застарілий у сучасній лінгвістиці метод. Найдавніші китайські, індійські і грецькі граматики були здебільшого описовими. Структуралістські школи також використовували принципи і методіки наукового дослідження та опису сучасних мов; у **лінгвістиці тексту** – планомірна інвентаризація і класифікація текстів, пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Див.: **Метод**.

Пор.: **Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод); Метод діалогійної інтерпретації**.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **побудови семантичного** (прикм. від ім. *семантика*) **кóнтуру** – метод, який використовується для модельного уявлення суцесивної реалізації семантичного простору тексту.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **позиційного** (прикм. від ім. *позиція*) **анáлізу** – метод, за допомогою якого вивчається просторово-часова організація тексту.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **польовий** – у **лінгвістиці** – спосіб отримання фактичного матеріалу шляхом роботи лінгвіста з інформантами безпосередньо в досліджуваному мовному середовищі (діалекту тощо).

Див.: **Метод; Метод лінгвістичної географії**.

Пор.: *Метод описовий; Метод когнітивного картування; Метод діалогійної інтерпретації.*

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльний** – метод, за допомогою якого встановлюють спільні й особливі ознаки подібних або різних мов. Порівняння як загальнонаукова операція мислення наявна у всіх методах лінгвістичного аналізу. Розмежовують внутрішньомовне і міжмовне порівняння. Міжмовне порівняння застосовують: 1) у навчанні нерідній мові; 2) у навчанні споріднених мов. Міжмовне порівняння сформувалось як порівняльно-історичний метод (див.: *Метод порівняльно-історичний*). М. п. охоплює такі види: 1) порівняльно-історичний; 2) історико-порівняльний; 3) порівняльно-зіставний метод. М. п. у **стилістиці** – зумовлений тим, що за порівняння мовних одиниць різних рівнів найчіткіше виступає специфіка стилів.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **порівняльно-історичний** / **Метод компаративний** (лат. *comparativus* – порівняльний від *compar* – подібний, рівний) – 1) метод дослідження мов, що ґрунтується на понятті генетичної спільності та наявності сімей та груп споріднених мов; 2) метод, що має опертям факт існування споріднених мов, які постали внаслідок розвитку прамови. Розвиток та подібність споріднених мов мотивується розвитком тієї самої мовної основи. М. п.-і. орієнтований не тільки на порівняння мов, але насамперед на встановлення розвитку споріднених мов. М. п.-і. поділяється на: 1) порівняльно-історичне вивчення споріднених мов; 2) вивчення варіантів тієї самої мови. М. п.-і. передбачає сукупність прийомів та операцій, зорієнтованих на порівняння об'єктів та їхній розгляд в історичному аспекті, а також вивчення груп мов для встановлення ступеня їхньої спорідненості (генеалогічної близькості) та історичних змін на ґрунті порівняння слів, граматичних форм, конструкцій, семантики, що реалізується у визначенні регулярних відповідностей з послідовною реконструкцією прамови; сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їхнього розвитку. Результатом застосування порівняльно-історичного методу є генеалогічна класифікація мов. Принцип М. і.-п. – встановлення історичної тотожності і різниці форм та звуків мови. Найважливіші прийоми М. і.-п.: 1) прийом внутрішньої реконструкції; 2) прийом хронологізації; 3) прийом діалектографії; 4) прийоми культурно-історичної інтерпретації; 5) прийом текстології. До них прилягають: а) встановлення генетичної тотожності зіставлюваних значущих одиниць та звуків та обмеження фактів запозичення і субстрату; б) реконструкція найдавніших форм; в) вияв абсолютної та відносної хронології. Синоніми: *Метод компаративний; Метод лінгвогенетичний*. Методика порівняльно-історична суттєво відрізняється від простого зіставлення: 1) факти здобуваються зі всіх споріднених мов;

2) враховується ступінь порівняння споріднених мов: у зіставленні основним є напрям від близькоспоріднених до мов інших споріднених груп.

Див.: *Метод*.

Пор.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод); Метод діалогійної інтерпретації*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **прагматичний** (прикм. від ім. *прагматика*) – дослідження відношення комунікантів, які сприймають і використовують відповідну знакову систему, відношення до такої знакової системи; передбачає вивчення проблем комунікативного моделювання тексту, його прагматичної природи та основної функції – посередника між автором і читачем. До основного кола питань належить розгляд текстових категорій адресатності, адресантності, модальності, інтерактивності та ін. Метод уможлиблює встановлення прагматичних інтенцій і стратегій тексту.

Див.: *Метод; Прагматика*.

Пор.: *Модель мовної особистості методична*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **розпізнавання звуків усного мовлення за допомогою лінгвістичної інформації** (лат. *informatio* – висвітлювати дані) – у **прикладній лінгвістиці** – метод аналізу мовлення, згідно з яким до розпізнавального пристрою вводять лінгвістичні правила. Однією з перших спроб цього типу було залучення лінгвістичної інформації у формі ймовірностей розташування одного звука за іншим. У такому разі аналізатор мовлення складається з двох частин: 1) акустичної частини, у якій відбувається: а) аналіз сигналів на підставі їхніх спектрально-часових характеристик; б) зіставлення одержаних даних з еталонними спектральними картинками; в) прийняття попереднього рішення щодо ідентифікації звуків; 2) логічна частина пристрою виконує такі дії: а) визначає ймовірність появи кожного звука в низці інших звуків; б) за найбільшим значенням ймовірності встановлює розпізнаваний звук. Результати аналізу обох частин пристрою порівнюються, у разі їх збігу видається сигнал на друк для відтворення розпізаного звука.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **семантико-стилістичний** – завданням методу постає дослідження порушення мовних норм поєднання предметних і конотативних елементів смислу в тексті, простеження індивідуальної багатозначності в конкретному тексті, вияв закономірностей нарощування смислових елементів за рахунок багаторазового повтору слів (фраз у тексті); метод використовує прийом порівняння одиниць тексту з елементами національної мови.

Див.: *Метод*.

Пор.: *Метод діалогійної інтерпретації; Метод описовий*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **семантичного** (прикм. від ім. *семантика*) **картування** – метод,

який використовується для квантитативного моделювання семантичної організації тексту.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **синхронно-порівняльний** – див.: *Метод зіставний*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **«слово – образ (мікрообраз)»** – метод, що полягає у вияві того комплексу мовних засобів різних рівнів зі всіма їхніми стилістико-смысловими нюансами, які є засобом вираження, створення того чи того мікрообразу в системі образної думки митця.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **соціологічний** (прикм. від ім. *соціологія*) – сукупність прийомів конкретних соціологічних студіювань, зорієнтованих на добір та аналіз емпіричних даних, що відбивають реальний / наявний стан комунікативних процесів і тенденцій у суспільстві.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **соціометрії** (лат. *societas* – суспільство і грецьк. *mētrio* – вимірюю) – сукупність прийомів дослідження міжособистісних стосунків у малих корпоративних групах, що ґрунтуються на вимірюванні емоційних зв'язків між членами тієї чи тієї групи і вияві особливостей її неформальної структури за допомогою психологічних тестів.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **спектограм / спектрограм** (лат. *spectrum* – видиме, бачення + ...-*грама*) **(спектрально-часового аналізу мовлення)** – у **прикладній лінгвістиці** – метод розпізнання мовлення, що ґрунтується на порівнянні звуків, що сприймаються, зі спектральними еталонами, тобто виявляється, який звук або інший елемент було вимовлено.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **структурний** (прикм. від ім. *структура*) – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **типологічний** (прикм. від ім. *типологія*) – див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*.

Метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **транскрипційний** (прикм. від ім. *типологія*) – аналіз міжособистісних стосунків з опертям на засоби мовного і паралінгвального (*жести, міміка, постави тіла* тощо) кодів; аналіз спілкування із урахуванням психологічних ігор, у яких виявляються «его-стани» мовців, та «сценаріїв», відповідно до яких часто підсвідомо діють учасники спілкування.

Див.: *Паралінгвістика*.

Пор.: *Метод прагматичний*.

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) у **мовознавстві** – спосіб або система прийомів, що використовуються у процесі дослідження мови, пор., наприклад: *метод зіставний, метод компонентного аналізу, метод асоціативний, метод описовий, метод дистрибутивний, метод лінгвостатистичний* і под.

Див.: *Метод; Метод діалогійної інтерпретації; Метод прагматичний; Метод описовий; Метод семантико-стилістичний; Метод математичний; Метод лінгвістичної географії; Метод когнітивного картування; Метод лінгвістичного експерименту.*

Мéтод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) як **прийм дослідження** – дослідницький прийом, що являє собою сукупність правил дослідження, сформульованих як методика аналізу. Наприклад, метод внутрішньої реконструкції або дистрибутивний метод. Такі прийоми постають частиною методу або використовуються в різних методах. Так, прийом трансформацій (перетворень) використовується в синхронії та за історичного вивчення мови, у дослідженні її системи і норми, мови і мовленнєвої діяльності, у звичайному лінгвістичному та логико-математичному описі. Отже, трансформаційний метод як такий не існує: він використовується в інших лінгвістичних методах як загальний прийом. Але в практиці лінгвістичного дослідження термін *метод* інколи поєднує в собі обидва поняття: 1) метод; 2) прийом. У силу цього: 1) методом називається сукупність науково-дослідницьких прийомів, об'єднаних аспектом дослідження (наприклад, порівняльно-історичний, зіставний, структурно-математичний методи); 2) методом називають сукупність правил або процедуру застосування того чи того прийому (наприклад, метод внутрішньої реконструкції або іншими словами, прийому порівняльно-історичного методу, стилістичний експеримент – один з прийомів нормативно-естетичного методу).

Мéтоди (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) в **мовознавстві кількісні** – використання підрахунків і вимірювань при вивченні мови і мовлення.

Див.: *Методи математичні; Методи статистичні; Лінгвістика квантитативна; Лінгвістика прикладна.*

Пор.: *Метод польовий; Метод описовий.*

Мéтоди (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **дослідження міжкультурної (між- + культурний) комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – узагальнені сукупності теоретичних установок, прийомів і методик вивчення специфіки міжкультурної комунікації. Формуються під впливом функційно-комунікативних досліджень, культурології, етнології та інших наук. З-поміж М. д. м. к. виділяються описовий, концептуальний, зіставний, типологічний, крос-культурний, метод «культурних лакун», етнокультурний, психолінгвістичний та інші.

Див.: *Міжкультурна комунікація.*

Пор.: *Паралінгвістика; Прагматика.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **дослідження соціолінгвістичні** (лат. *societas* – спільність, *socialis* – суспільний, громадський і франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова; прикм. від ім. *соціолінгвістика*) – методи, що ґрунтуються на синтезі лінгвістичних і соціологічних процедур, і спрямовані на дослідження функціонування і розвитку мови в суспільстві, вияві впливу соціальних чинників на функціонування мови. З-поміж М. д. с. та окремих прийомів соціолінгвістичних досліджень розрізняють: анкетування, аналіз документальних джерел, безпосереднє спостереження, експеримент, інтерв'ювання та ін. М. д. с. уможливають аналіз мовного життя соціуму. Використання М. д. с. передбачає їхню комплексність, тому що жоден з них не постає абсолютно достатнім для отримання переконливих результатів.

Див.: *Метод; Соціолінгвістика.*

Пор.: *Метод описовий; Метод прагматичний.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **кількісні / Методи квантитативні** (прикм. від ім. *квантитатив*) – використання підрахунків у вивченні мови. М. к. застосовуються у процесі аналізу соціолінгвістичних даних. Використання таких підрахунків не постає універсальним, але їхнє застосування, посилення цифрових показників є надзвичайно важливим для доведення й аргументації певної гіпотези, розв'язання тих чи тих завдань.

Див.: *Методи математичні; Методи статистичні; Лінгвістика квантитативна; Методи в мовознавстві кількісні; Лінгвістика прикладна.*

Пор.: *Метод польовий; Метод описовий.*

Методи (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **комп'ютерного** (прикм. від ім. *комп'ютер*) (**автоматичного** (прикм. від ім. *автомат*)) **розпізнавання мовлення** – у прикладній лінгвістиці – методи, за допомогою яких здійснюється розпізнавання мовлення через цифрові технології. На сучасному етапі виділяють два основних методи автоматичного розпізнавання мовлення: лінгвістичний, що ґрунтується на використанні звукових знань, у тому числі відомостей про звукове сприйняття мовлення людиною, та математичний, що базується на статистичній теорії розпізнавання образів.

Методи (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **математичні** (прикм. від ім. *математика*) – алгебраїчні, теоретико-множинні, логіко-математичні методи, що застосовуються в лінгвістичних дослідженнях.

Див.: *Методи кількісні; Лінгвістика прикладна; Лінгвістика квантитативна.*

Пор.: *Метод описовий; Метод польовий.*

Мéтоди (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **психолінгвістичні** (прикм. від ім. *психолінгвістика*) – методи дослідження мовних явищ, що полягають в опрацюванні й аналізі мовних фактів, отриманих від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів.

Див.: *Метод; Психолінгвістика; Лінгвістика прикладна.*

Пор.: *Метод польовий; Метод описовий; Метод соціолінгвістичний; Метод прагматичний.*

Мéтоди (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **статистичні / Мéтод статистичний** (прикм. від ім. *статистика*) – сукупність операцій та обчислень, використовуваних математичною статистикою для аналізу великих масивів даних, що підлягають дії значної кількості чинників, які неможливо індивідуалізувати.

Див.: *Методи математичні; Лінгвістика квантитативна; Методи в мовознавстві кількісні; Лінгвістика прикладна.*

Пор.: *Метод польовий; Метод описовий.*

Мéтоди (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) **стилостатичні** – методи, спрямовані на вияв впливу на стиль мовлення тих чи тих позамовних чинників.

Метóдика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) – 1) педагогічна дисципліна, що досліджує методи і форми навчання. **Метóдика викладання української мови**; 2) сукупність методів і прийомів навчання.

Див.: *Модель мовної особистості методична.*

Метóдика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **безпосередніх складників** – спосіб подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів.

Див.: *Лінгвістика прикладна.*

Метóдика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **викладання іноземних мов національно зорієнтована** – методика, що ґрунтується на даних зіставного аналізу мов, враховує властиві для базової (відправної, рідної) і цільової (іноземної) мови контрасти. Синонім: *Методика викладання іноземних мов регіональна.*

Метóдика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **викладання іноземних мов регіональна** (прикм. від ім. *регіон*) – див.: *Методика викладання іноземних мов національно зорієнтована.*

Метóдика (*метод* + *-ик(a)*) **дистрибутивна** (англ. *distribution* – розподіл, розповсюдження, від лат. *distributio* – поділ, розподіл) – сукупність дистрибутивних прийомів, що вивчають оточення мовних одиниць, їхній контекст. М. д. була опрацьована дистрибутивною лінгвістикою. Вона

охоплює різні прийоми: 1) валентності; 2) оточення; 3) дистрибутивних формул.

Див.: **Валентність; Формула дистрибутивна.**

Методика (*метод* + *-ик(а)*) **дослідження** – 1) метод (прийом) дослідження; 2) процедура застосування того чи того методу-прийому. Останнє значення найправильніше, тому що той самий прийом може використовуватися різними методиками. Різниця в методиці дослідження залежить від різних причин: 1) від аспекту дослідження; 2) від різного логічного та загальнонаукового шляху (наприклад, індуктивного і дедуктивного); 3) від процедури дослідження; 4) від техніки дослідження; 5) від способу опису та ін. Наприклад, прийом кількісного вивчення використовується в різних методиках: 1) коли здійснюються приблизні підрахунки; 2) коли користуються апаратом статистики. Трансформаційна методика буде різною: 1) коли нею користуються в порівняльно-історичному і дескриптивному (описовому) вивченні мови; 2) коли вона реалізує логіко-математичний прийом трансформацій і прийом стилістичного експерименту; 3) коли аналізуються вторинні моделі і порівнюються синонімічні засоби мови. Методика охоплює всі етапи дослідження: 1) спостереження і збір матеріалу; 2) встановлення одиниць та їхніх властивостей, що необхідно проаналізувати; 3) вибір одиниць аналізу і способу опису; 4) визначення самого прийому аналізу; 5) характер інтерпретації; 6) аспект дослідження. Найефективніший метод або прийом аналізу може не дати необхідних результатів, тому що важливий не лише сам метод-прийом, але й майстерність застосування того чи того методу.

Методика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **кількісних підрахунків** – полягає у підрахунках тих чи тих особливостей мовних одиниць, явищ, вияві частоти подібності і відмінності вияву певних явищ.

Методика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **паралельного** (прикм. від ім. *паралель*) **вивчення** – прийом зіставної інтерпретації, за якої факти і явища порівнюваних мов вивчаються в кожній мові з використанням прийомів і методики описового методу, а отримані результати зіставляються.

Методика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) **семантичного** (прикм. від ім. *семантика*) **поля** – спосіб дослідження лексико-семантичних систем двох чи більше мов, який полягає в тому, що семантичне поле однієї мови накладається на відповідне поле іншої, і таким чином устанавлюються їхні відмінності, зумовлені неоднаковим членуванням мовами навколишнього світу.

Див.: **Метод; Метод когнітивного картування.**

Методика (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-ика*) (*метод* + *-ик(а)*) **трансформаційна** (лат. *transformatio* – перетворення; прикм. від ім. *трансформація*) – полягає: 1) у встановленні

правил перетворень; 2) визначенні напрямів трансформаційного процесу; 3) порівнянні отриманих трансформ або взаємотрансформувальних одиниць синонімічних або похідних). М. т. ґрунтується на взаємозв'язку мовних одиниць. Найширше вона застосовувана у вивченні синтаксичних і словотвірних моделей. У синтаксисі М. т. використовує два основних прийоми: 1) перебудову синтаксичної конструкції; 2) заміну її подібною конструкцією, тобто трансформом: *вишивання сорочки – вишивати сорочку; вітер відніс човни – вітром віднесло човни* тощо. Напрямок трансформаційного процесу не постає чітко фіксованим. У трансформації речень можливе експериментування: 1) додавання прикметника: *вгорі, але в крутій горі*; 2) заміна компонента: *бачу учня, але бачу ученицю*; 3) перестановка компонентів: *Впала гроза, і діти кинулися до школи – Діти кинулися до школи, тому що впала гроза*; 4) редукція компонента в аналізі неповних речень: *Ти підеш у бібліотеку? – Так, я піду в бібліотеку*; пор.: *Ти підеш у бібліотеку? – Піду*. За трансформаційного вивчення конструкцій допускаються словотвірні і лексико-граматичні перетворення: а) *Художник малює картину – Картина малюється художником* (речення кваліфіковано як логіко-синтаксичні еквіваленти); б) *Я люблю літо – Мені подобається літо* (визнається синонімічна заміна дієслів). Традиційна методика не мала чіткої системи правил і не використовувалась як теорія мови. Вона визнавала реальність конкретної мови і застосовувалась для вивчення її складних категорій та багатозначних явищ. Наприклад, морфологічна категорія розглядалась як сукупність форм, організованих тим чи тим способом.

Методологія (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-логія*) – 1) вчення про методи наукового дослідження; 2) стратегії та процедури, що застосовують науковці у своїх дослідженнях; сукупність методів.

Методологія (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання + *-логія*) **лінгвістична** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – сукупність науково-дослідних аспектів, методів і методик дослідження мови.

Метонімія (грецьк. *metōnymia* – перейменування) – троп, поява нового значення внаслідок заміни однієї назви іншою, тобто перенесення назви одного предмета, явища, властивості на інші за ознакою суміжності, асоціації за суміжністю (частина – ціле, виріб – матеріал, з якого він вироблений та ін.): *Місто взяло в ромби і квадрати / всі думки, всі пориви мої...* (Володимир Сосюра). Різновид тропа, близького до метафори, в якому значення слів переноситься на найменування іншого предмета за суміжністю ознак. Метонімія може розгортатися в ліричний сюжет, пор.: *вчуся в таборі / грати на бандурі / бо думаю собі / поки я в таборі / то хай хоч навчуся / грати на бандурі // і вчуся / а то у мене нічого не виходить / струни з-під пальців / тікають на Україну* (Тарас Мельничук).

Пор.: **Метафора**.

Механі́зм (грецьк. *mēchanē* – знаряддя, машина) **пріоритетних** (прикм. від ім. *prioritet*) **стратегій** (грецьк. *stratēgia* від *stratos*– військо + *agō* – веду) – шляхи збільшення ваги найзначущіших компонентів висловлення за рахунок менш вагомих.

Механі́зми (грецьк. *mēchanē* – знаряддя, машина) **мóвлення** – структурно-функційна організація свідомості, що зумовлює взаємні переходи між сенсорним, перцептивним і мовленнєво-мисленнєвим рівнями й опосередковує відповідне продукування, сприйняття і розуміння мовлення.

Механістичний підхід – див.: *Підхід механістичний*.

Ми а́вторське (лат. *au(c)tor* – творець) – уживання займенника *ми* замість *я*, *ти* в науковому, публіцистичному стилях для: 1) об'єднання адресанта й адресата; 2) спрямування уваги адресата на предмет мовлення, тему дослідження. *Ми* використовується у фаховому мовленні лікарів, перукарів, кравців, офіціантів та ін.

Ми пова́жності – використання *ми* замість *я* (також дієслова першої особи у множині замість однини) для надання експресії. Це різновид транспозиції: (Василь:) *Це ми ще побачимо, як ти умієш дотримувати слова* (Олекса Слісаренко).

Ми скро́мності (а́вторське *ми*) – вживання автором наукового або художнього твору *ми* замість *я*: *Надалі ми наведемо переконливі аргументи істинності такого вживання форми*.

Ми співчу́тливо-гумористичне – у граматичному плані це заміна *ти* або *ви* ввічливості, зрідка *він* або *вона*, що позначають особу: *Як ми себе почуваємо* (питання лікаря до хворого); *Ми, очевидно, чекаємо на спадкоємця?* (питання до вагітних). Властивий відтінок претензійності.

Милозвучність – спроможність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання. Милозвучність української мови ґрунтується на особливостях і закономірностях чергування окремих голосних і приголосних звуків, спрощенні у групах приголосних, використанні паралельних морфологічних форм слів тотожного значення, зокрема й службових слів типу *у – в*, *з – із – зі*, *о – об*, *би – б*, *під – піді – підо* тощо. Милозвучність постає одним з провідних засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок дбайливого добору звуків у мовленні. Це досягається використанням звукових повторів, алітерації, асонансів, ритмічності мови, а також послідовне уникання складних для вимови або неприємних для слуху поєднань звуків.

Милозвучність мóвлення – звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілокутивному впливу. Засоби милозвучності: рима, анафора, епіфора, звукові повтори та ін.

Милозвучність тéксту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – звукова організація мовлення, гармонійне звучання певних мовних елементів, що сприяє ефективнішому ілокутивному впливу. Засобами милозвучності є: рима, анафора, епіфора, звукові повтори і под.

Мину́лий час – див.: *Час минулий*.

Мі́слення – 1) діяльність центральної нервової системи, спрямована на пізнання реалій навколишнього або уявного світу; 2) процес пізнавальної діяльності індивіда, що виявляється у відображенні дійсності і здатності мислити і розмірковувати, робити розумові висновки; виникає, формується та розвивається в суспільстві. М. може бути: 1) образним (активність сприйняття, цілісність уявлення, поняття й оцінки, що знаходять вираження в поетичному мовленні, в малярстві, музиці, архітектурі, кіно та ін.); 2) технічним (поєднання образу й поняття з їхнім технічним втіленням); 3) логічним (суворе дотримання понять і побудови судження).

Див.: *Мислення абстрактне; Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мі́слення абстра́ктне (лат. *abstrahere* – відволікати; прикм. від ім. *абстракція*) – мислення, що має опертям мову; людський тип мислення, що реалізується у формі понять, суджень, умовисновків.

Див.: *Мислення*.

Пор.: *Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мі́слення е́тносу (грецьк. *ethnos* – народ, плем'я) **комуніка́тивне** (прикм. від ім. *комунікація*) – мисленнєві стереотипи, що забезпечують комунікативну діяльність етносу; стійка сукупність мисленневих процесів як відповідних усталених схем, які забезпечують національну комунікативну поведінку. М. е. к. – тип мислення, виявлюваний поряд з образним, предметним, професійним та ін.

Див.: *Мислення; Спілкування*.

Пор.: *Мислення абстрактне; Мислення мовленнєве; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мі́слення мовленнє́ве – реалізація мисленнєвої діяльності в мовленневих формах, тобто зовнішньому або внутрішньому мовленні.

Див.: *Мислення*.

Пор.: *Мислення етносу комунікативне; Мислення абстрактне; Мислення наочно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мі́слення нао́чно-почуттє́ве – тип мислення, що здійснюється у формі уявлень і не вимагає обов'язкової мовної реалізації.

Див.: *Мислення*.

Пор.: *Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення абстрактне; Мислення практичне; Мислення творче*.

Мі́слення практи́чне (прикм. від ім. *практика*) – тип мислення, що не має обов'язкового зв'язку з мовою і синтезований з практичними операціями праці.

Див.: *Мислення; Спілкування*.

Пор.: *Мислення абстрактне; Мислення мовленнєве; Мислення научно-почуттєве; Мислення творче.*

Мі́слення твóрче – інтелектуальна здатність людини сприймати, аналізувати, узагальнювати. Творче мислення, як і мислення взагалі, на першому етапі містить такі елементи: образи, уявлення, поняття, судження, висновки. До основних операцій мислення належать: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, абстрагування, конкретизація. Здатність творчо мислити є великою людською цінністю. Творчі люди успішно розв'язують складні проблеми, знаходять нестандартний вихід з проблемних ситуацій. Наявний безпосередній зв'язок між творчим мисленням, успіхом і продуктивністю праці. В інтелектуальній творчості важливими є активізація та розвиток мислення. Дослідники акцентують на особливій ролі самоорганізації й усвідомленні правил розумової діяльності. Для підвищення продуктивності інтелектуальної праці можна використовувати вміння керувати такими етапами мислення: правильна постановка завдання, створення оптимальної мотивації, регулювання напряму спонтанних асоціацій, максимальне застосування образних і символічних компонентів, зниження зайвого критичного ставлення до оцінення результатів. Це дасть змогу активізувати процес мислення й робити його ефективнішим. Динаміку творчого мислення активізує й уміння правильно ставити запитання, оскільки вони зосереджують увагу, обмежуючи вибір гіпотез. Важливим є мистецтво будувати бесіду. Саме запитання чи ланцюжок взаємопов'язаних запитань є надзвичайно важливими у спрямуванні мисленнєвого процесу в потрібному напрямі, оскільки не дає думці розсіятися.

Див.: *Мислення.*

Пор.: *Мислення етносу комунікативне; Мислення мовленнєве; Мислення научно-почуттєве; Мислення практичне; Мислення абстрактне.*

Мистецтво мóвлення – майстерне поєднання творчого мислення, переконливої аргументації та культури мовлення з метою ефективного естетичного, художньо-експресивного, інформаційного впливу. Мистецтво мовлення інтегрує в собі комплекс якісних рис фахового володіння мовою: глибокі знання з теорії комунікації, логіки, лінгвістики, риторики, еристики, психології, етики та інших наук.

Див.: *Мовлення.*

Мистецтво ора́торське (лат. *orator* з *oro* – говорю; прикм. від ім. *оратор*) – майстерність виголошення усного слова, основою чого постає засвоєння основних принципів, правил і положень риторики, а також особисті якості мовця.

Див.: *Жанри ораторського мистецтва.*

Миттє́ве мину́ле – див.: *Час минулий.*

MIDI (Musical Instrument Digital Interface) – у прикладній лінгвістиці – стандарт передачі інформації між електронними музичними інструментами. MIDI є апаратним інтерфейсом, який дозволяє з'єднувати синтезатори та комп'ютери різних виробників, з'єднує протоколи зв'язку для передачі даних від одного пристрою іншому.

Міжкультурна (між- + культурна) компетенція (лат. *competentia* – досягнення, прагнення, належність за правом від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: **Компетенція міжкультурна.**

Міжкультурна (між- + культурна) комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація міжкультурна.**

Міжнаціональні (між + національні) мови – див.: **Мова міжнаціональна.**

Міжнародна мова – див.: **Мова міжнародна.**

Міжособистісна комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Інтерперсональна (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, + *персональна*) комунікація / Діадічна (грецьк. *diadyka* – між особами) комунікація** – див.: **Комунікація міжособистісна / Комунікація інтерперсональна / Комунікація діадічна.**

Міжстильова (між + стильова) лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: **Лексика міжстильова.**

Мікроконтекст (грецьк. *micros* – малий + *контекст*) – слова і речення, які безпосередньо беруть участь в акті комунікації.

Див.: **Контекст.**

Пор.: **Макроконтекст.**

Мікропресупозиція (грецьк. *mikros* – малий + *пресупозиція*) – спільний фонд знань комунікантів про поточну ситуацію, у межах якої здійснюється конкретний акт комунікації; спонтанно сформована «тут і тепер» спілкування зона пересічення індивідуальних когнітивних просторів комунікантів.

Див.: **Ситуація спілкування; Акт комунікативний; Простір когнітивний індивідуальний.**

Пор.: **Пресупозиція.**

Мікроситуація (грецьк. *mikros* – малий + *пресупозиція* + *ситуація*) **антецедента** – див.: **Ситуація каузативна.**

Мікросоціальне (грецьк. *mikros* – малий + *соціальне*) – на противагу всеохопній, структурній природі «макросоціального», цей термін застосовується до всього невеликого, локального, «рідного», технологічно нескладного в громадських об'єднаннях і взаєминах.

Мікросоціолінгвістика (грецьк. *mikros* – малий + *соціолінгвістика*) – розділ лінгвістики, що вивчає соціальну вмотивованість мовних змін та закономірності їхніх виявів у мовленні окремого носія.

Див.: **Соціолінгвістика.**

Пор.: **Макросоціолінгвістика.**

Мікротопонім (грецьк. *mikros* – малий + *топонім*) – різновид топонімів, що охоплюють назви невеликих місцевих об'єктів, здебільшого фізично-географічного або внутрішньоміського масштабу, це можуть бути назви урочищ, сінокосів, пасовиськ, джерел, криниць тощо.

Див.: **Топонім; Іменники – власні назви (назви власні)**.

Міктерізм (грецьк. *mikterismis* – чихання, насміх) – різновид іронії, вираження великої зневаги до кого-небудь: *А наша критика? А наша глибока ... критика? Вона зуміла тільки за цю розмову дорікнути Базарову за жорстокість характеру і за неповагу до батьків. Ох ти, Коробочка доброзичлива! Ох ти, викривачка копійчана! Ох ти, корзинка російської глибокодумності!* (Дмитро Писарєв).

Див.: **Іронія; Сарказм**.

Пор.: **Метафора; Метонімія**.

Мімізис (грецьк. *mimesis* – наслідування) – правдоподібність тексту, його подібність, але не тотожність з дійсністю; різновид іронії, повтор висловленого іншим з насміхом або навмисним подивом, передражнюванням з насміхом: (Марія:) *Та я ж тільки ненароком...* (Василь:) *Ненароком, ненароком... ненароком... Скажи комусь, ніхто і не повірить* (Олекса Слісаренко).

Див.: **Текст**.

Пор.: **Плеоназм**.

Мімігація (лат. *mimihatio* – пристосовуюсь) – комунікативна стратегія адресанта, спрямована на створення комфортної атмосфери спілкування.

Див.: **Прагматика; Кінесика**.

Пор.: **Пресупозиція**.

Міміка (від грецьк. *mimikos* (μιμητικός) – наслідувальний) – виразні рухи м'язів обличчя, одна з форм вияву почуттів людини; один з найважливіших складників кінесики, пов'язаний з різноманітними виразами обличчя, рухами його частин. М. постає особливим образним мовленням для передачі різноманітних відтінків почуттів, оцінок, ставлення людини до подій, явищ, реалій об'єктивного світу.

Див.: **Паралінгвістика; Спілкування**.

Міна ролей (франц. *rôle*, букв. – список, перелік, від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – передача ролі адресанта від одного учасника спілкування іншому (англ. *turn-taking*; нім. *Sprecherwechsel*), що зумовлює завершення окремого комунікативного внеску попереднього суб'єкта і взяття права на комунікативний вклад іншим.

Див.: **Мінімальні пари – див.: Пари мінімальні**.

Мінімальність морфеми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – розрізнявальна ознака морфеми, що виявлювана в неможливості подальшого членування морфеми на дрібніші частини без порушення її смислової цілісності.

Мінімум (лат. *minimum* – найменше) **лексичний** (прикм. від ім. *лексика*) – лексичні одиниці, котрі повинні бути засвоєні тим, хто вивчає іноземні мови з метою забезпечення комунікативних потреб. Найважливіші критерії виділення М. л.: уживаність, частотність, актуальність поняття, яке стоїть за словом, достатність для задоволення комунікативних потреб, ситуативно-тематична віднесеність, сполучуваність, цінність, багатозначність та ін.

Див.: *Словник активний; Словник пасивний.*

Пор.: *Мінімум фонетичний.*

Мінімум (лат. *minimum* – найменше) **фонетичний** (прикм. від ім. *фонетика*) – необхідний і достатній обсяг фонетичних знань про виучувану нерідну мову, яким учні мають оволодіти на початковому етапі її вивчення. Фонетичний мінімум обов'язково охоплює всі корелятивні опозиції фонем (див.: *Кореляція*), загалом його обсяг зумовлений конкретною ситуацією навчання: співвідношенням фонологічних систем рідної і засвоюваної мови, що завжди встановлюється на ґрунті зіставного методу.

Пор.: *Мінімум лексичний.*

Місце утворення приголосних – ділянка мовленнєвого акту, де відбувається наближення або зімкнення активних і пасивних мовленнєвих органів, що утворюють перепони для повітряного струменя. Залежно від поєднання мовленнєвих органів при утворенні перепони вирізняють губні, передньоязикові, середньоязикові і задньоязикові приголосні.

Місцевий (локальний) – такий, що вказує на місцезнаходження предмета, який містить у собі вираження відношення до місця. **Відмінок місцевий** – див.: *Відмінок.*

Місцевий узагальнений – форма, що використовується на позначення певної тривалості: *перебувати в санітарях / мандрах / саперах.*

Мітігація (лат. *mitigatio* – пом'якшую) – комунікативна стратегія м'якшення, згладжування мовленнєвої поведінки комунікантів, що створює психологічний комфорт у спілкуванні.

Міфологема (грецьк. *mithos* – слово, сказання і *logos* – учення + ...*ема*) – ім'я на позначення міфологічного образу: *Одісей, Ахілл, Тантал, Пріам* і под.

Пор.: *Міфологізм.*

Міфологізм (грецьк. *mithos* – слово, сказання і *logos* – учення + ...*ізм*) – образ античної міфології, уведений у мовленні: *Сьогодні переживаємо в суспільстві пошуки Одісея на краще* (Україна молода. – 2004. – 17 липня) тощо.

Пор.: *Міфологема.*

Міцність мовних норм – див.: *Стійкість мовних норм.*

Мнемоніка (грецьк. *mnemonikon* – мистецтво запам'ятовування) – сукупність прийомів запам'ятовування підготовленої промови або її нотаток,

плану, композиції, що вимагає володіння технікою ефективною оперативної пам'яті. На відміну від природного запам'ятовування, таку техніку називають штучною пам'яттю.

Множинá – категорійна форма числа, що а) вказує на роздільну безліч предметів (в іменниках) і б) показує, що такий процес відноситься до «множинного» суб'єкта (у дієслів). **Множинá авторська. Множинá ввічливості. Множинá величі. Множинá дистрибутивна. Множинá ламана. Множинá глузування. Множинá перебільшена. Множинá приблизна. Множинá родовá. Множинá збірна. Множинá щедра. Множинá емфатична.**

Див.: *Однина.*

Множинá асоціативна (репрезентативна, апроксимативна) – значення грамеми множини, що позначає об'єкт та інші подібні до нього об'єкти: *дев'яності роки* та ін.

Множинá видовá – значення грамеми множини, що позначає різні види або різні маніфестації найменувань речовин та їхніх властивостей: *кислоти, солі, соки* і под.

Множинá емфатична – значення грамеми множини, що позначає велику кількість чого-небудь: *сніги, води, піски, вітри* тощо.

Множинá неозначена – значення грамеми множини, що позначає кількісно не схарактеризований предмет: *У кімнаті нові гості – дівчина в окулярах.*

Множинність – у кантівському тлумаченні – конструкт, що репрезентує *багато* як єдність.

Множинність профільована (прикм. від ім. *профіль*) **когнітивних** (прикм. від ім. *когніція*) **моделей** (франц. *modèle* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – теоретичний конструкт у теорії понять і моделей. Сітка когнітивних моделей, до яких віднаходимо доступ через вибір певного лексичного поняття. М. п. к. м. є джерелом семантичного потенціалу, з якого – у процесах інтеграції лексичних понять – впливає поняттєва структура, основа концептуалізації. Ілюстрацією реляції лексичного поняття з множинністю когнітивних моделей, що це поняття профілює, може бути лексичне поняття *Франція*. Воно уможливорює доступ до багатьох когнітивних моделей, їхньої профільованої сукупності – у певній точці доступу чи в певній точці цієї множинності. Так, **Франція** – це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де **національна спільнота** – 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а **політичний лад** – це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)*. Лексичне поняття **Франція** активізує (потенційно) багато структур знань. Оскільки кожна когнітивна модель складається зі структур знань, що уможливають доступ до інших структур знань, можна відрізнити моделі, до яких прямо знаходимо шлях через певне лексичне поняття, від моделей, що складають їхні підструктури. До «секундарних» когнітивних моделей віднаходимо шлях

опосередковано. М. п. к. м. постає структурованим інвентарем знань, доступ до яких можливий через вибір відповідних лексичних понять.

У цьому разі до безпосередньо доступних когнітивних моделей належать з-поміж багатьох інших: географічний образ, національна спільнота, туристична подорож, кожна з них уможлиблює доступ до обширних і складних ресурсів знань. У **(Франція**– це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де **національна спільнота** – 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а **політичний лад** – це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)*) відбито незначну кількість найрізноманітніших «секундарних» когнітивних моделей, доступних через модель **національна спільнота**. До них належать: 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*. Можна бачити, що мешканці Франції займаються певним поширеним типом спорту, пор.: *художня гімнастика, регбі, футбол* та ін. Французи беруть також активну участь у різноманітних видах спорту – Олімпійських іграх, чемпіонатах світу тощо. Можемо мати доступ до глибинних поглядів, пов'язаних зі спортивними дисциплінами, якими активно займаються французи. Можемо знати шляхи фінансування, а також досягнення в економіці, що впливають на заняття різновидами спорту у Франції. Якщо відношення типу **Франція**– це 1) *географічна територія*; 2) *національна спільнота*; 3) *мета туристичних подорожей*, де **національна спільнота** – 1) *національний спорт*; 2) *політичний лад*; 3) *кухня*; а **політичний лад** – це 1) *конституційна система*; 2) *електорат*; 3) *голова спільноти (президент)* подати схематично, то легко простежити сітку пізнавальних моделей, доступ до яких можливий тільки опосередковано, наприклад, через модель **національна спільнота**, тобто кожна «секундарна» когнітивна модель уможлиблює доступ до наступної моделі / наступних моделей. Так, модель **(французького) електорату** постає активованою через модель **(французького) політичного ладу**, а модель **(французького) політичного ладу** є активованою через модель **національна спільнота**.

Отже, кожна когнітивна модель складається з відповідних структур, доступ до знання яких можливий тільки через основне поняття. Розмежування цих моделей постає можливим тільки завдяки ієрархізації моделей і проходженню від загального до конкретнішого. Диференціювання цих моделей віднаходимо легко покроковим шляхом (за Вівіяном Евансом).

Мно́жник семанти́чний (прикм. від ім. *семантика*) – див.: **Сема**.

Мо́ва – 1) соціально опрацьована, історично мінлива знакова (фонетична, лексична, морфологічна, словотвірна, синтаксична) система, що виступає основним засобом спілкування, мислення, збереження інформації і виявлювана різними формами існування, кожна з яких має щонайменше одну з двох форм реалізації – усну або письмову (див. також: **Мова літературна**); найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження й повідомлення думок, почуттів і волевиявлень людини. Мова нерозривно

пов'язана з мисленням і є не тільки засобом вираження думок, а й знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. Мова – це «природна категорія» мислення. Мова представляє систему знаків, матеріальних за природою і соціальних за своїми функціями. Кожний елемент мови виконує певну функцію лише у взаємному зв'язку і в єдності з іншими елементами мови. Існування мови виявляється в її функціонуванні, у мовленні. У процесі функціонування мова перебуває в постійному розвитку. Закони розвитку мови є об'єктивними законами, один з компонентів духовної культури суспільства, продукт соціального розвитку. М. абстрактна, потенційна, відтворювана (пор.: *Мовлення*); 2) будь-яка мовна система, що відтворює одну з функцій природної мови або функціонує як її заміник; 3) те саме, що стиль: мова автора; мова газети; мова книжна; 4) мова є знаковим механізмом спілкування; сукупність і система знакових одиниць спілкування. Мова в мовленні відтворює мислення людини, що є продуктом її когнітивної здатності та психіки. Важливим постає розуміння творчого, креативного характеру мови і потреби вивчати саме цей аспект діяльності комунікантів; 5) мова є виявом ментального феномена, психіки людини. М. нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думки, а й особливим знаряддям думки, засобом формування та оформлення думки. Поза мовою неможливе існування суспільства (суспільна функція мови), існування мови, її сутність виявляється у функціонуванні – в мовленні. Когнітивна наука трактує мову як ментальну сутність, запозичивши з генеративізму динамічний принцип моделювання замість статичного. З початку 80-х років ХХ ст. у взаємодії генеративної теорії та когнітивної науки, що розвивається в цей період дуже інтенсивно переважно в психологічному напрямі, простежуються дві тенденції. З одного боку, генеративізм дедалі більше справляє враження теоретично вичерпаного наукового напрямку, а з іншого, когнітивні дослідження, що увібрали в себе розуміння мови як певної когнітивної спроможності та когнітивного процесу, щораз більше відокремлюються від генеративної лінгвістики, наближаючись до вивчення реальних процесів генерації і розуміння мови. Водночас під впливом когнітивних ідей у лінгвістиці формується нова, постгенеративна парадигма, що, у певному розумінні, змінює статус лінгвістики, перетворює її з автономної дисципліни на дисципліну з «розмитими» межами. Така лінгвістика активно взаємодіє з іншими галузями знань. Подібна орієнтація лінгвістики ґрунтується на новому принципі тлумачення мови, мовної спроможності, мовної поведінки. На відміну від генеративної парадигми, у якій мову розглядали як незалежний, самодостатній когнітивний феномен, у когнітивній парадигмі дедалі більше утверджується думка про те, що мова тісно пов'язана з іншими видами когнітивної діяльності, а успіх опрацювання людиною мовної інформації можливий лише в комплексі з інформацією, яку постачають усі інші сенсорні канали й аналізатори. До того ж, набувають популярності концепції, де організація мови розглядається як залежна від

принципів сприйняття світу та його концептуалізації людиною; природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування. М. містить такі рівні: фонетичний, лексичний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, а стилістика становить особливий рівень, що вертикально пронизує усі інші лінійні; у **дискурсології** – ігрова за своєю природою семіотична система, спроможна до самоускладнення і самозбагачення; інструмент дискурсивної рефлексії, стратегічне знаряддя ціннісного відображення світу в мовній свідомості й керування діяльністю людини; як адаптивна система забезпечує фазову синхронізацію діяльності суб'єкта з процесами, що відбуваються у світі, шляхом актів рефлексії; **анатомічне** – орган, що бере участь в утворенні звуків мовлення, зокремо, язикових приголосних – найпоширеніших у мовах світу.

Див.: *Код комунікативний; Мовлення.*

Мова апостеріорна (лат. *Aposteriori* – із наступного) – міжнародна планова мова, сконструйована за зразком етнічних мов, наприклад, есперанто. Мета створення М. а. – полегшення міжкультурної комунікації.

Див.: *Мова.*

Пор.: *Мова апріорна.*

Мова апріорна (лат. *a priori* – із попереднього) – міжнародна планова мова для полегшення міжкультурної комунікації, лексика і граматичні елементи котрої не запозичуються із національних мов. М. а. будується заздалегідь (*a priori*) за визначеними правилами.

Див.: *Мова.*

Пор.: *Мова апостеріорна.*

Мова базова – одна з порівнюваних мов, що слугує вихідним пунктом при односторонньому зіставному аналізі. Синонім: *Мова вихідна*. Антонім: *Мова цільова*.

Див.: *Мова.*

Пор.: *Мова апостеріорна.*

Мова вербальна (лат. *verbalis* – словесний) – мова з багатим дієвідмінюванням і бідним відмінюванням іменних частин мови.

Див.: *Мова; Мова базова.*

Пор.: *Мова апостеріорна.*

Мова верхньолужицька (в.-луж. *hornjoserbšćna*) – одна з двох лужицьких мов, що належить до серболужицьких діалектів західнослов'янських мов. Назва, пов'язана з історичною областю Лужиці. Статус мовно-літературної набула в XVI столітті, існуючи у двох варіантах: євангелічному (населення Верхньої Лужиці, віросповідання – протестанти-лютерани) та католицькому (населення західної частини Верхньої Лужиці, віросповідання – католики), від початку XX століття – єдина верхньолужицька мова з латинською графікою письма (раніше використовувалася фрактура – готичне письмо).

Мова вихідна – те саме, що базова мова.

Див.: *Мова базова.*

Пор.: *Мова апостеріорна.*

Мова вільна пряма (мóвлення вільне пряме) – спосіб передачі чужої мови, поєднує ознаки прямої та непрямої мови: чужа мова передається у формі непрямої мови з вкрапленнями не оформленої пунктуаційно прямої мови.

Мова впроваджувана – 1) мова, якою ведеться спілкування і яка є нерідною (чужою) для одного або обох (більшості) учасників міжкультурної комунікації; 2) мова, на яку завдяки процесові перемикавання (переключення) кодів перейшов учасник спілкування, розпочавши комунікацію іншою (матричною) мовою.

Див.: *Мова; Спілкування; Перемикавання (переключення) кодів.*

Пор.: *Мова матрична.*

Мова всезагальна – одне із найстаріших інтерлінгвістичних понять, що означає теорію і практику створення універсальної мови, котру могли б використовувати представники різних національних лінгвокультурних спільнот у міжособистісному спілкуванні та міжкультурній комунікації.

Див.: *Інтерлінгвістика.*

Пор.: *Мова національна.*

Мова державна – мова, офіційно визнана і «закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики» (за (УМ 2007, с. 140)). М. д. – мова основного державного етносу, що закріплена Основним законом (Конституцією) у багатонаціональних державах, влада яких гарантує розвиток і використання мов усіх національних меншин. Здебільшого статус М. д. надається мові «титульної» нації, яка таким чином намагається захистити рідну мову у власній державі. В одній державі може бути дві і більше мов державних (у Швейцарії – німецька, французька, італійська, ретороманська; в Інгушетії (Російська Федерація) – російська й інгуська).

Див.: *Мова; Мова рідна.*

Пор.: *Мова офіційна; Мова світова.*

Мова дитяча – спрощені вислови, використовувані у спілкуванні з маленькими дітьми, що містять спеціальні слова для такого спілкування: *пора гулі-гулі, час бай-бай* і под. Створюють відповідний відтінок простоти і доброзичливого мовленнєвого спілкування. У спілкуванні дорослих створюють відтінок доброзичливого гумору.

Див.: *Мова; Психолінгвістика.*

Пор.: *Мова базова; Мова рідна.*

Мова діалектна (прикм. від ім. *діалект*) – умовне поняття, що позначає форму існування мови, протиставлену літературній мові, що охоплює всі територіальні діалекти певної мови.

Див.: *Діалект.*

Пор.: *Мова загальнонародна; Мова літературна.*

Мова для іноземців – спрощений і навіть домашній варіант рідної мови індивіда, якою він розмовляє з іноземцем, який погано знає певну мову. Характерним є зменшений обсяг словника, уникнення граматичних труднощів і стилістичних відтінків, пор.: *Торгівля? Ти торгувати? – запитала місис Ван-Уїк переходячи на ту ламану мову, якою в таких випадках користуються люди, що належать до цивілізованих націй... – Золото, – переконувала вона незнайомку. – Гарне золото! Ти торгувати? Ти міняти то на це?* (Джек Лондон).

Див.: *Мова; Мова рідна.*

Пор.: *Мова офіційна; Мова світова.*

Мова друга – будь-яка засвоєна мова після першої мови.

Пор.: *Мова материнська.*

Мова думок – те саме, що ментальна мова.

Див.: *Мова ментальна.*

Мова езопівська (моблення езопівське) (за ім'ям давньогрецького байкаря *Езона (Aisōpos)*, 6 ст. до н. е.) – замаскований спосіб думки з натяками, недомовками (інакомовлення, алюзії, іронії, алегорії) задля уникнення цензурних чи будь-яких інших заборон, переслідувань. Термін запровадив Михайло Салтиков-Щедрін у 70-ті роки XIX ст. До езопівської мови зверталися Тарас Шевченко, Іван Франко, Леонід Глібов, Леся Українка, Остап Вишня та ін. Поширеною вона була за часів панування догм і нормативів соціалістичного реалізму, коли письменники намагалися знайти шляхи художньої і життєвої правди («Короїди» Миколи Гірника, «Казка про Дурила» Василя Симоненка та ін.); особливий стиль викладу, для якого характерним є використання натяків, недомовок, алегорій, перифразів, іронії тощо.

Мова езотерична (давньогрецьк. *ἑσωθερικός* – внутрішній) – мова, придумана для розваги, часто вона пародіює «справжню» мову або постає абсурдним втіленням «продуманих» концепцій програмування. Окремі М. е. обмежені (наприклад, мова NQ9+), інші – універсальні і їм властива тьюрингова повнота. Спільна властивість будь-якої М. е. – текст програми, виконаної цією мовою, зрозумілий тільки «посвяченому», або взагалі незрозумілий, тому що для укладання програми слід написати програму звичайною мовою. Укладачі «реальних» мов програмування прагнуть зробити синтаксис максимально доступним і зрозумілим, а програмування – зручним, створювачі ж М. е. здебільшого ставлять інші завдання. Однією з найвідоміших М. е. програмування є *Brainfuck* (англ. brain + fuck), придумана Урбаном Мюллером (Urban Muller) для розваги. Вона складається з восьми команд, кожна з яких записується одним символом. Вихідний код програми на Brainfuck являє собою послідовність символів мови без будь-якого синтаксису. Машина, якою керують команди Brainfuck, складається із

упорядкованого набору клітинок і вказівника плинної клітинки, нагадуючи стрічку і головку машини Тьюринга. Крім того, мається на оці облаштування спілкування із зовнішнім світом.

Мова етнічна (прикм. від ім. *етнос*) – див.: **Мова національна**.

Мова жестів – засіб спілкування, поряд зі звуковою мовою і різними допоміжними системами спілкування. Різні філософи і представники різних наук наголошують на особливій ролі у становленні людської свідомості і звукової мови “кінетичної мови” – мови жестів. М. ж. наявна в багатьох племен. В австралійського племені *аранда* відомо близько 450 різних жестів, що вказують на конкретні предмети й позначають загальні уявлення. Індіанці Америки ручне мовлення використовують у міжплемінному спілкуванні.

Мова загальнодержавна – див.: **Мова державна**.

Мова загальнонародна – 1) мова, що використовується у повсякденному спілкуванні широкими верствами населення, національною лінгвокультурною спільнотою, одна із форм вияву соціальності мови. М. з – це літературна мова, що виступає як упорядкована, правильна та обов’язкова норма; 2) сукупність усіх наявних варіантів функціонування мови, що охоплює такі різновиди: а) *літературна мова* – різновид з кодифікованими нормами, що диференціюється в різних функційних стилях (науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, розмовно-побутовому, стилі художньої літератури, де поєднуються кодифіковані і некодифіковані норми); б) *територіальні діалекти, соціальні діалекти (жаргони), просторіччя* – різновиди з некодифікованими нормами (узусом).

Див.: **Мова; Код; Спільнота національна лінгвокультурна**.

Пор.: **Мова іноземна**.

Мова ідіоетнічна (грецьк. *idio* – особливий + *етнічна*) – див.: **Мова національна**.

Мова імпровізована (прикм. від ім. *імпровізація*) / **Мовлення імпровізоване** – мовлення на певну тему без попередньої підготовки, що спричинене конкретною ситуацією або є живою компіляцією відомих мовцеві виражальних засобів. Така мова потребує від автора досвіду, ґрунтовних знань, смаку й таланту імпровізації.

Мова іноземна – 1) мова іншої національної лінгвокультурної спільноти; 2) навчальний предмет, об’єктом якого є навчання засобами чужої мови сприйманню і передаванню інформації, формуванню навичок і умінь нею спілкуватися в різних комунікативних ситуаціях.

Див.: **Мова; Мова чужа; Ситуація комунікативна**.

Пор.: **Мова рідна**.

Мова інформаційно-пошукова – поняття прикладної лінгвістики на позначення формальної мови, призначеної для опису окремих аспектів плану змісту документів, що зберігаються в інформаційно-пошукових системах, і запиту.

Див.: **Лінгвістика прикладна**.

Мова книжна (мовлення книжне) – мова, в якій переважають книжна лексика, писемні усталені звороти (штампи, стереотипи), ускладнений синтаксис з підрядними граматичними зв'язками – типовий для писемного мовлення, орієнтація на високий стиль.

Мова конта́ктна (прикм. від ім. *контакт*) – певна мовна форма, що стихійно виникла як результат необхідності спілкування в поліетнічному середовищі носіїв різних мов і культур.

Див.: *Мова креольська.*

Пор.: *Мова рідна.*

Мова крео́льська (франц. *creole* від ісп. *criollo* – потомки, наступники) – мова, що постає внаслідок перетворень піджинів (розширюючи функції і розвиток структури) на рідні мови для певних мовних спільнот. М. к. поширені в Африці, Азії, Америці та Океанії. Граматика такої мови максимально спрощена, характеризується відсутністю словозмінної парадигматики. Фонологічна система формується на основі спрощення фонологічної системи мови-джерела. Мовами-джерелами для М. к. є англійська, французька, іспанська і португальська.

Див.: *Мова; Мова чужа; Мова іноземна; Піджин.*

Пор.: *Мова рідна.*

Мова культу́ри (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – сукупність усіх знакових способів вербальної і невербальної комунікації, які об'єктивують специфіку культури етносу і відображають її взаємодію з культурами інших етносів; все те, що так чи так пов'язане з вираженням національних цінностей, ідеалів, смаків, способів орієнтування у світі, всього цінного, що накопичено в колективному досвіді.

Див.: *Комунікація; Спілкування; Комунікація вербальна; Комунікація невербальна; Культура; Мова.*

Мова ла́мана – мовлення мовою індивіда, для якого вона нерідна, з цілим рядом інтервенційних помилок.

Мова літе́ратурна – наддіалектна, уніфікована, унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, одна з основних форм загальнонародної і загальнонаціональної мови, якій властиві свідоме культивування і кодифікованість норми, загальнообов'язковість її норм для усіх мовців, поліфункційність; обслуговує усі адміністративно-правові, виробничо-професійні, культурно-освітні потреби національності, виконує функцію консолідації через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури. М. л. протиставлена діалектам, жаргонам, просторіччю. М. л. виступає вищою формою мови, їй властиві багатство словникового складу, упорядкованість граматичного ладу, розвинута система стилів, послідовне дотримання орфографічних і пунктуаційних правил. Основна ознака М. л. – письмова фіксація. М. л. виявлювана і в усній формі – мова державних і громадських установ, організацій і закладів, шкіл, театру, засобів масової інформації.

Див.: *Мова*.

Пор.: *Діалект; Жаргон; Просторіччя*.

Мова мажоритарна (франц. *majoritaire* від *majorité* – більшість від лат. *major* – більший) – загальнодержавна мова, здебільшого мова титульного чи найчисельнішого етносу. М. м. протиставлена мові міноритарній. Функціональний статус М. м. перебуває в межах адміністративної території (або території республіканської у складі федеративної держави).

Див.: *Мова; Мова загальнодержавна*.

Пор.: *Мова міноритарна*.

Мова макаронічна (мобвлення макаронічне) (франц. *macaronisme*, італ. *maccheroni* – макарони; прикм. від ім. *макаронізм*) – механічна суміш слів чи висловів з різних мов або переінакшення їх на іншомовний лад.

Див.: *Макаронізм / Макаронізми*.

Мова-макропосередник (грецьк. *makrōs* – довгий, великий + *посередник*) – див.: *Мова міжнаціонального спілкування*.

Мова материнська – мова матері, рідна мова, яку дитина засвоює до 5-6 років. М. м. абстрактна й емоційна, виступає частиною душі, сутністю національності (за Джон Фішманом). М. м. засвоює дитина з моменту народження, спілкуючись у сім'ї. Здебільшого М. м. є рідною, хоча наявні випадки, коли М. м. і мова, яку людина визнає рідною, не збігаються.

Див.: *Мова; Мова рідна*.

Пор.: *Мова нерідна; Мова чужа; Мова іноземна*.

Мова матрична (лат. *matrix* – матка, джерело, початок) – 1) у комунікативній лінгвістиці – одна з мов білінгва / полілінгва, якою особистість володіє щонайповніше; основа вербального втілення когнітивних і психічних процесів особистості; здебільшого М. м. – мова рідна. М. м. впливає на перемикавання кодів у процесах міжкультурної комунікації; 2) мова, усталена і звична для конкретного учасника спілкування, якою він розпочинає комунікацію.

Див.: *Мова рідна; Білінгвізм; Комунікація; Спілкування; Міжкультурна комунікація; Змішування кодів; Перемикавання кодів*.

Пор.: *Мова впроваджувана*.

Мова ментальна (франц. *mentalite* від лат. *ments* (*mentis*) – розум, мислення; прикм. від ім. *ментальний*) (**мова думки**) – метамова, якою визначувані одиниці концептуальної системи та описувані ментальні репрезентації для значення висловів природної мови.

Див.: *Мислення; Ментальність*.

Мова меншійн – мова інших за етнічним походженням, національністю, релігією груп населення порівняно з основним, титульним, етносом держави.

Мова мертва – мова / мови, що не мають носіїв мови і не використовуються у повсякденному спілкуванні, відомі тільки з писемних пам'яток тієї епохи, коли вони активно функціонували, розвивалися, були

живі: латинська мова, полабська мова і т. ін. Причини появи М. м.: 1) зникнення народу, який говорив цією мовою; 2) перехід народу на нову мову. Інколи вважають, що мова з писемністю залишається “живою” (Володимир К. Журавльов).

Мова міжнародна – мова, що використовується для міжнародного спілкування (англійська, арабська, російська та інші мови). М. м. – це мова, що “перейшла” свої етнічні і територіальні межі, тому їх називають трансетнічними мовами. Вони можуть використовуватися як допоміжні мови аж до масового білінгвізму. На сьогодні напрацьована досить широка система позначень для різних типів міжнародних мов: ММ – міжнародна мова; МЕМ – міжнародна етнічна мова; МШМ – міжнародна штучна мова; МЕМЗ – міжнародна етнічна мова зональна; МЕМГ – міжнародна етнічна мова глобальна; МШМЗ – міжнародна штучна мова зональна; МШМГ – міжнародна штучна мова глобальна; ВМ = МБ – всезагальна мова – мова майбутнього і под.

Див.: *Мова світова.*

Мова міжнародного спілкування – те саме, що мова світова.

Див.: *Мова світова.*

Пор.: *Мова етнічна; Мова рідна.*

Мова міжнаціонального спілкування – мова, що виступає засобом спілкування між представниками різних національностей всередині однієї або кількох держав. Роль М. м. с. може виконувати мова найчисельнішої нації держави. Такою мовою може виступати мова титульного народу в державі для інших націй і народностей: українська мова в Україні. Так, у Німеччині М. м. с. є німецька, в Італії – італійська та ін.

Див.: *Мова; Мова-посередник.*

Пор.: *Мова рідна.*

Мова міноритарна (лат. *minores* – менший) – мова малочисельного етносу в багатонаціональній державі.

Див.: *Мова.*

Пор.: *Мова мажоритарна.*

Мова місцева – статус мови, що не завжди набуває підтримки в законодавстві як безписемна мова чи писемна мова, вживання якої не виходить за межі незначної етнічно-територіальної групи. М. м. функціонує в повсякденному і сімейному спілкуванні. Здебільшого це мови нечисленних народів, що є двомовними і широко використовують в офіційному, науковому та інших типах спілкування мови титульних націй держави, пор. нижньолужицька і верхньолужицька в сучасній Німеччині та ін.

Див.: *Мова; Мова діалектна.*

Пор.: *Мова загальнодержавна; Мова літературна.*

Мова напівпряма (моблення напівпрямé) – дослівна передача чужої мови, як за прямої, однак з уживанням сполучного слова *що*, пор.: «*Батько твій, Володимире, за людей умів заступатись*», – мовив Катратий у задумі

(Олесь Гончар) → *Мовив Катратий у задумі, що батько Володимира за людей умів заступатись.*

Мова національна – мова, що утворилася в період розвитку націй. Вона передбачає обов'язкову наявність літературно-письмової форми, наближеної до спільного народно-розмовного мовлення, в силу чого набула повсюдного поширення. Існують три шляхи утворення національних мов: а) розвиток уже готового матеріалу; б) концентрація діалектів; в) «змішування» діалектів і мов; **у соціолінгвістиці** – 1) соціально-культурно-історична категорія, що позначає мову нації як соціально-історичної спільноти людей. М. н. має дві форми вияву – усну та писемну і формується на ґрунті мови народності одночасно зі становленням нації із цієї народності; мова нації як соціально-історичної етнічної спільноти людей, що міститься в низці понять *родовий діалект, мова народності, етнічна мова* та існує у двох формах – *усній і письмовій* з повноцінною сукупністю всіх форм її існування: *кодифікованих* (літературна мова) і *некодифікованих* (різні територіальні діалекти, жаргони тощо). Від мови народності М. н. відрізняється: 1) наявністю літературної форми існування; 2) контамінованістю; 3) стандартизацією. М. н. характеризує поняття *нація*, корелюючи з останнім так: 1) нація має спільну мову; 2) нація може мати дві М. н. (у мордві (Російська Федерація) є дві літературні мови: ерзя і мокша); 3) наявність однієї мови в низки націй: англійська в США, Англії, Австралії, Новій Зеландії; 2) мова, яку використовує вся нація як соціально-історична, а не окрема регіональна чи етнічна група; мова, що сукупно з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує певну націю; мова, яка для культурної, соціальної та політичної спільноти виконує роль національного символу. М. н. властиві нормативно-літературна форма вияву, активна тенденція до єдності, поліфункційність та ін.

Див.: *Мова; Мова літературна.*

Пор.: *Мова чужа; Мова діалектна; Мова місцева.*

Мова невербальна – мова, що має розвинуте відмінювання іменних частин мови й ослаблене дієвідмінювання, пор., наприклад: слов'янські та інші мови.

Мова невласне-прямá / Мовлення невласне-прямé – форма і спосіб передачі чужої мови / чужого мовлення, що відрізняється від прямої і непрямой мови тим, що оповідь автора зливається з мовленням персонажів; своєрідне поєднання непрямой мови з елементами прямої, що зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить; особливий стилістичний прийом, що дає авторові змогу глибоко розкривати внутрішні почуття героїв: *Гаврило говорив поволі, часто зупинявся. Він наче не бачив нікого. Здавалося знову жив пережитим. Сусіди, слухаючи Гаврила, раз по раз поверталися до думки, куди він піде, що робитиме. Згадували розмови про те, як на подвір'я його садиби в'їхало ранком кілька підвід із десятком людей, серед яких були енкаведисти та сільський активіст – Микола Олійник. На одну підводу посадили*

Василину з трьома дітьми, їм не дали взяти з собою навіть необхідного (Ярослав Федорчук).

Пор.: *Мова непряма / Мовлення непряме; Мова напівпряма / Мовлення напівпряме.*

Мова невласне-пряма в наративі / Мовлення невласне-пряме в наративі – передавання чужого мовлення у формі невласне-прямого мовлення з погляду і героя, й автора, що дозволяє зберегти особливості передаваного мовлення. М. н.-п. в н. характерна для оповідної форми, що набуло найменування «вільний непрямий дискурс» (нетрадиційний наратив).

Мова непряма / Мовлення непряме – чужа мова / чуже мовлення, уведена в авторський текст чи мова автора; спосіб передання чужого мовлення, коли висловлення передається від особи автора (або оповідача) формою підрядної предикативної частини, пор. перетворення мови (мовлення) прямої в непряму; зберігаються всі особливості мовлення мовця, героя тощо: *Учитель сказав дітям: «Підготуйте виступ до Дня української писемності і мови»* → *Учитель сказав дітям, щоб вони підготували виступ до Дня української писемності і мови; «Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого?»* – допитувалася мати → *Мати допитувалася, чого його понесло в поле.*

Пор.: *Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме; Мова пряма / Мовлення пряме.*

Мова нерідна – одне з найважливіших понять етнолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації; родове поняття щодо мови міжнаціонального спілкування (якщо вона не постає рідною), іноземної та чужої мов.

Див.: *Мова; Мова іноземна; Мова чужа.*

Пор.: *Мова рідна.*

Мова нижньолужицька (н.-луж. *dolnoserbšćna, dolnoserbska rěc*) – одна з двох лужицьких мов, що належить до західнослов'янських мов. Писемність з латинською графікою виникла в XVI столітті. Сьогодні має граматику, словники, використовується в освіті (є гімназія), засобах масової інформації (існують газета, журнал, виходить телепередача), поширена з-поміж нижньолужичан, які проживають на території Нижньої Лужиці (біля м. Котбуса – Федеральна земля Бранденбург, Німеччина), що розташована в Німеччині. Перші матеріали нижньолужицькою мовою було опубліковано 1848 року, згодом була перерва аж до 1947 року.

Мова офіційна – 1) політично-юридичний синонім державної мови. М. о. – законодавчо-правовий статус мови, вищий від інших; М. о. обов'язкова для вживання в офіційних сферах життя країни, насамперед у державному управлінні, справочинстві, судочинстві; інколи – політико-юридичний синонім державної мови. У деяких країнах термін М. о. вживається поряд з державною мовою й обидва поняття закріплені в конституціях цих країн (наприклад, у Казахстані та ін.). У Швейцарії

німецька, італійська, французька мови є державними, ретороманська – офіційна; 2) юридичний статус мови, яка використовується в міжнародній сфері діяльності, в міжнародних організаціях; 3) мова державного управління, законодавства, судочинства; 4) мова, визнана офіційно як державна.

Див.: *Мова; Мова державна.*

Пор.: *Мова етнічна.*

Мова перша – мова, яку людина опанувала першою.

Див.: *Мова; Мова рідна.*

Пор.: *Мова креольська; Піджин.*

Мова-піджин – див.: *Піджин.*

Мова / діалект племінна – 1) діалект без письма, форма існування мови в первісно-общинну епоху, коли межі лінгвістичної та етнічної групи збігалися; 2) мова, на основі якої об'єднувалось плем'я, пов'язане вузлами родинності. Часто М. п. і діалект племінний збігалися.

Мова побутова – місцева мова, використовується її носіями для задоволення побутових потреб спілкування. Це може бути діалект, говір, говірка, розмовно-побутовий стиль літературної мови. М. п. не вживається в офіційному, науковому, публіцистичному та інших різновидах комунікації.

Див.: *Мова місцева; Мова діалектна.*

Пор.: *Мова літературна, Мова загальнонародна; Мова офіційна; Мова державна; Мова поліфункційна.*

Мова поетична / Мовлення поетичне – 1) віршована мова; 2) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією; 3) система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для повсякденного спілкування.

Мова поліфункційна – мова, що використовується у значній кількості сфер життя певного суспільства. До М. п. зараховують світові мови, а також мови державні й офіційні.

Див.: *Мова; Мова державна. Мова офіційна; Мова світова.*

Пор.: *Мова місцева.*

Мова природна – мова, що історично сформувалася і яка розвивається за об'єктивними законами, виступаючи універсальним засобом комунікативної і мисленнєвої діяльності.

Пор.: *Мова креольська; Піджин.*

Мова пряма / Мовлення пряме – дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, фразеологічні, синтаксичні й інтонаційні особливості; особлива двокомпонентна синтаксична конструкція, що членована на зачин (авторські слова / слова автора) і чуже мовлення: *Після тривалої паузи, наче зібравшись із силами, Гаврило продовжував: – Помістили мене в камеру, набиту людьми. Можна було лише стояти або сидіти. Прилягти не було місця* (Ярослав Федорчук).

Пор.: *Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме; Мова непряма / Мовлення непряме.*

Мова-посередник – мова, використовувана в міжетнічному або міжнаціональному спілкуванні; може бути штучною (типу есперанто). У викладанні мови як іноземної М.-п. може поставати і третя мова, якою володіють викладач і студенти.

Див.: *Мова; Спілкування; Комунікація.*

Мова пряма вільна / Мовлення пряме вільне – один з різновидів відтворення чужого мовлення / чужої мови, що є наслідком поєднання ознак прямої і непрямой мови: чужа мова передається у формі непрямой мови з тими чи тими вкрапленнями не оформленої ніяк пунктуаційно прямої мови. М. п. в. використовується здебільшого для стислого переказу чиєїсь промови, вислову, доповіді, наукового дослідження тощо: *З інших позицій виступає тоді харківський мовознавець Н. Каганович у статті «Мова газетна». Він критикує працю М. Гладкого «Наша газетна мова», в якій автор скочується до О. Курило і за нею повторює байки, що, напр., іменники на -ння, -ття не українського походження. Говорячи про мову газети, треба пам'ятати, що вона не може бути як мова розмовна народна чи мова художньої літератури, завжди потрібно зважати на функцію газети, тематику її статей, тому не можна механічно її спрощувати. Далі автор статті заперечує твердження, що складна мова погана, вона відбиває складну думку, тому не завжди слід її уникати. Нашу газетну мову робить сірою, одноманітною малий запас слів у тих, хто пише до газети* (Михайло Жовтобрюх) (за С. Доломан).

Пор.: *Мова пряма / Мовлення пряме.*

Мова пряма здогадна / Мовлення пряме здогадне – тлумачення основних і специфічних виявів поведінки певної особи як вираження невисловлених думок, тобто це мовлення, яке та чи та особа реально не виголошувала, приписуване їй на підставі паралінгвістичних особливостей: жестів, міміки, вчинків і под., пор.: *Михайло усміхається непомітно дружині: дивись, мовляв, як тут мені приходить* (Олекса Слісаренко). Формальним показником М. п. з. виступає частка мовляв (мов).

Мова пташина – лексично і синтаксично ускладнений стиль наукового або філософського твору, з нагромадженням термінів, абстрактних іменників, віддієслівних іменників, з ланцюжками форм родового відмінка та ін., пор.: *Мова як система або сукупність регулярностей ... виступає формалізувальним началом, активним носієм форми, що накладається на хаотичний і невпорядкований потік виявів суб'єктів мовленнєвого спілкування* (Зі статті з філософії).

Мова рідна – 1) мова прашурів, родини, що пов'язує людину з її етносом, попередніми поколіннями, виявляє властиві певному народові неповторні асоціації образного мислення, закріплені мовною системою (див.: *Картина світу мовна*) і складають національну специфіку, що знаходить

повноцінний вияв у літературно-художніх текстах; 2) мова, що природно засвоюється в дитинстві від батька і матері як носіїв цієї мови, тобто через наслідування мови дорослих; перша мова, яку людина засвоїла в дитинстві у процесах соціалізації; 3) мова, якою людина володіє з максимальною глибиною і повнотою, якою їй легше, простіше, швидше мислиться («функційно перша мова»); 4) засіб духовного єднання народу як інструмент і символ його соціальної єдності. ; 5) те саме, що функційно перша мова. У разі збігу усіх ознак – мова, якою користується людина, є без сумніву М. р. У всіх інших випадках питання М. р. є складним і вирішуване індивідуально. Найчастіше М. р. вважається материнська мова, яку дитина засвоїла у процесі біологічного відчуження від матері й переходу до соціального спілкування з нею та іншими людьми, які її оточують. М. р. – одна з найважливіших ознак етнічної (національної) належності людини, її самоідентифікації та етнічної ідентифікації. Одне з найважливіших понять комунікативістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

Див.: *Мова*.

Пор.: *Мова нерідна; Мова іноземна*.

Мова розмовна – різновид літературної мови, використовуваний в умовах невимушеного усного спілкування. Вибір мовних засобів зумовлений характером стосунків між мовцями (особисті, офіційні та ін.), що мотивує більшу або меншу експресивність, невимушеність тощо. Зміни інтонації, видозміни емоційних забарвлень надають розмовній мові природності, виразності, яскравості.

Див.: *Мова; Мова побутова*.

Пор.: *Мова діалектна; Мова місцева*.

Мова світова – соціолінгвістичне поняття для визначення мови, яка має такі ознаки: глобальність розповсюдження за межами етнічної території, визначення як робочої в ООН (чинники економічного, наукового, соціально-політичного, ідеологічного характеру), специфіка суспільних функцій. На сьогодні до М. с. належать англійська, французька, іспанська, російська, арабська, китайська.

Див.: *Мова*.

Пор.: *Мова місцева; Мова діалектна; Мова побутова*.

Мова словенська – одна з південно-слов'янських мов з латинською графікою письма; державна у Словенії і поширена в Австрії та Італії. Її діалектний простір охоплює сім основних груп: паннонську, штирійську, каринтійську, верхньокраїнську (горенську), нижньокраїнську (доленську), ровтарську та приморську (сорок дев'ять діалектів). Сучасна словенська мова зберегла форми двоїни в імені та дієслові, диференціацію коротких / повних форм прикметника, досягальний спосіб дієслова. Перша писемна пам'ятка – Брижинські уривки кінця X – початку XI століття. Мовно-літературне становлення пов'язане з Приможем Трубадуром, який перекладав богослужбні книги доленським діалектом, а сучасна літературна словенська

мова формується завдяки творчості Франце Прешерна (середина XIX століття).

Мова спеціальна / Мова фахова – у загальному просторі мови поліфункційної і поліструктурної літературної мови вирізняється особливий функційний різновид, що обслуговує професійну сферу спілкування. Цей різновид кодифікованої літературної мови різні дослідники називають по-різному: мова науки, спеціальна мова, мова для спеціальної мети, професійна мова / фахова мова і под. Атестація поняття “спеціальна мова” ґрунтується насамперед на окресленні ситуації спілкування, у межах спеціальної сфери (наука, техніка, виробництво, управління, сільське господарство, транспорт, зв’язок, медицина, дипломатія і под.). Найзагальніша риса комунікації М. с. визначується тим, що спілкування зреалізовується за системою *людина – людина* (хоча й не виключена система *людина – машина – людина*). Але це не просто людина – це людина, яка професійно працює в конкретній сфері знання (науки, техніки, виробництва, управління тощо). Основною необхідною якістю носія цієї мови постає професіоналізм, що вимагає володіння поняттєво-категорійним апаратом відповідної сфери діяльності і відповідною системою термінів. Тому поряд з номінацією “спеціальна мова” існує як рівноцінна номінація “професійна мова”, “мова професії / мова професій”.

Володіння мовою для спеціальної мети – явище вторинного характеру, тому що її носій від самого початку повинен бути носієм національної літературної мови. Ця обставина дозволяє інколи дослідникам професійного мовлення говорити про явище полігосії. Таке твердження є мало аргументованим. Ніяка “багатомовність” у цьому разі не спостережується, тому що говориться про одну національну літературну мову, виявлювану в її практичному використанні кількома функційними різновидами.

Перехід професіонала на спілкування спеціальною мовою можна характеризувати як певну зміну мовного регістра. Загалом мова (інструмент) залишається тією самою національною літературною мовою, але в конкретних (професійних) умовах вона змістово редукується, стає залежно від сфери знання й предмета спілкування монотематичною (хоча і не завжди), насичується спеціальними словами і виразами, використання яких передбачає той самий необхідний професіоналізм, тобто компетентність. Усе це можливе за переходу суб’єктів спілкування на професійний рівень свідомості.

У професіоналів у конкретній сфері знання подібна “зміна регістрів” здійснюється досить природно й автоматично. Але у спілкуванні фахівців різних сфер діяльності механізм включення мови для спеціальної мети не спрацьовує автоматично (особливо якщо сфери професійних зацікавлень досить віддалені одна від одної).

Суттєвим компонентом професійного мовленнєвого акту в рамках того самого суб’єктивного чинника постає адресат, партнер за комунікацією.

Психологічні й соціальні особливості статусу відправника мовлення й адресата уможливили виділення їх окремими дослідниками як самостійних величин інтерпрофесійної та інтрапрофесійної комунікації. Інтерпрофесійна комунікація являє собою мовленнєві акти, в яких професійні ролі комунікантів не збігаються. Характерним прикладом у цьому разі постає спілкування на зразок *лікар – пацієнт*. Інтрапрофесійна комунікація зреалізовується всередині відповідної соціально-професійної спільноти.

Крім комунікації за моделлю *фахівець – фахівець*, що постає нерівнорядною, тому що охоплює дисциплінарні і різнодисциплінарні вияви, настільки ж актуальна і модель спілкування *фахівець – нефахівець*. Остання виявлювана у вельми розмаїті таких “жанрів”, як науково-популярні твори, словники, орієнтовані на дилетантів, а також численні інструкції з експлуатації різних приладів та пристроїв, керівництво для монтажу предметів побуту, брошури з рекомендаціями для людей, що страждають найпоширенішими хворобами, науково-популярні передачі на радіо і телевізії тощо. За цієї моделі мова спілкування розглядається вже не як суто спеціальні термінні системи, а як нерівнорядні комплекси, розшарування яких на горизонтальні пласти визначає такими параметрами, як комунікативна ситуація, партнер комунікації та комунікативні умови. М. с. нерівнорядна. Мається на оці не тільки її дисциплінарне, але й структурно-функційне розмаїття.

Суттєва ще одна характеристика спеціальної мови. Дослідники вважають, що мова фахової сфери спілкування, насамперед мова науки, за своєю суттю виступає виявом групової мовленнєвої діяльності, на відміну від художнього мовлення, що постає виявом індивідуального мовленнєвого акту.

Фахова мова гранично діалогізована у всіх своїх зовнішніх формах, письмовій та усній, тому що професійна сфера завжди передбачає обговорення проблеми, конкретного питання або факту. Дослідники витлумачують поняття “науковий діалог”, кваліфікуючи його як різновид мовленнєвої діяльності, в якому реалізується не лише процес наукового спілкування, але й процес колективної наукової творчості в його динаміці. Для науковця діалог інколи стає не лише формою мовлення, але й формою думки.

До основних лінгвістичних ознак М. с. належать: 1) М. с. – це природна мова з елементами штучних мов, точніше спеціалізованих штучних мов або символічних мов науки (мови математики, логіки, лінгвістики, хімії та ін.), а також мов людино-машинного спілкування (алгоритмічні, або мови програмування, мови відповідних систем тощо); 2) розвитком першої характеристики постає: М. с. – вербальна мова, але з вельми розвинутою тенденцією до застосування в її складі авербальних засобів, що використовуються і у функції номінації спеціального поняття і у функції його дефініції (як додатковий матеріал у вигляді рисунків, креслень, схем і под.). Мається на увазі екземпліфікація, піктографія тощо.

Використання невербальних засобів (цифрових, літерних, графічних) у професійних мовах належить насамперед до сфери термінотворення. Тут також їхнє призначення досить різноманітне. Вони можуть поставати: терміноелементами (L-промені, В-випромінювання, n-й компонент) у простому терміні; терміноелементами в складеному терміні у функції його атрибутивної частини (константа К, крива L_2); самостійним терміном (H_2O , H_2SO_4), що постають формульним аналогом вербального терміна.

Наявна думка про те, що подання інформації за допомогою нелінгвістичних засобів у таблицях, графіках та рисунках є високоекономним, але зрозуміле тільки фахівцеві, який знає і може використовувати такого типу повідомлення. Ця властивість невербальних засобів (вираження спеціальної інформації) не позбавляє останніх прав на існування, тому що така інформація від самого початку розрахована на фахівців; 3) М. с. – це національна за основою мова з постійною, традиційною тенденцією до її інтернаціоналізації. Така тенденція – обов'язковий наслідок того, що професійні знання (і насамперед наука) мало обмежені державними, національними, ідеологічними та іншими кордонами.

Інтернаціоналізація мов для спеціальної мети передбачає насамперед їхню гармонізацію на поняттєвому рівні, на рівні змісту й обсягу основних понять, тобто слова, терміни на кшталт біржа, банк, брокер, ринок, податок, права людини, інвестиція, спекуляція, підприємливість, бізнес та інші усіма мовами повинні позначати те саме. Тільки в цьому разі можливі співдружність, торгівля, спільні підприємства та інші форми активної міжнародної діяльності і професійного спілкування.

Щодо наукових дисциплін доцільніше говорити не про основні поняття, а про “парадигми” (системи постулатів, правил, методик, технологій, форм завершеного продукту), тому що наукові дисципліни напручують загальне для дисциплінарної спільноти уявлення про членування предмета, що уможливує взаєморозуміння учених і можливість дисциплінарного визнання результатів їхнього дослідження.

Інтернаціоналізм у мовах для спеціальної мети зrealізовується двома основними способами: шляхом використання в термінотворенні терміноелементів (префіксів, суфіксів, основ, частин складання, скорочення) з інтернаціонального мовного (греко-латинського) фонду і запозичення готових номінацій з тієї самої мови-лідера. Роль останньої сьогодні, поза усяким сумнівом, належить англійській мові, на ґрунті якої формуються основні сучасні терміносистеми (інформатика, електроніка тощо). У низці національних мов наявна постійна боротьба із запозиченнями (наприклад, чеська мова), в інших мовах – це здебільшого перманентна боротьба, особливо у професійному спілкуванні, де “чистота” національної мови не повинна витлумачуватись надто спрощено; 4) М. с. – поліфункційна мовна формація. Постаючи в одному зі своїх функційних різновидів високо розвинутої літературної мови, М. с. займає широке поле мовного простору і

виконує найсуттєвіші функції мови: відображення дійсності і збереження знань (епістемічна функція), набуття нового знання (когнітивна функція), передання спеціальної інформації (комунікативна функція). М. с. виступає функцією людини у процесі її діяльності й оцінюється як основна соціально-рольова функція людини, реалізація якої надає їй засоби для існування, водночас вимагаючи від неї відповідних знань та умінь, набутих у результаті навчання, а також узагальненого досвіду та відповідної звички; 5) М. с. – поліструктурна мовна система. Поліфункційна мовна формація природним чином повинна бути спроможною до поліструктурності для забезпечення різних комунікативних потреб. На змістовому рівні М. с. диференціюється на конкретні професійні мови, що зі спільною основою спеціальної мови щоразу набувають своїх пріоритетів у плані вираження. Так, наприклад, мова математиків суттєво відрізняється від мови істориків, а мова біологів від мови філологів. Водночас вони мають спільні різновиди, характер яких зумовлений формою реалізації, – письмова й усна форми.

Встановилось своєрідне співвідношення форм реалізації з основними функціями М. с.: у функції накопичення і передання знань письмове (друковане) мовлення посідає майже монопольне становище; у функції поширення знань перевага також надається письмовому мовленню; у фаховому спілкуванні провідним постає усне мовлення.

Сучасній М. с. властива внутрішня стильова нерівнорядність. Тому інколи говорять про своєрідні “багатошарові моделі” професійних мов. Для окремих професійних мов опрацьовано орієнтовно такі багатошарові моделі:

- для сфери професійних мов техніки: мова науки (мова теорії, спеціальна термінологія), мова виробництва (цехова мова, професійна розмовна мова, власне-виробнича мова, спеціалізована на дрібніші сфери);
- для політичної професійної мови: наукова мова, ділова мова, професійна розмовна мова;
- для професійної мови хімії: наукова мова, жаргон, вживана в лабораторіях, мова підручників, мова викладачів;
- для медичної професійної мови: наукова мова, професійна розмовна мова, мова підручників, мова практики або мова клінік.

Узагальнення і порівняння цих моделей уможливило вирішення трьох основних прошарків: перший – наукова мова, за винятком тривіальних назв та спільних спеціальних слів; другий – професійна розмовна мова (цехова мова, виробнича мова, лабораторний жаргон), що складається насамперед з несуворо певних професійних слів та жаргонізмів і спеціалізований на повсякденному спілкуванні людей, які працюють у відповідній сфері; третій – мова розподільовальна; сюди належить мова продавців, мова агітації, мова реклами.

Такі моделі диференціації професійних мов не можуть бути кваліфіковані як певний еталон. Це один з можливих варіантів, опрацьований

на матеріалі різних (зовсім не усіх) конкретних спеціальних мов. У цьому разі слід враховувати: 1) М. с. як об'єкт дослідження постає за своєю функційною і структурною спрямованістю у вигляді феномену, який у конкретних умовах реалізації досить легко розширюється на окремі професійні різновиди; 2) у кожному з таких професійних різновидів послідовно виділяються мова науки і професійна розмовна мова (мова практики). Це дозволяє атестувати мову науки в рамках М. с.; б) лексико-семантична система М. с. – диференціювальний чинник цього функційного різновиду мови.

Основна відмінність М. с. міститься в особливостях плану змісту. Змістова організація визначає конкретну адресованість спеціального мовлення, форми її функціонування, жанрово-стилістичну своєрідність. Об'єктивація змісту сукупно з комунікативним характером наукового та іншого різновиду творчості вимагали відповідних засобів вираження. Відбувся і триває, з одного боку, відбір із загальнономовного національного й інтернаціонального фонду готових одиниць номінації, з іншого, – формування (здебільшого, за зразком і подібністю до наявних) власних засобів вираження необхідних смислів, категорій, понять. Те, що диференціювальний чинник М. с. полягає в її лексико-семантичному апараті, що якраз останній спроможний здійснити основне призначення мови, не викликає сумнівів.

Дослідники засобів вираження у М. с. обов'язково наштовхуються на необхідність їхньої класифікації, виділення різновидів на тих чи тих засадах. Мова йде про величезний масив номінацій спеціальних понять, нерівнорядних за семантичними критеріями. Класифікаційні схеми засобів вираження у сфері спеціальної лексики достатньо опрацьовані в лінгвістичній літературі, словниках, вони досить традиційні. Досить обґрунтованою постає класифікація одиниць спеціальної номінації із застосуванням двох засад: функційної ознаки (загальнонаукова, міжнаукова (міжсистемна) та вузькоспеціальна термінологія) та суттєвих атрибутів діяльності (найменування сфер діяльності, суб'єктів діяльності, об'єктів діяльності, засобів діяльності, продуктів діяльності).

Для розгляду М. с. особливе значення мають засоби вираження спеціальних реалій, категорій, понять, перелік яких у сфері спеціальної лексики досить розмаїтий. Його основу складають вербальні засоби (слова, словосполучення, фразеологічні одиниці). З-поміж останніх чітко простежуване ядро (центр), що охоплює найбільш функційно навантажений лексико-семантичний фонд, і периферія. Ядро об'єднує основний лексичний фонд, що охоплює як спеціальні, так і неспеціальні вербальні засоби вираження відповідної сфери знання змісту.

Спеціальний словник основного лексичного фонду виявлюваний термінологією, що, крім власного номінативного термінологічного пласту (вираженого іменниками) містить терміновані слова, виражені й іншими

повнозначними частинами мови (терміни – дієслова, прикметники, прислівники), а також прийменниково-відмінкові конструкції, що функційно виконують ту саму роль, що й терміни. Це своєрідні шаблони, штампи для конкретних номінацій на зразок “в ... режимі” (в автоматичному режимі). До периферії лексики належать ті мовні засоби, що часто наявні в М. с. як індивідуально-авторські риси.

Мова для спеціальної мети зреалізовує вербалізацію професійного знання. Для цього вона має відповідні лексико-семантичні засоби, спроможні адекватно передати сутність усіх основних категорій і понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності. У складній і багатомірній системі вербальних засобів вирізняються досить автономні функційні пласти. Вершину складають загальнонаукові терміни, основним призначенням яких постає вираження категорій і понять, продуктивно застосовувані у всіх сферах наукового знання, що об'єднують у своєму складі номінації логіко-філософських категорій, яким властива гносеологічна універсальність, а також категорій і понять нового зразка, що виникають у результаті математизації та кібернетизації, – електронізації, інформатизації науки, у результаті інтеграційних процесів і новітніх методів дослідження, пор.: система, елемент, структура, функція, модель, парадигма, інформація, управління, програма, надійність, адаптація, метод, чинник тощо. Загальнонаукові засоби забезпечують основу пошуку засобів теоретизації науки, універсалізації наукових засобів і тим самим універсалізації М. с. загалом.

Належачи до складу універсальних засобів вираження, загальнонаукові терміни не лише не втрачають, але поглиблюють конкретизацію за використання їх в окремих сферах знання. Таким чином реалізується спроможність термінів (понять) до породження похідних, пор.: інформація → соціальна інформація, економічна інформація, науково-технічна інформація, виробнича інформація, біологічна інформація, генетична інформація, вимірювальна інформація тощо. Суттєвою рисою загальнонаукових термінів (понять) вважається також їхня тенденція до “супряжності в парах”: абстрактне й конкретне, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причина і наслідок, якість і кількість, структура і функція, еволюція і революція, аналіз і синтез, на основі яких розвиваються і складніші комплекси: зміст – форма – структура – функція; можливість – дійсність – необхідність та ін.

Дисциплінарна організація науки (диференційний чинник) природно породжує та об'єднує науки (інтегральний чинник), основи для яких можуть поставати різні. З опертям на основні форми руху матерії (найтрадиційніше об'єднання) визнані три цикли наук – суспільні, природничі, технічні. У цьому разі за їхніми рамками залишаються математичні, сільськогосподарські, медичні та інші окремі науки. Інколи класифікують науки по-іншому: фундаментальні і прикладні, емпіричні і теоретичні,

високо-формалізовані й описові. Сучасний стан розвитку науки, з пріоритетними інтеграційними процесами, модифікує сам підхід до класифікації наук: дисциплінарний принцип поступово змінює проблемний, що зумовив постання міждисциплінарних комплексів. Це зумовило адекватні процеси інтегрального, синтетичного характеру в термінологічному фонді сучасної М. с. У найзагальнішому вигляді це знайшло вияв у збільшенні пласту міжнаукової або міжсистемної термінології. Поняття міжнаукової термінології (міжсистемної термінології) об'єднує два досить самостійних пласти. Один з них виявляється у вичленовуванні інтегровальних елементів всередині циклу наук, інший утворюють окремі термінологічні одиниці, що називають поняття, застосовувані в поняттєвих апаратах різних (не внутрішньокмплексні) об'єднань.

Мова старослов'янська – давня літературно-письмова мова слов'ян, зафіксована у пам'ятках X-XI ст. Ці пам'ятки продовжували літературну традицію перекладених Костянтином (Кирилом) і Мефодієм та їхніми учнями в IX ст. богослужбових і канонічних книг, мову яких традиційно називають старослов'янською мовою.

«Мова тарабáрська» / «Мовлення тарабáрське» – навмисне спотворення мовлення додаванням до кожного складу (переважно повнозначних слів) певного звукосполучення, однотипною зміною кінцевих складів або їхнім переставлянням у суміжних словах, що робить мовлення незрозумілим для тих, хто не знає способу такого «словотворення».

Пор.: *Мова ламана; Мова макаронічна.*

Мова тварин – звукова сигналізація тварин, застосовувана в конкретній ситуації, на відміну від людської мови, яка може позначати поняття поза конкретною обстановкою.

Мова текстів (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **масової комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) / **Мовлення текстів масової комунікації** – комплекс жанрових різновидів публіцистичного стилю, що використовуються в засобах масової інформації і виконують інформативну функцію.

Мова титульна (прикм. від ім. *титул*) – мова титульного етносу (народу) в конкретному державному утворенні, наприклад, мова українська в Українській Державі та ін.

Див.: *Мова; Мова рідна.*

Пор.: *Мова офіційна.*

Мова українська – мова корінного населення України як титульного етносу, а також українців, що проживають за її межами: в Австралії, Аргентині, Сполучених Штатах Америки, Білорусі, Італії, Канаді, Молдові, Російській Федерації, Польщі, Сербії, Словаччині, Румунії, Хорватії та інших країнах.

Мова художньої літератури – особлива культурна форма естетичного функціонування мови, що використовує для створення художніх образів

засоби всіх структурних мовних складників. М. х. л. не збігається повністю з літературною, тому що вбирає в себе індивідуальний стиль автора і мовлення персонажів, що передбачає відступ від норми, створення індивідуального складу і виразного тексту.

Мова цільова – одна з порівнюваних мов, заради якої проводиться зіставний аналіз із метою вивчення її особливостей порівняно з базовою (переважно рідною) мовою.

Див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод)*.

Мова штучна / Мовлення штучне – 1) у прикладній лінгвістиці – знакова система, спеціально створювана як допоміжний засіб для реалізації і досягнення різних комунікативних завдань у тих сферах, де застосування природної мови є ускладненим, неможливе або не дає належного вияву; 2) мова, що твориться на основі взаємної погодженості; міжнародні, допоміжні мови (*есперанто, інтерлінгва* та ін.). Ще у II ст. до н.е. придворний лікар гладіаторів Клавдій Гален створив міжнародну письмову мову. Створення штучних мов простежувалося в різних напрямках: а) створення логічних (філософських) мов; б) створення штучних мов на ґрунті наявної мови (або мов), пор.: *Basic English* (Чарльз Огден, 1932 р.). Ця назва розшифровується як *British American Scientific International Commercial English* – Британська американська наукова міжнародна комерційна англійська. *Бэйзик інгліш* – спрощена англійська граматики, словниковий склад обмежений 850 словами, необхідна для побутового і торгівельного спілкування. Пізніше з'явилися *Francais Fondamentale* (Базова французька мова) і *Grunddeutsch* (Базова німецька мова). На ґрунті кількох європейських мов виникли *волапюк* (засновник прелат Йоган. М. Шлейєр; слово *волапюк* мовою засновника означало *всесвітня мова*), а на ґрунті використання слів і музики, інколи різних кольорів композитор Жан Ф. Сюдра створив *сольресоль*, наприклад, я кохаю – *доре мілясі*, а згодом *есперанто* (засновник Людвик Заменгоф, 1887 р.). Система есперанто досить проста: 16 граматичних правил, близько 40 суфіксів і прийменників. Слова вимовляються відповідно до написаного. Алфавіт – латиниця. Наголос – завжди на передостанньому складі. Міжнародні штучні мови використовують як допоміжні. Існує близько 900 лінгвопроектів штучних мов, створених від II ст. до н.е. аж до XXI ст. у сорока країнах світу; 3) нарочита мова, позбавлена стилістичного забарвлення; у **соціолінгвістиці** – знакова система, створювана для використання в тих сферах, де застосування природної мови неефективне чи зовсім неможливе: а) *спеціалізовані* мови (наприклад, мова символів у математиці); б) *неспеціалізовані, планові* мови, використовувані в людському спілкуванні: *ідо, воляпюк, есперанто* та ін.; 2) підсистема або модифікація природних мов, що відрізняються значним рівнем свідомого впливу на їхнє формування та розвиток. За Германом Паулем, Іваном Бодуеном де Куртене, до штучних

мов належать літературні мови (див.: *Мова літературна*), що постають синтезом відповідних діалектів (наприклад, *лансмол*); 3) *професійні і таємні мови*.

Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Пор.: *Мова рідна*.

Мова чужа / Мовлення чуже – експліцитно або імпліцитно введена до авторської мови чи тексту мова іншої особи. Вона може мати характер прямої цитації (пряма мова), а також оформлятися як непряма чи невласне-пряма мова: *Чого тільки не посадить наша невгамовна мати. «Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізошло. Коли вилізає з землі всяка росиночка, ото мені радість», – любила проказувати вона* (Олександр Довженко).

Див.: *Мова непряма / Мовлення непряме; Мова невласне-пряма / Мовлення невласне-пряме; Мова напівпряма / Мовлення напівпряме*.

Мова-еталон (франц. *étalon* від *étaler* – виставляти, показувати) – ідеальна мовна система, спеціально сконструйована лінгвістом, у якій наявні універсальні властивості всіх мов, як основа (тло) для зіставних досліджень мов. Синоніми: *Метамова; Основа порівняння; Tercium comparationis*.

Мова-основа – те саме, що прामова.

Див.: *Прामова*.

Мова-позарозум – стиль футуристів, якому властиві були нестандартні, неологічні словотвори і нестандартні словосполучення, а також – незрозумілі набори звуків:

Осте сте

бі бо

бу

візники – люди

трамваї – люди

автомобілі білі

бігорух рухобіги

рухливобіги

berceusekapу

селі

елі

лілі

пути велетні

диму сталь

палять

пах

пахка

пахітоска

дим синій

чорний ди

М

пускають

бензин

чаду жить

чаду благать

кохать кахикать

життєдять

життерух

життєве-

нзин

авто

трам

(Михайль Семенко. Місто).

Пор.: *Мова ламана; Мова «пташина»; Мова макаронічна.*

Мова-посередник – спільна мова, використовувана народами, у яких різні мови. Наприклад, у Європі мовою-посередником виступає англійська; на території країн СНД – здебільшого російська.

Мовець – див.: *Адресант.*

Мови аглютинативні (лат. *gluten*– клей, *agglutino* – приклеюю) – мови, в яких слова утворюються за допомогою аглютинації: фінно-угорські, монгольська, японська та ін. М. а. були виділені в окремий тип Августином В. Шлейхером, він їх назвав афіксувальними (1868 р.). Сам термін увів у науковий обіг Вільгельм фон Гумбольдт. У М. а. граматичні значення виражаються стандартними афіксами (приклеюваннями), що механічно приєднуються до незмінюваного слова-основи. Афікси розташовані здебільшого після основи або кореня слова і характеризують ті чи ті відмінки іменників або час, спосіб, особу дієслова. До М. а. належать: тюркські, фінно-угорські, монгольські, іберійсько-кавказькі та окремі мови народів Азії, Африки, Океанії. Загалом слова в таких мовах утворюються за допомогою аглютинації. М. а. виділено в окремий тип у 1818 р. Августом В. Шлейхером і названі афіксувальними. Термін М. а. увів в науковий обіг Вільгельм фон Гумбольдт.

Див.: *Аглютинація; Класифікація мов морфологічна.*

Мови ад'єктивні (прикм. від ім. *ад'єктив*) – мови, у яких наявний самостійний клас прикметників. До них наближені англійська, німецька, російська, українська та інші мови.

Пор.: *Мови дієслівні; Мови іменні.*

Мови аморфні (грецьк. *amorphos* – безформний від *a-* – не-, без- + *morphe* – форма) – мови, що не мають афіксів і тому виражають відношення між словами за допомогою поєднання слів між собою способом прилягання або за допомогою службових слів. Синоніми: *Мови кореневі; Мови ізолятивні; Мови безформні; Мови ізолювальні; Мови кореневі; Мови*

кореневоїзолювальні. До кореневих мов належать *в'єтнамська, бірманська, старокитайська, почасти сучасна китайська.*

Див.: **Класифікація мов морфологічна.**

Пор.: **Мови аглютинативні; Мови флективні; Мови полісинтетичні.**

Мови аналітичні – мови, яким властива тенденція до окремого (аналітичного) вираження лексичних і граматичних значень (лексичне значення виражається повнозначними словами, а граматичне – службовими словами, порядком слів, інтонацією). До аналітичних мов належать *англійська, болгарська, італійська, французька* та ін.

Див.: **Класифікація мов морфологічна.**

Пор.: **Мови синтетичні.**

Мови без писемності – мова, що не має писемної форми та існує тільки в усній формі. М. б. п. притаманні малочисленим етносам, які не мають адміністративно-територіальних утворень. Так, наприклад, у 20-30-ті роки ХХ ст. писемність була створена для *чукотської, коряцької, ескімоської, алеутської, карельської* та інших мов. У сучасній Російській Федерації не мають писемності *юкагірська, негідальська, алюторська, удегейська, юрська* мови. На території сучасних країн СНД М. б. п. є: *нішашимська, язгулямська, шугнанська, ягнобська* та інші мови.

Мови вокалічні (лат. *vocalis* – голосний) – мови, у фонетичній системі яких основне навантаження падає на голосні звуки, пор.: *китайська мова, японська мова* та інші.

Пор.: **Мови консонантичні.**

Мови дієслівні – мови, у яких прикметники виступають підкласом дієслів.

Пор.: **Мови іменні; Мови ад'єктивні.**

Мови ергативні (грецьк. *ergates* – активна особа) – мови, в яких речення з перехідними і неперехідними дієсловами мають різну структуру: суб'єкт при неперехідному дієслові оформляється як об'єкт при перехідному, а суб'єкт при перехідному дієслові стоїть в особливому (ергативному) відмінку. Специфікою М. е. постає наявність у дієслова-присудка подвійного синтаксичного зв'язку з підметом і присудком – дієслово, узгоджуючись з підметом, водночас керує ним. Граматично це оформлено у вжитку підмета в особливому ергативному відмінку чи відмінку діяча, якщо дієслово перехідне, та в абсолютному відмінку, якщо дієслово неперехідне. Уяву про ергативну конструкцію можуть дати речення типу «*Твір написано початківцем*» або «*Дівчинку врятовано пожежниками*», де підмети стоять не в називному, а в непрямому відмінку, тобто подібно до мов ергативної будови.

Див.: **Типологія мов.**

Пор.: **Мови номінативні; Мови ізолятивні.**

Мови Європейського Союзу – національні мови Європейського Союзу зі статусом офіційних мов у країнах цього союзу: *болгарська, чеська, данська, голландська, англійська, естонська, фінська, французька, німецька, грецька, угорська, ірландська, італійська, латвійська, литовська, мальтійська, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, іспанська, шведська*. Люксембурзька та офіційна на Кіпрі турецька мови не набули статусу офіційних мов Європейського Союзу.

Мови ізолятивні (франц. *isoler* – ізолювати, відокремити) – мови, що не мають афіксів і в яких граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів, порядком слів, наголосом (музикальним), інтонацією, пор.: *китайська, в'єтнамська* та інші мови (див.: **Мови аморфні**). Синонім: **Мови кореневі**.

Див.: **Класифікація мов морфологічна**.

Пор.: **Мови аглютинативні; Мови флективні; Мови полісинтетичні**.

Мови іменні – мови, у яких прикметники виступають підкласом іменників. До цього різновиду наближені класичні індоєвропейські мови.

Пор.: **Мови дієслівні; Мови ад'єктивні**.

Мови індоєвропейські – загальна назва сім'ї сучасних і давніх мов Європи та Азії, до якої входять *індійські, іранські, слов'янські, балтійські, германські, грецька, романські, кельтські, албанська, вірменська групи мов*.

Мови інкорпоровані (лат. *incorporatio*) – див.: **Мови полісинтетичні**.

Мови консонантні (лат. *consonans (consonantis)* – приголосний звук) – мови, у фонетичній системі яких переважають приголосні звуки, пор.: *білоруська, українська, польська* та інші мови.

Пор.: **Мови вокалічні**.

Мови кореневі – див.: **Мови ізолятивні**.

Мови креольські (франц. *Creole*, від ісп. *criollo* – людина мішаного походження, від батьків двох рас) – мови, сформовані на основі піджинів і які стали рідними для певного колективу їхніх носіїв.

Див.: **Піджин**.

Мови міжнародні – національні мови, що поряд з функцією засобу комунікації народу (етносу) виконують роль засобу спілкування між різними народами (етносами). Мови загального використання, або «Клуб світових мов»: *англійська, французька, іспанська, китайська, російська, арабська*, статус яких закріплено у відповідних документах ООН.

Пор.: **Мова світова**.

Мови мононегативні (грецьк. *monos* – тільки, єдиний + *негативний*) – мови, у заперечних синтаксичних конструкціях яких можливий тільки один заперечний елемент. Германські мови постають послідовно мононегативними. Незалежно від порядку слів, заперечення в них

експлікується за допомогою одного форманта. Антонім: *Мови полінегативні*.

Пор.: *Мови полінегативні*.

Мови народностей – мови, що утворюються в основному або на руїнах рабовласницьких імперій, або в епоху феодалізму. Триває процес утворення мов народностей і сьогодні.

Мови нефлективні – мови, в яких слова не мають закінчень. До таких мов належать *англійська, іспанська, французька* та інші мови.

Пор.: *Мови флективні*.

Мови номінативні – мови, в яких єдиноможливою формою підмета є називний (номінативний) відмінок незалежно від перехідності / неперехідності дієслова, пор.: *білоруська, польська, українська* та інші мови.

Див.: *Типологія мов*.

Пор.: *Мови ергативні; Мови ізолятивні*.

Мови ностратичні (лат. *noster* – наш) – гіпотетична макрородина мов, що поєднує кілька мовних родин і мов Європи, Азії й Африки, зокрема *алтайські, дравідійські, індоєвропейські, уральсько-юкагірські* (*уральські і юкагіро-чуванські*) *мови й ескімосько-алеутські*. За окремими гіпотезами (Сергій А. Старостін та ін.), родина постала 15 тисяч років тому. Усі ностратичні мови походять від єдиної ностратичної прамови. За іншою гіпотезою, обґрунтованою останнім часом низкою дослідників, усі ностратичні мови належать до надродина вищого рівня (так званих корейських мов). Автором гіпотези про М. н. є датський лінгвіст Ганс Педерсон (1903 р.). Одноставності щодо реальності існування ностратичної надсім'ї мов серед науковців нема, хоча сама гіпотеза набуває значного поширення. Так, на підставі дослідження лексичних, словотворчих і морфологічних подібностей шести великих мовних сімей Старого Світу: алтайської, уральської, дравідійської, індоєвропейської, картвельської і семіто-хамітської констатують, що їхні подібності набувають тлумачення лише в рамках теорії, що постулює генетичну спорідненість цих мовних сімей, тобто їхню належність до одного ширшого угруповання – ностратичного (Владислав М. Ілліч-Світич). Інші до М. н. відносять також афроазійську макрородину (Владислав М. Ілліч-Світич й Арон Б. Долгопольський), хоча інколи зауважують, що афроазійські мови складають родину, що за віком така сама, як і ностратична (Сергій А. Старостін, Олександр Ю. Мілітарьов).

За усталеною класифікацією М. н. поділяються на: 1) західно-ностратичні (індоєвропейські мови, афроазійські мови (інколи це виокремлювана самостійна надродина), кавказькі мови); 2) східно-ностратичні мови (уральські мови, дравідійські мови, алтайські мови).

Інколи теорія М. н. заперечується, тому що на такій великій часовій глибині методи порівняльно-історичного мовознавства (здебільшого ґрунтуються на дивергенції мов у рамках багато в чому спрощеної моделі

«родовідного дерева») не можуть бути адекватно застосованими (пор. міркування фахівця-типолога і дослідника австралійських мов Роберта Діксона (Robert Malcom Ward Dixon, його монографія «The rise and fall of languages» (1997 р.)), а також відомі фахівці Лайл Кембелл, Джамес Метісофф та ін.

Мови пасивні – мови, в яких ані суб'єкт, ані об'єкт не мають жодного граматичного оформлення, об'єднуючись в один комплекс, підпорядкований провідному слову.

Мови полінегативні – мови, у заперечних синтаксичних конструкціях яких можливі кілька заперечних елементів. Слов'янські мови належать до полінегативних: марковані запереченням неозначені займенники та прислівники супроводжуються облігаторною негациєю предиката: *Ніхто не знав ні про лист, ні про запрошення, ні про відвідини незнайомця* (Олекса Слісаренко). Антонім: **Мови мононегативні**.

Мови полісинтетичні (грецьк. *polys* – багато і *synthesis* – поєднання) – мови, в яких різні частини висловлення у вигляді аморфних слів-основ (коренів) об'єднані в цілісні складні комплекси, сукупність яких оформлюється службовими елементами. Так, наприклад, вислів – словоречення *пинакатлквя*, вживане ацтеками (індіанська народність у Мексиці), означає «Я їм м'ясо». Це наслідок складання слів *пи – я, накатл – м'ясо і квя – їсти*. У цих мовах ті чи ті об'єкти дії й обставини її перебігу можуть виражатися не окремими членами речення (додатками, обставинами), а тільки різними афіксами як елементами дієслівних форм. До складу дієслівних форм почасти входить підмет. Синонім: **Мови інкорпоровані**.

Див.: **Класифікація мов морфологічна**.

Пор.: **Мови аглютинативні; Мови флективні; Мови аморфні**.

Мови робочі – особливий статус мов міжнародних організацій.

Мови світові – природні мови, що регулярно використовуються у сфері міжнародних відношень та юридично закріплені як офіційні мови ООН (*англійська, іспанська, російська* та ін.).

Мови символічні – мови із внутрішньою флексією – чергуванням голосних у корені слова, що є засобом вираження граматичних значень (типологічна класифікація мов Едвард Сепіра).

Мови синтетичні (грецьк. *synthesis* – поєднання) – див.: **Мови флективні**.

Мови спеціальні – мовні підсистеми, що склалися історично на ґрунті природної мови і які виступають засобом спеціальної комунікації в сфері науки і техніки.

Мови споріднені – мови, що походять від спільної прамови. Наприклад, спільнослов'янська (праслов'янська) мова існувала з III тис. до н.е. до VI-VII ст.ст. н.е. На її основі розвинулись українська, білоруська, польська, чеська, болгарська та інші слов'янські мови.

Мóви флективні / Мóви синтетичні (грецьк. *synthesis* – поєднання) / **Мóви фузі́йні** (лат. *fusio* – плавлення) – мови, в яких граматичне значення синтезоване з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків, наголосу і суплетивізму, тобто формами самих слів). До М. ф. належать *білоруська, литовська, німецька, словацька, сербська, чеська* та ін. Синоніми: **Мови фузі́йні, синтетичні**.

Див.: **Класифікація мов морфологічна**.

Пор.: **Мови аглютинативні; Мови полісинтетичні; Мови аморфні; Мови нефлексивні**.

Мóви фузі́йні (лат. *fusio* – плавлення) – див.: **Мови флексивні**.

Мовленне́ва діяльність – див.: **Діяльність мовленне́ва**.

Мовленне́ва культура (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – див.: **Культура мовленне́ва**.

Мовленне́ва культу́ра суспі́льства (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – див.: **Культура мовленне́ва суспі́льства**.

Мовленне́ва ла́нка – те саме, що мовленневий акт.

Див.: **Акт мовленневий**.

Мовленне́ва но́рма (лат. *norma* – правило) – див.: **Норма мовленне́ва**.

Мовленне́ва поведі́нка мо́вців – див.: **Поведі́нка мо́вців мовленне́ва**.

Мовленне́ва поді́я (англ. *speech event* – мовленнева подія) – див.: **Подія комунікативна**.

Мовленне́ва систе́мність (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання; ім. від прикм. *системний*) **функці́йного** (прикм. від ім. *функція*) **сти́лю** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Системність функці́йного сти́лю мовленне́ва**.

Мовленне́ва ситуа́ція (фран. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – див.: **Ситуа́ція мовленне́ва**.

Мовленне́ва стра́тегія (грецьк. *stratēgia* від *stratos* – війська + *agō* – веду) – див.: **Стра́тегія мовленне́ва**.

Мовленне́ва та́ктика (грецьк. *taktika* – мистецтво шикування військ від *tassō* – шикуюю війська) – див.: **Та́ктика мовленне́ва**.

Мовленне́ва транса́кція (лат. *transactio* – звершення) – див.: **Транса́кція мовленне́ва**.

Мовленне́ва характе́ристика (**мовленне́вий портре́т**) – див.: **Характе́ристика мовленне́ва (портре́т мовленневий)**.

Мовленне́ве мі́слення – див.: **Мі́слення мовленне́ве**.

Мовленне́вий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення; англ. *speech act*) – див.: **Акт мовленневий**.

Мовленне́вий апа́ра́т (лат. *apparatus* – прилад) – див.: **Апа́ра́т мовленневий**.

Мовленне́вий впли́в – див.: **Впли́в мовленневий**.

Мовленнєвий етикёт (франц. *etiquette* – етикетка) – див.: *Етикет мовленнєвий*.

Мовленнєвий жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) – див.: *Жанр мовленнєвий*.

Мовленнєвий жанр (франц. *genre* – рід, вид, жанр, стиль від лат. *genus* (*generis*) – рід, вид) **спілкування** – див.: *Жанр мовленнєвий спілкування*.

Мовленнєвий паспорт (франц. *passport* від *passé* – прохід і *port* – гавань) – див.: *Паспорт мовленнєвий*.

Мовленнєвий портрёт (франц. *portrait* – портрет) – див.: *Портрет мовленнєвий*.

Мовленнєвий потік – див.: *Потік мовленнєвий*.

Мовленнєвий такт (лат. *tactus* – дотик, дія) – див.: *Такт мовленнєвий*.

Мовленнєвий тракт – див.: *Тракт мовленнєвий*.

Мовленнєвий штамп (нім. *Stampe* – печатка, друк від італ. *stampa* – печатка) – див.: *Штамп мовленнєвий*.

Мовленнєвозна́вство – розділ комунікативної лінгвістики, що вивчає особливості живого людського мовлення як процесу.

Мовленнєвомисленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвомисленнєвий*.

Мовлення – 1) діяльність людини, яка використовує мову для спілкування, вираження емоцій, вираження думок, для планування своїх дій. М. – індивідуальний акт говоріння (конкретне говоріння) або написання, що має звукову або письмову форму і відповідні часові і просторові параметри; пояснення засобами мовного коду, втілене в певний текст – усний (як дискурс) або письмовий; у вузькому значенні (мовленнєвий потік) – послідовність звукових сигналів, яка повинна бути сприйнятою і декодованою слухачем, внаслідок чого постає розуміння висловленого; 2) системне утворення мовленнєвої діяльності, що характеризується спільними закономірностями мовленнєвого спілкування, усталеними у певному колективі зразками мовленнєвої поведінки; 3) постійно повторюваний процес спілкування однією мовою (процес говоріння, мовленнєва діяльність – їхня результативність (фіксований витвір, зафіксований пам'яттю / на письмі); 4) реалізація мови-коду, один із модусів існування людської мови (поряд з мовою і комунікацією). М. постає формою існування живої природної мови, у мовленні мова функціонує і тому перебуває в постійній динаміці, у розвитку. М. і мова взаємопов'язані: М. не існує без мови, її словникового фонду, фонетичних законів, правил морфології і синтаксису, морфонологічних закономірностей. Мова – відносно стійка, а мовлення – динамічне, мова виявляє досвід колективу, мовлення ж спрямоване на досвід індивідуума, а через сукупність останніх до узусних потенцій; мова – об'єктивна та обов'язкова, мовлення – суб'єктивне. У мові відбито ментальність народу, його характерологічні риси, у мовленні легко простежувані риси конкретної особистості з її світосприйняттям, ціннісними

величинами, етичними параметрами, соціальними характеристиками; 5) конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації. Процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; 6) результат мовленнєвих дій, виражений у текстах. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує і в процесі функціонування перебуває у постійному розвитку. Мова і мовлення взаємно й нерозривно пов'язані між собою. Мовлення існує на основі певної мови, а мова виявляє себе в мовленні її носіїв. Мова щодо мовлення – явище загальне, вона належить усім, хто нею користується. Мовлення ж – часткове, окреме, індивідуальне щодо мови. Це одна з багатьох форм загального, що виникає у процесі спілкування в устах окремих осіб у різних життєвих обставинах. Основою всякого мовлення є елементи мови, але водночас у мовленні можуть бути (і здебільшого є) й такі елементи, яких у мові немає, бо кожна людина є не тільки носієм певної мови, але й її творцем. Це послідовність мовних знаків (насамперед слів), організована (побудована) за правилами мови й відповідно до вимог висловлюваної інформації.

Див.: *Говоріння; Мова.*

Пор.: *Комунікація; Спілкування.*

Мовлення авторське (лат. *au(c)tor* – творець) – авторська оповідь у художньому творі, тобто ті частини художнього твору, де немає мовлення персонажів, а передано почуття, думки, переживання та ін. героїв: *В Василю ще й досі гуло в голові од чарки горілки. Вона махнула на панича рукою й зачепила його рукавом по лиці. Ще зроду Василю не бачила такого недоладного лиця, яке мав молодий Хшановський* (Іван Нечуй-Левицький). Таке мовлення є оповідним, це мовлення автора в художніх творах, яке містить суб'єктивну інформацію письменника, його асоціації, оцінки наявних у творі подій, психологічні екскурси, біографічні дані тощо: *Мужчини в сірих пальтах тонуть в синяві провулка, / і тїнь замазує панни, мов образи затерті* (Богдан-Ігор Антонич).

Див.: *Мовлення.*

Пор.: *Мовлення внутрішнє.*

Мовлення в наративі (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-ив*) **непряме** – передавання чужого мовлення з погляду автора у формі непрямого мовлення, що не дозволяє зберегти усі особливості передаваного мовлення. Для мовлення непрямого типовим постає його використання в розповіді від третьої особи (традиційний наратив, оповідна форма третьої особи).

Мовлення в наративі (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-ив*) **прямé** – передавання чужого мовлення з погляду мовця зі збереженням особливостей передаваної інформації у формі мовлення, для якого типовим постає її використання в

оповіді від першої особи (традиційний наратив, першоособова оповідна форма).

Мовлення внутрішнє – 1) особливий тип, форма мовленнєвомисленнєвої діяльності людини, що звернена до самої себе і яка не має звукового вияву, і в цьому аспекті воно близьке до мислення і є однією з форм його реалізації; 2) внутрішній виклад – беззвучне мовлення «в собі», що виконує ті ж функції планування і контролю; воно виникає у відповідних ситуаціях діяльності (в умовах певних перешкод тощо); 3) один з етапів внутрішнього програмування як фази текстотворення (творчий задум). Цей вид внутрішнього мовлення співвідноситься насамперед зі спілкуванням; у **психолінгвістиці** – виділяють такі послідовні етапи творення тексту: інтенція, мотив, внутрішнє програмування та реалізація. Внутрішнє мовлення є уявним засобом семантичної схеми висловлювання. Загалом внутрішнє мовлення – це використання мови поза вербальною комунікацією.

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення авторське; Мовлення діалогійне*.

Мовлення діалогійне (прикм. від ім. *діалог*) – форма мовлення, що передбачає безпосередній обмін повідомленнями між учасниками (двома / кількома) спілкування. Цьому типу мовлення притаманна низка особливостей: лаконічність, використання паралінгвістичних засобів (жести, міміка тощо), інтонації, еліптичних речень тощо.

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє; Мовлення егоцентричне*.

Мовлення другого ступеня непряме – мовлення у складі другого мовлення.

Мовлення егоцентричне (лат. *ego* – я + *centrum* – центр) – у **психолінгвістиці** – мовлення дитини, адресоване самій собі у процесі виконання певної діяльності (феномен відкрито Жаном Піаже). Мовлення егоцентричне виконує функцію планування власної дії.

Мовлення експресивне (прикм. від ім. *експресія*) – тип мовлення, мета якого експлікувати психологічний стан адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресата.

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє*.

Мовлення емпатичне (грецьк. *empathy* – співпереживання) – стиль мовлення, що передбачає розуміння почуттів адресата від висловленого адресантом і врахування цих почуттів у конструюванні подальшого мовлення.

Мовлення зовнішнє – мовлення у власному сенсі (втілене у звуки, таке, що має звукове вираження); звукове або графічне оформлення висловлення, тобто вербалізація думки.

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє; Мовлення експресивне*.

Мовлення інтертєкстове (прикм. від ім. *інтертекст*) (**зв'язок інтертєкстовий**) – запозичення мовленнєвого, стилістичного прийому, структурна цитация – коли у двох письменників наявні структурно і почасти лексично подібні речення, уривки тексту, пор.: *Колір її волосся, прямо кажучи, при світлі дня був рудим; але прискіпливе спостереження вдень виявило би, що його справжнім відтінком було рідкісне і прекрасне наближення до каштанового волосся* (Томас Гарді. «У краю лісів») і *На Коббі її волосся здавалось йому темно-рудим; тепер він бачив, що воно мало червоні відтінки, з багатою теплотою* (Джон Р. Фаулз. «Жінка французького лейтенанта»); *Можна було побачити, мимохіть поглянувши на його досить вишуканий стиль одягу, що він не належав до сільських мешканців; а за його виглядом – що, хоча там могла бути похмура краса пейзажу, він був в основному стурбований напрямом шляху* (Томас Гарді. Там само) і *Місцевий спостерігач міг би зробити висновок, що ці двоє – нетутешні... мовчазне одиноцтво цікавило їх значно більше, ніж приморська архітектура* (Джон Р. Фаулз. Там само).

Див.: **Ремінісценція; Парафраза.**

Мовлення інформатівне (прикм. від ім. *інформація*) – мовленнєва поведінка учасника міжкультурної комунікації, скерована на передачу і отримання інформації.

Див.: **Мовлення; Комунікація; Спілкування; Міжкультурна комунікація.**

Пор.: **Мовлення фатичне.**

Мовлення книжне – літературне, здебільшого письмове мовлення, якому властиві загальнолітературність, унормованість, специфічні книжно-письмові мовні засоби. Це мовлення постає кодифікованим. **Кодифікація. Стілі мовлення нейтральний і книжний.**

Див.: **Стиль книжний; Мовлення мітингове.**

Пор.: **Мовлення макаронічне; Мовлення монологійне.**

Мовлення макаронічне (прикм. від ім. *макаронізм*) – пересипання мовлення, усного чи писемного, іншомовними словами і фразами, пор. відповідні уривки з «Енеїди» Івана Котляревського, з творів Михайла Старицького, Марка Кропивницького та ін.

Див.: **Мовлення.**

Пор.: **Мовлення книжне; Мовлення мітингове.**

Мовлення мітингове (прикм. від ім. *мітинг*) – мовлення суспільно-політичного змісту, в якому домінує закличний, гасловий стиль, демонстрація емоцій, підвищена гучність, звичайні емоційні вислови.

Див.: **Мовлення; Мовлення книжне.**

Пор.: **Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне.**

Мовлення монологійне (прикм. від ім. *монолог*) і **діалогійне** (прикм. від ім. *діалог*) – форми мовлення, що передбачають безпосередній обмін повідомленнями між учасниками (двома / кількома) спілкування. Цим типам

мовлення притаманна низка особливостей: лаконічність, використання паралінгвістичних засобів (жести, міміка тощо), інтонації, еліптичних речень тощо. Види мовленнєвої діяльності за характером участі мовця й адресата в ситуації мовленнєвого спілкування. У мовленні монологійному активним є мовець. Адресат може не брати безпосередньої участі у мовленнєвому акті: він може бути віддаленим у просторі і часі. Його реакція на мовлення мовця не передбачена цією формою мовлення. У мовленні монологійному мовець постає розпорядником мовних засобів, їхнім вибором, поєднанням. У монологі переважають розповідні речення, не передбачені питання і відповіді. У діалогійному мовленні беруть участь мовець та адресат, ролі яких змінюються. За цього кожний з них може користуватися мовленнєвим матеріалом іншого, будуючи свою репліку з оперттям на мовлення другого учасника.

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє; Мовлення егоцентричне*.

Мовлення народно-поетичне – стиль, що характерний для певних жанрів українського фольклору, особливо для пісень, дум. Ґрунтується на широкому використанні специфічних прийомів повтору, особливих різновидів паралелізму, використання української символіки.

Див.: *Мовлення; Мовлення експресивне*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє*.

Мовлення невлásне-прямé – передача чужого мовлення, що поєднує в собі елементи прямого і непрямого мовлення, злиття мовлення автора з мовленням другої особи (персонажа твору та ін.). Мова певного персонажа передається як авторська мова, але за стилістикою наближена до прямої мови, передаючи значною мірою її лексичні, семантичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні особливості, емоційно-насичене забарвлення: *Кострубатий, лисий із вихорами на скронях нахаба-технік із сокирою в руках ходить по подвір'ю, по саду, знову по подвір'ю. Ех, рубнути що-небудь! Помахати б сокиркою, щоб аж в плечах занило, розігнати б кров – застоялася за зиму. Он рубає дроба отой трупоїд, управитель графський. Помогти хіба йому? Ач, як невміло сокиру тримає.*

Нахаба-технік помалу, гуляючим кроком, підходить до Ганса Штора, закутуючи в рудих вусах посмішку вищості. Ех, управителю, управителю, не сокиру тобі тримати, а нагай! Так для нагая часи минули, а сокира льокайських рук не слухається (Володимир Винниченко). Найпоширенішим виявом М. н.-п. є форма питальних та вигуківих речень, що вирізняються в емоційному й інтонаційному вимірах на тлі авторської розповіді

Див.: *Мовлення*.

Пор.: *Мовлення внутрішнє*.

Мовлення незв'язне – мовлення, що складається з окремих висловлень, логічно не пов'язаних або погано пов'язаних одного з одним, уривчастість мовлення: *Я принципово нічого не готую, тому що якщо я що-*

небудь приготую, я цього їсти не буду. Так само я вважаю і щодо жінок. Якщо жінка достойна свого інтелекту, то вона нічого робити не буде, а винайме людей для того. Я ось взагалі вважаю, що у нас в країні велика проблема. У нашій країні не цінують професіоналів, людей, які витрачають час, отримуючи вищу освіту за яким-небудь фахом. Несуттєво за якою, нехай обтесує дошки, але з них у нього буде виходити шикарне, просто шедеврально яке-небудь підвіконня. Загалом, я загалом вважаю, що кожен повинен займатися своєю справою, заробляти своєю професією (З виступу на телевізії). Інколи засвідчує недосконале володіння літературним мовленням.

Див.: *Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне.*

Пор.: *Сумбурність.*

Мовлення парламентарське (пишномовство політичне) – мовлення в законодавчому органі, виважене за змістом і стилістичним вираженням, у якому повинні бути витримані всі правила риторики: *Я не хочу ні політики гільйотини, ні політики шибениці, ... ні вашого закону про заслання. Панове, кажуть цей закон не матиме зворотної сили і його призначення – панувати тільки над майбутнім. О! Якщо ви уже промовляєте слово «майбутнє», я настирно пропоную вам задуматися над цим словом і над його змістом. Отож! Скажіть, для кого ви напрацьовуєте цей закон? Чи зрозуміло це вам? Панове, які складають більшість, на сьогодні ви перемогли, ви сильніші від усіх; але чи впевнені ви, що так буде завжди?* (Віктор Гюго. Заслання. Промова у Законодавчих зборах).

Див.: *Мовлення; Мовлення мітингове.*

Пор.: *Мовлення макаронічне; Мовлення незв'язне.*

Мовлення письмове – 1) мовлення, відбите на папері, камені, бересті, на якій-небудь поверхні за допомогою знаків письма – графічних знаків. Використання М. п. дозволяє продумано добирати мовні засоби, будувати висловлення відповідно до спрямування теми, виправляти й удосконалювати текст, що сприяє появі складніших синтаксичних конструкцій, дотриманню логічності, послідовності, зв'язності викладу, дотриманню нормативності мовлення. М. п. використовується у всіх комунікативних сферах: 1) науковій (монографії, дисертації, статті, підручники тощо); 2) офіційно-діловій (закони, укази, постанови, угоди, заяви та ін.); 3) публіцистичній (статті в журналах, газетах і под); 4) художній (літературні твори); 5) розмовній (записки, приватні листи). Давньоруська літературна мова XI–XIII ст.ст. була послідовно диференційована у формі різних жанрів: 1) світська оповідна література; 2) ділова писемність: звід законів «Руська правда», договірні, купчі та інші грамоти; 3) церковно-релігійна література: проповіді, житія. У національний період писемна форма української літературної мови розвивалась під безпосереднім активним впливом видатних майстрів слова: письменників, діячів мистецтва, науки та ін.; 2) продуктивний різновид мовленнєвої діяльності, що полягає в умінні виражати свої думки в

письмовій формі за допомогою спеціальних графічних знаків; 3) одна з форм існування мови, поряд з усним мовленням. Літературна мова буквально означає письмова мова [*litera* – буква, письмо]. Але це не означає, що письмове мовлення притаманне тільки літературній мові. Письмово фіксуватися може і нелітературна форма мови з науковою, художньою метою; у **риториці** – ораторська проза або публіцистика, що має вияв у документі: вплив ратора визначається тим, наскільки ритор оволодів документом. М. п. не несе безпосередньої емоції його творця, але вона впливова, може бути використана у вузькій та впливовій аудиторії.

Див.: *Мовлення; Мовлення книжне.*

Пор.: *Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне.*

Мовлення похоронне – промова, виголошена у високому стилі, в якій виражається сум щодо втрати, містить перелік заслуг покійника перед громадою. Не слід у цьому разі говорити про буденне, виробничі справи, життєві дрібниці, більше слід говорити про високі духовні переживання, думки про вічне (див., наприклад, промову Віктора Гюго на похороні Оноре де Бальзака).

Див.: *Мовлення; Мовлення книжне; Мовлення мітингове.*

Пор.: *Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне; Мовлення незв'язне.*

Мовлення пряме включене – мовлення пряме, що входить як складник у пряме мовлення того, хто передає свої або чужі думки.

Мовлення пряме непозначене – різновид прямого мовлення, що не виділяється графічно.

Мовлення розмовне – мовлення носіїв літературної мови, що функціонує в усній формі в умовах невимушеного, непідготовленого, неофіційного спілкування. Треба розрізняти усну форму літературної мови і розмовний стиль з його особливою системністю. Основна функція М. р. – комунікативна (спілкування). Завданнями М. р. є: 1) налагодження й активізація контакту зі співрозмовником; 2) найадекватніше передання своєї думки, ставлення до предмета мовлення; 3) відтворення інформації про дійсність. М. р. має ознаки невимушеності, почуттєвої конкретності, емоційно-оцінної інформативності. М. р. має такі стильові ознаки: а) еліпсованість (пропуск звуків, частин слів, частин речення, які легко відновити чи встановити з контексту); б) перервність і в) непослідовність з логічного погляду. У М. р. застосовується набір мовних засобів, який загалом тяжіє до нелітературної стихії. Наприклад, невимушеність М. р. виражають такі мовні засоби: побутова лексика, дієслівні і заперечні речення, звертання, пряме мовлення тощо. Емоційно-оцінну інформативність і пов'язані з нею структурні властивості (еліпсованість, перервність і непослідовність мовлення з логічного погляду) відбивають такі мовні особливості: неповна вимова звуків і складів, словотвірні типи з розмовними суфіксами: *-к-, -ик-, -*

ун-, -иц-, -яг- і под.; редуплікація для експресії (*великий-великий*); висока частота речень з інфінітивом тощо.

Див.: *Мовлення; Мовлення народно-поетичне.*

Пор.: *Мовлення книжне; Мовлення мітингове.*

Мобвлення усне – мовлення, що звучить, первинна форма існування мови, раніша за часом, ніж письмове мовлення. Для мов без писемності – це єдина форма їхнього існування. М. у. має такі характеристики: 1) непідготовленість; 2) лінійність; 3) незворотність; 4) зв'язок з фізичним часом реалізації мовлення, що підвищує автоматизм та випадковість у вживанні мовних засобів, які знижують можливість їхнього свідомого відбору. Це вимагає часу на їхній пошук, що часто відбивається на можливості / неможливості безперервності мовленнєвого акту. Інформативність, дійовість М. у. підвищується за рахунок відповідних засобів: 1) інтонації; 2) міміки; 3) жестів. У повсякденному спілкуванні використовується усно-розмовне мовлення, якому притаманні синтаксичні, морфологічні, лексичні, фонетичні особливості. У синтаксисі для М. у. притаманні: а) побудови з нереалізованими валентностями; б) повтори; в) конструкції з називним теми. Усна форма мовлення, застосовувана у повсякденному спілкуванні, реалізується і в інших сферах функціонування мови: 1) у публічному, суспільно-адресованому мовленні; 2) в науковому мовленні: доповідь, лекція; 3) суспільно-політичній сфері: виступи на мітингах, зборах, засіданнях, на радіо, телевізії тощо; 4) у правовій сфері (судове мовлення). Для М. у., використовуваного в різних сферах, властиві: 1) повтори; 2) уточнення; 3) асоціативні вставлення; 4) вживання речень неускладненої структури; 5) використання тропів і порівнянь; 6) прийомів адресування мовлення; 7) мовних засобів суб'єктивно-модального та емоційно-оцінного характеру; 8) розмовних елементів. Синтез книжно-писемних, нейтральних і розмовних одиниць у М. у. регулюється ситуативно-тематичними умовами, а також уподобаннями автора. М. у. більшою мірою індивідуалізоване, ніж письмове, тому що момент його підготовки полягає здебільшого у продуманні логіко-композиційного виміру мовлення. Читання готового тексту не вважається М. у. М. у. може поставати у формах: 1) монологічного оповідання про події, публічні виступи на мітингу, зборах, конференції та ін.; 2) діалогічної бесіди: дискусія, обговорення, диспут. Поєднання функцій повідомлення, спілкування і впливу в М. у. прогнозують насичення монологічної форми елементами діалогу; у **риториці** – інструмент дієвості висловлень, обов'язкова основа підготовки риторика. М. у. розгортається в часі, вона змістово обмежена, емоційно переконлива.

Мобвлення фатичне (поведінка мовленнєва фатична) (англ. *phatic* від лат. *for, fari* – говорити, оспівувати) – мовленнєва поведінка адресанта, спрямована на те, щоб висловитись і зустріти розуміння, тобто на підтримання мовленнєвого контакту, зокрема мовленнєва поведінка учасника

міжкультурної комунікації, скерована на підтримку розмови, інтеракції загалом, на отримання розуміння і зворотного контакту зі співрозмовником.

Див.: *Мовлення; Комунікація; Спілкування.*

Пор.: *Мовлення інформативне.*

Мовлення функційно-зумовлені / функційно-сміслові типи – комунікативно зумовлені типізовані різновиди монологійного мовлення, до яких відносять опис, розповідь і роздум.

Мовлення чужé (мóва чужá) – висловлювання інших осіб, що включені автором у своє повідомлення, розповідь, оповідь. Залежно від лексико-синтаксичних засобів та способів відтворення чужого мовлення (чужої мови) розрізняють: **мовлення пряме (мóву прямý)** і **мовлення непряме (мóву непряму)**. Конструкції з прямою мовою точно відтворюють чуже мовлення зі словами самого автора. Усталеним постає супровід чужого мовлення словами автора зі вказівкою на належність прямої мови, обставини її постановки. Авторська мова може передавати той чи той експресивно-емоційний стан мовця, відтворювати мисленнево-творчі процеси і под.: *«Навіщо ж ви прийшли в таку пізню годину?» – запитав вартовий, звертаючись до прибулих* (Олекса Слісаренко); *«Відкіль бредеш ти, голова лиха?» – Лисиця так мовля Ослові* (Леонід Глібов). Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире. Їхнє використання зумовлене способом та особливостями введення чужої мови в авторський текст та унормоване відповідними правилами, в усному мовленні – це виявляється в інтонаційному малюнку. Нормативним постає таке використання розділових знаків за використання М. ч.: якщо слова автора стоять перед прямою мовою, після них ставиться двокрапка і відкриваються лапки, а після закінчення прямої мови закриваються лапки і ставиться крапка (пряма мова розпочинається з великої літери): *Жалібно жовте листя березини, здається, шепче: «Літо, де ти, літо?»* (Іван Франко); *Хтось сказав: «Найхарактерніша ознака посередності – це здатність сприймати як щось посереднє майстрів минулого»* (Павло Загребельний); або після слів автора ставиться двокрапка, а перед прямою мовою – тире, якщо пряма мова пишеться з нового рядка: *Своїм катам і в мить свою останню скажу, як той найперший з християн: / – Мене спалить у вас немає змоги. Вогонь холодний, він уже погас* (Ліна Костенко) (у цьому разі скісна лінія – позначення нового рядка). Якщо слова автора розміщені після М. ч., М. ч. пишеться в лапках, після слів автора ставиться кома і тире (слова автора пишуться з малої літери): *«На мене хтось-то набрехав (бодай би той добра не знав!), що я хабарики лупила», – промовила Лисиця* (Леонід Глібов); *«Чому ви так дивитесь на мене, Шовкун», – пристрасно допитувалась Шура* (Олесь Гончар). Якщо М. ч. розірване словами автора, то останні з обох боків виділяються комою і тире (якщо речення закінчене, то після слів ставиться крапка, потім тире. М. ч. розпочинається з великої літери): *Колись давно ходила в люди правда і вчила жити з чесного труда. «Ти дуже мудра, –*

визнала громада, – але скажи, чому така худа?» (Петро Скунць); *«Роби добро, – мені казала мати, – і чисту совість не віддай за шмати!»* (Дмитро Павличко).

М. ч. може передаватися у формі діалогу (дві особи) чи полілогу (багато осіб). Якщо діалог виділяється в абзац, то перед кожною реплікою наявне тире (лапки не вживаються), а слова кожної особи пишуться з нового рядка: *Ми – іншими зовсім стали, / Лиш небо – таке ж голубе. / – А як я ... люблю тебе... / – як я... Тебе кохала... / – Кохала? Невже кохала?.. / – Любиш? Та не вже любиш?.. / – Так чом же ти не сказала?! / – Так чому ж ти не говориш?!* (Віктор Соколов). Якщо репліки розташовані лінійно – йдуть одна за одною, не виділяються в абзац (або ж без вказівки на мовців), то кожна з них береться в лапки, а між ними ставиться тире: *«А тебе доля ще не минала?» – «Ні, Бог милував дотепер». – «А чи правду любиш ти?» – «Та в хаті не раз ночувала»* (Анатолій Яна). Можливий також інший варіант: *А тебе доля ще не минала? – «Ні, Бог милував дотепер». – А чи правду любиш ти? – «Та в хаті не раз ночувала»*. Якщо слова автора наявні після реплік, тире ставиться тільки після М. ч. перед словами автора: *«Куди ж ти нас поведеш?» – запитують повстанці. «Та уже знаю, куди вести і навіщо. Боронитимемо волю, боронитимемо землю, боронитимемо правду», – відповідає головний* (Олекса Слісаренко). У драматичних творах М. ч. пишеться після назви дійових осіб і крапки: **Проня.** *Рекомендую Вам мого хорошого знакомого. / Голохвостий.* *Свирид Петрович Голохвостов з собственною персоною. Позвольте до ручки? (Цілує). / Явдокія Пилипівна.* *Дуже раді! Вас уже так хвалили дочка наша, Проня Прокоповна... Дуже раді, просимо! / Проня.* *От кресло: прошу, мусью!* (Михайло Старицький).

У реченнях з непрямою мовою не зберігаються особливості мовлення мовця, тому що від особи автора передається зміст висловленого. Непряма мова разом зі словами автора утворює складнопідрядне речення нерозчленованої структури (власне-прислівний різновид) з підрядним з'ясувальним (головна частина – слова автора, а підрядна – М. ч.) (див.: **Речення складнопідрядне нерозчленованої структури**). Якщо М. ч. передають непрямою мовою, то слова автора постають головною частиною речення, а М. ч. – підрядною. Засобами зв'язку між ними є сполучники і сполучні слова. **Заміна прямої мови непрямою відбувається так:** 1) якщо М. ч. є розповідним реченням, то замінюється підрядним зі сполучником *що*: *Мені казав розумний садівник: «Коли ти пересаджуєш ялинку, відзнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гінко»* (Максим Рильський) → *Мені казав розумний садівник, що коли ти пересаджуєш ялинку, відзнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гінко;* 2) якщо пряма мова – спонукальне речення, то у пряму мову вводять сполучник *щоб*: *Спинилася богиня, і за руку взяла мене, і словом говорила: «Вважай і пам'ятай мої слова й науку»* (Леся Українка) → *Спинилася богиня, і за руку взяла мене, і словом говорила, щоб вважала і пам'ятала її*

слова й науку; 3) якщо М. ч. – питальне речення, його передача у формі непрямой мови вимагає сполучника *чи* (якщо відсутнє питальне слово) або відносних займенників і прислівників *хто, де, куди* і под.: «Вам це усе цікаво?» – запитав учитель (Василь Сухомлинський) → Учитель запитав, чи їм усе це цікаво. У непрямій мові змінюється особа займенників і дієслів щодо особи, від імені якої тепер передається чуже висловлення: «Я буду лікарем, як мій батько і мій дідусь!» – ствердно мовив Михайлик → Михайлик ствердно мовив, що він буде лікарем, як його батько й мати. У непрямій мові слід опускати вигуки, повтори, інколи – вставні слова, частки, а звертання або опускати, або слід перетворити на підмет чи додаток. Знак питання після непрямого запитання не ставиться: «Ох, чого ти, Маріє, все бігаєш до того дуба? Чого?» – розпитувала сусідка → Сусідка розпитувала, чого Марія все бігає до того дуба. Особливим постає вияв **невласне-прямой мови**. Конструкції з невластне-прямою мовою є специфічним стилістичним прийомом художньої літератури. Вони поєднують чуже мовлення з авторським без помітного їхнього розрізнення. Це так звана внутрішня мова, що допомагає автору передати почуття своїх героїв, їхні думки, прагнення. Особливістю невластне-прямой мови, або вільной непрямой мови є те, що вона, певною мірою, зберігає порядок слів, інтонацію, дослівні вислови, емоційність мовлення персонажів: *Челядь гуляє на майдані; старі гомонять під ворітьми, а в Маланки звичайні гості-думки. Ох, Боже, Боже, трошки того віку, а як важко його прожити. Андрій знов не найнявся. Отак щороку легкого хліба шукає* (Михайло Коцюбинський). Пунктуаційно невластне-пряма мова ніяк не виділяється: вона може бути і частиною складного речення, і самостійним реченням.

Див.: *Мовлення; Мовлення внутрішнє; Мовлення зовнішнє.*

Пор.: *Мовлення макаронічне; Мовлення експресивне; Мовлення незв'язне.*

Мовна гра – див.: *Гра мовна.*

Мовна діяльність – див.: *Діяльність мовна.*

Мовна здібність – див.: *Здібність мовна.*

Мовна ідіосинкразія (грецьк. *idyosynkrasia* (*ιδιοσυγκρασία*) – самобутність, особливість, від *ιδιος* – особливий, незвичайний і *υγκρασία* – змішування) – див.: *Ідіосинкразія мовна.*

Мовна картина світу – див.: *Картина світу мовна.*

Мовна компетентія (лат. *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю) – див.: *Компетенція мовна.*

Мовна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація мовна.*

Мовна невдача – див.: *Невдача вербальна.*

Мовна норма (лат. *norma* – правило) – див.: *Норма мовна.*

Мовна освіта – див.: *Освіта мовна*.

Мовна особистість – див.: *Особистість мовна*.

Мовна особистість комуніканта (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь + *-ант*) – див.: *Особистість мовна комуніканта*.

Мовна поведінка – див.: *Мовна діяльність*.

Мовна політика – див.: *Політика мовна*.

Мовна практика (грецьк. *praktikos* – діяльний, активний) – див.: *Практика мовна*.

Мовна самосвідомість – див.: *Самосвідомість мовна*.

Мовна свідомість – див.: *Свідомість мовна*.

Мовна ситуація (франц. *situation* – ситуація) – див.: *Ситуація мовна*.

Мовна сім'я – див.: *Сім'я мов*.

Мовна стійкість – див.: *Стійкість мовна*.

Мовне будівництво – див.: *Будівництво мовне*.

Мовне виховання – див.: *Виховання мовне*.

Мовне естетство (ім. від ім. *естет* + *-ство*) – див.: *Естетство мовне*.
Див.: *Знак мови*.

Мовне існування – див.: *Існування мовне*.

Мовне співтовариство – див.: *Співтовариство мовне*.

Мовне табу (франц. *tabou* від полінез. *tapu* – заборона) / **Табу мовні** – див.: *Табу мовне* / *Табу мовні*.

Мовне членування фрагмента (лат. *fragmentum* – фрагмент) **дійсності** – див.: *Членування мовне фрагмента дійсності*.

Мовне чуття – див.: *Чуття мовне*.

Мовний апарат (лат. *apparatus* – прилад) – див.: *Апарат мовний*.

Мовний дефіцит (лат. *deficit* – не вистачає) – див.: *Дефіцит мовний*.

Мовний етикет (франц. *etiquette* – етикетка) – див.: *Етикет мовний*.

Мовний знак – те саме, що знак мови.

Мовний колектів (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений) – див.: *Колектив мовний*.

Мовний лад (лад мови) – див.: *Лад мовний* (лад мови).

Мовний надлишок – див.: *Надлишок мовний*.

Мовний смак – див.: *Смак мовний*.

Мовний статус (лат. *status* – становище) – див.: *Статус мовний*.

Мовний такт (лат. *tactus* – дотик, дія) – див.: *Такт мовний*.

Мовно-культурна особистість – див.: *Особистість мовно-культурна*.

Мовознавство, або **лінгвістика** (франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – наука про будову та історичний розвиток мови, вивчає природну людську мову загалом (у всьому обсязі властивостей, функцій, будови, функціонування й історичного розвитку мови) і всі мови світу як її індивідуальних представників. Завдання М. – пізнання мови як реального об'єкта в усій її складності та багатоаспектності. М. належить до суспільних

наук, оскільки його об'єкт (мова) є суспільним явищем. Предмет М. – історично змінна категорія, зумовлена його розвитком, появою нових методів мовознавчих досліджень. Сучасне М. становить внутрішньо диференційовану систему окремих ширших галузей і вузких відгалужень (розділи, дисципліни). Один з поділів М. – на конкретне (спеціальне) та загальне. Конкретне М. вивчає окремі мови (україністика, білорусистика, полоністика та ін.), групи і сім'ї споріднених мов (славістика, романістика, індоєвропейістика та ін.). Загальне М. досліджує теоретичні проблеми мови взагалі, її риси, особливості, закономірності (універсали мовні). Загальне М. постало з конкретного і спирається на нього, оскільки загальні закони будови й розвитку мов можна встановити лише на підставі вивчення різних конкретних мов. Поділяють М. також на теоретичне й прикладне. Теоретичне М. вивчає мову як явище – в усіх можливих її аспектах. Прикладне М. розв'язує завдання практичного використання мови. Певною мірою практичні виходи мають усі розділи М. Особливо істотними вони є у лексикографії, математичній лінгвістиці, теорії та історії письма. Спеціальних, суто прикладних розділів М. (крім хіба що методики викладання мов та інженерної лінгвістики) не існує, хоч уся ця наука про мову виникла з практичних потреб суспільства. Новим підґрунтям прикладного М. сьогодні є когнітивна лінгвістика та нейролінгвістика, що істотно розширили його сферу. Інший поділ М., що йде від Фердінанда де Соссюра, — внутрішнє та зовнішнє М. Перше розглядає мову як окреме явище, визначає його структуру (структурне М.), функціонування мови (функційне М.), динаміку (історичне М.). До внутрішнього М. належать і ті його розділи, що виділяються за типами досліджуваних мовних явищ (фонологія, морфонологія тощо). Зовнішнє М. вивчає зв'язки мови з суспільством (соціолінгвістика), психічною діяльністю людини (психолінгвістика), територією поширення мов (лінгвістична географія, ареальна лінгвістика) тощо. Проте чіткий поділ М. на внутрішнє та зовнішнє неможливий, оскільки внутрішні та зовнішні чинники взаємопов'язані, накладаються одні на одних. Є М. синхронічне й діахронічне. Перше охоплює описове М., що вивчає певну мову на якомусь її етапі, й типологічне (зіставне, контрастивне), яке досліджує мови за типами незалежно від їхнього походження. Останнє об'єднує історичне М., що розглядає мову в її розвитку, та порівняльно-історичне, предметом якого є сукупність споріднених мов у їхній динаміці, починаючи від прамови.

Мовозна́вство ареа́льне (прикм. від ім. *ареал*) – див.: *Лінгвістика ареальна*.

Мовозна́вство генетичне (грецьк. *genesis* – походження; прикм. від ім. *генетика*) – історичне мовознавство.

Мовозна́вство діахроні́йне (прикм. від ім. *діахронія*) – мовознавство, що розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: *Мовознавство історичне*.

Пор.: *Мовознавство синхронічне.*

Мовозна́вство загальне (лінгві́стика загальна) – наука, що вивчає загальні властивості всіх мов: їхні функції, структуру, закони розвитку та функціонування в суспільстві, а також опрацьовує методи лінгвістичних досліджень і термінологію (метамову) науки.

Пор.: *Мовознавство конкретне.*

Мовозна́вство зіста́вне (компаративі́стика) – розділ (сфера) мовознавства, що вивчає дві чи кілька мов, незалежно від їхньої спорідненості, для вияву їхніх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (фонологічному, морфологічному, синтаксичному, лексико-семантичному). Загальним завданням порівняльно-історичного мовознавства постає встановлення особливостей спорідненості мов (генеалогічної близькості), визначення закономірностей генеалогічної класифікації, реконструкції їхньої прамови та вияв закономірностей історичного розвитку окремих мов та груп мов. Основний метод, що постає найприйнятнішим у порівняльно-історичному мовознавстві, – порівняльно-історичний метод (див.: *Метод порівняльно-історичний*). Термін компаративістика також здебільшого позначає порівняльно-історичне мовознавство, але інколи використовується в ширшому значенні – позначення всього загалу дисциплін, що ґрунтуються на порівнянні мов (крім порівняльно-історичного мовознавства, також типологічне і зіставне мовознавство). Синоніми: *Лінгвістика контрастивна; Лінгвістика конфронтативна.*

Див.: *Метод зіставний (контрастивний метод, конфронтативний метод).*

Мовозна́вство історичне – див.: *Мовознавство діахронічне.*

Мовозна́вство когні́тивне (прикм. від ім. *когніція*) – школа мовознавства і когнітивних наук, що постала на початку 80-х років ХХ ст. У М. к. – у мовознавчих дослідженнях, студіюваннях з мислення та зв'язку мови з мисленням – першочергова увага надається ролі значення, поняттєвим процесам і втіленням досвіду. М. к. у широкому розумінні – один із різновидів науки про мову і мислення. М. к. визначуване двома головними постулатами – постулатом узагальнення і когнітивістичним постулатом. Двома найрозвинутішими напрямками М. к. виступають: когнітивна семантика і когнітивна концепція граматики (див.: *Концепція граматики когнітивна*). К. м. набуло популярності у 80-ті роки ХХ століття як інтелектуальний рух, спрямований на широку проблематику, але його перші праці сягають 70-х років, насамперед у Сполучених Штатах Америки як відповідь на формальне мовознавство (праці Чарльза Філлмора, Георга Роналда Ленгакера, Леонарда Тальми, Гілеса Фауконьєра та ін.).

Мовозна́вство конкретне – мовознавство, що вивчає окремі (конкретні) мови (*україністика, русистика* тощо).

Мовозна́вство констру́ктивне (лат. *constructio* – побудова, складання; прикм. від ім. *конструкт*) – мовознавство, що вивчає мову, її структуру, на відміну від функційного мовознавства, яке вивчає мовлення.

Див.: *Мовознавство структурне*.

Мовозна́вство порівня́льно-історичне – лінгвістичний напрям, що досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.

Див.: *Мовознавство зіставне (компаративістика)*.

Мовозна́вство прикладне́ – напрям у мовознавстві, що опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням мови.

Див.: *Лінгвістика прикладна; Лінгвістика корпусна*.

Мовозна́вство синхроні́йне (прикм. від ім. *синхронія*) – мовознавство, що вивчає мову в синхронії, її основні вияви на сучасному зрізі.

Див.: *Синхронія*.

Пор.: *Мовознавство діахронічне*.

Мовозна́вство структу́рне (прикм. від ім. *структура*) – галузь мовознавства, предметом якої є будова (структура) мови.

Див.: *Мовознавство конструктивне*.

Мовозна́вство типологі́йне (прикм. від ім. *типологія*) – розділ мовознавства, що досліджує принципи й опрацьовує способи типологічної класифікації мов. Синонім: *типологія лінгвістична*.

Модале́ма (франц. *modalité* від лат. *modus(modalis)* – спосіб, міра + *-ема*) – це наявний у когнітивній множинності мовця еталон кваліфікації позамовної дійсності, що у відповідній ситуації спілкування набуває конкретного значення, спираючись на емоційну та оцінну кваліфікацію продуцента і може експлікуватися й імплікуватися. Модалема як смисловий компонент суб'єктивно-модального дискурсу в основі своєї семантики має оцінку – позитивну чи негативну, але така оцінка маніфестується психічним станом мовця, мовна кваліфікація якого і демаркує значення модалем. Часто в одній репліці контамінуються кілька модалем, утворюючи амальгамне суб'єктивно-модальне значення репліки, декодування якого спирається на тон комунікативної взаємодії. Модалема є одним з основних семантичних диференціалів, що уможливають декодування різного смислового навантаження реплік з тотожним вербальним наповненням, ініційованих двома різними персонажами – учасниками однієї комунікативної взаємодії.

Модаліза́тор (франц. *modalité* від лат. *modus(modalis)* – спосіб, міра + *-атор*) – частина денотативної ролі предикатного або ситуативного типу, що надає предикату модальних ознак-характеристик: *У цьому разі громадяни будуть не в силах захистити свої права* (Україна молода. – 2006. – 14 квітня).

Модале́йне (франц. *modalité* від лат. *modus(modalis)* – спосіб, міра) **зна́чення** – див.: *Значення модальне*.

Модале́йне (франц. *modalité* від лат. *modus(modalis)* – спосіб, міра)

спілкування – див.: *Спілкування модальне*.

Модальний (франц. *modalité* від лат. *modus (modalis)* – спосіб, міра) – такий, що виражає відношення мовця до змісту висловлюваного і його вірогідності. **Модальні дієслова**. **Модальне значення**. **Модальне забарвлення**. **Модальні відношення**. **Модальний відтінок**. **Модальна частка**. **Модальна актуалізація** (див.: *Актуалізація*). **Модальна атракція** (див.: *Атракція*). **Модальний голосний** – тематичний голосний, чергування якого служать для вираження категорійних форм способу дії. **Модальний прислівник** (див.: *Прислівник*). **Модальне слово** – слово, що втратило своє конкретне лексичне значення та функціонує як засіб описового вираження модальності. **Інтонація модального забарвлення** (див.: *Інтонація*).

Модальник (франц. *modalité* від лат. *modus (modalis)* – спосіб, міра + *-ник*) – частина мови, до якої входять специфічні повноцінні самостійні слова, що виражають суб'єктивну модальність (ставлення мовця до висловлюваної думки), не мають системи словозміни та синтаксичних зв'язків з членами речення, відокремлені від інших у реченні, пов'язані з ними семантично, інтонаційно і включені в речення модифікаційно-модальним синтаксичним зв'язком (*дозвольте, погодьтесь, так би мовити* та ін.).

Модальні (франц. *modalité* від лат. *modus (modalis)* – спосіб, міра) **дієслова** – див.: *Дієслова модальні*.

Модальні (франц. *modalité* від лат. *modus (modalis)* – спосіб, міра) **слова** (**модальник**) – див.: *Модальник; Слова модальні (модальник)*.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*; англ. *modality*) – граматична (інколи кваліфікують як семантичну, семантико-граматичну (граматико-семантичну)) багатоаспектна категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності та оцінку цього відношення з боку того, хто говорить (або пише); функційно-семантична мовна категорія, що є носієм різних видів відношення повідомлень до дійсності, мовця до того, про що він повідомляє слухачеві (як до *правдивого / неправдивого, гарного / поганого, реального / ірреального, можливого / неможливого* тощо). Виділяють **об'єктивну модальність**, що властива будь-якому реченню (*Дощ падає; Земля крутиться навколо сонця; Дівчина набирає воду з криниці*), і **суб'єктивну модальність**, яка нашаровується на об'єктивну і виражає бачення мовцем повідомлюваного, запитуваного тощо щодо його достовірності, бажаності, ймовірності, істинності і под. (*Лукашенко, який, здавалося, ніколи не відступить од проросійської політики, виявився дипломатом із неоднозначною орієнтацією* (Дмитро Павличко); *Сьогодні, видно з усього, у лісі наступала та мить, коли все завмирає в очікуванні чогось грізного і неповторного* (Володимир Малик)). Суб'єктивна модальність (імпліцитна чи експліцитна) є обов'язковим елементом висловлення. Виражається різними граматичними та лексичними засобами: як форми способу дії, модальні дієслова, інтонація й т. ін. **Модальності**

категорія. Модальності речення. Модальність гіпотетична – подання змісту висловлюваного як можливого. **Модальність дієслівна** – модальність, що виражається дієсловом. **Модальність ірреальна** – подання змісту висловлюваного як неможливого, нездійсненого. **Модальність негативна** – подання змісту висловлення як такого, що не відповідає дійсності. Інколи М. розглядають як семантико-прагматичну категорію, особливо в *лінгвістиці тексту, комунікативній лінгвістиці*. У цьому разі М. вказує на орієнтацію мовця щодо висловлення. М. може виражатися за допомогою синтаксичних засобів (декларативів, питань), виявів стану дієслова (активний / пасивний), за допомогою різних спеціалізованих ресурсів типу прислівників (*оптимістично, бажано*), модальних дієслів (*прагнути, могли*), настанови твору тощо. Загалом М. виражається: 1) формами способу дієслова; 2) інтонацією; 3) вставними словами та ін.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **гіпотетична** (грецьк. *hypotetikos* – передбачення) – семантика, що виражає невпевненість мовця в реальності повідомлення, лише її можливість, припущення. Засобом вираження постають частки (*ніби, наче* і под.), вставні слова (*можливо, видно, здається* та ін.) тощо: *Щось наче я не бачив її тут* (Леся Українка).

Див.: **Модальність реальна**.

Пор.: **Модальність об'єктивна**.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **ірреальна** (*ір-* + *реальна*) – один із полюсів модальності; опис ситуацій, що не мають, не можуть або не повинні мати місця в реальному світі. Від часів Аристотеля двома основними модальними значеннями вважають: 1) значення необхідності; 2) значення можливості. Можливість відрізняється від необхідності наявністю альтернативи: якщо можливо **Р**, то можливо й не-**Р**. Але якщо **Р** необхідне, то не-**Р** неможливо. У цьому разі необхідність подана через комбінацію можливості й заперечення. Це правило називають *аристотелівською еквівалентністю*. Можливість і необхідність не цілком симетричні поняття. Виділяються внутрішні і зовнішні необхідність і можливість: 1) *Він високий, красивий, може однією рукою підняти двадцять кілограмів* – здібність, уміння, навичка, фізичні дані виступають внутрішніми можливостями; 2) *Ви можете взяти книгу* – відсутність перешкоди виступає зовнішньою можливістю. Особливим різновидом ірреальної модальності виступає зумовлена, тобто *імплікативна модальність*: *Якщо буде погода, поїдемо в гори*. Диференціюють три види умовних конструкцій: 1) реальна умова: *Якщо буде час, підемо пити каву*; 2) нереальна умова: *Якщо б завтра був час, ми пішли б пити каву*; 3) контрафактична умова: *Якби вчора був час, ми пішли б пити каву*. Значення оцінки й ірреальності можуть збігатися в семантичній сфері бажання, що є центральним модальним значенням. За Володимиром Плунгяном, ірреальна модальність поділяється на сферу

можливості / необхідності і сферу бажання, що не можуть бути зведені одна до одної. До значення бажання близьким є значення наміру, активного бажання – інтенційного. Загалом М. і. – це оцінка змісту речення як бажаного, але такого, що не відповідає реальності. Основні значення: 1) можливість (*Почалась би зима*); 2) бажаність (*Якби осінь була суха*); 3) спонукання (*Нехай літо буде теплим*).

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **об’єктивна** – обов’язкова ознака висловлення, одна з категорій, яка виражає відношення висловлення до дійсності як реальне або нереальне (ірреальне) і формує предикативну основу речення.

Див.: *Модальність суб’єктивна*.

Пор.: *Модальність гіпотетична*.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **оцінна** – один із полюсів модальності; один з основних «егоцентричних» механізмів природних мов: модальні компоненти дозволяють не просто описати світ «як він є», але подавати суб’єктивний образ світу – світ, пропущений через призму свідомості та сприйняття мовця. Розрізняють кілька типів оцінних значень: 1) оцінка за ступенем *інтенсивності*: сильно – слабо; 2) *етична* оцінка – оцінка: гарно – погано; 3) *епістемічна* оцінка – оцінка, що має стосунок до сфери істинності; оцінка ступеня правдоподібності (або ймовірності) цієї ситуації з боку мовця; здебільшого виділяються *малоймовірні*, *можливі* або *високоймовірні* ситуації.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **предикатна** – різновид модальності, що виражається лексикою з модальним значенням. Така лексика входить до складу присудка: *повинен*, *змушений*, *зобов’язаний*; *могти*, *хотіти*; *треба*, *слід* і под.: *Хлопець змушений подати роботу*.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **реальна** (пізньолат. *realis* – речовий) – виражає впевненість мовця в реальності повідомлення. Основний спосіб вираження – форми дійсного способу: 1) *Зима починається*; 2) *Зима почалась*; 3) *Весна цього року тепла*; 4) *Весна цього року починається рано*; 5) *Літо цього року було дощовим*; 6) *Осінь цього року буде тепла*.

Див.: *Модальність*.

Пор.: *Модальність гіпотетична*.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) **суб’єктивна** (прикм. від ім. *суб’єкт*) – факультативна ознака висловлення, що вказує на ставлення мовця до змісту висловлення. Основні способи враження М. с. – модальні слова і сполуки: *звичайно*, *можливо*, *напевне* тощо. У реченні вони виражають: 1) сумнів: *Сьогодні, здається, буде дощ*; 2) невпевненість: *Наче дощ падає*;

3) недостовірність: *Дощ начебто падає*. Модальні слова або входять до складу присудка, або стосуються всього речення.

Див.: *Модальність*.

Пор.: *Модальність об'єктивна*.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) у загальній морфології (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – двополюсна зона, що охоплює: 1) відношення мовця до ситуації (оцінка); 2) статус ситуації щодо реального світу (ірреальність).

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра; ім. від прикм. *модальний* + *-ість*) як вияв предикативності – оцінка висловлення з погляду реальності / ірреальності.

Модальність (середньолат. *modalis* – модальний від лат. *modus* – спосіб, міра) – перехід інших частин мови в модальні слова. **Модальність дієслів**. **Модальність прислівників**. **Модальність прикметників**. **Модальність іменників**, пор.: *Письменник – це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Борис Олійник); *На щастя, моя подальша доля склалася не так, як багато того прагнули* (Валер'ян Підмогильний); *Іншим разом Хаєцький, безперечно, зважив би на Маковееві просьби* (Олесь Гончар).

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **аналізу** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **тексту** (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **синтаксичні** (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – спосіб логіко-математичного моделювання, зумовлений потребами машинного перекладу, завдання якого вимагали дослідження тексту в різних напрямках: 1) як автоматичної послідовності; 2) як алгоритмового облаштування; 3) як послідовного розгалуження дерева залежностей; 4) як марковського процесу (одного із ймовірних процесів, відкритого Андрієм Марковим). Наявні такі способи моделювання тексту, як: методика послідовного аналізу тексту та гіпотеза глибини Інґве та алгоритм Ігоря Мельчука. Текст описується за допомогою елементів аналізу – одиниць, що зберігаються в пам'яті машини. Одиницями аналізу постають: 1) морфи (основи й афікси); 2) синтагми (класи двочлених сполук словоформ або сегментів, яким властива однакова граматична будова). Алгоритм охоплює множинність таблиць, стандартних форм і правил використання таблиць.

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **вторинні** – речення з непередметними, пропозиційними підметами (предикованими): *Крик розірвав темряву ночі* (Юрій Мушкетик).

Пор.: *Моделі первинні*.

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **комунікації** (лат. *communicatio* – зв'язок,

спілкування) – схеми, в яких узагальнено представлений процес комунікації. Серед найвідоміших М.к. виділяють лінійну (наприклад, модель Романа Якобсона), інтерактивну і трансакційну.

Див.: *Комунікація; Спілкування; Акт комунікативний.*

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовленнєвої поведінки національні** (прикм. від ім. *нація*) – схеми, зразки, стереотипи спілкування, яких за традицією неусвідомлено притримуються носії конкретної національної лінгвокультурної спільноти.

Див.: *Стереотип спілкування культурно-специфічний.*

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* – мистецтво керувати державою) – певні моделі мовної політики, спрямовані на симетричний або асиметричний розвиток мов, пор.: *асиміляційна модель мовної політики, диференційна модель мовної політики, мультикультурна модель мовної політики* і под.

Див.: *Політика мовна.*

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **первінні** – речення з предметними, непропозиційними підметами: *Сокіл довго кружляв над лугом з розпростертими крильми* (Юрій Мушкетик).

Пор.: *Моделі вторинні.*

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello*) **породження** – вид логіко-математичного аналізу, за якого структурно-математичні моделі породження використовуються: 1) для опису механізмів породження мови і мовлення-тексту; 2) для визначення структури мовленнєвої діяльності і структури мови. Моделі породження охоплюють: 1) аксіоматику структури; 2) правила її породження. Моделі Ноєма Хомського – це генеративна граматики і структурно-математична синтаксична трансформаційна методика опису. Аплікативна породжувальна модель, опрацьована Поліною Соболевою, Себастьяном Шаумяном та іншими, описує мову як породжувальну будову – математичну систему, що побудована на ґрунті гіпотактико-дедуктивних методів і формалізованої трансформаційної методики. Вважають, що породжувальна будова діє незалежно від правил переходу до реальної мови. Механізм моделі породження становить структуру абстрактних об'єктів, запрограмованих дослідником і дедуктивно інтерпретованих.

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **породження мовлення (моделі вербалізації)** – схеми, в яких представлено процес породження мовлення адресантом (*рівневі, циклові, інтегративні*).

Моделі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **складного речення фразеологізовані**

(фразеомоделі) – моделі, що включають стійко відтворювані додаткові засоби зв'язку предикативних частин: а) частки; б) особливі лексеми; в) повтор слова або їхніх форм та ін. Речення фразеологізованої структури, побудовані за невеликими моделями, виступають *багатозначними*.

Моделі-аспекти (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок; лат. *aspectus* – погляд, вид) **запозичені** – статистичний і логіко-математичний методи, застосування яких зумовлено прагненням уточнити методику лінгвістичного аналізу.

Моделі-зразкі (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello*) – прийоми вивчення мови, що фіксують повторювані, типові для мовних явищ ознаки постійної структури мови. Наприклад, моделі складу, форми слова, словозмінної парадигми, структури речення. М.-з., що узагальнюють фактичний матеріал, можуть містити протиріччя, властиві об'єкту, що водночас відповідає реальності лінгвістичного мислення. М.-з. у символічному зображенні розглядаються як: 1) заступання об'єкта; 2) квазіоб'єкти.

Моделі-конструкти (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок; лат. *constructio* – побудова) – дедуктивно-гіпотетичні побудови, що заступають реальний об'єкт і які знімають його протиріччя. На ґрунті моделі-конструкта будується інваріантна структура, упроваджуються чіткі, аксіоматичні правила її вивчення. Ідеальна побудова супроводжується формалізацією, за якої спостерігається абстрагування від: 1) конкретних об'єктів; 2) фактичного різноманіття; 3) змістових характеристик мовних фактів. М.-к. що набули поширення в структурно-математичному мовознавстві, передбачає використання наочно-зразкового запису основних властивостей моделі.

Моделі-методи (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок; грецьк. *methodos*, *methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) і **прийоми дослідження** – методи і прийоми, орієнтовані на узагальнення, хоча вони можуть встановлюватися індуктивно і програмуватися дедуктивно. Під час узагальнення використовуються два способи: 1) спосіб абстрагування, що ґрунтується на мисленнєвому віддаленні від часткових властивостей та зв'язків об'єкта; 2) спосіб ідеалізації, тобто мисленнєвого утворення абстрактних об'єктів. М.-м. поділяються на моделі-зразки, що репрезентують об'єкт, і моделі-конструкти, що заступають його.

Моделі-теорії (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок; грецьк. *theōria* – спостереження, досліджуване) / **Моделі-ідеї** (франц. *modèle* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок; грецьк. *idea* – початок, уявлення) – форми вираження теорії мови. Найвідоміші моделі мови – це моделі Вільгельм фон Гумбольдта, Фердінанда де Соссюра, Карла Бюлера. Карл Бюлер запропонував функційну модель мови («Теорія мови»

(1934); «структурна модель мови» (1936)), у якій мова подана як структура, процес, функційне утворення.

Моделювання (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – метод дослідження мовних явищ, що ґрунтується на складанні схеми чи моделі мовної одиниці, мовного явища, що не піддаються безпосередньому спостереженню або відзначаються великою складністю, пор.: модель мовної особистості (див.: *Модель мовної особистості; Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична*); у **дискурсології** – надання форми певному матеріалу шляхом тієї чи тієї операції, внаслідок чого створюється принципово нова сутність – модель.

Моделювання (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **лінгвістичне** (прикм. від ім. *лінгвістика*) – один з експериментальних і теоретичних методів дослідження, що охоплює опрацювання моделей-теорій, моделей-конструктів, формул, креслень тощо.

Моделювання (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості** – створення моделі мовної особистості.

Див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична; Модель мовної особистості настановча*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – 1) певний мовний конструкт, що показує послідовність розташування складників, усталеність яких і лінійне розташування виступають стандартом для відтворення; 2) абстраговане поняття еталона або абстрагованого зразка граматичної, фонологічної або іншої системи і вияв найзагальніших характеристик певного мовного явища; абстрагована штучно створена лінгвістична реальна / ірреальна побудова, що відтворює своїми особливостями реальний прототип для вирішення лінгвістичних завдань; 3) закономірна послідовність елементів складної мовної одиниці – *словосполучення* або *речення*, зумовлена властивостями певної мовної структури (пор.: *Структурна схема*); 4) у **словотворі** – зразок побудови конкретних похідних слів-лексем, наприклад: учитель → віддієслівна твірна основа *учи-* + іменний словотвірний суфікс *-тель*; у **прикладній лінгвістиці** – система певних об'єктів, структура і функціонування яких відтворює структуру і функціонування оригіналу моделі. Створюються моделі на принципі аналогії, тобто модель виступає аналогом, але не копією об'єкта. Метод моделювання дає змогу досліджувати тільки окремі властивості оригіналу. Це приводить до спрощення об'єкта через потребу неврахування непотрібних властивостей. Застосування моделювання у лінгвістиці є доцільним за умов однорідності об'єктів, складності системи та економності процесу дослідження. Поняття лінгвістичної моделі з'явилося на початку ХХ століття у межах структурної

лінгвістики; у **дискурсології** – образ другого порядку, що не збігається з прообразом; результат моделювання як створення принципово нового об'єкта, сформованого з наявного матеріалу; з мовного матеріалу формується дискурсивна модель з притаманним для неї оригінальним смислом; слід розрізняти три способи побудови моделі: аналітичний, синтетичний і каталітичний.

Див.: *Типи моделей; Регістри моделей дискурсивних.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **аспéктна** (прикм. від *аспéкт*) – схема, за якою здійснюють опис комунікативної поведінки в межах окремих аспектів, що відбивають сфери спілкування, де наявна національна чи корпоративна специфіка.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **деревна́** – у **прикладній лінгвістиці** – спосіб моделювання фонологічної системи (або її фрагментів) певної мови, що ґрунтується на орієнтованому графі. Він складається з вузлів (точок), де розташовують певні ознаки, та ліній, які поєднують точки (ребра графа). Напрямами ліній відображається підпорядкованість елементів модельованої системи.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **епізодична** (прикм. від ім. *епізод*) – когнітивна структура репрезентації типових ситуацій у тексті (за Тьоном ван Дейком).

Пор.: *Модель жанрова.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **жа́нрова** (прикм. від ім. *жанр*) – когнітивна модель-прототип мовленнєвого жанру, що керує дискурсом.

Пор.: *Модель епізодична.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **ідеалізо́вана** (прикм. від ім. *ідеал*) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) – усі уявлення про предмет (об'єкт) відразу, загалом, нерозчленований образ, який зумовлює певну поведінку (рольову структуру) мовного знака.

Пор.: *Модель епізодична; Модель жанрова.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **індикáторів** (лат. *indicator* – вказівник) **концéптів** (англ. *concept* – поняття; лат. *concipere, conceptus* – сенс, думка, поняття) (англ. *concept indicator model*) – концепти як абстрактні терміни присвоюють відповідним подіям. Якщо такі події присвоєні окремим концептам (або категоріям), то вони функціонують як емпіричні індикатори концептів.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **інтерактíвна** (лат. *inter-* – префікс зі

значенням між, поміж + *активна*) – когнітивна структура, що виявляє дискурсивну свідомість комунікантів, яка опосередковує планування, проведення, закінчення дискурсу та його ефективність.

Пор.: *Модель епізодична; Модель жанрова.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від лат. *modulus* – міра, зразок) **інтераційна** (англ. *interaction* – взаємодія від лат. *inter-* – префікс зі значенням між, поміж + *акція*) – модель, за якою кваліфікують комунікацію як двобічний процес обміну інформацією між адресантом та адресатом, що послідовно обмінюються відповідними статусами.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **кваліфікативна** (прикм. від ім. *кваліфікація*) – модель, що виражає відношення класифікації, родо-видові відношення.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **когнітивна** (прикм. від ім. *когніція*) – 1) концепція мови як різновиду когнітивного процесу; 2) модель розуміння тексту як результату природної обробки мовних даних; 3) характеристика процесу категоризації у мові (пропозиційні, схематичні, метафоричні й метонімічні моделі).

Пор.: *Модель епізодична; Модель жанрова.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **контексту** (лат. *contextus* – тісний зв'язок, з'єднання) – структура знань про текстему, мовленнєвий жанр, що активізує у свідомості адресата типові для відповідної моделі властивості і така, що реалізує визначальне керування дискурсом (за Тьоном ван Дейком).

Див.: *Контекст.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **концептуальних графів** (грецьк. *graphē* – риска) – модель репрезентації змісту тексту у вигляді двохвекторних зв'язків між компонентами (концептами) і блоками цих компонентів.

Див.: *Лінгвістика прикладна.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **кубічна** (прикм. від ім. *куб*) (**стереометрична** (прикм. від ім. *стереометрія*)) – у **прикладній лінгвістиці** – спосіб моделювання фрагментів фонологічної системи певної мови. Графічний вигляд моделі – це куб, граням якого відповідають диференційні ознаки. Елементи моделі розташовані на рогах куба.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **лінійна** – модель, що окреслює комунікацію як однобічний процес передавання інформації від джерела адресатові.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мови** – у **прикладній лінгвістиці** – структура,

що визначає синтаксичні і семантичні обмеження, яким підпорядковується побудова речення у певній мові. Подібні обмеження можуть описуватися різними граматичними моделями. У більшості систем застосовуються статистична граматики Андрія А. Маркова, що встановлює ймовірності, тобто можливу частоту вживання для різних послідовностей слів мови. На підставі ймовірнісних параметрів здійснюється оцінка граматичної правдоподібності кожного ланцюжка слів. Статистичні граматики будуються автоматично на етапі навчання системи розпізнавання, що здійснюється у текстових базах даних.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мови польова** – наукова модель мови, основою якої є функційно-семантичні поля і що дозволяє простежити проникність ярусів мовної системи.

Див.: *Лінгвістика прикладна*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мови рівнева** – абстрактна наукова модель мови, основу якої становить поняття рівня мови (див.: *Рівні мови*) як окремого об'єкта опису.

Див.: *Рівні мови*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості** – парадигматична схема мовної особистості.

Див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична; Модель мовної особистості настановча*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості лінгводидактична** (лат. *lingua* – мова і грецьк. *didaktikos* – повчальний; прикм. від ім. *лінгводидактика*) – відтворення мовної особистості у трьохвимірному просторі: а) дані про рівневу структуру мови (фонетика, морфологія, синтаксис, лексика); б) типи мовної діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання); в) ступені оволодіння мовою.

Див.: *Рівні володіння мовою; Модель мовної особистості методична*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості методична** (грецьк. *metodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання; прикм. від ім. *методика*) – трирівнева організація мовної особистості (вербально-семантичний рівень мовної особистості, лінгво-когнітивний рівень мовної особистості, прагматичний рівень мовної особистості).

Пор.: *Модель мовної особистості лінгводидактична*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної особистості настановча** – сукупність

умінь, здібностей мовної особистості до здійснення різних видів мовно-мисленнєвої діяльності і виконання нею різних комунікативних ролей.

Див.: *Рівні володіння мовою; Ролі соціальні.*

Пор.: *Модель мовної особистості методична; Модель мовної особистості лінгводидактична.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* – мистецтво керувати державою) **асиміляційна** (прикм. від ім. *асиміляція*) – мовна політика держави, зорієнтована і послідовно спрямована на підтримку однієї мови.

Див.: *Модель мовної політики диференційна.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної політики диференційна** (прикм. від ім. *диференціація*) – мовна політика, спрямована на підтримку й утвердження однієї мови, зрідка допускає створення паралельних інститутів мовами меншин.

Пор.: *Модель мовної політики асиміляційна.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної політики** (грецьк. *politikē* – мистецтво керувати державою) **мультикультурна** (лат. *multum* – багато + *культурна*) – мовна політика, що спрямована на враховування мовно-етнічного розмаїття й адекватно здійснювана на регіональному й соціокультурному рівнях.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мовної свідомості** – абстрактна модель, що ґрунтується на усталених стереотипах продукування і сприйняття мовлення; модель, що складає основу породжувальної граматики; слід розрізняти індивідуальну модель мовної свідомості, групову модель мовної свідомості (мешканців певного села, селища, містечка, міста) та ін.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) **адитивна** (лат. *additio* – додавання) – модель, за якою слова складаються з морфем приблизно так само, як будується будинок з кубиків: простою супряжністю стандартних «деталей», з якими не відбувається ніяких змін. Модель передбачає *ізоморфізм* формального і семантичного членування. Існують три основні відхилення від принципів адитивного ізоморфізму, що відбивають різний ступінь їхнього віддалення від адитивного еталону: 1) *кумуляції*; 2) *ідіоматичність*; 3) *контекстна варіативність*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) **елементно-комбінаторна** (прикм. від ім. *елемент* + прикм. від ім. *комбінація*) – модель, орієнтована на «аглотинативний еталон» словоформ, що допускають несуперечливу

сегментацію згідно з принципом першого мовного членування. Основним інструментом цієї моделі є лінійна сегментація. У цій моделі виділяються аломорфи, уживані у певному контексті, а також «нечленовані морфеми».

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **морфологія** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) «**словесно-парадигматична**» (прикм. від ім. *парадигма*) – має джерелом принципи, що опрацьовувались у Давній Греції. Ця модель значною мірою орієнтована на фузійні мови з розвинутою морфологією та широко виявні аломорфним варіюванням. На думку античних граматиків, іменники у відмінюванні та дієслова в дієвідмінюванні не «збирались» з основи та закінчення. Щоразу початкова форма змінювалась повністю. Зразок таких змін називався парадигмою. У цій моделі якраз словоформа виявилась мінімальною одиницею граматичного опису. Сильним виміром цього підходу постає виділення парадигми як самостійного об'єкта дослідження.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **морфонологічна** (прикм. від ім. *морфонологія*) – морфонологічний різновид усередині того самого словотвірного типу, пор. *Прага – празький, Рига – ризький, Лейпциг – лейпцигський* (чергування фонем на межі морфів (<z/z'>) і відсутність такого чергування (*Лейпциг – лейпцигський*) та ін.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **опису комунікативної** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінки носіїв національної** (прикм. від ім. *нація*) **лінгвокультури** (лат. *lingua* – мова + *cultura* – освіта, розвиток) – абстрактний вияв особливостей комунікативної поведінки етносу. Розрізняють окремі аспекти моделі: 1) загальна характеристика національного характеру; 2) визначальні особливості спілкування; 3) вербальна комунікативна поведінка (норми і форми мовленнєвого етикету, спілкування з незнайомими, спілкування в родині, зі знайомими, незнайомими, носіями інших лінгвокультур тощо); 4) невербальна комунікативна поведінка; 5) етнічний соціальний символізм (*символіка обрядів, звичаїв, одягу, кольорів* тощо) (за Йосипом А. Стерніним).

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка комунікативна; Етикет мовлення; Символізм соціальний.*

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **парадигматична** (прикм. від ім. *парадигматика*) – у **прикладній лінгвістиці** – модель, у якій мовні одиниці об'єднані в систему і поділені на класи. Така модель є результатом класифікації звуків певної мови за певними ознаками. Цю модель також називають структурною, оскільки сутність її полягає в розгляді мовних одиниць як системи і виділення серед них певних класів.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **параметрична** (грецьк. *parametrōn* – той, що відмірює) – схема, за якою реалізуються описи комунікативної поведінки з урахуванням належної сукупності чинників, параметрів та ознак.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **породжувальна** – див.: *Модель*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **синтагматична** (прикм. від ім. *синтагматика*) – у **прикладній лінгвістиці** – модель, що відбиває взаємозв'язок звуків у живому мовленні, модель можливих фонетичних поєднань. Головною проблемою фонетичної синтагматики є ступінь повноти цих поєднань у певній мові. Цей різновид моделі запропонував російський лінгвіст Олексій Ф. Лосєв.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **ситуативна** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) – схема, за якою здійснюють опис комунікативної поведінки в межах комунікативних сфер і стандартних комунікативних ситуацій.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **ситуації** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище) – когнітивна основа дискурсу, що формується конкретним індивідом на ґрунті його особистих знань, досвіду, настанов, почуттів, емоцій, думок (за Тьоном ван Дейком); використовується за породження та розуміння тексту.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **складного речення** – схема побудови складного речення, зумовлена його структурним аспектом. Елементи М. с. р. прогнозовані поліпредикативним характером складного речення. Модель складного речення містить: 1) додаткові засоби зв'язку; 2) основні засоби зв'язку. Сукупність засобів зв'язку утворює М. с. р., що модифікується то як типова, то як часткова. М. с. р. диференційовані на: 1) вільні і 2) фразеологізовані. М. с. р. – показник граматичного значення речення. Структурний механізм речення визначає його синтаксичну семантику.

Див.: *Моделі складного речення фразеологізовані*.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **складного речення типового** (прикм. від ім. *тип*) – загальна інваріантна модель, за якою будуються всі складні речення, що належать до одного структурно-семантичного типу.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **складного речення часткового** – модель конкретного складного речення, що охоплює засоби предикативного зв'язку. Така модель притаманна конкретній синтаксичній конструкції.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **словотвірна** – 1) схема творення слів у межах того самого словотвірного типу, що не впливає на словотвірну семантику похідних, але відрізняється морфологічними ознаками; формальна схема побудови похідних слів, що належать до того самого словотвірного типу і яким властива спільність: а) твірної бази (зі вказівкою частиномовної належності мотиватора); б) форманта і в) словотвірного значення (див. також: **Тип словотвірний**); іменники типу *конкурсант*, *диспутант*, *дисертант*, *магістрант* утворені за моделлю «**основа іменника + суфікс -ант**» і мають значення особи; 2) те саме, що морфонологічна модель (див.: **Модель морфонологічна**).

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **спілкування** / **Модель комунікації** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – схема, що адекватно відтворює основні елементи та функційні характеристики комунікативних параметрів і комунікативних процесів.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **стилю** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) (**традиційна**) – характеристика стилю мовлення і стилістичних засобів мови за традиційною схемою-тріадою: високий стиль – середній стиль – низький стиль, тобто підвищення тону мовлення і стилістично забарвлених засобів до урочистого, риторичного, і навпаки – зниження до фамільярного, повсякденно-розмовного мовлення. Модель забезпечувана синонімікою української мови: *йти* – *крокувати* – *повзти*. М. с. своїм джерелом має античне розуміння стилю. У сучасній українській мові тріада високий – середній – низький немає абсолютного вияву, хоча певні елементи наявні.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **таблична** (прикм. від ім. *таблиця*) – у **прикладній лінгвістиці** – спосіб моделювання фонологічної системи певної мови. Полягає у створенні таблиці, елементи якої розташовані на перетинах диференційних ознак, які подають у стовпцях та рядках таблиці.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **трансакційна** (лат. *transactio* – звершення; прикм. від ім. *трансакція*) – модель, що подає комунікацію як процес одночасного надсилання й отримування повідомлень комунікантами, взаємодію як процес.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **трансмісійна** (лат. *transmissio* – перехід, передача) – див.: **Модель лінійна**.

Модель (франц. *modèle* від *modello* – формувати та від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **узгоджувальна** – список усіх морфологічних показників узгодження («узгоджувачів»), можливих в узгоджуваних з нею словоформ.

Модернізація (франц. *modern* – сучасний + *-ізація*) – осучаснена зміна висловів відповідно до актуалізованих вимог і смаків.

Див.: *Модерність*.

Модерність (франц. *modern* – сучасний + *-ість*) – стан в економічному, технічному, політичному й культурному розвитку; здебільшого розглядається щодо націй та країн. Сьогодні зазвичай М. – це сукупність відповідних ознак: постіндустріальна, орієнтована на споживання економіка, високий рівень технологічного розвитку, певна форма політичної демократії та загальне домінування світського світогляду. Слова «модерність» і «постмодерність» часто вживаються щодо певного історичного періоду, однак таке вживання є проблематичним, оскільки надто багато регіонів світу ще не є «модерними»; у **комунікативній лінгвістиці, лінгвістиці тексту** – мовлення, що корелює з відповідними типами узагальнень й осмислень (пор., наприклад, художнє мовлення Гната Михайличенка, поетичну стилістику Валер'яна Поліщука та ін.).

Див.: *Модернізація*.

Модифікації (франц. *modification* від лат. *modificatio* – видозміна) **фонем** (грецьк. *phōnēma* – звук) – фонетичні зміни, зумовлені комбінаторними або позиційними процесами.

Див.: *Фонема*.

Модифікація (франц. *modification* від лат. *modificatio* – видозміна) – засіб вираження граматичних значень, що безпосередньо не постає спостережуваним і сприйнятим, але його результат завжди постає очевидним за умови зіставлення вихідної і похідної форм, пор., наприклад, нім.: *fater* «батько» → *fäter* «батьки».

Модифікація (франц. *modification* від лат. *modificatio* – видозміна) **речення** – конструкція, в якій вихідна модель речення набуває регулярного структурно-семантичного нарощення шляхом додавання до нього семантичного модифікатора, що звичайно стосується предикатної – модальної (крім основної предикативної модальності), фазової, емоційно-комунікативної чи суб'єктної синтаксеми, пор.: *Учень гарно вчить уроки* – *Учень повинен гарно вчити уроки*; *Дощ падає* – *Дощ починає падати*; *Книга цікава* – *Книга видалася цікавою*; *У селі співали учні місцевої школи* – *У селі співали*.

Див.: *Модифікація фазова*.

Модифікація (франц. *modification* від лат. *modificatio* – видозміна) **фазова** (прикм. від ім. *фаза*) – речення з додатковим показником фази в розвитку предикативної ознаки: початку, тривалості, завершення, пор.:

Хмара рухалася на південь → *Хмара починала рухатися* / *Хмара продовжувала рухатися на південь*.

Див.: **Модифікація речення**.

Модуляція (лат. *modulatio* – мірність, розміреність) **імпульсно-кодова** (прикм. від ім. *імпульс* та *код*) – у **прикладній лінгвістиці** – див.: **PCM**.

Модус (лат. *modus* – міра, спосіб) – частина речення (висловлення), що виражає ставлення мовця до повідомлюваного, до об'єктивного змісту речення (диктуму); оцінка змісту речення (висловлення); у **прикладній лінгвістиці (модус, модель, модифікації)** – синтаксичні варіанти композиції залежно від ступеня узагальнення. Модус – комбінаторика з двох елементів на частиномовному рівні, модель – на логіко-граматичному рівні; модифікація – деталізація її різних граматичних варіантів; відображення позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту. Модус найвиразніше виявляється в головній частині складнопідрядних речень з присудками-дієсловами типу *думати, міркувати, вважати*, напр.: *Я думаю, що осінь буде дощова*.

Модус (лат. *modus* – міра, спосіб) **існування мови** – спосіб вияву й найважливіший аспект існування й аналізу явищ мови. **Мова. Мовлення. Комунікація**.

Див.: **Мова; Мовлення; Комунікація**.

Модуси (лат. *modus* – міра, спосіб) **симетрії** (грецьк. *simmetria* – співмірність) – у **дискурсології** – різні ступені варіації симетрії, у тому числі антисиметрія, амфісиметрія, дисиметрія, симптосиметрія.

Можливість / неможливість алетична – об'єктивна модальність можливості або неможливості, зумовлена обставинами, що не залежать від волі суб'єкта. Наприклад, словосполучення *не в силах* виконує функцію модалізатора алетичної неможливості в складі предиката *не в силах щось зробити*: *Душа страждала від почутого, та зрозуміти було не в силах усіх причин* (Анатолій Яна).

Можливості сполучувальні – сукупність класів слів та синтаксичних конструкцій, що можуть вживатися з певним словом як його потенційні детермінанти: *чистий / світлий / білий / рівний* ← *папір*; *розповісти* → *казку / оповідання / історію* → *дітям / хлопчикам / дівчаткам* і под.

Мозок – у **психолінгвістиці** – центральний відділ нервової системи тварин і людини, що виступає основою мисленнево-мовленневих процесів і закономірностей.

Молодограматизм (*молодо-* + *граматизм*) – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив собі за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, без винятків, законами.

Момент (лат. *momentum* ← *movere* – рухати) **мовлення** – час здійснення мовленнєвого акту.

Моногенез (грецьк. *monos* – один + *генез*) – див.: **Теорія моногенезу**.

Монозвук (грецьк. *monos* – один + звук) (**монофонічний сигнал**) – у прикладній лінгвістиці – відтворення звуку з використанням лише одного каналу. Цей різновид відтворення звуку був досить поширений на ранніх етапах розвитку аналогових технологій, але і на сьогодні монофонічний звук має поширення в побутових умовах.

Монокультурна (грецьк. *monos* – один + культурна) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація монокультурна**.

Монолінгв (грецьк. *monos* – один + лат. *lingua* – мова) – людина, яка володіє і використовує у спілкуванні лише одну мову.

Див.: **Мова; Спілкування**.

Пор.: **Полілінгв; Білінгв**.

Монолінгвізм (грецьк. *monos* – один + лат. *lingua* – мова+ -ізм) – 1) компонент державної політики мовно-культурної рівності, граничним виявом чого постає гомогенізація; таку політику здебільшого виправдовують необхідністю викликів індустріалізації та бюрократизації; 2) володіння і використання у спілкуванні лише однієї мови.

Див.: **Мова; Спілкування; Комунікація**.

Пор.: **Полілінгвізм; Білінгвізм**.

Монолінгвокультура (грецьк. *monos* – один + *лінгвокультура*) – використання носіями національної лінгвокультури тільки однієї мови.

Див.: **Мова; Монолінгв**.

Пор.: **Полілінгв**.

Монолóg (грецьк. *monos* – один і *logos* – слово, мовлення) – форма мовлення адресанта, не розрахована на словесну реакцію іншого / інших і відтворювана / витворювана внаслідок його активної мовленнєвої діяльності, розрахованої здебільшого на пасивне й опосередковане сприйняття мовлення адресатом; функційно-комунікативний різновид мовлення однієї особи; за широкого розуміння і тлумачення діалогу монолог постає як його різновид, спрямований на власне *ego*.

Монолóg (грецьк. *monos* – один і *logos* – слово, мовлення) **внутрішній** – див.: **Мовлення невласне-пряме**.

Монолóги (грецьк. *monos* – один і *logos* – слово, мовлення) **діалогізовані внутрішні** – монологи, що використовуються в художній літературі. Може також передаватися діалог героя із самим собою.

Монологійне (прикм. від ім. *монолог*) і **діалогійне** (прикм. від ім. *діалог*) **мóвлення** – див.: **Мовлення монологійне і діалогійне**.

Монопропозитівні (грецьк. *monos* – один + *пропозитивність*) **складні речення** – див.: **Речення складні монопропозитивні**.

Монопропозитівність (грецьк. *monos* – один + *пропозитивність*) – наявність однієї пропозиції у простому або складному реченні.

Див.: *Пропозиція*.

Моносемічний (грецьк. *monos* – один + *sēma* – знак + -семічний) – див.: *Значення лексичне*.

Моносемія (грецьк. *monos* – один + *sēma* – знак) – 1) те саме, що однозначність (у 2-му знач.) (пор.: *Дисемія; Полісемія*); 2) (моносемія) наявність у слова (певної одиниці вираження з характерними всіма формальними ознаками слова) тільки одного значення.

Моносуб'єктний (грецьк. *monos* – один + *суб'єктний*) – той, що належить тому самому суб'єктові: *Дуб схилив низько свою крону, наче захищав собою, своєю силою маленький кущик горобини біля нього* (Україна молода. – 2010. – 11 квітня)

Монотон (грецьк. *monos* – один + *тон*) **синтаксичний** (прикм. від ім. *синтаксис*) – порівняно довге монотонне мовлення (письмове або усне), в якому використовується одна-дві синтаксичні моделі простого речення без варіювання порядку слів: *Урізноманітнюйте мовлення, не повторюйтесь знову. / Адже надто рівний стиль, постійно монотонний, / Здатний викликати у нас позіхання тільки сонне* (Ніколя Буало).

Монофтонг (лат. *monophthong* від грецьк. *monos* – один + *phthongos* – звук) – простий звук; однозвук; голосний, якому властива артикуляційна й акустична однорідність.

Морá (франц. *morá*) – одиниця ритмо-фонетичної організації мовлення в певних мовах, що співвіднесена (але не тотожна і не збігається) зі складом, виступає засобом і мірою тривалості складотвірника (одномірний / двохмірний) і спроможна виконувати суперсегментні (просодичні) характеристики: наголос, тон.

Морф (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) / **Аломорф** (грецьк. *allos* – інший + *морф*) / **Морфа** – реалізація морфеми, конкретний лінійний вияв морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням, пор.: морфема *книг* виявляється морфами /*книг*-/ [*книг*-], /*книж*-/ [*книж*-], /*книз*'-/ [*книз*'-] – *книга, книжка, книзі*; встановлюється в поділі текстового слова; мінімальна одиниця плану вираження, яку можна співвіднести з планом змісту.

Морфема (давньогрецьк. *μορφή* (*morphē*) – вигляд, форма) / **Одиниця морфологічна** (прикм. від ім. *морфологія*) / **Одиниця морфемна** (прикм. від ім. *морфема*) – мінімальна (елементарна) значуща двобічна одиниця мови, що виділяється в мові, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду. Так, у слові *глинище* виділяються три морфеми: коренева /*глин*/ [*глин*] та службові – суфікс /*нищ*/ [*нищч*] і закінчення /*e*/ [*e*], а в слові *перетворювач* – п'ять: коренева *твор* [*твор'*] і чотири службові – префікс *пере* [*пере*], суфікс *юва* [*юва*], суфікс *ач* [*ач*] і закінчення нульове. Найменша (гранична, неподільна далі без втрати цієї якості) і регулярно відтворювана відповідно до моделей певної мови одиниця системи вираження, співвіднесена безпосередньо з

відповідним їй елементом системи змісту (семою); порівн. семема (у 1 знач.). **Морфэми аддитивні** – морфэми «складені», або «нарошувані», тобто такі, що з'єднуються в одиницях вищих порядків (у словоформах) шляхом додавання (пор.: *Морфэма субтрактивна; Морфэма наступальна*). **Морфэма асемантична** – компонент слова, позбавлений значення, але такий, що бере участь у його морфемній структурі. **Морфэма афіксальна** – те саме, що афікс (див.: *Афікс*). **Морфэма вторинна** – афіксальна морфэма, використовувана при утворенні слів від іменних баз (пор.: *Морфэма первинна*). **Морфэма дериваційна** – афіксальна морфэма, що видозмінює лексичне значення основи й утворює нове слово. **Морфэми заступальні** (морфэми, що заступають) – морфэми, що включені до складу основи та видозмінюються в чергуванні (пор.: *Морфэма адитивна; Морфэма субтрактивна*). **Морфэма коренева** – мінімальна (гранична) база слова, що несе його основне лексичне значення (пор.: *Корінь <слова>*). **Морфэми лексичні** (**морфэми матеріальні, лексемні, словоелементи**) – узагальнена назва для корневих і словотвірних (дериваційних) морфем, тобто всіх морфем, крім флективних (реляційних), які виражають лексичне значення на відміну від флективних морфем, що виражають значення граматичне. **Морфэма надлінійна** – те саме, що просодема (у 3 знач.) (див.: *Просодема*). **Морфэма нульова** (**морфэма негативна**) – відсутність граматичного (словозмінного) афікса, що набуває певної семіологічної граматичної значущості внаслідок особливої властивості певної парадигми. Конститувальним для нульової морфэми є те, що вона протиставляється морфемі (або морфемам), вираженій відкритою аломорфою (або аломорфами) у межах парадигми. **Морфэма первинна** – афіксальна морфэма, використовувана в утворенні похідних слів віддієслівних основ (пор.: *Вторинна морфэма*). **Морфэма позитивна** – морфэма в прямому (власному) змісті на відміну від негативної (нульової) морфэми. **Морфэма переривчаста** (**морфэма розривна**) – коренева морфэма слова, граматичні зміни якої здійснюються за допомогою внутрішньої флексії. **Морфэма префіксальна** – те саме, що префікс (див.: *Префікс*). **Морфэма афіксальна** – те саме, що афікс (див.: *Афікс*). **Морфэма надсегментна** – те саме, що просодема (у 3 знач.) (див.: *Просодема*). **Морфэма нульова** – морфэма, що не має реального звукового вираження в одній із форм парадигми і виділяється, усвідомлюється тільки у співвідношенні з матеріально вираженими морфемами в інших формах цієї ж парадигми; здебільшого суфікс, що виконує роль невираженого показника граматичного або словотвірного значення, а в інших випадках передається вираженими за допомогою звука чи сполуки звуків суфіксальними морфемами. **Морфэма сегментна** – власне-морфэма (**лінійна морфэма**), протиставлювана надсегментній морфемі. **Морфэма сполучна** – афіксальна морфэма, що оформляє основи у словотворі (пор.: *Голосний сполучний*). **Морфэми субтрактивні** (морфэми, які віднімають) – морфэми, що видаляють

(виключають, субтрагують зі складу одиниць вищого порядку (словоформ) (пор.: *Морфема адитивна; Морфема заступальна*). **Морфема суперсегментна** – те саме, що просодема (у 3 знач.) (див.: *Просодема*). **Морфема суфіксальна** – те саме, що суфікс (див.: *Суфікс*). **Морфема тематична** – афіксальна морфема, що знаходиться за коренем і служить для утворення основи слова. **Морфема формальна** – те саме, що афікс (див.: *Афікс*). **Морфема основна форма** – один із варіантів (альтернантів, аломорфів) морфеми, щодо якого інші її варіанти можуть уважатися похідними. **Морфема розширення** (див.: *Розширення морфеми*). **Морфема стіку** – те саме, що шов морфологічний (див.: *Шов морфологічний*).

Морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) **афіксальна** (прикм. від ім. *афікс*) – морфема, що позначає абстрактне або конкретне значення. Дистрибутивно афіксальні морфеми відрізняються від кореневих морфем, яких набагато більше в мові, ніж афіксів. Афікси постають закритим класом одиниць. За місцем щодо кореня М. а. поділяються на префікси, суфікси, флексії (закінчення), постфікси та інтерфікси. Усі вони утворюють за цією ознакою протиставлення: 1) префікси розташовуються перед коренем на початку слова – флексії та постфікси в кінці слова, нейтральні позиції в середині слова посідають інтерфікси. М. а. розглядають з погляду: 1) виконуваної ними функції: словотвірної чи словозмінної; 2) характеру вираженого значення: матеріально виражені і нульові афікси; 3) особливості структури: прості – складені; 4) ступеня регулярності / нерегулярності і продуктивності / непродуктивності.

Морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) **коренева** – морфема, що позначає конкретний об'єкт або ситуацію, яка має «речове» значення. Крім того, кореневі морфеми можуть виражати граматичні значення: допоміжні дієслова, граматичні частки на зразок української би (б), прийменники, сполучники. М. к. – основна, обов'язкова частина слова. Традиційно корінь визначають у лінгвістичній літературі семантично: 1) корінь – це морфема з основним лексичним значенням слова; 2) корінь виступає носієм ідеї, що визначає лексичне значення слова; 3) корінь – спільна частина споріднених слів; 4) кореневий морф – морф, що обов'язково наявний у кожній словоформі і який може повністю збігатися з основою; 5) корінь – обов'язкова, далі неподільна частина основи; без кореня слово існувати не може. Обов'язкова наявність М. к. для кожного слова зумовлена двома чинниками: 1) визначальною роллю кореня у вираженні лексичного значення; 2) центральним його статусом у складі словотвірного гнізда. Виділяють такі види значень кореня: 1) предметне (*зошит, явір* і под.); 2) процесуальне (*крокувати, стрибати, берегти* тощо); 3) ознакове, що диференційоване на якісне і кількісне. У виділенні кореня використовують прийом подвійного зіставлення аналізованого слова зі: 1) спорідненими словами того самого гнізда (план парадигматики); 2) одноструктурними словами того самого словотвірного типу (план синтагматики).

Морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) **нульова** – морфема без морфи, без матеріального (фонетичного) вираження. У давньоруській мові слово *раб* мало флексію *ь*. Внаслідок занепаду редукованих флексія втратила своє матеріальне вираження. Але форма *раб* залишилась у парадигмі іменника, зберігаючи сему роду, числа і відмінка на тлі інших відмінкових форм: *раба, рабу, раба, рабом / раби, рабів* і под. Граматичне значення за нульової морфемі виражене парадигматично.

Морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) **службова** – 1) у вузькому значенні – будь-яка морфема, що не містить лексичного значення слова, здебільшого афікс на противагу кореню; 2) у широкому значенні – будь-яка синтетична (афікс) або аналітична (прийменник і под.) морфема, що тільки разом з іншим компонентом виражає певне значення, виконує синтаксичну функцію члена речення.

Морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) **у складі загальної морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – знак, означувальним якої постає ланцюг фонем, або «елементарний сегментний знак» (Ігор Мельчук).

Морфеміка (ім. від ім. *морфема* + *-іка*) – 1) розділ мовознавства, що вивчає будову, варіювання та значущість морфем у системі словозміни та словотвору; 2) сукупність морфем у їхньому формальному та семантичному варіюванні. Основне поняття М. – розчленованість слова. Українська М. у самостійну сферу виділилась у 60-80-ті роки ХХ століття. Набули розвитку такі напрями М.: 1) морфонологія; 2) морфемографія (укладання словників морфем) та ін.

Див.: *Комунікація; Спілкування; Акт комунікативний.*

Морфемний (прикм. від ім. *морфема*) **аналіз** (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) **слова** – див.: *Аналіз морфемний.*

Морфемний (прикм. від ім. *морфема*) **склад слова** – див.: *Склад слова морфемний.*

Морфемно-морфологічний рівень – див.: *Рівень морфемно-морфологічний.*

Морфбід (*морф* + *-ід*) **у складі загальної морфології** (грецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – одиниця «ущербної членованості» слова, за якої сегментація у плані вираження можлива, а в плані змісту неможлива: *кал-ин(а), мал-ин(а), сум-к(а), сун-иц(я).*

Морфокод (*морф* + *код*) – система з власними відношеннями єдності і законами композиції, що уможливорює створення морфемі як системи об'єкта певного типу.

Морфологізовані (прикм. від ім. *морфологія*) **члени речення** – див.: *Члени речення морфологізовані.*

Морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **мотивованість** – те саме, що похідність.

Див.: *Похідність.*

Морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **парадігма** (грецьк. *paradeigma* (*параδειγμα*) – приклад, зразок) – див.: **Парадигма морфологічна**.

Морфологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **структура** (лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення, взаєморозташування) **слова** – див.: **Структура слова морфологічна**.

Морфологічне (прикм. від ім. *морфологія*) **значення** – див.: **Значення морфологічне**.

Морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) – стосовний до внутрішньої будови слова. **Аналіз слова морфологічний**. **Подільність слів морфологічна**. **Перерозклад морфологічний**. **Склад словоформи морфологічний**. **Структура слів морфологічна**. **Членування слова морфологічне**.

Морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) **спосіб слотвору** – див.: **Спосіб словотвору морфологічний**.

Морфологічний (прикм. від ім. *морфологія*) **тип мови** див.: **Тип мови морфологічний**.

Морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) **засоби** – мовні засоби, що дозволяють вираження значення всередині слова (Володимир Плунгян).

Морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) **норми** – див.: **Норми морфологічні**.

Морфологічні (прикм. від ім. *морфологія*) **процеси** (лат. *processus* – переміщення) – див.: **Процеси морфологічні**.

Морфологія (давньогрецьк. *morpho* (*μορφή*) – форма, вигляд і *logos* (*λογος*) – слово, вчення) – 1) розділ граматики, що вивчає слова як граматичні класи (частини мови), їхню будову та особливості утворення слів за граматичними категоріями, граматичні (морфологічні) категорії цих частин мови, їхні форми; вивчає закономірності функціонування і розвитку системи морфологічних одиниць; 2) мовно-системний рівень (ярус), що охоплює сукупність його слів та слів форм як частин мови; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їхнього функціонування; системи морфологічних протиставлень, граматичних категорій і способів їхнього вираження, включаючи вчення про формоутворення. Морфологічний лад мовлення може бути синтетичним (латина), аналітичним (китайська, англійська мови), синтетико-аналітичним (українська мова). **Морфологія порівняльна**. **Морфологія порівняльно-історична**; 3) правила словозміни та наука про словозміну. Завдання морфології: граматична класифікація слів (частини мови, інші морфологічні класи – відміни, дієвідмінювання), аналіз системи морфологічних категорій. Традиційний морфологічний аналіз слова передбачає: 1) встановлення частини мови, до якої належить аналізоване слово; 2) виділення притаманних йому постійних (конститутивних) граматичних характеристик: лексико-граматичний розряд (лексико-морфологічний розряд), тип словозміни, набір

морфологічних несловозмінних категорій і конкретна реалізація кожної з них (формальні показники, семантика, характер вживання); 3) аналіз словозмінних категорій, тобто встановлення змінних граматичних характеристик певного слова, що реалізуються в конкретній словоформі.

Морфологія (грецьк. *morpho* (μορφή) – форма, вигляд і *logos* (λογος) – слово, вчення) **загальна** – сукупність даних про усі часткові морфології мов світу (Володимир Плунгян), охоплює: 1) розділ лінгвістики, що вивчає морфеми і словоформи; 2) розділ лінгвістики, що вивчає частиномовну систему.

Морфологія (грецьк. *morpho* (μορφή) – форма, вигляд і *logos* (λογος) – слово, вчення) **як розділ україністики** – вчення про слова як частини мови, їхні граматичні значення і форми (категорійну семантику). Одиницями морфології постають *слово* і *словоформа* (Іван Вихованець), інколи одиницями загальної морфології визначають *морфемну форму слова* (Володимир О. Плунгян).

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору – див.: *Спосіб словотвору морфолого-синтаксичний*.

Морфонема (від *морфема* і *фонема*) – мовна одиниця, ієрархічно проміжна між фонемою і морфемою, що є засобом інваріантного вияву морфем як елементів мовної системи, пор.: морфонема <к / ч> у кореневій морфемі <рук / ч> (<рука – ручка>); ряд фонем, що замінюють одна одну в межах тієї самої морфемі і виявлені в її аломорфах.

Морфонологічна (прикм. від ім. *морфологія*) **модель** (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – див.: *Модель морфонологічна*.

Морфонологічні (прикм. від ім. *морфологія*) **процеси** (лат. *processus* – переміщення) – див.: *Процеси морфонологічні*.

Морфонологія (*морфологія* + *фонологія*) – 1) розділ мовознавства, що вивчає фонологічну структуру морфем різного типу, способу їхнього протиставлення, використання фонологічних відмінностей, фонемних чергувань для вираження граматичних значень або таких чергувань, що супроводжують утворення певних словоформ; 2) сукупність фонологічних характеристик морфем різного типу та фонемних чергувань у складі різних словоформ.

Морфотактика (*морф* і грецьк. *taktika* – мистецтво шикувати війська від *tassō* – шикую війська) – розділ морфології, завданням якого постає розгляд і дослідження, опис і класифікація можливих у мові перебігів, тенденцій і закономірностей поєднання і сполучування морфем. Особливість М. полягає в тому, що вона витлумачує лексему як цілісність з чітко виявленою кількістю лінійно впорядкованих морфологічних сегментів: *ліс-ов-ик, при-дорож-н-ий, о-молодж-ен-ий, пере-воз-и-ти, до-стриб-а-ти-ся* та ін. Для М. суттєвим є вияв залежності між усіма морфологічними елементами у структурі елементами, простеження їхньої

внутрішньолексемної ієрархії, внутрішньолексемної позиційності і закріплення такої позиційності, її частота. Завданням М. постає простеження особливостей лінійності іменникових, дієслівних, прислівникових, прикметникових та інших лексем та визначення загальних тенденцій.

Див.: *Морфема*.

Морфосилабема (*морф* і грецьк. *syllabe* – склад) – мінімальна фонеморфологічна одиниця в кореневих мовах, де морфема і склад збігаються.

Синоніми: *Силабема; Силабоморфема*.

Мотів (франц. *motif* від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) – спонукальна причина комунікації, привід до будь-якої – вербальної або невербальної – дії.

Мотів (франц. *motif* від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) – 1) **мотів (мотиватор)** – денотативна роль сирконстантного типу, різновид каузатива: *Ці люди зовсім щирі, не з бажання вислухати, а з прагнення допомогти так уважно слухали* (Володимир Скляренко); 2) логічна основа висновку, результат мисленнєвої пізнавальної дії: *За запахом – це конвалія* (Анатолій Яна).

Мотів (франц. *motif* від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) **комунікації** (лат. *communicatio* – пов'язую, спілкуюсь) – неусвідомлене спонукування, бажання, що передує настанові й задуму комунікативного процесу.

Мотів (франц. *motif* від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) **мовленнєвий (комунікативний)** – причина, поштовх, необхідність тощо, що змусили людину вступити у спілкування з іншою людиною (іншими людьми).

Мотів (франц. *motif*, від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) **спілкування** – індивідуальна потреба в конкретному типі спілкування.

Мотиваційний (франц. *motif*, від лат. *motus* – рух від *moveo* – рухаю) **рівень мовної особистості** – див.: *Рівень мовної особистості мотиваційний*.

Мотивація (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) – 1) те саме, що мотивованість (див.: *Мотивованість*); 2) у **психолінгвістиці** – динамічна система внутрішніх і зовнішніх чинників, що спрямовують поведінку людини на досягнення мети; 3) у **комунікативній лінгвістиці** – спонукання до мовленнєвої діяльності, що скерована тими чи тими мотивами, тобто причиною, приводом певної дії.

Мотивація (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **асоціативна (асоціативно-образна)** – тип часткової мотивації, за якої значення деривата ґрунтується не на значенні твірного, а на різних асоціаціях, з ним пов'язаних: *вициганювати – жебракувати, випрошувати щось*, як зазвичай чинять цигани.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **метафорі́чна** (прикм. від ім. *метафора*) – тип часткової мотивації, за якої зі значення мотиваційного слова береться один компонент і через порівняння та уподібнення утворюється значення деривата: *камінь – скам'яніти*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **множи́нна** – тип мотивації, за якої дериват мотивований двома або більше мотиваційними словами: несправедливість: 1) *не + справедливість*; 2) від *несправедливий*. Подвійність мотивації в цьому разі зумовлює подвійність словотвірної структури. Інколи множинність мотивації називають *омонімією словотвірної форми*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **непря́ма** – різновид часткової мотивації, за якої відсутнє пряме покликання на значення мотиваційного, семантичне відношення при цьому наче вуалюється: *дубина – тупа людина → дуб*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **одині́чна** – тип мотивації, за якої дериват мотивується одним мотиваційним словом: *приходити – прихід; шуміти – шум*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **основна́** – тип мотивації, до якої належать пряма і переносна мотивації, пов'язані з ядровим значенням мотиваційного слова.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **переносна́** – тип повної мотивації, за якої дериват мотивується переносним значенням: *стовп – остовпніти*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **перифері́йна** (прикм. від ім. *периферія*) – тип повної мотивації, за якої дериват утворюється на ґрунті периферійного значення мотиваційного слова: *шпиталь – шпиталізувати* (помістити в будь-яку лікарню, зокрема і в шпиталь).

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **пря́ма** – тип повної мотивації, за якої дериват мотивується прямим значенням мотиваційного слова: *слива – сливовий, вишня – вишневий*.

Мотива́ція (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motivus*–рухливий) **словотві́рна** – семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення, установлені між двома спільнокореновими словами, одне з яких на синхронному рівні постає за формальним і семантичним критеріями первинним, мотиватором, вихідним, а інше – похідним, мотивованим (див.: *Дериват; Слово тві́рне*): *зброяр [зброј-ар]* – утворене від твірної основи [зброј-] (знаряддя для нападу або оборони) за допомогою суфікса [ар] (афікс зі значенням особи), а [зброј-ар] – це майстер, робітник, який виготовляє зброю (*Оглушливо торохтіли молоти зброярів* (Зінаїда Тулуб)) (за (СУМ, III, с. 452)). У семантичному плані розмежовують: **М. по́вну**, коли дериват

повністю охоплює та освоює значення мотиватора: *слон* → *слоненя*; *лев* → *левеня*; *ластівка* → *ластів'я* та ін.; і **М. часткóву**, коли значення похідного ґрунтується тільки на одному з компонентів семантики мотиватора: *сова* → *совіти* і под. **М. повна** може реалізовуватися прямим значенням мотиватора: *білий* → *білуватий*; *червоний* → *червонуватий* (**М. пряма**) або переносним значенням мотиватора: *черствий* → *черствіти* – *зачерствіти* (душа, серце) і т. ін. (**М. перенóсна**). **М. часткóва** може поставати **непрямо́ю**, коли пряме покликання на значення мотиватора неможливе, але словотвірна структура слова й реальні семантичні зв'язки мотивованого та мотиватора підтверджують наявність між ними мотиваційних зв'язків: *мертвечина* (збір. «труп тварин») → *мертв'як*; **метафорічною**, коли М. виявляється через один семантичний компонент значення мотиватора, щодо якого шляхом перенесення уподібнюється значення похідного: *кам'яніти* («ставати твердим, наче камінь»); **асоціатівною**, коли значення похідного ґрунтується на тих чи тих асоціаціях, мотивованих відповідними стереотипами в мовному колективі: *вициганювати* («просити подібно до циган»). **За кількістю мотиваторів** щодо деривата розмежовують: **М. одині́чну**, коли мотивоване слово виводиться тільки з одного, чітко окресленого мотиватора: *ліс* → *лісний*; *село* → *сільський*; *вода* → *водний* та ін.; і **М. мно́жінну**, коли те саме похідне слово може мати кілька твірних і кілька різних формантів: *несміливість* ← *несміливий* і *не-сміливість* ← *сміливість*. М. с. – це відношення між мотиватором і мотивованим словом (дериватом) – між двома спільнокореновими словами, за яких можуть бути різні типи мотивації: 1) значення одного слова визначається через значення іншого: *лев* – *левеня* (дитина лева); 2) похідне тотожне твірному у всіх семантичних компонентах, крім частиномовної належності: *добрий* – *добре*; 3) одне слово повністю тотожне іншому семантично за стилістичної відмінності: *Киргизька Республіка* – *Киргизстан*.

Мотиво́ване (прикм. від ім. *мотивація*) **сло́во** – те саме, що похідне слово.

Див: *Слово похідне*.

Мотиваці́йне слово – те саме, що твірне слово.

Див.: *Слово твірне*.

Мотиво́ваність (ім. від прикм. *мотивованийий*) / **Мотива́ція** (франц. *motivation* від лат. *motivatio* – рухаю / *motives* – рухливий) – відношення між означувальним та означальним у мовному знакові (**мотива́ція семанти́чна**) або між знаками (див.: *Мотива́ція словотвірна*), що пояснює причину використання знака як номінації чогось (пор.: *Похідність*).

Мотиво́ваність (ім. від прикм. *мотивованийий*) **словотвірна** – віднесення аналізованого слова до реально наявного словотвірному ряду та встановлення послідовності словотвірних процесів.

Мотивува́ння – див. *Форма внутрішня*.

М'бція (лат. *motio* – продукування) – спосіб фіксального словотворення іменників зі значенням жіночої статі від іменників чоловічого роду суфіксальним, рідше флексійним способом: *вихователь* → *вихователька*, *лікар* → *лікарка*, *учитель* → *учителька* тощо.

MP3 – у прикладній лінгвістиці – ліцензований формат файлу для зберігання аудіо-інформації, опрацьований на початку 90-тих років Інститутом Фраунгофера в Ерлангені (Німеччина). Широко використовується у файлообмінних мережах для передачі музичних творів.

У цьому форматі звуки кодуються частотним чином (без дискретних партій); є підтримка стерео. MP3 є форматом стиснення з втратами, тобто частина звукової інформації, яку (згідно з психоакустичною моделлю) людина сприйняти не може або сприймається не всіма людьми, із запису видаляється. Ступінь стиснення можна варіювати, зокрема в межах одного файлу. Інтервал можливих значень швидкості кодування складає 8 – 320 кбіт/с. Для порівняння, потік даних зі звичайного компакт-диску формату AUDIO-CD складає 1411,2 кбіт/с за частоти дискретизації 44100 Гц.

Існує три версії MP3 кодека для різних потреб: MPEG-1, MPEG-2 і MPEG-2.5. Вони відрізняються можливими діапазонами швидкості кодування і частоти дискретизації: 32 – 320 кбіт/с при частотах дискретизації 32000 Гц, 44100 Гц і 48000 Гц для MPEG-1 Layer 3; 8 – 160 кбіт/с при частотах дискретизації 16000 Гц, 22050 Гц і 24000 Гц для MPEG-2 Layer 3; 8 – 160 кбіт/с при частотах дискретизації 8000 Гц і 11025 Гц для MPEG-2.5 Layer 3.

Мультилінгвізм (лат. *multum* – багато + *lingua* – мова) – див.: **Багатомовність. Полілінгвізм.**

Мультиплікатів (лат. *multiplicatio* – помноження) – тип кількісної аспектуальності, що позначає цілісний множинний акт, який складається з окремих повторювальних квантів: ситуації на кшталт *посміхатися*, *кліпати*, *стукати*. Різновидом мультиплікатива постає *семельфактив*.

Мультисемічність (лат. *multum* – багато + грецьк. *sēma* – знак) – погляд на символічні форми як такі, що мають не лише різний сенс для різних людей, а й кілька можливих значень для тієї самої людини.

Мультисуб'єктність (лат. *multum* – багато + *суб'єктність*) – дериватема, що позначає те, що множинність суб'єктів здійснює дії над чим-небудь: *Багато учнів принесли олівці і зошити на урок.*

Мутізм (лат. *mutus* – німий, безголосий) – психічний стан, коли хворий не відповідає на питання і не дає знати, що погоджується контактувати; відсутність мовлення при збереженні здатності говорити і сприймати мовлення.

М'які приголосні – див.: **Приголосні м'які.**

Н

Набір універсальний (лат. *universalis* – загальний) **граматичний** (прикм. від ім. *граматика*) – простір смислів, з якого кожна мова вибирає певну частину для вираження засобами своєї граматичної системи.

Навантаження членів речення тема-рема-тічне (грецьк. *thema* – те, що покладено в основу; прикм. від ім. *рема*) – співвідношення тема-рема-тічного (актуального) членування із синтаксичним. Наприклад, вважається, що тему висловлення містить підмет, рему – присудок: *Шевченко // всевітньо відомий поет* (Євген Шабліовський). Як тема може виступати присудок: *Поповнилась // і бібліотека університету*. Як тема і рема можуть виступати другорядні члени речення: *Минуле своє // Марія пам'ятала добре* (Микола Хвильовий).

Навичка – уміння, набуте вправами і яке виявляється в діях, здійснюваних автоматично.

Навичка мовленнєва – компонент свідомо виконуваної мовленнєвої діяльності (мовлення); мовленнєва дія, що досягла в результаті численних повторень міри автоматизму.

Див.: *Мовлення; Перенесення мовленнєвих навичок*.

Навчання інтенсивне (франц. *intensif* від лат. *intensio* – напруження, зусилля) – навчання нерідній мові, що ґрунтується на не використовуваних у звичайному навчанні резервах особистості, які забезпечують оволодіння мовою (переважно усним мовленням) у стислі терміни за практичного спрямування навчання.

Навчання мови – різновид практичної діяльності, метою якої постає оволодіння системою мови (рідної або нерідної) та набуття навичок мовленнєвої діяльності цією мовою.

Наголос / Акцент (лат. *accentus* – наголос) – виділення тієї чи тієї одиниці в послідовному ряді однорідних одиниць за допомогою різних фонетичних засобів (підвищення тону, збільшення тривалості, інтенсивності, звучності). **Динамічний наголос. Музичний наголос. Кількісний наголос. Фіксований наголос. Рухливий наголос. Фразовий наголос**; виділення у мовленні складу в слові (словесний наголос), слова в синтагмі (синтагматичний наголос) або синтагми у фразі (фразовий наголос) за допомогою посилення м'язових напружень, фонетичних засобів – зміни висоти тону або подовження голосного звука. Розмежують такі типи наголосу: **головний наголос, словесний (складовий) наголос, логічний наголос, емпатичний наголос, синтагматичний (тактовий) наголос**. За об'єктом виділення Н. буває: 1) складовий; 2) словесний; 3) фразовий. За акустико-артикуляційною характеристикою розмежують Н.: 1) силовий

(динамічний) (склад виділяється силою повітряного струменя); 2) квантитативним (склад виділяється тривалістю). Політонічний Н. має зміну висоти тону, музикальність (давньогрецька, китайська мови). Н. тісно пов'язаний зі словом, виступає його ознакою. Словесний Н. – виділення одного зі складів і підпорядкування йому усіх ненаголошених складів. У багатоскладових словах поряд з головним (основним) Н. з'являється побічний (другорядний): *залізо**бе**т**о**н*. За місцем Н. у слові розмежовують Н.: 1) постійний (пов'язаний, фіксований); 2) вільний (рухливий). Фразовий і логічний Н. відрізняється від складового і словесного Н.: 1) фразовий Н. виконує фонетичну, семантико-синтаксичну роль, він пов'язаний з інтонацією, виступає її компонентом; 2) логічний (смысловий) Н. і такти у вимові фрази.

Див.: *Наголос головний (основний); Наголос емфатичний; Наголос логічний (акцент смысловий)*.

На́голос акце́нтної (лат. *accentus* – наголос; прикм. від ім. *акцент*) **гру́пи** – наголос групи слів, до якої входять самостійні слова разом з енклітиками та проклітиками або два повнозначних слова, що при вимові складають одне ціле.

Див.: *Наголос*.

На́голос вільний – характеристика наголосу, що полягає в незакріпленості його за якимось місцем у слові постійно. Синонім: *Наголос нефіксований*.

Див.: *Наголос; Наголос динамічний*.

На́голос головний (основний) – наголос, що виконує власну безпосередню функцію виділення одного зі складів лексичної одиниці.

Пор.: *Наголос побічний (другорядний)*.

На́голос динамічний (прикм. від ім. *динаміка*) – виділення (вимова) одного зі складів слова (такту) більшою силою, тобто сильнішим видихом струменя повітря. Синоніми: *Наголос силовий; Наголос експіраторний*.

Див.: *Наголос; Наголос силовий; Наголос експіраторний*.

На́голос довго́тний – див.: *Наголос квантитативний*.

На́голос друго́рядний (побі́чний) – додатковий наголос (à) у складних словах, що характеризується меншою силою, ніж основний. Здебільшого властивий для складних слів: *а̀втосало́н, во́доо́біг, авто**мо**бі**ле**будува́ння, ка́роо́кий* і под.

Див.: *Наголос; Наголос динамічний*.

Пор.: *Наголос головний (основний)*.

На́голос експіра́торний (лат. *expirare* – видихати) – див.: *Наголос динамічний*.

На́голос емфати́чний (грецьк. *emphatikós* – почуттєво-виразний) – виділення важливої за смыслом частини висловлення (групи слів, слова, частини слова), пов'язане з емоційним станом мовця чи вираженням експресії мовлення; найчастіше виражений подовженням голосного, інколи

приголосного, а також своєрідною мелодикою: – *Ма-амо!* – жалібно скрикує *Гринь* (Володимир Винниченко).

Див.: *Наголос; Наголос динамічний.*

На́голос квантитатівний (прикм. від ім. *квантитатив*) – виділення складу більшою тривалістю звучання. Синоніми: *Наголос кількісний; Наголос довготний.*

На́голос кількісний – див.: *Наголос квантитативний.*

На́голос логічний / Акце́нт (лат. *accentus* – наголос) **смысловий** (прикм. від ім. *смысл*) – інтонаційне виділення у фразі певного слова для підкреслення його особливого значення саме в цьому вислові: *Тобі Петрик подарував олівець? – Ні, Миколка!*; *Виставку відкрили в музеї вчора? – Ні, перенесли відкриття на наступну середу.*

Див.: *Наголос.*

Пор.: *Наголос динамічний.*

На́голос мелодійний (прикм. від ім. *мелодія*) – див.: *Наголос музикальний.*

На́голос музикальний (прикм. від ім. *музика*) – виділення наголошеного складу інтонаційно, підвищенням основного тону. Синоніми: *Наголос мелодійний; Наголос тонічний.*

На́голос нерухомий – наголос, що в будь-яких формах слова падає на один і той самий склад. Синонім: *Наголос постійний.* Антонім: *Наголос рухомий.*

На́голос нефіксований – див.: *Наголос вільний.*

На́голос постійний – див.: *Наголос нерухомий.*

На́голос рухомий – характеристика наголосу, що полягає в заміні місця акцентуації в слові при формо- та словотворенні; наголос, що у формах того самого слова падає на різні склади. Антонім: *Наголос нерухомий.*

Див.: *Наголос; Наголос динамічний.*

Пор.: *Наголос рухомий.*

На́голос силовий – див.: *Наголос динамічний.*

На́голос синтагматичний (грецьк. *syntagma* – устрій, лад, поєднання, з'єднання; прикм. від ім. *синтагматика*) – посилене наголошення останнього слова синтагми, що збігається зі словесним наголосом цього слова, але характерною є перевага сили й тону; служить для фонетичного об'єднання синтагми й відділення її від сусідньої; наголос, що виділяє основне, найважливіше в змістовому аспекті слово у складі синтагми. Поряд з мелодикою постає засобом відокремлення однієї синтагми від іншої. Н. с. здебільшого припадає на останнє слово синтагми: *Крізь до́вовé / ще на заводі підси́нене скло́ / налітає навстріч ультрамаринове не́бо / барви хоча й при́ємної / але неприро́дної // принаймні важко нам у цих ультрамарі́нах / впізнати небо дити́нства / його вільну / сяючу глиби́нь* (Олесь Гончар). Кількість синтагм у фразі не виступає постійною. Ту саму фразу залежно від

темпу мовлення і змісту можна розбити на меншу / більшу кількість синтагм. Відповідно зміниться й кількість Н. с.

Див.: *Інтонація; Наголос.*

Пор.: *Наголос емфатичний.*

На́голос складовий – див.: *Наголос словесний.*

На́голос словесний – виділення у слові одного зі складів за допомогою фонетичних, артикуляційних засобів, властивих певній мові, зокрема м'язового напруження мовного апарата, збільшення сили видиху, зростання його тривалості. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називаються наголошеними (див.: *Склад наголошений*), усі інші склади в цьому слові є ненаголошеними. Кожне самостійне слово має один наголос. Складні слова, особливо багатоскладові, можуть мати ще один, дещо ослаблений, наголос: *кру́тозла́ми, вòддо́біг* і под. Це дозволяє розрізнити наголос головний (основний) і побічний. В українській мові наголос вільний, різномісний, тобто наголошеним може бути будь-який склад слова, пор.: *ва́жко, ора́ти, всюдихі́д, переборóти* тощо. У низці мов наголос чітко закріплений за певним складом у слові. Пор., наприклад, у французькій мові наголос падає на останній склад у слові, у чеській – на перший, у польській – на передостанній та ін. В українській мові Н. с. рухомий, тому за зміни слова він може змінювати своє місце розташування: *відрó – відра* і под. Основною функцією Н. с. постає фонетичне об'єднання звуків у слово. Н. с. має також диференційну функцію: розмежовує і суто лексичне значення графемно тотожних слів (*обі́д – óбід*), і граматичне значення графемно тотожних слів (*не́ра – пера́* та ін.).

Див.: *Інтонація; Наголос.*

Пор.: *Наголос емфатичний.*

На́голос то́нічний (грецьк. *tonos* – тон, наголос у словах) – див.: *Наголос музикальний.*

На́голос фіксований (прикм. від ім. *фіксація*) – наголос, що у всіх словах певної мови падає на певний склад (перший, останній тощо).

Пор.: *Наголос нефіксований.*

На́голос фра́зовий (прикм. від ім. *фраза*) – найважливіший компонент інтонації, що виявляється тільки в реченні та функціонує в таких різновидах: наголос акцентної групи, синтагматичний наголос, логічний наголос та емфатичний наголос. Н. ф. – засіб актуального членування речення. За допомогою Н. ф., його розміщення та інших засобів (порядку слів, синтагматичного членування) здійснюється смислове виділення одного з компонентів речення і встановлення між частинами нових суб'єктно-об'єктних відношень. Виділена частина речення – це рема, решта – тема. Так, речення *Тепер я піду до театру* за допомогою Н. ф. можна перетворити в чотири фрази, що мають ту саму позиційну модель речення, те саме лексичне наповнення, але різне актуальне (смислове) членування: 1) *Тепер | я піду до*

театру ||; 2) *Тепер* | *я* | *пиду до театру* ||; 3) *Тепер я* | *пиду* | *до театру* ||; 4) *Тепер я пиду* | *до театру* ||.

Див.: **Наголос**.

Пор.: **Наголос синтагматичний**.

Наголóшений склад – див.: **Склад наголошений**.

Надбудóва (англ. *superstructure*) – у марксистській теорії термін стосується сукупності політичних ідей, ідеологій, соціальних цінностей і норм. Вона визначується матеріальною, економічною «базою», а на економічну базу впливають умови виробництва. Для дослідника з марксистською орієнтацією або ж частковою симпатією до марксистських ідей це означає, що будь-яке дослідження щоденних умов повинно враховувати суперструктуру релевантної історичної ситуації або розглядати у своїй інтерпретації різні форми соціальної свідомості.

Надгевералізація (*над-* + грецьк. *heveralizati*) – розповсюдження нового правила на старий мовний матеріал, що підлягає іншим правилам.

Надійність (англ. *reliability*) – у лінгвістиці тексту – у класичній теорії тестування надійність складає один з основних критеріїв, що використовується для того, щоб показати, яким результатам відповідного виміру (або тестів) можна довіряти. За своєю суттю, вимога – вимір повинен показувати найвищу з можливих ступенів надійності – передає ідею, що використовувана процедура повинна вимірювати те, що прагнуть виміряти, настільки точно і надійно, наскільки це можливо, тому інші дослідники повинні мати можливість це повторити. Наприклад, у контент-аналізі вимір узгодження між різними кодувальниками вважають виміром надійності. У кількісних дослідженнях опрацьовано перелік процедур перевірки, хоча їх часто не можна використати в їхній власній, первинній формі в інтерпретативному дослідженні. Отже, надійність відповідної частини питальників і тестів оцінюють за допомогою повторюваного застосування тесту (метод тест-ретест) або шляхом порівняння результатів тих чи тих валідних процедур (паралельний тест). Високий ступінь надійності вважають необхідністю як такою, необхідною умовою валідності.

Див.: **Валідність**.

Надлишкóвість – поєднання слів, що містить той чи той емпатичний повтор: *Усім нареченим наречена; З усіх яблук – це яблуко!*

Див.: **Гіперхарактеризація**.

Надлишок мóвлення – невиправдані повтори тих самих думок, наведення непотрібних описів, характеристик, деталей, пояснення того, що і так зрозуміло.

Див.: **Плеоназм**.

Надмірність – у комунікативній лінгвістиці – закономірність мови й мовлення, зорієнтована на надлишкову деталізацію знакових позначень та максимальну оптимізацію інформаційного обміну.

Надрядкóвий знак – див.: **Знак надрядковий**.

Надфразна (прикм. від ім. *надфраза*) **єдність** – те саме, що складне синтаксичне ціле.

Див.: *Ціле складне синтаксичне*.

Назалізація (франц. *nasalization*, *nasal* – носовий від лат. *nasus* – ніс) – додаткова носова артикуляція звука, переважно голосного за активної участі носової і ротової порожнин у його вимові, унаслідок впливу сусідніх носових приголосних. Унаслідок пониження м'якого піднебіння й одночасного виходу повітря через рот та ніс надають звукові особливого тембру. Назалізовані / носові голосні можуть поставати окремими фонемами в низці мов (французькій, польській, португальській). Вони утворюють своєрідні опозитивні пари з неназалізованими: *a – ā, o – ō, i – ī* та ін. Так, у французькій мові активними виступають мінімальні пари: *va [va]* «іди!» – *vent [vã]* «вітер». Процес Н. простежуваний і в українській мові, коли голосний стоїть у препозиції / постпозиції носового приголосного [н] та [м], пор.: у словах *ну, мур* голосний вимовляється назалізовано порівняно зі словами *ту, тур*, де він звучить без назалізації. На відміну від польської, португальської, французької мов в українській мові назалізовані (носові) звуки не виступають фонемами, а постають тільки позиційними варіантами звуків. Н. в українській мові не властива функція розрізнення значень слова.

В еволюційному розвитку мови Н. може втрачатися. Так, у праслов'янській мові були назалізовані звуки, а в давньоруській мові вони занепали. У праслов'янській було два носових: [ě] і [ǫ]. Характерні вони для старослов'янської (позначались відповідними літерами – малим юсом (А) та великим юсом (Ж)), пор.: старослов. *пять[pěť]* «5» або *сждь[sǫdъ]* «суд». Згодом ці звуки були втрачені й перетворилися, відповідно, на [a] та [y]: *п'ять, суд*. У польській мові ці звуки збереглися: *pięć[p'ěć]*, *sąd[sõt]*.

Назальні приголосні – те саме, що носові приголосні.

Див.: *Приголосні носові*.

Назва – здатність слова називати речі: конкретні предмети, загальні й одиничні явища, придумані предмети, явища й особи.

Називання лю́дини по ба́тькові – використання по батькові як форми звертання до адресата: *Петрович, Іванович, Іванівна, Петрівна*. Притаманний відтінок поваги, розмовності. Здебільшого властиве для мовлення простих людей, менш властиве для інтелігентів.

Називання чолові́ка за прізвищем дру́жини (інколи іншої жінки): *Дарина: Петренко, принеси мені зараз свій гаманець, я буду робити ревізію* (Микола Чепурний). Зрідка так дружина може називати чоловіка за його відсутності, інколи і в присутності з ледь відчутним відтінком зневаги, іронії.

Називання чолові́ка за прізвищем іншого чолові́ка – джерелом такого вжитку прізвища є французький мовленнєвий етикет. Це постає природним у школі або у виші за спілкування учнів, студентів між собою, хоча відчутний відтінок неввічливості; у спілкуванні офіцерів. У трудовому

колективі таке звертання несе відтінок недостатньої культури, об'єктивно означає недостатню повагу до особи-об'єкта.

Називне речення – у межах традиційної граматики і шкільної граматики те саме, що номінативне речення.

Див.: *Речення номінативне*.

Називний відмінок (номінатів) – див.: *Відмінок називний (номінатив)*.

Називний теми (називний представлення, називний лекторський) – початкова частина сегментованої конструкції у вигляді називного відмінка іменника, для особливого виділення винесення наперед іменника, що позначає предмет думки, з наступною його заміною формою особового або вказівного займенника: *Київ... У цьому слові все поєдналося: і велич минулого, і надії сучасного, і тривоги майбутнього* (Анатолій Яна).

Наївна картіна світу – див.: *Картина світу наївна*.

Наївне (формальне, побутове) поняття – див.: *Поняття наївне (формальне, побутове)*.

Найменування (лат. *nomēn* – прізвище від давньорець. *σνῶμα* – найменування роду) – 1) присвоєння найменування кому-небудь або чому-небудь; 2) найменування, ім'я; 3) те саме, що номінація (див.: *Номінація*).

Найменування (лат. *nomēn* – прізвище від давньорець. *σνῶμα* – найменування роду) **складене** – складені лексеми, номінативні засоби мови, що поділяються на два види: 1) власні: *Азовське море* та ін.; 2) загальні, що позначають, подібно до простих лексем, поняття про предмети, явища природи, суспільства і мислення: *білі ночі* і под. Найменування складені властиві для різних термінологій: *рідна мова* (лінгв.), *теорема Піфагора* (матем.) тощо.

Наказовий спосіб – див.: *Спосіб наказовий*.

Накладання морфем (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – те саме, що аплікація.

Див.: *Аплікація*.

Накопичення – поєднання синонімів, різновид градації: *Пішов, вирвався, побіг*.

Див.: *Градація*.

Накопичення епітетів (грецьк. *epitheton* – прикладка, додаток) – вживання поряд двох або більше близьких за змістом епітетів: *Доблесний, мужній, безстрашний воїн*.

Див.: *Градація*.

Намір комунікативний (прикм. від ім. *комунікація*) / **Інтенція** (лат. *intentio* – прагнення, устремління, бажання, намір) **комунікативна** / **Завдання комунікативне** – тактичний хід, практичний засіб руху до відповідної комунікативної мети; певна мета, що стоїть перед мовцем під час побудови висловлення; завдання комунікативного акту; те саме, що комунікативна інтенція.

Див.: *Інтенція комунікативна.*

Наб́чно-почутт́ве мислення – див.: *Мислення наочно-почутт́ве.*

Написання загальної назви-імєнника з вели́кої лі́тери – досягається підвищення зображуваного: *Це справжній Майстер; воістину Учитель.*

Напівклі́тики (*напів-* + *клі́тики* (грецьк. *klityky*)) – усі клі́тики з обмеженою лінійною самостійністю, слабковідокремлювальні клі́тики, наприклад, укр. *де-*: *де-небудь, дехто, децо.*

Напівмо́вність – володіння однією або кількома мовами в неповному обсязі. Останнє виявляється у браці таких мовних параметрів (навичок): 1) обсяг словникового запасу; 2) правильність мовлення; 3) автоматизм оперування мовленнєвими діями; 4) мовотворчість, тобто здатність творити неологізми; 5) функціональне володіння мовою; 6) образність мовлення.

Див.: *Мова; Мовлення; Девіація комунікативна.*

Напівпредикатівні відокремлені члєни рєчення – див.: *Члєни рєчення відокремлені напівпредикативні.*

Напівпредикатівність (*напів* + *предикативність*) – синтаксична категорія простого формально неелементарного (ускладненого) речення, що вказує на додаткове повідомлення і передається, здебільшого дієприслівниковими, дієприкметниковими і прикметниковими зворотами у поєднанні з їхнім інтонаційним вирізнєнням – відокремленням.

На́пря́м дослі́джен̄ь антропоцентри́чний (грецьк. *anthropos* – людина і лат. *centrum*, утворене від грецьк. *centon* – осереддя) – напрям у лінгвістиці, який започаткував Вільгельм фон Гумбольдт. Учений опрацьовував питання зв'язку мови і мислення людини, її внутрішнього світу, співвідношення мови, мислення і культурних цінностей. Встановлювались значущі пріоритети психологічних, психічних та етносоціологічних елементів, зосереджувалась увага на особливостях людської особистості як носієві і творцеві мовної картини.

На́пря́м налаштува́ння – у прагмалінгвістиці – забезпечувана адресантом відповідність слів (висловлення) реальності (описуваної ситуації), як, наприклад, у репрезентативах (див.: *Репрезентатив*), або, навпаки, невідповідність реальності словам, як, наприклад, у директивах (див.: *Директив*) (за Джоном Р. Сьорлем).

Див.: *Репрезентатив; Директив.*

На́пря́м соціологі́чний (прикм. від ім. *соціологія*) – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що трактують мову передусім як соціальне явище.

На́пря́м у мовозна́встві біологі́чний (прикм. від ім. *біологія*) – див.: *Напря́м у мовозна́встві натуралістичний.*

На́пря́м у мовозна́встві логі́чний (прикм. від ім. *логіка*) – сукупність течій, концепцій, що вивчають мову у зв'язках із мисленням та знанням і орієнтуються на певні школи в логіці та філософії. Синонім: *Логіцизм.*

На́пря́м у мовозна́встві натуралісти́чний (прикм. від ім. *натураліст*) – напрям, що виник у межах порівняльно-історичного

мовознавства I половини XIX ст. і поширював принципи й методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності. Синонім: **Натуралізм; Напря́м біологічний.**

На́пря́м у мовозна́встві психологі́чний (прикм. від ім. *психологія*) – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини або народу. Синонім: **Психологізм.**

На́пря́м у синтаксисі (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) **структурно-семанти́чний** (присл. від прикм. *структурний* + прикм. *семантичний*) – охоплює кілька різновидів, що тяжіють або до вивчення структури, або до вивчення семантики. Н. с. с.-с. прагне синтезувати ці дослідження. Специфічна особливість цього напряму – багатоаспектне вивчення та опис синтаксичних одиниць, значень їхніх елементів та відношень, увага до явищ перехідності (синкретизму), дослідження диференційних властивостей синтаксичних одиниць.

На́пря́м функці́йний (прикм. від ім. *функція*) – 1) функційно-семантичний опис різноярусних засобів, об'єднаних спільною змістовою функцією. Основу об'єднання становить поняттєва категорія, що виражається в мові граматичними, лексичними та імпліцитними засобами. Такі засоби об'єднуються у польові структури (функційно-семантичні поля); 2) аналіз функцій мови, функціонування мови як системи; 3) прикладний аспект викладання мови як іноземної, де досліджуються семантичний простір мови, інвентар засобів вираження, аналіз певних механізмів, що забезпечують оптимальне функціонування мовних одиниць та об'єктів у мовленнєвих утвореннях під час вирішення мовцем відповідних комунікативних завдань; 4) розгляд відношень між мовою та її культурним середовищем.

Нара́тів (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-iv*) – у **лінгвокультурології** – повідомлюваний мовцем слухачам або читачам текст-розповідь про події.

Нара́тор (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-or*) – у **лінгвокультурології** – оповідач певних подій, що розраховані на слухача або читача.

Нара́ція (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-aція*) – у **лінгвокультурології** – розповідь про сукупність ситуацій і подій.

Нарі́ччя – найбільше об'єднання говорів, пов'язаних між собою спільними мовними явищами, яких немає в інших говорах, або найбільше діалектне угруповання певної мови, до складу якого належать однотипні діалекти певної мови з цілою низкою спільних мовних рис, якими вони виразно об'єднані між собою і водночас відрізняються від інших наріч або діалектних угруповань цієї самої мови (пор., наприклад, виділення наріч в українській мові Михайлом Максимовичем, Яковом Головацьким,

Костянтином Михальчуком, Григорієм Бузуком та ін.); у **соціолінгвістиці** – 1) територіальна форма мовного існування; найбільша одиниця діалектного членування, що охоплює сукупність діалектів, об'єднаних спільними ознаками; 2) будь-яка ареальна одиниця мови: діалект, говір. Носіїв наріччя відрізняє спільність самосвідомості, мовне взаєморозуміння за можливості відмінності побуту і звичаїв.

Народна етимологія (грецьк. *etimon* – істина і *logos* – слово, вчення) – див.: **Етимологія народна**.

Народність – тип етносу; історично сформована мовна, територіальна, економічна й культурна спільнота людей, яка виросла із союзу племен і є попередницею нації.

Див.: **Етнос**.

Пор.: **Нація**.

Народознавство – інтегральна дисципліна, об'єктом вивчення якої постають народи, їхні відповідні культури і побут, особливості етногенези, розселення, процеси культурно-побутових відмінностей та відношень з іншими народами на тих чи тих історичних етапах. Народознавство безпосередньо пов'язане з мовою, її історією, культурою мови тощо.

Нарощення оснів – те саме, що інтерфіксація.

Див.: **Інтерфіксація**.

Наслідки русифікації – суспільно-політична, мовно-культурна ситуація, спадщина якої успадкована незалежною Українською державою від Радянського Союзу.

Настанова адресанта (нім. *Adressant* від франц. *Addresser* – надсилати, направляти) – заснована на досвіді, наперед усвідомлена комунікативна мета, що визначає мовленнєву дію та задум дискурсу (тексту).

Настанова комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – комплекс засад, що формуються у свідомості учасника акту комунікації під час створення комунікативної моделі, які враховують, крім власних лінгвістичних, психологічні й соціальні чинники.

Настанова комунікації (лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – основана на досвіді передусвідомлення комунікативна мета, яка визначає мовленнєву дію, вибір і взаємодію мовленнєвих жанрів і випереджає замисел тексту; готовність до комунікативної діяльності.

Настанова пропозиційна (прикм. від ім. *пропозиція*) / **Відношення пропозиційне** – змінний семантичний компонент речення (висловлення), що виражає відношення значення висловлення до дійсності, комунікативне завдання висловлення, оцінку, емоційний стан мовця тощо (пор.: **Пропозиція** (1)), пор.: *Хлопець думає (знає, передбачає, переконаний), що завтра їде до міста* Н. п. виражена предикатами *думає (знає, передбачає, переконаний)*.

Настанови культурні (прикм. від ім. *культура*) – історично сформовані й усталені в соціальній пам'яті народу ідеали, відповідно до яких конкретна особистість чи певна реальність кваліфікується як суттєва / несуттєва,

варте уваги / не варте уваги, гарне / погане, позитивне / негативне і под. Н. к. постають основою національного характеру.

Див.: *Етнос; Мова; Картина світу мовна.*

Настанóвча модель (франц. *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) **мóвної особистості** – див.: *Модель мовної особистості астановча.*

Нативізм (англ. *nativism*) – концепція природженості мови; один з основних постулатів генеративної граматики, пов'язаний з визнанням мовної здібності та універсальних мовних структур природженими і такими, що входять до біопрограми людини, подібно до систем кровообігу тощо.

Натуралізм (франц. *naturalisme* від лат. *natura*) – див.: *Напрям у мовознавстві натуралістичний.*

Нáтяк – більш або менш непряме вираження судження, поради, передбачення тощо.

Див.: *Параліпсис; Іннуендо.*

Нау́ки про мóву (постали в ХХ ст.) – **соціолінгвістика** – наука про функціонування мови в суспільстві (див.: *Соціолінгвістика*); **психолінгвістика** – наука про взаємозв'язок мови із психічною діяльністю людини (див.: *Психолінгвістика*); **нейролінгвістика** – наука, що зосереджує увагу на мовленні людей із відхиленнями у психіці (див.: *Нейролінгвістика*); **етнолінгвістика** – наука про національну специфіку мов (див.: *Етнолінгвістика*); **інтерлінгвістика** – наука про спілкування в багатомовному світі (див.: *Інтерлінгвістика*); **лінгвогеографія** – наука про ареальне розміщення мов та діалектів (див.: *Лінгвогеографія*); **паралінгвістика** – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (див.: *Паралінгвістика*); **математична лінгвістика** – наука, що вивчає мову через кількісні параметри мовних та мовленнєвих явищ (див.: *Лінгвістика математична*); **інженерна лінгвістика** – наука, що вивчає мову для її застосування до потреб науково-технічного прогресу (див.: *Лінгвістика прикладна*). Інші науки: **кібернетика, семіотика, теорія комунікації, теорія інформації, теорія мовленнєвих актів, когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту** тощо.

Див.: *Семіотика; Теорія мовленнєвих актів; Лінгвістика тексту; Лінгвістика комунікативна.*

Науко́ва картíна світу – див.: *Картина світу наукова.*

Науко́ва кому́нікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Кому́нікація наукова.*

Науко́ва ле́ксика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: *Лексика наукова.*

Науко́ва симво́ліка (франц. *symbole* – символ від грецьк. *symbolon* – умовний знак, натяк + *-іка*) – див.: *Симво́ліка наукова.*

Науко́ве поняття – див.: *Поняття наукове*.

Науко́вий сти́ль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: *Стиль науковий*.

Націо́налізм – ідеологія та політика держави, необхідна умова сучасного державного будівництва, державотворення. Значення терміна суттєво еволюціонувало: у XIX ст. термін позначав патріотизм, активну національну свідомість, боротьбу за самостійну державу, у сучасному вимірі – ідеологія, основу якої становить перевага національних інтересів над загалом інших. Національна ідея є стрижневою в розвитку нації. Н. – соціальне явище, де значущими постають мовно-культурні, економічні та політичні аспекти; цим терміном дефінують прибічників своєї нації, захисників її культурних, мовних тощо цінностей (Н. тісно пов'язаний з етноцентризмом). На побутовому рівні Н. – це система національних (етнічних) симпатій і антипатій; на груповому – ідеологія з виразно простежуваними соціально-політичними акцентами захисту власних цінностей. Н. суттєво відрізняється від нацизму – сповідування національно-світоглядних принципів як єдино правильних і вищих у культурно-цивілізаційному вимірі від інших націй і народностей.

Див.: *Етнос; Нація; Етноцентризм*.

Націо́нальна двомовність – див.: *Двомовність колективна*.

Націо́нальна культу́ра (лат. *cultura* – освіта, розвиток) – див.: *Культура національна*.

Націо́нальна мо́ва – див.: *Мова національна*.

Націо́нальна (прикм. від ім. нація) специ́фіка (лат. *specificus* – видовий, видовизначальний) **мовленнєвого спілкування** – див.: *Специфіка мовленнєвого спілкування національна*.

Націо́нально-культу́рний ріве́нь володі́ння мо́вою – див.: *Рівень володі́ння мовою національно-культу́рний*.

Націо́нально-мо́вна свідомі́сть – див.: *Свідомість мовна*.

Націо́нальність (лат. *natio* – плем'я, народ; ім. від прикм. *національний*) – 1) узагальнене позначення таких понять, як нація, народність тощо; 2) позначення належності людини (або групи людей) до певної нації (або групи). У європейській традиції цей термін вживається для позначення державної належності людей (підданства).

На́ція (лат. *natio* – плем'я, народ) – історичний тип етносу, соціально-економічна цілісність, що складається і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури, психологічного складу і етнічної самосвідомості; певний етап в еволюції соціоцивілізаційної зрілості етносу з чітко окресленими і визначеними метою та намірами їхньої реалізації в політичному житті. Етносоціальної спільності притаманна усталена самосвідомість своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології, сповідування національних і духовних цінностей, національної символіки, територіально-мовна єдність).

Див.: *Мова*.

На́ція (лат. *natio* – плем'я, народ) **тітульна** (прикм. від ім. *titul*) – етнос (народ), від імені якого названо державу. Титульною нацією стає найчисельніший народ держави.

Невда́ча – одне з центральних понять (*syfelicity*) у концепції Джона Остіна (прагматична невдача). Висловлення у певній ситуації може поставати не неправдивим, а неуспішним (*unhappy*) у силу недотримання адресантом необхідних умов. Одні порушення постають осічками (*misfires*) (див.: *Осічка*), інші – зловживаннями (*abuses*) (див.: *Зловживання*).

Невда́ча верба́льна (лат. *verbalis* – усний, словесний) – комунікативна невдача (див.: *Невдача комунікативна*), зумовлена використанням вербального коду (людської природної мови) у комунікації і спостережувана у мовленнєвих висловленнях, у структурі яких наявні відхилення від норм функціонування мовної системи.

Невда́ча комуніка́тивна (прикм. від ім. комунікація) / **Девіа́ція** (лат. *deviatio* – відхилення від *de* – від + *via* – дорога) **комуніка́тивна** – висловлення, що не підтвержені діями мовця; у **комунікативній лінгвістиці** – нерозуміння або неповне розуміння одним із комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого, зумовленого неволодінням першим системою значень тієї національної культури, мовою якої відбувається спілкування; неволодіння або неповне володіння комунікативними навичками, притаманними певній національній лінгвокультурі.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Девіація комунікативна; Мова*.

Невда́ча комуніка́тивна (прикм. від ім. комунікація) **неповна** – збій у комунікації, нейтралізація якого може бути досягнута за допомогою додаткових комунікативних дій комунікантів.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Девіація комунікативна; Мова*.

Невда́ча комуніка́тивна (прикм. від ім. комунікація) **прихована** – комунікативна невдача, вияв якої в дискурсі постає неявним і не відразу розпізнаваний адресатом після отримання ним повідомлення від адресанта.

Невда́ча комуніка́тивна (прикм. від ім. комунікація) **свідо́ма** – комунікативна невдача, що постає складником стратегічної програми мовця і здійснювана ним навмисно.

Невда́ча неверба́льна (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) – тип комунікативної невдачі, зумовлений використанням невербального коду в комунікації (кінесики, парамови, проксеміки, хронеміки, графеміки та ін.).

Неверба́льна (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **комуніка́тивна** (прикм. від ім. комунікація) **поведі́нка** – див.: *Поведінка комунікативна невербальна*.

Неверба́льна (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ.

communication; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація невербальна.**

Невербальна (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **невдача** – див.: **Невдача невербальна.**

Невербальні (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **коди** (франц. *code* – умовне скорочення, від лат. *codex* – книга, список настанов)– див.: **Коди невербальні.**

Невербальні (*не-* + *вербальна* від лат. *verbalis* від *verbum* – слово) **способи опису** – див.: **Способи опису невербальні.**

Невідмінюваний – той, що не має форм відмінювання. **Імєнники невідмінювані. Прикмєтники невідмінювані.**

Невідмінювані імєнники – див.: **Іменники невідмінювані.**

Невідмінювані прикмєтники – див.: **Прикметники невідмінювані.**

Невласне-пряма мова (невласне-прямє мовлення) – див.: **Мова невласне-пряма** (мовлення невласне-пряме).

Невласне-пряма мова в наратіві (невласне-прямє мовлення в наратіві) – див.: **Мова невласне-пряма** (мовлення невласне-пряме в наратіві).

Неврбз (грецьк. *neuron* – жила, нерв) – у психолінгвістиці – нервово-психічний розлад, не зумовлений психотичним станом індивіда, спричинений біологічними чинниками.

Негармонійне спілкування – див.: **Спілкування негармонійне.**

Негативізм (лат. *negatio* – заперечення) – небажання бути під впливом інших людей, зумовлене дією психологічного захисту.

Негентропія – спотворення і повна втрата певної частини повідомлення під час його передавання, що суттєво ускладнює процес сприйняття, але загалом не перешкоджає адресатові зрозуміти його загальну суть.

Недоконаний вид – див.: **Вид недоконаний.**

Недомова – те саме, що апозіопеза.

Див.: **Апозіопеза; Фігура умовчання.**

Незалєжний – самостійний компонент *конструкції*, не зумовлений позицією або оточенням.

Незмінювані слова – див.: **Слова незмінювані.**

Неістота – одна з двох грамем іменникової категорії істоти / неістоти, що узагальнює назви речей, явищ, подій, абстрактних понять, рослин, дій, ознак і под., які граматично виражаються тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках чоловічого роду однини й множини (*хлопця, викладача, вихователя / хлопців, викладачів, вихователів* та ін.) і под.

Пор.: **Істота.**

Нейролінгвістика (грецьк. *neuron* – жила, нерв + франц. *linguistique* від лат. *lingua* – мова) – наука, що займається вивченням і відновленням порушень мовних навичок і вмінь.

Нейрón (грецьк. *neuron* – жила, нерв) – у психолінгвістиці – нервова клітина з її відгалуженнями, основна структурна одиниця нервової системи.

Нейтраліза́ція (лат. *neutralis* – не належний ні тому, ні іншому + -ізація) – зняття протиставлення мовних одиниць і їхній збіг в одному варіанті, що відбувається у слабких позиціях і не відбувається в сильних позиціях, пор. наближення [e] до [u] в ненаголошеній позиції або [u] до [e] в ненаголошеній позиції і відсутність такого наближення в наголошеній позиції: *перейти* [перейти] і *вперед* [ўперед] або *тиранія* [тиран'іја] і *мин* [тин].

Нейтраліза́ція фонém (лат. *neutralis* – не належний ні тому, ні іншому + -ізація) (грецьк. *phōnēma* – звук) – зняття фонологічного протиставлення у певних положеннях (позиціях). Н. ф. тісно пов'язана з опозицією фонологічною (див.: **Опозиція фонологічна**) і кореляцією фонологічною (див.: **Кореляція фонологічна**). Н. ф. у фонологічному плані означає зняття / нейтралізацію ознаки, що відрізняє одну фонему від іншої., наприклад, у німецькій мові /d/ – /t/, /b/ – /p/ у кінці складу, пор.: *Rand, wird, Sand, heben – hob, traben – Trab* і т.д.

Нейтра́льна тона́льність (лат. *neutralis* – не належний ані тому, ані іншому) (грецьк. *tónos* – напруження; ім. від прикм. *тональний*) – див.: **Тональність нейтральна**.

Нейтра́льна (лат. *neutralis* – не належний ні тому, ні іншому) **лékсика** (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: **Лексика нейтральна**.

Некомунікабельність (*не-* + *комунікабельність*) – неволодіння або неповне володіння соціальними, мовними, комунікативними тощо аспектами спілкування; уникання спілкування з іншими людьми.

Див.: **Спілкування; Комунікація**.

Пор.: **Комунікабельність**.

Нексус ↔ Юнкція – поняття валентності, що характеризують два можливих співвідношення напрямів семантичних і синтаксичних валентностей. Н. – це ситуація відповідності семантичної й активної синтаксичної валентності предикатного слова (укр. *Хата стоїть* – семантична валентність лексеми *стоїть* відповідає її активній синтаксичній валентності; подібне спостережуване і для слова *зелене* в конструкції на зразок *Дерево зелене*). Ю. – це випадки, коли семантичній валентності відповідає пасивна синтаксична (*Зелене дерево*). Наявні нексусні конструкції, що не мають синонімічних юнктивних, наприклад сполуки з прийменниками та сполучниками: *під хатою, тому що прийшов*, – де семантичній валентності виділених лексем можуть відповідати тільки активні синтаксичні. Прикладами членів юнктивних конструкцій, що не мають нексусних відповідників, може поставати низка прикметників на кшталт укр. *так званий*, англ. *former*. Окремі засоби вираження синтаксичного зв'язку використовуються і в нексусі, і в юнкції, пор. *приїзд батька* (нексус, вершиною є предикатне слово *приїзд*) – *книжка учня* (юнкція, значення

предиката належності виражається родовим відмінком іменника *учня*). Розрізнення нексуса і юнкції схарактеризував Отто Єсперсен, називаючи залежне слово в нексусі *аднексом*, а в юнкції – *ад'юнктом*.

Див.: *Валентність*.

Нелінійність морфэми (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – розривність морфэми, внаслідок чого утворюються *циркумфікси*: *роз-...-ся* – *розбігтися*. Існують розривні корені, в які вставляються *інфікси*.

Немилозвучність – сполучення звуків, що болісно вражає слух. Інколи немилозвучність постає внаслідок набридливого повтору тих самих звуків, їхнього скупчення в реченні, що не зумовлене і не мотивоване відповідними стилістичними настановами.

Пор.: *Милозвучність*.

Неморфологізовані другорядні члэни рэчення – див.: *Члэни рэчення другорядні неморфологізовані*.

Неморфологізовані обставини – див.: *Обставини неморфологізовані*.

Неморфологізовані члэни рэчення – див.: *Члэни рэчення неморфологізовані*.

Неморфологічні віраження граматичних значень – див.: *Вираження граматичних значень неморфологічні*.

Неморфологічні (не- + морфологічні) способи словотвору – див.: *Способи словотвору неморфологічні*.

Немотивоване слóво – див.: *Слово немотивоване*.

Ненаголошений – такий, на який не падає наголос. **Ненаголошений склад**. **Ненаголошений звук**.

Ненаголошений склад – див.: *Склад ненаголошений*.

Ненаголошені голосні – див.: *Голосні ненаголошені*.

Ненормативна комунікативна поведінка – див.: *Поведінка комунікативна ненормативна*.

Необов'язкові (факультативні) знаки – див.: *Знаки необов'язкові (факультативні)*.

Неогумбольдтіанство (грецьк. *néos* – новий + *гумбольдтіанство* від *Вільгельм фон Гумбольдт* – німецький лінгвіст) – напрям у лінгвістиці, якому властиве вивчення мови в тісному зв'язку з культурою її носіїв, що інколи зумовлює перебільшення активної ролі мови в процесах мислення і пізнання, детермінованість мовою тих чи тих особливостей мислення.

Див.: *Картина світу мовна; Теорія мовної відносності; Теорія мовної додатковості*.

Пор.: *Гумбольдтіанство*.

Неозначена фóрма дієслóва – те саме, що інфінітив.

Див.: *Інфінітив*.

Неозначене – те, що не ототожнюється з означеним, відомим із контексту або ситуації предметом або особою.

Неозначеність – див.: *Означеність*.

Неозначено-особове односкладне речення – див.: *Речення односкладне неозначено-особове*.

Неолінгвістика (грецьк. *néos* – новий + *лінгвістика*) – опозиційний до молодогограматизму напрям, що розглядає мову з позицій ідеалізму й естетизму.

Неологізм / Неологізми (грецьк. *néos* – новий і *lógos* – слово) (**лексичні новотвори**) – нове слово або нове значення, наявної у мові форми. Зазвичай Н. – це новостворені слова або вирази, поява яких спричинена виникненням нових реалій, понять, ознак, властивостей, дій, інколи ж – для заміни вже наявної назви іншою, точнішою, зрозумілішою; слово, а також його окреме значення, вислів, що постали в мові на певному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями, або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мовленні певного автора. Неологізми постають одним зі шляхів поповнення словникового фонду, активно утворюючись у часи значних потрясінь. Більшість з-них зумовлена позалінгвальними чинниками. У дев'яності роки ХХ століття загальноживана лексика української мови поповнилася назвами нових наук: *алергологія, геронтопсихологія, герпетологія, екополітика* тощо; нових методів дослідження: *іридодіагностика, цитодіагностика* і под.; нових механізмів: *принтер, сканер, телефакс* і т. ін. У широкому сенсі слова Н. може бути лексичним, словотвірним, фонетичним, морфологічним і синтаксичним. У вузькому розуміння Н. називають лексичні або семантичні новотвори. Розмежують: **загальномовні (узуальні) й індивідуально-авторські (оказіональні, контекстні) неологізми**. Їх називають також **оказіоналізмами** (егологізмами). Авторські новотвори не використовують безособово, їх використовують як цитату: *Мимоволі згадюю / Кожну світлу мить. / Думою-принадою / осокір шумить* (Микола Вінграновський); *Богдан Хмельницький, хуторянець, / домодержавець, власник дібр* (Ліна Костенко). Оказіоналізми залишаються фактами авторського мовлення, не виступаючи нормою літературної мови.

Через стадію **загальномовних (узуальних) неологізмів** пройшла велика кількість слів, до яких належать: 1) терміни з різних галузей науки, культури і мистецтва: *алгоритм, вірусологія, геохімія, кібернетика, генетика, кіносценарій, фотонарис, телепрограма* та ін.; 2) виробничо-технічні терміни: *космонавтика, нафтопровід* і под.; 3) назви нових предметів і понять побуту: *ательє, холодильник, радіола, транзистор, магнітофон, відеоманітофон, відеосалон, холдинг* тощо; 4) назви осіб за фахом: *екскаваторник, оператор, програміст* і т. ін.

Поряд із загальномовними (узуальними) наявні й **індивідуально-авторські (оказіональні, стилістичні, контекстні оказіоналізми)** неологізми, що здебільшого залишаються в межах відповідних контекстів, виступаючи важливими стилістичними засобами увиразнення мовлення: *...Той, хто безпомильно б'є кувалдою по кувалді, як по голові, –*

бийкувалденко, той, хто вмiло викручує залiзо, як руки, – *крутизалiзенко*, той, хто вправно хапає клiщами деталi, як язика, – *хапайклiщенко* (Василь Голобородько). Iснують також **неологiзми семантичнi** – новi значення слова, що є наслiдком внутрiшньослiвної семантичної деривацiї (епiдигматики): *зеленi* (назва грошової одиницi – доларiв США). Вони не входять до словникового складу мови, залишаються у бiльшостi випадкiв належнiстю словника окремого автора, його творчого почерку, пор.: *громоносна лавина, ниви златостеблi* (Максим Рильський).

Див.: *Тапакс; Слово потенцiйне*.

Неологiзм (грецьк. *néos* – новий i *lógos* – слово) **iндивiдуально-авторський (оказiональнi, контéкстнi, оказiоналiзми)** – новi, спецiально створенi ким-небудь слова одноразового використання, що не постають загальноживаними i якi виконують у конкретному тексті або мовленнєвому актi художню функцiю: *У присмерковi доброї дiбровостi / тиеничний присмак скошеного дня. / На крутосхилах сiрбної днiпровостi / сiдлас вiчнiсть чорного коня* (Лiна Костенко); ... *Стрункодiвчина. / Русодiвчина. / Руходiвчина. / Теплодiвчина в ажурнiй сукнi...* (Михайль Семенко).

Неологiзм (грецьк. *néos* – новий i *lógos* – слово) **лексiчний** (прикм. від iм. *лексика*) (**узуальний, загальномо́вний**) – слово, у якому новим є i звукова оболонка, i змiст: *телешоу, шоумен, космодром, бiонiка, евгенiка, менеджер, iмiджмейкер, епiдемія, пандемiя* тощо.

Неологiзм (грецьк. *néos* – новий i *lógos* – слово) **семантичний** (прикм. від iм. *семантика*) – слово, стара оболонка якого наповнена новим змiстом; новi значення слова, що постали внаслiдок внутрiшньослiвної семантичної деривацiї (епiдигматики) на ґрунті перенесення найменувань: *харчблок* (мiсце у владних структурах як джерело влади i збагачення).

Неологiзм (грецьк. *néos* – новий i *lógos* – слово) **ситуатiвний** (прикм. від iм. *ситуацiя*) – неологiзм, поява якого у мовленнi суб'єкта стимульована мовленнєвою ситуацiєю (темою i под.): *На вулицях багатолюдно i багатомашинно. Якщо коротко позначати менталiтет рiзних народiв, то можна застосовувати такi слова, як iсламiтет, китаїтет, германiтет, американитет*.

Неофiцiйна комунiкацiя (лат. *communico* – спiлкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спiлкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спiлкування) – див.: *Комунiкацiя офiцiйна*.

Непалаталiзованi (*не-* + *палаталiзованi*) (**твердi**) **приголоснi** – див.: *Приголоснi непалаталiзованi (твердi)*.

Неперехiдне (нетранзитiвне) дiєслiво – див.: *Дiєслово неперехiдне (нетранзитивне)*.

Непериферiйнiсть (*не-* + *периферiйнiсть*) – диференцiйна (розрiзнювальна) ознака окремих голосних i приголосних фонем, утворюваних у центральних сферах мовленнєвого акту, що має вияв у

високій частотності спектра звука, пор., наприклад: шиплячі, африкати та інші українські звуки.

Неповне речення – див.: *Речення неповне*.

Неповноеквівалентність мовних одиниць (*неповно- + еквівалентність* від лат. *aequus* – рівний + *valens, valentis* – той, що має силу, значення) – наявність у семантичній структурі слів різних мов, які позначають один і той самий денотат і / чи сигніфікат, а також різних конотативних елементів. Слова з неповноеквівалентністю семантичних і прагматичних ознак називаються фонowymi.

Див.: *Мова; Слово; Лексема*.

Пор.: *Еквівалентність мовних одиниць*.

Неповноголосся – наявність у коренях окремих слів, що за походженням є старо- або церковнослов'янiзмами, сполук *-ра-, -ла-, -ре-, -ле-* як відображення праслов'янського **or, *ol, *er, *el* перед приголосними, пор.: *вражий син* (ворожий син) і под.

Пор.: *Повноголосся*.

Непотент – семантичний тип референта на позначення предмета, що не виявляє енергії: нім. *Übrigen ähneln sich diese Häuser überall* (Христiан Вольф); *...сотні ліній переплітаються в сітку й творять ніби рисунок...* (Гнат Хоткевич).

Пор.: *Потент*.

Непоширене речення – див.: *Речення непоширене*.

Непохідне слово – те саме, що немотивоване слово.

Див.: *Слово немотивоване*.

Непродуктивність афіксів (лат. *affixus* – прикріплений) – відсутність здатності афіксів утворювати нові слова і граматичні форми. Наприклад, до числа непродуктивних суфіксів належать: *-б(а): просьба; -іль: замет-іль* та ін.

Непряме мовлення в наративі (лат. *narratio* – розповідь від *narro* – розповідати, говорити, повідомляти, присвячувати + *-ив*) – див.: *Мовлення в наративі непряме*.

Непряме питання / Непрямі питання – див.: *Питання непряме*.

Непрямий відмінок – див.: *Відмінок непрямий*.

Нерегулярність (не- + регулярність) афіксів (лат. *affixus* – прикріплений) – явище, що постає протилежним регулярності. Нерегулярні афікси зустрічаються у словах рідко, бувають одиничними: *міт-л(а)* – суфікс *-л(а)* тощо. Нерегулярні афікси не утворюють довгих словесних рядів тієї самої будови і тому не мають типових структурних моделей.

Нерефлексивне (не- + рефлексивне) слухання – див.: *Слухання нерефлексивне*.

Нерозгорнутий мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий нерозгорнутий*.

Нерозуміння комунікатівне (прикм. від ім. *комунікація*) – невміння або нездатність адресата в силу різних причин декодувати (зрозуміти, правильно інтерпретувати, виявити комунікативний смисл тощо) мовленнєвого і / або немовленнєвого, паралінгвального повідомлення адресанта.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Адресант; Адресат; Повідомлення.*

Пор.: *Розуміння (у комунікації).*

Нерозчленоване речення – див.: *Речення нерозчленоване.*

Нерозчленоване складнопідрядне речення – те саме, що складнопідрядне речення нерозчленованої структури.

Див.: *Речення складнопідрядне нерозчленованої структури.*

Нескладовий – той, що не утворює складу. **Нескладотвірчий звук.**

Неспівпрóстір – розбіжність локалізованого об'єкта й локума: *за городом, з боку моря, поза селом.*

Неуспішна мовна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація мовна неуспішна.*

Неформалізований (*не-* + *формалізований*) **спóсіб óпису і доведєння** – див.: *Спóсіб óпису і доведєння неформалізований.*

Нефразеологізовані (*не-* + *фразеологізовані*) **за семантикою** (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) **похідні** – див.: *Похідні нефразеологізовані за семантикою.*

Нечленовані оснóви – див.: *Основи нечленовані.*

Нечленовані речення (слова-речення, еквіваленти речення) – див.: *Речення нечленовані (слова-речення, еквіваленти речення).*

Низхідна комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація низхідна.*

Низькотональність (ім. від прикм. *низькотональний*) – те саме, що периферійність.

Див.: *Периферійність.*

Ніша (ніша-фільтр) (франц. *niche* – ніша) – синонім терміна **вершіна**, використовуваного тому, що вершина має кодування, яке відповідає множинності об'єктів (наче уміщуване в ній). Ніша-фільтр – робочий термін на позначення того, що в конкретну нішу в класифікації попадають тільки системи-об'єкти свого типу.

Новé – те саме, що рема.

Див.: *Рема.*

Новомóва (англ. *newspeak*) – стиль комуністичної публіцистики у 50-80-ті роки ХХ ст. Характерною особливістю було використання афективної

урочистості, наявність численних трафаретних політичних висловів: *Слава великому радянському народу – будівничому комунізму!* Інколи оперують поняттям **радянська новомова**, оскільки її вияв пов'язаний з Радянським Союзом — різновид національної мови, носієм якого виступали представники державних структур і який функціонував на противагу опозиційному соціолектові більшості мовців. За Джорджем Оруеллом, новомова «повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників англсоцу, але й зробити неможливим будь-який інший плин думок. ... Це досягалось винайденням нових слів, але здебільшого виключенням слів небажаних та очищенням тих, що залишилися, від парадоксальних значень. ... Новомова була покликана не розширити, а звужити горизонти думки, і непрямо йому слугувало те, що вибір слів обмежували до мінімуму. ... Граматика новомови вирізнялася двома особливостями. Перша – суто гніздова будова словника. Будь-яке слово в мові могло породжувати гніздо, і загалом це стосувалося навіть найабстрагованіших, як, наприклад, «якщо»: «якщо ти», «якщо йно» і под. ... твірним словом може бути й дієслово, й іменник, і навіть сполучник; суфіксами користувались значно вільніше, що дозволяло розширити гніздо до не уявлюваних до цього розмірів. Так були утворені слова «їстка», ... «хвоститися», ... «переконавець»». Дустін Вайс (Dustin Weiss) вважає, що основними ознаками новомови є: 1) шаблонність (*неухильно / непохитно дотримуватися*); тенденція до двох- або трьохчленних сполук лексем, тобто обов'язкове атрибування ключових слів (*рішуча / сувора / сувора / жорстока / безкомпромісна боротьба*); 2) екстремальна семантика атрибутів (*колосальний, титанічний, історичний*); 3) вживання суперлативів та елативів і / або атрибутів або прислівників, що виявляють тотальність, згуртованість і стабільність (*всенародно, всесвітньо; непорушний, невтомний; цілком і повністю*) або ж позначення градації відповідних якостей (*ефективніше, активніше; дієслова типу помножити, подвоїти, посилити*); 4) чітка метафорика, що ґрунтується на опозиції «ми : вони» (*ми = єдина сім'я радянських народів : вони = покидь, звалище, зараза*); 5) перенесення позначень зі сфери військової справи, техніки і будівництва (*штаб, кампанія, будівництво комунізму; локомотив історії*); 6) квазіфразеологічна стійкість на синтагматичному ярусі, з чого похідними постають у парадигматичному плані – обмеження вибору лексичного матеріалу і висока передбачуваність сполук; 7) активна неологія, що охоплює різні типи скорочень і похідні від них (*суботник, п'ятирічка, комсомол → комсомолка*); 8) створення й уникання синонімії (*учитель – шкраб ← шкільний робітник*); 9) тавтологія (*демократія → народна демократія*); 10) ліквідація понять (*дума, земство*). Антонім: **Старомова**.

Номенклатура (лат. *nomenclatura* – розпис імен) – сукупність назв, вживаних у якій-небудь сфері науки, виробництва тощо для позначення

об'єктів. *Номенклатура визначальних компонентів. Номенклатура спеціальностей. Номенклатура медичних препаратів. Номенклатура посад.*

Номіналізація (лат. *nomina* – найменування, імена + *-алізація*) – різновид синтаксичного перетворення, суть якого полягає в заміні конструкції «підмет + дієслівний присудок» або речення загалом синонімічної іменною групою, а також дієслівного присудка складеним іменним: *Мати співала, що їй розбудило сина* → ***Спів матері*** розбудив сина; *У житті падпадьомкав перепел* → *У житті чути було падпадьомкання перепела* // *Дівчина учителювала в сусідньому селі* → *Дівчина була вчителькою в сусідньому селі* і под.

Номіна́нт (лат. *nomina* – найменування, імена + *-ант*) – денотативна роль суб'єктного типу, пацієнс, предмет чи явища, що отримують назву від номінатора: ***Підметом*** називається головний член речення.

Номіна́т (лат. *nomina* – найменування, імена + *-ат*) / **Номіна́ти** – 1) у загальній морфології – іменні графеми; 2) денотативна роль об'єктного типу, пацієнт, предмет або уява, що набувають найменування від номінатора: ***Голка з великим вушком для нитки*** називається циганською (Архип Тесленко).

Номіна́тíв (лат. (*casus*) *nominativus*) – те саме, що називний відмінок.

Див.: ***Відмінок називний***.

Номіна́тíвне (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) **односклада́не рече́ння** – див.: ***Речення односкладне номіна́тивне***.

Номіна́тíвний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) (**акуза́тíвний**) **лад** – див.: ***Лад номіна́тивний (акуза́тивний)***.

Номіна́тíвний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) **підмет** – див.: ***Підмет номіна́тивний***.

Номіна́тíвний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) **підмет, ви́ражений окре́мим сло́вом** – див.: ***Підмет номіна́тивний, ви́ражений окре́мим сло́вом***.

Номіна́тíвний (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) **підмет, ви́ражений словосполу́ченням** – див.: ***Підмет номіна́тивний, ви́ражений словосполученням***.

Номіна́тíвні (лат. *nomina* – найменування, імена; прикм. від ім. *номіна́тив*) **рече́ння** – див.: ***Речення номіна́тивні***.

Номіна́тор (лат. *nomina* – найменування, імена + *-атор*) – денотативна роль суб'єктного типу, протагоніст, агенс у ситуації, називання: ***Батьки*** назвали доньку *Ярославою*.

Номіна́ція (лат. *nominatio* – називання, іменування) – найменування як процес співвіднесення мовних одиниць з позначуваними об'єктами. Н. – це творення і надання назв пізнаним і вичленовуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою та ін.),

завдяки чому вона постає компонентом класу рівнорядних сутностей і може виступати предметом думки у смисловій структурі висловлення; процес і результат творення нової назви предмета, явища, ознаки тощо.

Номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) в **сінтаксисі** (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок) – логіко-синтаксичний тип семантики простого речення, притаманний усім реченням, тому що в них дається найменування предметів або ситуації (події) : *Ось школа, а ось і улюблені учні*. У реченнях із семантикою Н. часто зустрічаються власні імена, лексико-семантичні групи дієслів з ядерним словом *називатися*: *Це Андрій. А це його сестра Марія. Це село називається Хлібодарівка*. Специфічною особливістю речень із семантикою Н. постає віднесеність змісту речення до конкретної ситуації, що особливо є актуальним у теорії референції.

Номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) **вторінна** – використання в акті номінації наявного вже слова як назви для нового позначуваного; надання об'єкту другої назви з певною стилістичною або іншою метою.

Номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) **дієслівна** – певний предмет називається описово через використання основного предиката-дієслова: *Принеси у що наливати. У вас є куди покласти хліб*.

Номінація (лат. *nominatio* – називання, іменування) **повторна** – різне позначення того самого предмета, особи, ознаки. Для Н. п. використовують: 1) повтори; 2) гіпероніми і гіпоніми; 3) метафоричне позначення; 4) метонімічні позначення; 5) функційні найменування особи (за професією або за фахом, типом занять); 6) найменування за родинними стосунками чи іншими відношеннями (*стрий, дядько; брат, дядько* та ін.); 7) найменування за віком; 8) оцінні характеристики і под.

Номос (грецьк. *νομος (nomos)* – закон) – у **дискурсології** – закон контекстного керування формуванням смислу в даній системі, що визначає відповідність номології на ґрунті взаємодії принципів симетрії і дисиметрії, зумовлює також відповідність аналогії і гомології.

Нонсенс верс (англ. *nonsense verse* – беззмістовний вірш) – вірші з епатажно дібраними алогізмами: *Був червень, цвіла капуста. Жук сидів на гойдалці. Він познайомився з кішкою, Купив їй славний макінтош* (Анатолій Яна). Створює ефект несподіваності, епатації, мовленнєвої оригінальності.

Див.: **Приєм парантологічний**.

Норма (лат. *norma* – правило) – сукупність найстійкіших традиційних виявів мовної системи, відібраних і закріплених у процесі суспільної комунікації; усталені в певному мовному колективі свідомо підтримувані і кваліфіковані як зразкові способи усного (див.: **Орфоепія**) і письмового (див.: **Орфографія**) передання слів, словоформ та окремих звуків; суворо визначені різновиди лексичної сполучуваності, а також надання переваги у

доборі або виборі тих чи тих слів або висловів як відповідних для конкретної мовленнєвої ситуації; систематизована сукупність ознак мови, що сприймається як зразок для всіх мовців. Норми притаманні не тільки літературній мові, вони поширені й в інших виявах мови (діалектах, наріччях тощо).

Норма (лат. *norma* – правило) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативне правило, закон, максима тощо, що виступають обов'язковими в реалізації для носіїв певної національної лінгвокультури.

Див.: *Норма; Закон спілкування; Правила спілкування.*

Пор.: *Нормативність мовлення.*

Норма (лат. *norma* – правило) **культурна** (прикм. від ім. *культура*) – у **комунікативні лінгвістиці** – множинність усталених та узвичаєних традиційних форм, законів, приписів, традицій тощо спілкування, визнаних практикою і зафіксованих у національно-мовній культурі певного народу.

Див.: *Норма; Норма комунікативна.*

Пор.: *Норма мовна.*

Норма (лат. *norma* – правило) **літературної мови** – реальний, історично визначений і відносно стійкий мовний факт, що відповідає системі та нормі мови, становить єдино можливий для конкретного випадку вжитку варіант, відібраний суспільною практикою і кодифікований на відповідному етапі суспільної динаміки зі співвідносних фактів і варіантів загальнонародної (загальнонаціональної) мови у процесі спілкування. Такий варіант постає як кодифікований.

Див.: *Норма; Норма мовна.*

Норма (лат. *norma* – правило) **мовленнєва** – сукупність найстійкіших усталено традиційних виявів мовної системи, відібраних, зібраних, систематизованих і закріплених у процесі суспільної комунікації.

Норма (лат. *norma* – правило) **мовна** – 1) сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови та усвідомлюються мовцями як зразок суспільного спілкування. Ця сукупність відібрана і закріплена суспільною мовною практикою (Еухеніо Косеріу); 2) правила зразкового та загальноусталеного використання мовних засобів у певний період розвитку літературної мови; 3) загальноприйнятий, закріплений у мові вжиток; 4) вживання, рекомендоване граматиною, словником, довідником, підкріплене авторитетом відомих письменників та ін.; 5) використання мовних одиниць, зумовлене системою тієї чи тієї мови, на відміну від систем інших мов; 6) вживання мовних засобів, визначуване структурою мови; 7) історично усталений у певному мовному колективі вибір одного із функційних парадигмальних і синтагматичних варіантів мовного знака; у **риториці** – принцип або правило, що регулює діяльність ритора; норми поділяються на *етичні* і *технічні*.

Див.: *Норма; Норма літературної мови.*

Норма (лат. *norma* – правило) **спілкування** – загальнокомунікативна – властиві національній лінгвокультурі норми спілкування, співвіднесені із ситуаціями найзагальнішого типу без урахування сфер, аспектів спілкування (соціальної, вікової, гендерної тощо), пор. звертання, вітання, прощання, висловлення співчуття, подяки і под.; **індивідуально-комунікативна** – перетворення (модифікації, варіації тощо) загальнокультурних, ситуативно окреслених комунікативних норм мовною особистістю щодо власного комунікативно-мовленнєвого портрета (виявляє культуру особистості, мовленнєвий досвід, характер, менталітет і под.).

Див.: *Норма; Норма мовна; Нормативність мовлення.*

Нормалізація (лат. *norma* – правило) – усвідомлений та послідовно зорієнтований вплив на розвиток літературної мови з боку суспільства, насамперед лінгвістів (пор. запровадження нових термінів, заміна одних термінів іншими; така заміна усвідомлювана як нормативна, де нові усвідомлювані як нормативні), колективна оцінка мовних фактів, на підставі якої постає кодифікація норми сучасної літературної мови.

Див.: *Норма; Норма мовна; Норма літературної мови.*

Нормативна (прикм. від ім. *норма*) **комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) **поведінка** – див.: *Поведінка комунікативна нормативна.*

Нормативний (лат. *norma* – правило; прикм. від ім. *норма*) **словник** – див.: *Словник нормативний.*

Нормативні відношення (англ. *norm respect* – норма поваги) – див.: *Відношення нормативні.*

Нормативність (ім. від прикм. *нормативний*) **моблення** – якість мовлення, що витворюється внаслідок добору та реалізації елементів мовної системи, культивованих засобами масової інформації, мовленням акторів театру і кіно, мовленням дикторів телебачення, мовленням у газеті, викладанням у вищій та середній школах як зразкові, нормативні.

Див.: *Норма; Норма мовна; Норма літературної мови.*

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **акцентуаційні** (лат. *accentus* – наголос; прикм. від ім. *акцент*) – норми, що визначають правильний словесний наголос. Попри напрацювання і кодифікацію акцентуаційних норм у повсякденній мовній практиці зустрічається чимало відхилень від них.

Норми (лат. *norma* – правило) **граматичні** (прикм. від ім. *граматика*) – сукупність словотвірних (правил поєднання частин слова і створення нового слова за тією чи тією моделлю), морфологічних норм (правил побудови граматичних форм слів різних частин мови) і синтаксичних норм (правил побудови словосполучень і речень).

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **диспозитивні** (лат. *dispositus* – упорядкований, розподілений; прикм. від ім. *диспозитив*) – не суворо обов'язкові норми, що допускають варіанти – стилістично марковані / стилістично нейтральні.

Пор.: *Норми імперативні.*

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **імперативні** (лат. *imperativus* – владний) – суворо обов'язкові норми, недотримання яких оцінюється як слабе володіння мовою. Так, наприклад, порушення норм відмінювання, дієвідмінювання або належності до граматичного роду, граматичного числа тощо.

Пор.: *Норми диспозитивні*.

Норми (лат. *norma* – правило) **комунікативні** (прикм. від ім. *комунікація*) – комунікативні правила, що постають регулярними й обов'язковими для виконання в певній лінгвокультурній спільноті.

Норми (лат. *norma* – правило) **комунікативної поведінки групові** – комунікативні норми, що відбивають особливості спілкування, закріплені культурою окремих груп (гендерних, вікових, професійних, соціальних та ін.).

Норми (лат. *norma* – правило) **комунікативної поведінки індивідуальні** (лат. *individuum* – неподільне, особа) – комунікативні норми, що відбивають культуру і комунікативні надбання окремого індивіда, його досвід, почасти індивідуальне відбиття загальнокультурних і ситуативно-варіативних норм у мовній особистості; інколи можуть поставати відхиленнями від загальнокультурних і групових норм.

Пор.: *Норми комунікативної поведінки загальнокультурні*.

Норми (лат. *norma* – правило) **комунікативної поведінки загальнокультурні** – комунікативні норми, що властиві всій лінгвокультурній спільноті та які значною мірою відбивають усталені правила етикету, ввічливого спілкування.

Норми (лат. *norma* – правило) **комунікативної поведінки ситуативні** (франц. *situation* – положення, стан від лат. *situs* – становище; прикм. від ім. *ситуатив*) – комунікативні норми, визначувані і встановлювані конкретною екстралінгвальною ситуацією.

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **лексико-фразеологічні** – розмежування значень і семантичних відтінків слів, особливості і закономірності лексичної сполучуваності. Мовне багатство особистості зумовлене насамперед умінням користуватися лексичним складом мови (синонімами, антонімами, паронімами, фраземами, жаргонізмами, застарілими словами тощо). Приділяти належну увагу плеоназмам, тавтології, калькам, просторічним елементам, мовним штампам.

Норми (лат. *norma* – правило) **лексичні** (прикм. від ім. *лексика*) – усталені правила вибору слова з низки одиниць, близьких йому за значенням, а також використання слова в тих значеннях, які йому властиві в літературній мові.

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **мобні** – 1) загальноприйняте вживання, що закріпилося в мові; 2) вживання, рекомендоване граматиною, словником, довідником, підкріплене авторитетом відомих прозаїків, поетів

тощо. Культура мови утверджує такі норми: *лексичні* (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності); *граматичні* (вибір правильного закінчення, синтаксичної форми); *стилістичні* (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування); *орфоенічні* (вимова); *орфографічні* (написання).

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **морфологічні** (грецьк. *mōrphē* – форма і *lógos* – слово) – норми, що регулюють добір варіантів морфологічної форми слова та варіантів сполучення з іншими словами. До категорії слабких Н. м. належать: 1) слова, у вживанні яких наявні помилки у визначенні граматичного роду: а) деякі іменники, що відрізняються граматичним родом в українській та російській мовах: *біль, путь, степ, Сибір* тощо; б) невідмінювані слова іншомовного походження: *авокадо, ебосі, жури, івасі, какаду, кабальєро, колібри, какаду, меню, поні, портъє, рагу, ранчо* і под.; в) слова з формальними ознаками чоловічого роду (найменування професій, посад, звань, виду роботи), що сьогодні називають також осіб жіночої статі: *суддя, прокурор, директор, науковець, капітан, професор, доктор (наук), академік, президент, прем'єр-міністр* та ін.; г) іменники з омонімією форм роду, що традиційно кваліфікують як іменники спільного роду: *підлиза, нероба, ледащо, вітрисько* тощо; 2) іменники, в утворенні відмінкових форм яких постають труднощі. До таких належать: а) форми родового відмінка іменників однини чоловічого роду II відміни: *папір – папера / паперу, камінь – каменя / каменю, термін – терміна / терміну, стіл – стола / столу* і под.; б) форми родового та орудного відмінків однини іменників з основою на *-р*: *аптекаря, Ігоря, кобзаря, воротаря, ветеринара / аптекарем, Ігорем, кобзарем, воротарем, ветеринаром* та ін.; в) форми родового відмінка множини іменників II відміни: *болгар, татар, кілограмів* і т. ін.; г) форми кличного відмінка: *Анатолію, Андрію, Олеже, Мотре, Соломіє, Юрію; Любове Василівно, Маріє Іванівно, Андрію Олександровичу, Валентине Павловичу* тощо; г) прізвища в різних відмінкових формах: *Гринів, Ковалів, Швець / Швеця* (форма чоловічого роду) і под.; 3) форми ступенів порівняння прикметників: найбільш зручніший (правильно – найправильніше, найбільш правильно) і под.; 4) форми непрямих відмінків числівників: *шістдесят → шістдесяти (шістдесятьох), шістдесяти (шістдесятьом), шістдесят або шістдесятьох, шістдесятьма (шістдесятьома), (на) шістдесяти (шістдесятьох)* та ін.; 5) окремі дієслівні форми, зокрема такі: а) особові форми дієслів архаїчної групи: *дати, відповісти* тощо; б) форми наказового способу (імператива): *наполягати – наполяж, чистити – чистьте* і под.

Див.: **Норми мовні.**

Пор.: **Норми лексико-фразеологічні.**

Норми (лат. *norma* – правило, зразок) **орфографічні** (грецьк. *orthós* – прямий, правильний і *gráphō* – пишу) / **Норми орфографії** – специфічні норми письма, що виявляють загальноприйняті правила передачі звукової

мови / звукового мовлення (слів та їхніх форм) на письмі. Ці норми охоплюють: а) правопис апострофа (*бур'ян, зв'язок, м'яч, об'їхати, під'їжджати, пір'їна, торф'яний і свято, морквяний*); б) вживання великої літери – правопис власних назв (*Міністерство освіти і науки України, Національна академія наук України, Інститут української мови Національної академії наук України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні Національної академії наук України, Нобелівська премія, орден Ярослава Мудрого, ахіллесова п'ята* та ін.); в) правопис префіксів *з-, с-* (*знати, зробити, зідидити, сказати, сфотографувати, стати* тощо); г) вживання префіксів *роз-, без-* (*розказати, розпитати, розхитати, безшумний, безстрашний, безпрограшний* і под.); г) правопис префікса *пре-* (*премудрий, прекрасний, пред'явити* тощо); д) правопис слів іншомовного походження (*журі, парфуми, пюре, шосе, шасі, Ватикан, Пакистан, Афганістан, Сицилія* і т. ін.); е) правопис прислівників (*віч-на-віч, з року в рік, з години на годину, з давніх-давен, рік у рік* і под.).

Див.: *Норми мовні*.

Пор.: *Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; Норми орфоенічні*.

Нóрми (лат. *norma* – правило, зразок) **орфоенічні** (грецьк. *orthós* – прямий, правильний і *éros* – мова; прикм. від ім. *орфоенія*) – норми літературної вимови, що охоплюють усталені загальнонаціональні кодифіковані зразки. Так, для української літературної вимови характерні асимілятивні процеси приголосних за дзвінкістю / глухістю, м'якістю / твердістю, за місцем і способом утворення звуків (див.: *Асиміляція*). У мовній / мовленнєвій практиці часто зустрічається ненормативна політерна вимова (під впливом правопису – як написано, так і вимовляємо) таких лексем: *вокзал, зжувати, тітчин, зустрічається, милуєшся, братство* і под. Наявні також і відхилення у вимові шиплячих, що нормативно є твердими, але інколи наявне їхнє пом'якшення: *час, чому, шипіти* тощо.

Див.: *Норми мовні*.

Пор.: *Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; норми орфографічні*.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **потенційні** (лат. *potencia* – сила; прикм. від ім. *потенція*) – новоутворення (неологізми) на різних мовних ярусах, що постають нормою, і принципово не кодифікована сфера мовної / мовленнєвої діяльності (індивідуальні, okazіональні, створювані на той чи той випадок і под., проте необхідні в процесі спілкування похідні утворення).

Див.: *Норми мовні*.

Пор.: *Норми лексико-фразеологічні; Норми морфологічні; Норми орфографічні*.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **пунктуаційні** (нім. *Punktuation* від лат. *punctuatio, punctum* – крапка) / **Нóрми пунктуації** – особливі норми письма, що виявляють правила вживання розділових знаків. За допомогою Н. п.

реалізується смислове і структурне членування письмової мови на відповідні значущі частини, що дозволяє усвідомити зміст тексту щодо творчого задуму його автора. Українські Н. п. ґрунтуються на граматичному і змістовому (смиловому) принципах з урахуванням інтонаційного малюнка (ритмо-методійного) мовлення.

Див.: **Норми мовні**.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **реалізовані** (лат. *realis* – речовий, дійсний) – норми актуалізовані (сучасні, продуктивні, добре усвідомлювані і практично кодифіковані) і не актуалізовані (архаїзми, варіанти норми, варіанти застарілі, рідко вживані варіанти, дублети).

Див.: **Норми мовні**.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **синтаксічні** (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок; прикм. від ім. *синтаксис*) – норми, що регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень. До слабких Н. с. належать складні випадки керування іменників (*пам'ятник Шевченкові, завідувач кафедри* тощо), прикметників (*притаманний кому / чому, характерний для кого / для чого* і под.), дієслів (*дякувати кому, запобігти чому, оволодіти чим, опанувати що* та ін.), побудова словосполучень з прийменниками, особливо з прийменником *по*: *по волі* (нормативно – *за волею*), *по вимозі* (нормативно – *на вимогу*), *по ініціативі* (нормативно – *з ініціативи, за ініціативою*), *по даним* (нормативно – *за даними*), *по вині* (нормативно – *з вини*), *по мірі* (нормативно – *в міру*) і под.

Див.: **Норми реалізовані**.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **словотвірні** – норми, що регулюють вибір морфем та афіксів, їхнє розташування і сполучення у складі слова. Відхилення від Н. с. зустрічається у дієсловах із суфіксом *-ирува-* (*компостирувати, репетирувати* тощо), у творенні іменників – назв осіб за проживанням: населений пункт, територія і под.: *Донецьк – донеччанин* (ненормативно *дончанин*) та ін.; у творенні присвійних прикметників (*Олежин, Іллів, Надин* і под.); у творенні прикметникових форм від різних географічних назв за допомогою суфікса *-ськ-* (*празький, казахський, сиваський* і т. ін.); у творенні іменників – назв осіб за професією: *екскаваторник, шпалоукладальник* і под.

Див.: **Норми мовні**.

Нóрми (лат. *norma* – правило) **стилістичні** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – паличка для письма; прикм. від ім. *стилістика*) – норми, що історично сформувалися і які постійно розвиваються внаслідок наявних у мові стилістичних можливостей, умотивованих метою, завданнями та змістом мовлення відповідної сфери спілкування. Ці норми найдоцільніші в кожній сфері спілкування реалізації принципів добору та сполучення мовних засобів, що створюють відповідну стильово-мовленнєву організацію. Н. с. визначають доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування. Н. с.

встановлюють параметри використання літературно унормованої одиниці (слова, словоформи і под.) певним стилем літературної мови. Так, стилістичною нормою для слів *автобіографія, службова записка, витяг з протоколу, угода* постає їхнє використання в офіційно-діловому стилі. Вживаючись в інших стилях літературної мови, вони містять у собі відтінок офіційності. Нестягнені (*золотая, веселая* та ін.) і короткі (*зелен, повен, красен* тощо) форми прикметників використовуються в художньому стилі (фольклорі, поезії), це виступає їхньою стилістичною нормою, а вживання їх, наприклад, в офіційно-діловому стилі є неприпустимим. Використання цих елементів в інших стилях можливе за умови відтворення народнописенного відтінку, що не порушить відповідної стилістичної норми.

Див.: *Норми мовні.*

Нормування – див.: *Нормалізація.*

Носій лінгвокультури (лат. *lingua* – мова + *культура*) – див.: *Особистість лінгвокультурна.*

Носій мови – особа певної соціокультури та лінгвокультури, яка володіє нормами мови, активно використовує національну мову (рідну) у побутових, соціокультурних, фахових та інших сферах спілкування.

Див.: *Мова рідна; Спілкування; Комунікація.*

Носовий резонанс (фран. *resonance* від лат. *resonans* – той, що відлунує) – див.: *Резонанс носовий.*

Носові голосні – див.: *Голосні носові.*

Носові приголосні – див.: *Приголосні носові.*

Нотабене (лат. *nota bene* – зазнач добре, зверни увагу) – помітка, позначка в книжці, газеті, часописі, рукописі, документі біля слів чи висловів, на які слід звернути особливу увагу (скорочено NB).

Нотація (лат. *notatio* – позначення, зауваження) – настанова, повчання з осудом чиєїсь поведінки, вчинків та ін.

Ноумен (грецьк. *νοημενον* – осягнуте розумом) – у платонізмі та середньовічній схоластиці те, що осягається розумом на протипагу даному в чуттях (феномену). У філософії Канта – поняття, яке фіксує, що межею пізнання є чуттєвість.

Нóу-хáу (англ. *know how* – знаю, як) – 1) технічні знання, досвід, додаткова документація, передача яких зумовлюється спеціальною угодою між сторонами; 2) те саме, що *новація*.

Нуль звúка (нульовá одиниця) – значуща відсутність мовної одиниці (морфеми, фонему), що самостійно виражає граматичне значення або регулярно супроводжує утворення тих чи тих форм, пор. нульове закінчення в низці відмінкових іменникових форм: *гай-ó*, *дуб- ó*, *ліс- ó*; *гор-а*, *гор-и* – *гір- ó*; *жінк-а*, *жінк-и* – *жінок- ó* та ін.

Нуль-афіксація (*нуль* + *афіксація*) – відсутність афікса в одній із форм парадигми за наявності афіксів в інших формах.

Нуль-композиція (нуль + лат. *compositio* – твір, складання) – композиція з одного «первинного» елемента при опущеному або передбачуваному другому.

Нульова морфема (грецьк. *morphē* – вигляд, форма) – див.: **Морфема нульова**.

Нульова одиниця – те саме, що нуль звука.

Див.: **Нуль звука**.

Нульова флексія (грецьк. *flexio* – згинання, вигин, зміна) – див.: **Флексія нульова**.

Нумералізація (лат. *numeralis* – числовий) – перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категорійного значення числівника.

Нумеральні (лат. *numeralis* – числовий) **слова** – див.: **Слова нумеральні**.

Нумеративний (лат. *numeralis* – числовий) (**нумеральний**) **зворот** – див.: **Зворот нумеративний (нумеральний)**.

Нюанси (франц. *nuance*) (**мóвні, мовленнєві**) – окремі малопомітні семантичні або стилістичні моменти висловлення, що супроводжують основну думку, пор.: *високошановний Олександр Петровичу і вельмишановний Олександр Петровичу; Мій колега приїхав здалеку, він погано знає Вінницю і Мій колега приїхав здалеку, він знає погано Вінницю* (у другому варіанті з відтінком насмішки).

О

Обґрунтування фонетичне (грецьк. *phōnetikē* від *phōnē* – звук; прикм. від ім. *фонетика*) – фонетичне обґрунтування пов'язане з етимологією слова і полягає у встановленні генетичної тотожності порівнюваних слів. Фонетичні зміни пояснюються фактами й аналогіями.

Обертони (нім. *Obertöne* від *ober* – верхній і *Ton* – звук) – додаткові тони, що, поєднуючись із основними тонами людського мовлення, зумовлюють тембр звука; тон, що вищий від основного тону. Виникаючи під час звучання основного тону, він надає звукові особливого відтінку або відтінку, що уможливорює розрізнення того чи того звука. Частота коливань обертопу у 2, 3, 4 значно більша, ніж в основного тону.

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет) – 1) один із семантичних виявів додатка у формально-граматичній структурі речення; 2) компонент у семантико-синтаксичній структурі речення з предметно-речовим значенням, що підлягає акціональній дії або каузативному впливу; назва відмінка і позначення учасника події, що репрезентує предмет, на який спрямована дія, увага та ін., виражене дієсловом. *Об'єкт* – компонент семантичної структури (*зовнішньої семантики*) речення. Не слід сплутувати з *додатком* – компонентом формальної структури (*внутрішньої семантики*) речення; тип денотативної ролі з предметним значенням, особа, предмет, що підлягають акціональній або каузативній дії.

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет) **загальної морфології** (грецьк. *morpho* (*морф*) – форма, вигляд і *logos* (*логос*) – слово, вчення) – мінімальні двобічні знакові одиниці мови, що найчастіше називаються *морфемами*, і «жорсткі» комплекси цих одиниць, яким властиві особливі властивості, – *словоформи* або *слова*. Уся морфологічна проблематика розташована в просторі між *морфемою* і *словоформою*. Морфологія – опис властивостей слова та його значущих частин.

Об'єкт (лат. *objectum* – предмет) **непрямий** – те саме, що додаток непрямий.

Див.: *Додаток*.

Об'єкт-система (лат. *objectum* – предмет + *система*), **система-об'єкт** – різновид абстрактної системи – композицій, або єдність, побудована за певними відношеннями відповідної множинності плюс умови, що обмежують ці відношення (також відповідної множинності) з «первинних» елементів певної множинності. При цьому всі множинності можуть уміщувати будь-яку кількість елементів або бути порожніми.

Об'єкти (лат. *objectum* – предмет) **дискретні** (лат. *discretus* – перервний) – обчислювані об'єкти, множинності яких зберігають дискретну

структуру: 1) конкретні об'єкти, що мають просторові і часові межі: *нива, поле, ранок, горня*; 2) конкретні ситуації (акти), що мають початок і кінець: *роздум, пошук, зміна*.

Об'єкти (лат. *objectum* – предмет) **недискретні** (*не-* + лат. *discretus* – перервний) – об'єкти, що не поділяються на елементи: вони можуть розчленовуватися тільки на порції, частини. *Багато тарілок – це тарілки, багато піску – це пісок*. Частина глини – це та сама глина, але частина тарілка – це вже не тарілка. Недискретними постають: 1) найменування речовин: *молоко, сіль, цукор*; 2) назви властивостей і станів, що не мають чітких часових меж: *відвага, мислення, мужність, ніжність*; 3) найменування гомогенних сукупностей об'єктів: *меблі, школярство*.

Об'єкти (лат. *objectum* – предмет) **обчислювані** – об'єкти, що підлягають рахунку: 1) конкретні об'єкти, яким властиві просторові і часові межі: *стілець, стіл, місяць, день, рік, конвалія, фіалка*; 2) конкретні ситуації (акти), що мають початок і кінець: *вітер, дощ, думка, крок*.

Об'єктив (лат. *objectives* – предметний) – денотативна роль об'єктного типу, пацієнс, предмет, що існували до початку ситуації і на які впливає агенс (фізична сфера): *Німецькі війська захопили Київ після масивного бомбардування* (Україна молода. – 2000. – 20 червня).

Об'єктивні (лат. *objectives* – предметний) **чинники формування мовної свідомості** – див.: *Чинники формування мовної свідомості об'єктивні*.

Об'єктні (лат. *objectives* – предметний; прикм. від ім. *об'єкт*) **відношення** – див.: *Відношення об'єктні*.

Об'єкція (лат. *objectio* – передбачення) – передбачення в мовленні заперечення і відповідь на нього задалегідь.

Див.: *Антипофора*.

Обігрування прізвищ – див.: *Викривлення імен*.

Обласне слово (діалектизм) – див.: *Слово обласне (діалектизм)*.

Обліквус – непрямий відмінок. Старофранцузький обліквус маркує усі випадки синтаксичної залежності імені, не розмежовуючи їх між собою: 1) у позиції непрямого додатка; 2) у приреченнєвій позиції; 3) у позиції приіменного додатка.

Обмін думками у складі діалогічної єдності – один з різновидів діалогічної єдності, виявлюваний у таких основних формах: бесіда і суперечка. У процесі суперечки мовець прагне переконати адресата мовлення у правильності своєї думки. У діалозі в цьому разі виявні різні позиції співрозмовника.

Обмін мовленнєвий / Блок інтерактивний (лат. *inter* – префікс, що означає перебування поміж, і *activis* – діяльний) – послідовність пов'язаних мовленнєвих ходів, що постає мінімальною самостійною одиницею комунікативної взаємодії і комунікативного взаємовияву комунікантів.

Обмін простий – тип мовленнєвого обміну, що складається з двох комунікативних ходів (стимул – реакція).

Обмін складний – тип мовленнєвого обміну, що нараховує три та більше комунікативних ходів (стимул – реакція – реакція і под.).

Обмовка навмисна – навмисна, але начебто ненавмисна обмовка з подальшою заміною слова, що створює гумористичний ефект: *Вочевидь, він і справді має рацію, стверджуючи, що заздрості бій, тобто п'янству бій* (Олег Черногуз).

Пор.: *Епанортоз*.

Оборотний мовленнєвий акт (лат. *actus* – вчинок, процес, здійснення) – див.: *Акт мовленнєвий оборотний*.

Образ – 1) результат вияву свідомістю реального об'єкта. Вираження думки за допомогою художніх засобів – метафор, порівнянь, епітетів, метонімії, гіпербол і под. У загальнопоняттєвому змісті індивідуальне подання того чи того образу залежить від особистості суб'єкта і від його національно-культурних та соціально-мовних традицій, що усталилися в суспільстві; 2) особлива форма естетичного освоєння світу, що відтворює його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність – на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять; 2) персонаж у художньому творі; 3) те саме, що й риторична фігура або троп; 4) узагальнене художнє відображення дійсності, що набуло форми конкретного індивідуального явища; словесний опис явищ дійсності як засіб вираження художньої ідеї (коли на усталений смисл слова, словосполучення, висловлення «нарощується» додатковий смисл – моральна, етична, релігійна чи інша ідея).

Образ автора – персонаж-автор, що експлікується в тексті; у **дискурсології** – об'єкт, створюваний унаслідок операції відображення прообразу (прототипу) у відповідному матеріалі або шляхом операції моделювання; образ першого порядку – копія – ідентичний прообразу; образ другого порядку – модель – не збігається з прообразом; постає як змінена копія; образ третього порядку – стемма – копія дискурсивної моделі, що зберігається у мовній свідомості.

Образ взаємодії суб'єкта (лат. *subjectum* – підкладене) й **об'єкта** (лат. *objectum* – предмет) – у **дискурсології** – узагальнює в собі фазовий перехід між двома станами системи в процесі діяльності; становить основу дискурсивного моделювання і смислоутворення, у тому числі й фонокінеми.

Образ оповідача – персонаж тексту, який продукує розповідь-текст у тексті.

Образ читача – експліцитний персонаж-читач у тексті.

Образність – наявність у мовної одиниці слововживань або вже сформованого переносного значення з яскравим виражально-зображальним ефектом, побудованим на метафоричних, зрідка метонімічних та інших асоціаціях.

Образність мови – комунікативна якість мови, орієнтована на постання і вияв додаткових асоціативних зв'язків, тобто використання слів та словосполучень в неусталеному для них оточенні, зокрема, їхнє переосмислення у тропях.

Пор.: *Метафора; Метонімія.*

Образність мовлення – насиченість мовлення метафорами, порівняннями, алегоріями, персоніфікаціями, загальнозрозумілими символами та іншими засобами виразності, що зумовлює постання у читача або у слухача зримих уявлень, асоціацій, яскравих «картин» перед мисленнєвим поглядом.

Див.: *Виразність мовлення.*

Обрамлення – те саме, що включення.

Див.: *Включення; Епанадиплозис.*

Обробка мови / мовлення (автоматична обробка мови / мовлення) комп'ютерна– у прикладній лінгвістиці – розділ прикладної фонетики, основними завданнями якого є комп'ютерний аналіз та синтез мовлення. З'явилася комп'ютерна обробка мови чи мовлення у 80-ті роки ХХ ст. і постійно вдосконалюється разом із розвитком комп'ютерних технологій. Ґрунтується на понятті цифрового звука й технологіях його створення, обробки та збереження.

Обста́вина – другорядний член речення, залежний або від присудка у двоскладному реченні, або від єдиного головного члена в односкладному реченні, або від означення, що уточнює їхнє значення, характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони відбуваються, не входить до структурної схеми речення. За семантикою обставини виражають різні аспекти перебігу дії, вияву стану, процесу (ознаки в широкому сенсі): 1) **спосіб**: *Ми обоє могли бути об'єктивними, могли розмовляти **тактовно, логічно*** (Юрій Яновський); *Незадовго до світання **поодиноці і по двоє** почали розходитись* (Михайло Стельмах); 2) **міру і ступінь**: *Червоно-жовті плями сонця, здається, **занадто старанно** одбивають у собі найтонші дрібнички улиці* (Григорій Косинка); *Але я **до болю** знаю все це і поспішаю до хати* (Григорій Косинка); 3) **місце**: ***Під горою** веселками блищав Дніпро* (Яків Баш); ***Через ліси й поля, побіля сіл** тече маленька річка, прозора й чиста* (Євген Гуцало); 4) **час**: ***Вчора** відбувся з'їзд орендаторів та фермерів області* (Україна молода. – 2003. – 16 вересня); ***Ще з ранку** на горіщі було відчинене віконце і звідти тягнуло приємною прохолодою* (Володимир Винниченко); 5) **причину**: ***Спересердя** він кинув наполовину недокурену сигарету на підлогу* (Павло Загребельний); ***Від одного слова** розкрилася в душі моїй руна* (Леся Українка); 6) **мету**: *Не все нам бігать **по горішки**, жартуючи, у тихий гай* (Леонід Глібов); *Через три дні їх справді випущено і дозволено піти **попрощатися** з родиною* (Панас Мирний); 7) **умову**: *Та **при такій погоді** треба ще подумати про купівлю* (Михайло Стельмах). *Отак жив Чіпка, виростав у голоді та в холоді, у*

злиднях та недотачах (Панас Мирний); 8) допуст: *Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно* (Григорій Тютюнник); *Простудившись, Степан не покинув навчатися в інституті* (Валер'ян Підмогильний); 9) наслідок: *На муку покохав я її* (Тодось Осьмачка); *На свою біду прийшли ми сюди* (Валер'ян Підмогильний).

Обставина відокремлена – вичленовані у складі речення слова чи групи слів, що мають синтаксичну функцію обставини. Відокремлення обставини визначається: 1) спільними умовами; 2) частковими і 3) додатковими умовами, з урахуванням яких вирізняються три групи відокремлених обставин: 1) відокремлені дієприслівники, для яких обставинна функція постає основною. Взаємовідношення дієприслівників з дієсловом прогнозує відтінки часу, умови, допусту, причини, мети. Дієприслівник не втрачає значення процесу, що є основою додаткового висловлення та умовою відокремлення: *Повернувшись з полювання, Микола зайшов до батьків* (Ярослав Гоян). Дієприслівники не відокремлюються в разі втрати значення дії: а) у фразеологічних одиницях із застиглою формою дієприслівникового звороту на позначення ознаки дії: *Василько полюбля дивитися в прозоре небо лежачи на спині* (Валер'ян Підмогильний); б) не відокремлюються одиничні дієприслівники зі значенням якісної характеристики дії, наближені до якісних прислівників: *Учні йшли не поспішаючи* (Молодь України. – 2006. – 17 липня); 2) поширені обставини зі значенням причини, умови, допусту, часу відокремлюються за незвичайного розташування щодо означувального слова: а) у позиції перед присудком; б) на початку або в кінці речення; в) у разі розташування щодо головного члена: *Марія вирішила і нарешті, після тривалої підготовки, досягла очікуваного результату* (Донеччина. – 2002. – 17 березня). Ядром додаткового повідомлення постає абстрактний іменник *підготовка*. Показниками обставинних значень є прийменники: а) причини: *через, завдяки* та ін.; б) умови: *при, за, в разі* тощо; в) допусту: *всупереч, попри* і под.; г) часу: *після, по* і т.ін.; 3) уточнювальні обставини, виділені на підставі того, що одна обставина уточнює іншу і через її посередництво пояснює домінуючий член: *Степан почав редагувати черговий випуск журналу увечері, о десятій годині* (Валер'ян Підмогильний). Лише значення уточнення, реалізоване мовцем спеціально, зумовлює виокремлення. Поза відношенням уточнення постає цілісна обставинна група.

Обставини комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) – сукупність ознак комунікативної ситуації, які впливають на комунікативну поведінку учасників спілкування (бесіда на вулиці чи в приміщенні, йдучи, сидячи чи стоячи, при свідках або без тощо).

Див.: *Спілкування; Комунікація; Ситуація спілкування (комунікативна); Поведінка комунікативна.*

Обставини морфологізовані – різновид обставин, виражених прислівниками: 1) якісними; 2) кількісними; 3) обставинними. Прислівники,

для яких обставинна функція постає основною, виступають морфологічним еталоном обставини. В українській мові обставини, виражені прислівниками, є непродуктивними, тому що їхній список не розширюється.

Пор.: **Обста́вини неморфологі́зовані.**

Обста́вини неморфологі́зовані – різновид обставин, виражених: 1) прийменниково-відмінковими формами іменників; 2) відмінковими формами іменників; 3) дієприслівниками; 4) інфінітивом. О. н. в українській мові виступають досить продуктивними.

Пор.: **Обставини морфологі́зовані.**

Обста́вини спілкува́ння – див.: **Конситуа́ція; Обставини комунікативні.**

Обста́винні відно́шення – див.: **Відношення обставинні.**

Обчі́слення логіко-математичне (грецьк. *logikē*; прикм. від ім. *математика*) і **моделюва́ння** (франц. *modeler* – формувати від *modèle* від італ. *modello* і від лат. *modulus* – міра, зразок) – спосіб моделювання, за якого логіко-математичне моделювання користується формальним апаратом математичної логіки, що вивчає загальні закономірності теорії доказів. О. л.-м. і м. допускають логічну правильність інваріантної (моделювальної, генотипової) сутності мовленнєвомисленнєвої діяльності, її розгляд як логічного облаштування, в якому виділяються елементарні вихідні компоненти і несуперечливий апарат логічних операцій.

Оглу́шення – один з різновидів активних (фонетичних) чергувань. Зміна звуків у мовленнєвому потоці, зумовлена асиміляцією за дзвінкістю – глухістю. Наприклад, прийменник *з* перед глухими приголосними *[к]*, *[п]*, *[т]*, *[ф]*, *[х]* вимовляється тільки як *с*, але на письмі не змінюється: *з тобою* – *[ст]обою*, *з книги* – *[ск]ниги*, *з хати* – *[сх]ати* і под.

OGG Vorbis – у **прикладній лінгвістиці** – вільний формат стиснення звука, опрацьований компанією Xiph.Org Foundation і в 1998 році офіційно випущений 19 липня 2002 року. Формат призначений для зберігання аудіоінформації як безкоштовна альтернатива формату MP3.

OGG Vorbis використовує власну психоакустичну модель у компресії з втратами для досягнення високих ступенів стиснення інформації. OGG Vorbis використовує змінну швидкість кодування, коли значення останнього не обмежені і можуть варіюватися за мінімальних налаштувань на 1 кбіт*сек, а за максимальних – від 400 кбіт*сек до 700 кбіт*сек. Гнучкою є і частота дискретизації (від 2 кГц до 192 кГц). Вважається, що така модель дозволяє отримати кращу якість відтворення за однакового ступеня стиснення.

На відміну від інших, цей формат не обмежує користувача тільки двома аудіоканалами (стерео – лівий і правий). Він підтримує до 255 окремих каналів із частотою дискретизації до 192 кГц і розрядністю до 32 бітів, тому Vorbis чудово підходить для кодування 6-канального звука DVD-Audio. Формат *.ogg .

Одиниці аналізу (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – одиниці, що створюються дослідником суб’єктивно для вивчення мови. О. а. можуть не збігатися з одиницями мови, хоча, як вважали структуралісти, вони складають цілісність. Співвідношення одиниць мови й аналізу двояке: 1) одиницями аналізу виступають реальні одиниці мови (наприклад, морфема може бути одиницею аналізу слова); 2) одиницями аналізу виступають елементи і відношення, що не утворюють ні одиниць, ні її категорій (наприклад, фігури і функції Луї Єльмслева). О. а. по-різному співвідносяться з одиницями мови: 1) одиниці аналізу менші, ніж одиниці мови і мовлення; 2) одиниці аналізу більші, ніж одиниці мови і мовлення. Заявлені типи співвідношень складають основу компонентного і контекстного аналізу.

Пор.: **Одиниці мови.**

Одиниці (елементи) компарабельні – одиниці (елементи) різних мовних систем, що перебувають у відповідному відношенні до тієї самої денотативної ознаки.

Одиниці мови – постійні відтворювані мовні елементи з різними функціями і значеннями, що узагальнені як інваріанти мовної системи і які утворюють її відповідні яруси, зокрема, фонемні – фонемний, морфи – морфемний, морфемні – морфологічний, лексеми – лексичний, синтаксичне слово, словосполучення, речення – синтаксичний та ін. О. м. – 1) номінативні одиниці: слова, складені найменування і фразеологізми; 2) предикативні одиниці: речення; 3) структурні одиниці: фонемні, морфемні, словоформи, моделі словотвору, словозміни та побудови речень. Усім О. м. властиві матеріальний та ідеальний аспекти; 4) О. м. – одиниці досліджуваного об’єкта. Це номінативно-комунікативні і структурні одиниці, наявні об’єктивно, на відміну від одиниць аналізу, що існують суб’єктивно, створюються волею і бажанням дослідника. О. м. мають відносно постійні власні ознаки в системі мови або ж вони утворюються безпосередньо в мовленнєвих актах за напрацьованими в мові правилами і моделями. Лінгвісти по-різному витлумачують О. м. та одиниці аналізу: одні визнають це розмежування, інші (зокрема, структуралісти) вважають, що О. м. та одиниці аналізу збігаються.

Пор.: **Одиниці аналізу.**

Одиниці мови конститутивні – базові, основні одиниці в системі мови, яким властиві відтворюваність і обчислюваність у мові і які мають формальні (матеріально-ідеальні) показники, і яким притаманний відносно постійний статус у системі мови. За характерною ознакою відтворюваності класи таких одиниць суттєво різняться між собою в системній ієрархії мови. Сукупність О. м. к. одного порядку, їхня матеріальна й ідеальна природа, виконувані функції, парадигмальні і синтагматичні відношення між ними, значущість, що виникає на цьому ґрунті, створюють структурний рівень мови. Останній входить в ієрархію інших мовних рівнів, що відповідно

утворюють стратифікацію мови. О. м. к. виступають: фонема, морфема, словоформи, слова, словосполучення, речення.

Пор.: **Одиниці мови неконститутивні.**

Одиниці мови матеріальні / ідеальні – найзагальніший поділ одиниць мови, що ґрунтується на розумінні того, що матеріальне й ідеальне існують у єдності. Двобічні, значущі одиниці мови розглядають у єдності матеріального й ідеального (семантичного), хоча кожний з цих двох аспектів може досліджуватися самостійно.

Одиниці мови неконститутивні – одиниці, що утворюються безпосередньо в актах мовлення і які підтверджують, що мова не виступає жорсткою системою. О. м. н. має опертям чітко організовані структури мови, базові одиниці мови. Вони виконують внутрішньорівневі і міжрівневі функції. О. м. н. утворюються у мовленні по-різному: 1) за ustalеними в мові правилами і законами: *фонетичне слово, синтагма, члени речення, елементи актуального членування речення* тощо; 2) інші О. м. н. виступають елементом тієї чи тієї конститутивної одиниці: *склад, інтонація, наголос*; 3) утворюються на основі конститутивних одиниць: *фразеологізми, сполуки слів, аббревіатури*; 4) утворюють нові одиниці з новими функціями: словотвірні моделі, основи слова. Такі одиниці можуть утворювати підрівні мови.

Пор.: **Одиниці мови конститутивні.**

Одиниці мовленнєвого етикету (франц. *etiquette* від *estiquier* – прикріплювати) – одиниці мови і мовлення, що вербально виражають етикетну поведінку, постають ситуативно зумовленими і тематично зв'язаними, зорієнтовані на встановлення оптимального мовленнєвого контакту ustalені формули спілкування.

Одиниці мовлення – 1) сегменти різного ступеня складності, що постають унаслідок послідовного формального членування мовленнєвого потоку (див.: *Акт мовленнєвий; Звук; Слово фонетичне; Склад; Фраза*); 2) одиниці, вирізнявані за формальними і смисловими критеріями у складі різних мовленнєвих утворень (наприклад, висловлення у структурі мовленнєвого акту, репліка у складі діалогу тощо).

Одиниці мовлення лінійні – одиниці, що мають власні засоби матеріального вираження, існують ізольовано, мають власний статус як відповідні елементи мовного потоку: слово, словосполучення та ін. Лінійність мовних знаків пов'язана із сегментацією – поділом мовленнєвого потоку на сегменти (елементи, долі, відрізки різної тривалості), що вичленовуються з лінійної послідовності висловлень тощо.

Одиниці мовлення надлінійні – фонетичні одиниці, що не мають власних засобів матеріального вираження, не існують ізольовано, а накладаються на відповідні елементи мовного потоку; до надлінійних одиниць мовлення належать наголос та інтонація.

Одиниці сегментні (прикм. від ім. *сегмент*) – сегментними одиницями (лінійними відрізками мовлення) постають одиниці, вичленовувані у процесі мовлення: звук, склад, фонетичне слово, фонетична синтагма, фраза та ін. У синтаксисі сегментація охоплює граничний вияв членування – винесення в абсолютну ініціальну або граничну фінальну позицію певного реченнєвого компонента: *Книгу – Василько шанував щодня* (Валер'ян Підмогильний).

Одиниці синтаксичні (грецьк. *syntaxis* – побудова, устрій, зв'язок, поєднання, порядок; прикм. від *синтаксис*) – одиниці синтаксичного ярусу мови, що виділяються на ґрунті синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень (словосполучення, словоформа, речення, конструкція, текст і под.). З-поміж синтаксичних одиниць виділяють мінімальні, що функціонують як компоненти речення (члени речення), і синтаксичні одиниці-конструкції – речення і словосполучення, у межах яких визначаються мінімальні синтаксичні одиниці.

Одиниці системи (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **словотвору комплексні** (прикм. від ім. *комплекс*) – такими постають: 1) словотвірна пара; 2) словотвірний тип; 3) словотвірна модель; 4) словотвірна категорія; 5) словотвірна парадигма; 6) словотвірний ланцюг; 7) словотвірне гніздо.

Одиниці суперсегментні (лат. *super* – зверху, над + *сегментний*) – одиниці суперсегментного (просодійного) рівня, що наче накладаються на сегментні елементи вираження і постають засобом їхнього об'єднання в більші, ємніші сегментні одиниці: складовість / нескладовість, наголос, інтонація.

Одиниця – 1) відрізок мовлення, що регулярно відтворюється як певна специфічна єдність вираження й змісту та набуває характеру окремої, функційно відособленої частини або постійного елемента мови. **Одиниця вираження** (одиниця позначення) – відрізок звучання, що пов'язаний регулярно з певним мовним значенням. **Одиниця вираження мінімальна** – дрібна одиниця звучання як один із граничних складників звукового мовлення. **Одиниця звукова** – одиниця звучання, що виділяється й відтворюється в потоці мовлення. **Одиниця (звукова) найкоротша** – вимовно-слуховий елемент, що виділяється у слові при його послідовному лінійному членуванні як найпростіший і мінімальний відрізок у часовому просторі. **Одиниця (звукова) мінімальна** – те саме, що ознака диференційна. **Одиниця лексична** – одиниця, основний зміст якої має матеріальний характер, а вираження відповідає правилам оформлення окремого слова, властивим певній мові. **Одиниця морфологічна** – те саме, що морфема. **Одиниця просодична** – одиниця надсегментна фонетики. **Одиниця ритмічна** – одиниця ритмічного членування мовлення. **Одиниця змісту (одиниця позначуваного)** – зміст, що відповідає певній одиниці вираження. **Одиниця фонологічна** – 1) мінімальна семіологічна релевантна одиниця вираження, що виділяється у певному відрізку звучання; 2) те саме,

що фонема. **Одиниця формальна мінімальна** – найдрібніша (гранична) одиниця вираження на граматичному рівні. **Одиниця фразеологічна** (див.: **Фразеологічний**). **Одиниці мови вищі** – одиниці мови, що, на відміну від фонем, мають певне, закріплене за ними значення. До таких одиниць належать слово, словосполучення, речення, фразеологічна одиниця. **Одиниця мовна структурна** – 1) мовна одиниця, лінгвістичний зміст якої виражений не за допомогою морфем, а за допомогою особливого розташування, особливої синтаксичної співвіднесеності слів і словосполучень між собою; 2) порядок слів і ритміко-інтонаційне членування висловлення (синтаксичний знак) як структурний елемент (структурна одиниця) мови, регулярно відтворюваний у мовленні. **Одиниця лінгвістична** – на відміну від мовної одиниці – елемент науково-теоретичної побудови або лінгвістичного моделювання. **Одиниця граматична безеквівалентна** – граматичні форми і структури певної мови, які не мають однотипних відповідників у іншій мові.

Див.: *Мова; Код*.

Пор.: *Лексика безеквівалентна*.

Одиниця заголовна (слово заголовне, лема) – мовна одиниця, здебільшого в початковій формі, що розпочинає словникову статтю за ustalеними принципами – абетковим, тематичним тощо.

Див. також: *Вокабула*.

Одиниця мовна культурно маркована (культурно + франц. *marquer* – позначати) – див.: *Лексика фонова*.

Одиниця предикативна (прикм. від ім. *предикат*) – 1) синтаксична структура, що містить у собі предикат: *Стара зварила бараболі й так-сяк прийняла свата* (Михайло Коцюбинський); 2) назва несамостійного речення, що входить як компонент до складного речення (пор. англ. *clause*): *Вже відлетіли у краї чужі / Ті птиці, що вважав я ластівками, / А звуть їх поученому – стрижі* (Максим Рильський); *Вийшли з хати батько й мати / В садок погуляти, / Порадитись, кого б то їм / Своім зятем звати?* (Тарас Шевченко).

Одиниця семантична (прикм. від ім. *семантика*) – носій і виразник необхідних для кожного цілого тексту значень, водночас може виступати сильним засобом міжфразового зв'язку.

Одиниця фразеологічна (прикм. від ім. *фразеологія*) / **Ідіома** (грецьк. *idiōta* – своєрідний вислів) / **Фразеологізм** (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот і *lógos* – слово, вчення, поняття) / **Фразема** (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот + *-ема*) / **Фразеограма** (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот + *-грама*) – семантично невільна сполука слів, що відтворюється в мовленні як щось семантично і лексико-структурне ціле з ustalеним лінійним розташуванням компонентів. Основними типами фразеологічних одиниць є: **фразеологічне зрощення**, **фразеологічна єдність** та **фразеологічне сполучення**, пор.: *пустити червоного півня, кров*

кипить, підкласти свиню, ні риба ні м'ясо, п'яте колесо до воза і под. (див.: **Фразеологізм**).

Одині́чні іме́нники (сингуля́тиви) – див.: **Іменники одиничні (сингулятиви)**.

Однина́ – категорійна форма числа, що: а) вказує на одиничність предмета (*відро, вікно, озеро; стіл, стілець, платан; парта, ручка, машина*) й б) показує, що певний процес стосується одиничного суб'єкта (*занесли валізу, подали течку, розгорнули ману*). **Однина́ дистрибу́тивна** – однина іменників зі значенням «кожний свій (своя, своє), один». **Однина́ генерáльна** – вживання форми однини іменників на позначення певного класу або роду предметів (*студент, учень, учитель, викладач; працівник, кандидат, депутат* і под.). **Однина́ збі́рна** – іменник, що не має форм множини, а форма однини якого звичайно має збірне, відокремлене або речовинне значення (*студентство, купецтво* і под.).

Див. також: **Множина**.

Однобі́чне членува́ння словофо́рм – тільки формальне членування, або лише семантичне членування слова на морфеми.

Однобі́чний мовленнє́вий акт – див.: **Акт мовленнєвий однобічний**.

Однозна́чність (моносе́мія) – наявність у слова тільки одного значення: **скипи́дар** – безбарвна або жовтувата рідина з їдким запахом, яку добувають перегонкою смоли хвойних дерев і використовують у медицині, лакофарбовому виробництві та ін. (*У приміщенні відсвіжуюче пахло скипи́даром* (Ірина Вільде)) (СУМ, IX, с. 266); **скі́п** – підйомний саморозвантажувальний короб, що рухається за допомогою каната по жорстких напрямних пристроях; застосовується для піднімання корисних копалин або породи з шахт на поверхню (*Підйом у сучасних копальнях руди на поверхню виконується тепер у скі́пах, вантажопідйомність яких на нових копальнях вимірювана 60 і більше тоннами* (Україна молода. – 2000. – 11 листопада) (СУМ, IX, с. 270); **скі́сний** – який відхиляється від горизонтального або вертикального положення; похилий, косий (*Батурін з'ясував, що в м'яких породах належить бити рівні шпури, у твердих – скі́сні* (О. Гуреїв) (СУМ, IX, с. 271).

Однокорене́ві слова́ – те саме, що спільнокореневі слова.

Див.: **Слова спільнокореневі**.

Однолі́нговокульту́рність – належність учасника комунікації до однієї лінгвокультури; володіння нормами лише однієї (здебільшого рідної) лінгвокультури.

Див.: **Культура**.

Пор.: **Багатолінгвокультурність**.

Одномо́вність – те саме, що монолінгвізм.

Див.: **Монолінгвізм**.

Одноразо́ва кому́ніка́ція (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися,

спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація одноразова*.

Однорідні / Неоднорідні означення – див.: *Означення однорідні / неоднорідні*.

Однорідні члени речення – див.: *Члени речення однорідні*.

Односкладне речення – див.: *Речення односкладне*.

Однофокусні приголосні – див.: *Приголосні однофокусні*.

Одухотворення – стилістичний засіб, що ґрунтується на приписуванні неістотам ознак, властивостей, якостей істот: *Там липа плаче за селом, що хтось байдужий байдужо зламав її* (Анатолій Яна).

Озна́ка – властивість предмета, що дозволяє відрізнити його від інших предметів. У граматиці витлумачується як усе, що не може бути схарактеризоване як предмет. Засобом вираження **морфологічної ознаки** є прикметники, дієслова (ознаки предмета) і прислівники (ознаки ознак); засобом вираження **синтаксичної ознаки** – присудок й означення (ознаки предмета) й *обставини* (ознака ознаки).

Озна́ка акціо́нальна (лат. *actio* – дія; прикм. від ім. *акція*) / **Озна́ка акці́йна** – ознака на позначення дії: *йти, бігти, працювати, возити, носити* і под.

Озна́ка диференці́йна (прикм. від ім. *диференціація*) – ознака, використовувана для розрізнення мовних одиниць.

Озна́ка кваліта́тивна (прикм. від ім. *квалітатив*) – ознака на позначення якості, властивості предмета: *дубовий стіл, прочитана книга, бронзове погруддя, соняшникова олія* тощо.

Озна́ка кому́нікати́вна (прикм. від ім. *комунікація*) – окрема риса комунікативної поведінки, виокремлювана як релевантна для опису в умовах зіставлення комунікативних культур або особливостей комунікативної поведінки індивідів та мовних груп.

Див.: *Спілкування; Комунікація; Поведінка кому́нікати́вна; Дія кому́нікати́вна*.

Озна́ка / Озна́ки фонéми (грецьк. *phōnēta* – звук) / **фонéм диференці́йна / диференці́йні** (лат. *differentia* – розрізнення) (**самостійні**) – ознаки, що не залежать від різних додаткових умов і є достатніми для ідентифікації фонем; акустико-артикуляційна ознака фонем, що розрізняє звукові оболонки значущих одиниць мови; розрізнявальні ознаки; ознаки, за якими протиставляються фонем, а також вони постають значущими для розрізнення значень слів, морфем (твердість / м'якість, дзвінкість / глухість, шумний / фонаційний, губність / передньоязиковість / середньоязиковість / задньоязиковість / глотковість, проривність / фрикативність / африкативність / зімкнено-прохідність і под.). Наприклад, ознака глухості / дзвінкості використовується для розрізнення фонем: *n – б, т – д, ш – ж* та ін.

Пор.: *Ознака фонемі інтегральна*.

Озна́ка / Озна́ки фонéми (грецьк. *phōnēta* – звук) / **фонéм**

інтегральна / інтегральні (лат. *integralis* – нероздільно пов'язаний з цілістю; лат. *integratio* – відновлення) – акустико-артикуляційна ознака фонему, що не розрізняє значущі одиниці мови, а лише доповнює склад фонему; ознаки, що не утворюють опозицій певної фонему з іншими, тобто не служать для розрізнення значень слів чи морфем. Синонім: **Недиференційні ознаки фонем**.

Пор.: **Ознака фонему диференційна**.

Ознака / Ознаки фонему (грецьк. *phōnēta* – звук) / **фонем недиференційна / недиференційні** (*не-* + лат. *differentia* – розрізнення) (**несамостійні**) – ознаки, що залежать від позиції у слові, впливу сусідніх звуків, постають несамостійними і змінними. З-поміж таких ознак розрізняють: 1) **позиційний варіант фонему**, тобто вияв фонему як звука тільки в певній означеній позиції слова. Позиційним виявом / варіантом виступає звукова реалізація фонему /u/ як [ue] або [eu] у ненаголошеній позиції в українській мові; 2) **комбінаторний варіант фонему** – звук, що постає замість головного вияву певної фонему внаслідок змін, простежуваних в артикуляції під впливом звукового оточення, наприклад, комбінаторним варіантом є реалізація фонему /m'/ у звукові [d'] під впливом наступного дзвінкого у слові : /молод'ба/; 3) **факультативний варіант фонему** – не обов'язковий, але цілком можливий у літературній мові звуковий вияв. Так, перед фонемою /i/ фонему /t'/ у літературно-нормативній вимові має цілком чіткі ознаки: /cm'іл/, хоча окремі носії в низці слів реалізують її у звукові [m] – [cmіл].

Див.також: **Ознаки фонему інтегральні**.

Ознака фонологічна (грецьк. *phōnē* – звук, голос, шум, мовлення, слово і *lógos*– слово, вчення; прикм. від ім. *фонологія*) – певна звукова подібність (артикуляційна або акустична), що розглядається у функційному плані як засіб розрізнення (протиставлення) фонем, що постають у цьому разі як комплекси розрізнявальних ознак. Так, фонему /d/ протиставлена фонемі /m/ за ознакою дзвінкості, а фонемі /m'/ – за ознакою твердості.

Ознаки багаточленного складнопідрядного речення – визначальними О. б. с. р. є: 1) наявність не менше ніж трьох предикативних частин; 2) наявність не менше трьох засобів зв'язку: підрядних сполучників і сполучних слів; 3) характер синтаксичних зв'язків і відношень у багаточленному складнопідрядному реченні. Формальні ознаки організації багаточленного складнопідрядного речення: 1) пропуск одного із повторюваних підрядних сполучників за однорідної супідрядності підрядних частин; 2) збіг сполучників за послідовної підрядності; 3) неповнота однієї з підрядних предикативних частин.

Ознаки диференційні (франц. *differentiation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **безсполучникових складних речень неоднорідного складу** – диференційними ознаками безсполучникових складних речень неоднорідного

складу виступають: 1) закритість структури; 2) семантична різнотиповість частин; 3) можливість різного граматичного оформлення предикативних частин; 4) використання різних типів інтонаційного малюнку конструкцій.

Ознаки диференційні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **безсполучникових складних речень однорідного складу** – диференційними ознаками безсполучникових складних речень однорідного складу виступають: 1) відкритість структури; 2) смислова і граматична рівноправність частин; 3) семантична співвідносність лексичних одиниць у частинах складного речення; 4) однакове граматичне оформлення предикативних частин, спільність часових і модальних планів; 5) інтонація перерахування.

Ознаки диференційні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **ланцюгового зв'язку** – такими ознаками виступають: 1) механізм зчеплення між реченнями; 2) спеціалізовані засоби зв'язку: а) анафоричні заміни (займенникові слова); б) синсемантичні елементи (сполучники, прислівники, слова широкої семантики, що спрямовують до попередніх речень); 3) проста лінійна тематична послідовність, коли рема попереднього речення стає темою наступного, або комбінації, що ґрунтуються на такій послідовності.

Ознаки диференційні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **невласне-прямого мовлення** – такими постають: 1) характер співвідношення чужого й авторського мовлення: а) погляди персонажа й автора поєднуються; б) типовим є буквально передання змісту чужого мовлення; 2) лінгвістичні ознаки способів передавання невластне-прямого мовлення: а) уможливорює збереження усіх особливостей передаваного мовлення; б) наявність певних слів автора, що вводять таке мовлення, хоча наявність таких слів не постає обов'язковою; в) інтонація незалежна; г) граматичні ознаки: зв'язок частин конструкції безсполучниковий; форми особи вживаються з погляду автора; г) лапками і тире не виділяється.

Ознаки диференційні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **паралельного зв'язку** – 1) основний спосіб дії механізмів зв'язку – повтор; 2) визначальні засоби зв'язку: лексичні повтори, слова однієї тематичної / лексико-семантичної групи; 3) послідовність з константною / похідною темами.

Ознаки диференційні (франц. *différenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **прямого мовлення** – такими ознаками виступають: 1) характер співвідношення чужого й авторського мовлення: а) чуже мовлення передається з погляду мовця; б) характерне дослівне передавання змісту чужого мовлення; 2) лінгвістичні ознаки прямого мовлення: а) зберігає всі лексико-

фразеологічні та синтаксичні особливості передаваного мовлення; б) типова наявність слів автора, але їх може не бути; в) інтонація незалежна; г) граматичні ознаки: зв'язок прямого мовлення і слів автора є безсполучниковим; вживання особових форм незалежне; г) пряме мовлення виділяється лапками або тире з абзацу.

Ознаки диференційні (франц. *differenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **складнопідрядного речення** – такими виступають: 1) залежність підрядної предикативної частини від головної; 2) наявність підрядного сполучника або сполучного слова, що уводить підрядну частину в складнопідрядне речення; 3) ієрархізованість (багатоярусність) комунікативної структури.

Ознаки диференційні (франц. *differenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **складнопідрядного речення з неоднорідною (паралельною) супідрядністю** – такими ознаками постають: 1) підрядна частина стосується різних слів головної частини (різночленна супідрядність) або виступають прислівними, приголовними; 2) між підрядними частинами не виникає сурядного зв'язку; 3) різнофункційність і різнотипність підрядних предикативних частин зумовлюють різні види зв'язку.

Ознаки диференційні (франц. *differenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **складнопідрядного речення з однорідною супідрядністю** – такими ознаками постають: 1) підрядні частини поширюють одне слово головної частини або увесь її склад; 2) підрядні предикативні частини можуть пов'язуватися сурядним зв'язком; 3) підрядні предикативні частини приєднуються до головної частини однаковими сполучниками або сполучними словами.

Ознаки диференційні (франц. *differenciation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **складносурядних речень неоднорідного склáду** – такими ознаками постають: 1) закритість структури: кількість предикативних частин не може бути збільшена без руйнування цілісності; 2) нерівноправність предикативних частин у смисловому плані; 3) ширше коло сполучних засобів зв'язку та використання сполучників, що підкреслюють нерівноправність частин; 4) різне оформлення предикативних частин; 5) використання різних інтонаційних типів: розділової, протиставної, пояснювальної інтонації, притаманної для приєднання. Формальними показниками неоднорідності склáду складносурядного речення є: 1) неможливість спільного члена, що одночасно стосується двох предикативних частин; 2) наявність у другій предикативній частині анафоричних займенників та займенникових прислівників – показників синсемантичності (сислової несамостійності) тієї частини, у якій вони знаходяться; 3) вживання у другій предикативній частині прислівників та часток зі значенням наслідку, допусту, обмеження,

компенсації – конкретизаторів часткового синтаксичного значення, що наголошують нерівноправність однієї з частин складносурядного речення.

Ознаки диференційні (франц. *differentiation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **складносурядних речень однорідного складу** – такими ознаками є: 1) відкритість структури: ряд, що складається з двох частин, може бути продовженим далі; 2) смислова і граматична рівноправність частин; 3) використання як основних засобів зв'язку єднальних, розділових сполучників; 4) однакове оформлення кожної предикативної частини: спільний модальний план, спільність функційних типів; 5) інтонація перечислення, якій властива одноманітність інтонаційно-ритмового малюнку. Однорідність складу складносурядних речень виявлювана такими показниками: 1) наявність або можливість спільного другорядного члена або спільної предикативної частини; 2) наявність спільного для обох предикативних частин речення в препозитивному або постпозитивному контексті, з яким вони однаково співвідносяться; 3) наявність спільної оцінки або спільної картини, що зумовлює тематичну подібність частин або їхнє асоціативне наближення.

Ознаки диференційні (франц. *differentiation*, англ. *differentiation* від лат. *differentia* – різниця, відмінність; прикм. від ім. *диференціація*) **співвідношення непрямомовлення** – такими диференційними ознаками виступають: 1) характер співвідношення чужого мовлення й авторського мовлення: а) чуже мовлення передається з погляду автора; б) типове передавання основного змісту чужого мовлення; 2) лінгвістичними ознаками чужого мовлення постають: а) не уможливлене збереження усіх особливостей передаваного мовлення; б) регулярна й обов'язкова наявність слів автора, що засвідчують впровадження мовлення; в) інтонація речень непрямомовлення залежна; г) граматичні ознаки: зв'язок за допомогою сполучників або сполучних слів, тому що непряме мовлення передається підрядною предикативною частиною; форми особи вживаються з погляду автора (залежне використання); г) непряме мовлення лапками не виділяється.

Ознаки конститутивних (прикм. від ім. *конститутив*) **одиниць** – 1) ієрархічність відношень, що постає як одна з визначальних передумов утворення структури мови. Одиниці вищого рівня утворюються через участь одиниць нижчого рівня: вони систематизовані не лише горизонтально, утворюючи свій рівень, але й вертикально, створюючи ієрархію рівнів; 2) складені одиниці характеризуються *несумарністю* (*неадитивністю*) значень або функцій компонентів, що входять у складену конститутивну одиницю; 3) для конститутивних одиниць характерні інваріантно-варіантні відношення; 4) конститутивним одиницям властиві парадигматичні і синтагматичні відношення; 5) природа конститутивних одиниць кожного рівня забезпечує свій “вихід” на дійсність: а) закриті рівні (фонемі, морфемі); б) відносно відкриті рівні (слова, словосполучення, речення).

Ознаки літературної норми – ознаки, що виявляють кодифікованість: 1) відповідність літературної норми системі мови; 2) стабільність літературної норми; 3) варіантність літературної норми; 4) стилістична диференціація літературної норми; 5) кодифікація літературної норми.

Див.: *Відповідність літературної норми системі мови; Стабільність літературної норми; Варіантність літературної норми; Стилiстична диференціація літературної норми; Кодифікація літературної норми.*

Ознаки мови комунікативні (прикм. від ім. *комунікація*) – див.: *Якості мови комунікативні.*

Ознаки похідного слова – ознаками похідного слова є: 1) вільна або достатня членованість; ядерним типом похідності в українській мові вважаються деривати з вільним коренем; 2) словотвірна мотивованість; 3) наявність у похідного слова бінарної структури: основи слова, від якої утворено дериват, і засоби, за допомогою яких він утворений: *квилити* – *квил-іння* (твірна основа *квил-* та суфікс *-інн(я)*)

Ознаки простого речення семантичні (грецьк. *sēmantikos* – означальний, франц. *semantique* – наука про зміст, від грецьк. *semantikos* – що має значення, означає) – такими ознаками виступають: 1) завершеність інформативної семантики; 2) предикативність.

Ознаки простого речення структурні (прикм. від ім. *структура*) – 1) спеціальні структурні схеми; 2) способи вираження структурних елементів схеми; 3) граматичне оформлення синтаксичного зв'язку і відношення.

Ознаки складносурядних речень фразеологізованої структури – визначальними ознаками складнопідрядних речень фразеологізованої структури постають: 1) двочленний характер; 2) сполучники *а, але, та* (в значенні *але*) як основного зв'язку; 3) лексичні повтори в першій предикативній частині; 4) наявність у першій предикативній частині слів якісно-характеризувальної семантики; 5) вільний характер лексичного наповнення предикативних частин; 6) переважно фіксований порядок предикативних частин; 7) наявність додаткових модально-оцінних значень.

Ознаки частин мови категорійні (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*); прикм. від ім. *категорія*) – чотири ознаки, що властиві для частин мови як загального лексико-граматичного розряду слів: 1) семантична ознака (спільне граматичне значення); 2) синтаксична ознака (усталена, первинна синтаксична функція); 3) словотвірна ознака (набір її словотвірних моделей та інвентар словотвірних засобів для поповнення лексики певної частини мови); 4) морфологічна ознака частини мови (інвентар її словоформ і парадигм, система морфологічних категорій і морфологічних розрядів).

Означене – ототожене з означеним, відомим із контексту або ситуації предметом або особою.

Означеність / неозначеність – категорійна семантична ознака, що диференціює іменні групи у складі висловлення за характером референції:

віднесення іменної групи до об'єкта дійсності, виділеного з класу рівнорядних об'єктів (означеність) або не виділеного, не вирізненого й осмислюваного як «певний X загалом» (неозначеність).

Означення (атрибу́т) – другорядний член речення, що виражає ознаку предмета і пояснює слово з предметним значенням, залежний від підмета або додатка, не належить до структурної схеми речення і виступає необов'язковим членом речення: *Даруйте радощі мої і клопоти мої – весняні ручаї* (Василь Стус); *Сірі води густо спливали з сірого неба на посірілу землю* (Михайло Коцюбинський); *Ах, як він мить оцю зустрів!* (Андрій Малишко); *На моїх очах перші сніги зійшли* (Леся Українка). За особливостями зв'язку зі стрижневим словом **означення** бувають **узгóджені** та **неузгóджені**. **О. узгóджені** – означення, що пов'язане зі стрижневим словом підрядним синтаксичним зв'язком у формі узгодження: *цікавий роман, цікава історія, цікаве оповідання, цікаві розповіді; весела райдуга, дерев'яний стіл, життє поле* і под. **О. неузгóджене** – означення, що пов'язане зі стрижневим компонентом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі відмінкового прилягання, слабкого керування: *хата батька, зошит учителя, політ льотчика, мрія розповісти, дорога ліворуч* тощо.

Означення відокремлене – один з частотних і поширених прийомів ускладнення простого речення. Ознака, виражена **О. в.**, актуалізується, зміст **О. в.** набуває характеру додаткового світобачення про предмет, позначений означувальним іменником. Відповідно до усталених закономірностей відокремлюються такі різновиди означень: 1) означення, виражені прикметниками або дієприкметниками з пояснювальними словами, що перебувають у постпозиції до означувального слова; 2) неузгоджені поширені означення, що перебувають у препозиції або відокремлені від означувального слова іншими членами: *Запах чарівного бузку, нагрітого сонцем, поширювався біля хати* (Анатолій Яна). За відсутності однієї або двох умов відокремлення означень можуть зумовлюватися додатковими умовами: 1) відокремлюються будь-які форми означень при особових займенниках, незалежно від позиції: *Вона, надто стривожена почутим, не могла дочекатись кінця зміни* (Олесь Гончар); 2) відокремлюються окремі узгоджені і неузгоджені означення, якщо перед означувальним словом наявне інше означення: *Прямо з хати було видно старі двері сусідньої хати, розкриті навстіж* (Михайло Стельмах); 3) відокремлюються препозитивні поширені означення за наявності додаткового відтінку причини, умови, допусту: *Закручені вітром, хвилі підняли човен* (Олександр Довженко); 4) відокремлюються постпозитивні узгоджені одиничні означення, якщо вони являють собою однорідний ряд: *Уся гама фарб постала перед очима Миколи – червоних, синіх, зелених, червоно-чорних* (Україна молода. – 2012. – 1 лютого); 5) відокремлюються означення за відсутності загальних умов, якщо поряд у реченні наявні інші відокремлені означення: *Підійшов Василь, у*

чорному суворому костюмі, сивий, стривожений, з колючим поглядом (Валер'ян Підмогильний).

Озна́чення морфологі́зовані – різновид означень за формальним способом їхнього вираження, виражений тими категоріями слів, яким значення ознаки притаманне як узагальнене значення частини мови або великого класу слів у межах частини мови: 1) прикметниками; 2) дієприкметниками; 3) порядковими числівниками; 4) займенниковими прикметниками, що виступають узгоджуваними класами слів. О. м. називають узгоджуваними означеннями: *Щасливий день минув так швидко*.

Пор.: **Означення неморфологізовані**.

Озна́чення неморфологі́зовані – різновид означень за формальним способом їхнього вираження, виражений тими розрядами слів і словоформ, для яких значення ознаки не постає характерним. Поширеними виявами О. н. виступають: 1) в О. н. ознака реалізована у вигляді різноманітних характеристик означувального предмета через його відношення до інших предметів. О. н. здебільшого виражаються різними відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменників, інколи прислівниками. Залежність неузгоджуваних О. н. виявлювана у формах *керування* або *прилягання*. Форми і значення О. н. численні та різноманітні. Найскладніші для аналізу прийменниково-відмінкові форми, що виражають характеристику предмета за наявністю в нього іншого предмета як суттєвої деталі або видільної ознаки: *Вареники з картоплею уже зварені*; 2) означення у формі місцевого відмінка з прийменником *в*, які реалізують характеристику поверхні предмета: *Хлопець у пальті зайшов до сусіднього будинку*; 3) означення, виражене різними прийменниково-відмінковими просторовими словормами, що характеризують предмет за місцем перебування, джерелом або напрямом руху предмета: *Яблуна навпроти хати цього року рясно вродила* (Володимир Яворівський). Означення у прийменниково-відмінкових формах зберігають обставинні відтінки часу, причини тощо: *Від'їзд комісії на світанку стривожив усю школу* (Олесь Гончар).

Пор.: **Означення морфологізовані**.

Озна́чення однорі́дні / неоднорі́дні – 1) однорідні означення характеізують предмети за однією ознакою; 2) в однорідному ряду використовувані тільки якісні чи відносні прикметники; 3) означення однорідні, якщо після них наявний дієприкметниковий зворот. З-поміж синтаксичних чинників однорідності / неоднорідності наявні такі: а) означення неоднорідні, якщо одне з них стосується означувального слова, а інше – всього словосполучення: *довгий товарний човен*; б) якщо означень багато, то яскравішою постає інтонація перерахування; в) у постпозиції означення здебільшого виступають як однорідні, що зумовлено посиленням їхньої предикативності і нейтралізацією морфологічної різниці тощо.

Означення постпозитівне – контактне використання означення після означуваного іменника як потужний засіб виразності: *Від праці надривної рано в могилу пішла мати моя* (Павло Грабовський).

Означено-особове односкладне речення – див.: *Речення односкладне означено-особове*.

Означувальне – зовнішній (матеріальний) аспект мовної одиниці, засіб вираження означуваного.

Означуване – внутрішній (семантичний, поняттєвий) аспект мовної одиниці, її зміст, смисл.

Означувач – службове слово, яке служить для вираження *означеності* або *неозначеності* іменника. До системи означувачів входить артикль, вказівні і присвійні займенники, присвійна форма іменника, неозначені займенники і числівники.

Ойкодомоніми (грець. *οικοδομηση* – будівля + *-онім*) – найменування міських масштабних об'єктів (назви кінотеатрів, готелів, кафе тощо): *готель «Хрещатик»* (Київ); *Малий театр* (у Москві).

Див.: *Мікротопоніми; Урбаноніми*.

Ойкони́ми (грецьк. *οικεῶ* – наслідую + *-онім*) – різновид топоніма, що позначає власні назви населених пунктів – від великих міст до невеличких сіл, хуторів, навіть окремо розташованого будинку.

Див.: *Іменники – власні назви (назви власні)*.

Оказіоналізм / Оказіоналізми (лат. *occasionalis* – випадковий) – авторські, індивідуально-стилістичні неологізми, що вражають своєю новизною, незвичністю. О. – здебільшого експресивно забарвлене слово, що утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми й існує лише у певному контексті, у якому воно виникло: *яблуновоцвітно* (Володимир Сосюра); *стооко, стомуко; мус* (Василь Стус) та ін.; слова і мовні вислови, що не відповідають усталеним і загальноприйнятим нормам ужитку і виявляють індивідуальний смак мовця та його індивідуальну словотворчість. Значення оказіоналізмів, їхнє стилістичне навантаження стає зрозумілим і викінченим в умовах контексту: *Повнооко і вичерпноденно осягаю своє я* (Василь Стус); **оказіоналізми у словотворі** – новотвори, пов'язані з порушенням законів словотвору, порушенням словотвірних норм. Виділяють кілька різновидів оказіоналізмів: 1) похідні, створені з порушенням умов творення за тією чи тією моделлю: *самість* (Василь Стус); 2) похідні, створені оказіональними способами: *завікониться* (Анатолій Яна); 3) “надрозумові” слова: *кінакувати* (Володимир Підсуха); 4) похідні, створені за непродуктивними моделями: *взадушу, взасерце* (Олесь Медвідь); 5) слова, створені заміною однією літери: *морота* – замість *ворота* (Олександр Ялівець). Оказіоналізми з найбільшою силою виявляють креативність мови. Індивідуально-авторські новотвори відбивають: 1) особливості світобачення; 2) авторські оцінки; 3) розширюють склад образних засобів; 4) виступають одним зі способів продукування мовної гри.

Див.: *Неологізм / Неологізми*.

Оказіональний (лат. *occasionalis* – випадковий) – такий, що не відповідає загальноприйнятому й усталеному вжитку, має індивідуальний характер, зумовлений специфічним контекстом.

Оксиморон (оксюморон) (грецьк. *охуторон* – дотепно-безглузде від *охус* – гострий, колючий і *морос* – дурний, безглуздий) – стилістична фігура, суттю якої постає створення нового поняття, уявлення через поєднання контрастних, непоєднаних, семантично несумісних за значенням слів, таке поєднання продукує новий яскравий образ. «Несумісність» частин оксюморона є основою експресивного ефекту. Напр.: *гарячий сніг, дзвінка тиша, гірка радість, плюралізм єдності* (Літературна Україна. – 2001. – 16 листопада), *гіркий цукор; їй право, не страшно вмерти, а страшно мертвому жити* (Василь Симоненко); *Джерелом вдарить ніжність із грубості, Заворкують живі струмки* (Василь Симоненко); *Щаслива печаль* (Дмитро Павличко); *Вільна невольниця* (Павло Грабовський). Унаслідок поєднання двох антонімічних понять, двох слів, смисл яких суперечливий, утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект (*світла пільма, суха вода, солодка сіль, крижаний вогонь* і под.). Принцип семантичної несумісності між іменником та прикметником широко використовується в художній літературі (Василь Стус назвав свою збірку «Веселий цвинтар»), наявний він і серед предикатів певних частин у межах речення (Василь Симоненко: *Вріже дуба, а ходить і їсть*), між означеннями того самого слова (Тарас Шевченко: *На нашій, не своїй землі*) та ін. У деяких поетів оксиморонне формулювання розвивається у відповідний ліричний сюжет, перетворюється на стилетвірний чинник: *Котилася, як кавун, голова з гори, / як кавун, кривава людська голова. / Котилася голова. / Ще у очах тріпотіли / листя папірці зелені / і стежка намотувалася стрічкою під ноги. / Ще у вухах шурхотіло колосся, / рипів біля колодязя журавель, / гуділи оси, / сміялась дитина...* (Василь Голобородько). Використовується оксиморон у розмовно-побутовому (*страшенно дякую, ходяча неістота*), публіцистичному (*запеклі друзі, вперед до світлого завтра*), інколи в науковому мовленні. Див.: *Антитеза; Катахреза; Парадокс*.

Октет (італ. *ottetto* – октет від грецьк. *okto* – вісім, від лат. *octo* – вісім) – 1) у **дискурсології** – симетрично-асиметрична система з восьми підсистем, що відповідає трьохвимірному одиничному кубові Грея; 2) **музичне** – твір для восьми самостійних голосів або інструментів; ансамбль із восьми виконавців.

Окультурація (о- + лат. *cultura* – обробка, виховання, розвиток + *-ація*) – у **психолінгвістиці** – засвоєння рідної культури.

Олігофренія (грецьк. *olígos* – нечисленний, незначний і *phren* – розум) – у **психолінгвістиці** – уроджене або надбане в ранньому дитячому віці недорозвинення психічної діяльності, що характеризується тотальністю й ієрархічністю психологічного дефекту.

Ольфакторика (лат. *olfactus* – нюх + *-орика*) – у комунікативній лінгвістиці – запахи, що використовуються в комунікації (*запах тіла, косметики* тощо).

Омографи (грецьк. *homós* – однаковий і *graphō* – пишу) – слова або форми слів з однаковим написанням (що пишуться однаково), але з різною вимовою (вимовляються по-різному), звучанням: *ноги* (род. в. одн.) – *ноги* (наз. в. множ.), *води* (род. в. одн.) – *води* (наз. в. множ.), *деревина* (дерево) – *деревина* (матеріал); *дерен* (поверхневий шар ґрунту) – *дерен* (кущ або дерево родини кизилових); *сурма* (духовий музичний інструмент) – *сурма* (сріблясто-білий крихкий метал).

Див.: **Омоніми**.

Пор.: **Омофони; Омоформи**.

Омоніми (грецьк. *homōnyma* від *homós* – однаковий і *ónyma* – ім'я) – слова однієї частини мови або їхні окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що за однакового звучання (або написання) мають абсолютно різні значення (напр., *коса* – заплетене дівоче волосся; *коса* – виступ суші у річці, морі; *коса* – знаряддя сільськогосподарської праці; *виступ* – промова і *виступ* суші, скелі; *луг* – місцевість з природною травою і *луг* – розчин, утворений за сполучення солі з кислотою). На відміну від багатозначності слова (див.: **Багатозначність слова; Полісемія**), омоніми не мають значеннєвої єдності (зовсім не мали такої або втратили її внаслідок розвитку значень слова настільки, що не усвідомлюються як похідні зі спільного джерела): *перо* – у птаха і *перо* – як інструмент для написання; *порох* – пил і *порох* – вибухова речовина тощо. За своєю специфікою омоніми бувають: **лексичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні**. У зв'язку з використанням мови в усній і письмовій формі вирізняють: 1) повні омоніми (омофони) і 2) неповні омоніми (омографи). **Лексичні омоніми** – це слова, що мають однаковий звуковий комплекс, але різні, самостійні лексичні значення. Вони поділяються на **повні лексичні (абсолютні) омоніми** і **неповні (часткові) лексичні омоніми**. **Повні лексичні (абсолютні) омоніми** – це слова однієї частини мови, що мають один звуковий комплекс, але різняться лексичними значеннями. Омонімічними є усі граматичні форми: *коса* (дівоча) – *коса* (знаряддя праці) – *коса* (частина суші). **Неповні (часткові) лексичні** – це слова, що збігаються в більшості граматичних форм, а в окремих, частіше в одній, – втрачають свою омонімічність: *студія* (майстерня живописця або скульптора, художній або театральний навчальний заклад, кіностудія) – *студії* (навчання, ретельне вивчення або дослідження чого-небудь). До часткових омонімів належать також **омофórми, омографи, омофóни**. **Омофórми** – слова, що мають однаковий звуковий комплекс тільки в певній граматичній формі і належать до різних частин мови: *стук* (форма наз. в. – знах. в. одн. іменника) – *стук* (специфічна (звуконаслідувальна) форма, співвідносна з дієсловом *стукати*) та ін. **Омографи** – це орфографічний тип

омонімів, що витворюється словами, однаковими за написанням, але різними за звучанням: *деревина* (одиночне дерево, пор. також: *квасолина*, *цибулина* та ін.) – *деревина* (матеріал для будівництва і виготовлення різних предметів) і под. **Омофони** – це слова, що збігаються за вимовою в усіх чи в окремих граматичних формах, проте мають різне значення й різне графічне оформлення: *біль* (відчуття фізичної недуги, страждання) і *білль* (англ. *bill* – законопроект, конституційний акт, пор.: *Білль про права*) тощо. Омоніми наявні на усіх ярусах мовної системи. **Морфологічна омонімія** простежувана в омонімії відмінкових флексій типу *коню* (дав. в.) – *коню* (клич. в.), *води* (род. в. одн.) і *води* (род. в. мн.) та ін. **Синтаксична омонімія** наявна в тому разі, коли на рівні контексту не реалізована можливість встановлення статусу члена речення певного елемента: *Студенти з викладачами пішли на концерт* (*студенти з викладачами* – підмет, *студенти з викладачами* – підмет з додатком). **Фразеологічна омонімія** простежувана на контекстуальному розмежуванні фразеологізму і вільного словосполучення: *Хлопці заварили кашу в селі і втекли* (*заварили кашу* – фразеологізм і виступає присудком), *Мама заварила кашу для дитини* (*заварила кашу* – вільне словосполучення, де кожен елемент виступає окремим членом речення).

Омоніми (грецьк. *homōnuta* від *homós* – однаковий і *ónuta* – ім'я) **міжмовні** – слова двох (чи більшої кількості) мов, що мають однакову чи майже однакову (чи генетично близьку) форму, але різняться значенням. О. м. у практиці перекладу називають «фальшивими друзями перекладача», пор.: укр. *гусар* – у царській і деяких іноземних арміях – військовий з частини легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок (*Восени пройшла чутка, що в Богуслав приїдуть на квартири гусари* (Іван Нечуй-Левицький) і серб. *гусар* – пірат, член розбійницької групи, переважно на морському судні (члан разбійничке дружине, обично на морској лаћи (*А што ви то не учините, багре од гусара и морских разбójника?* (Оскар Давич) (Речник српскохрватског књижевиног језика. – Књ. 1. – Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица Хрватска, 1967. – С. 600).

Див.: *Слова; Лексеми; Мова.*

Омонімія (грецьк. *homōnuta* від *homós* – однаковий і *ónuta* – ім'я) – збіг за звуковим складом двох або більше різних за значенням, семантично не пов'язаних мовних одиниць. **Омонімія графічна.** **Омонімія звукова.** **Омонімія лексична.** **Омонімія морфологічна.** **Омонімія синтаксична.** **Омонімія фразеологічна.**

Див. також: *Омоніми.*

Омонімія (грецьк. *homōnuta* від *homós* – однаковий і *ónuta* – ім'я) **граматична** (прикм. від *граматика*) – вид омонімії, коли збігаються лише окремі парадигматичні форми в межах одного слова однієї частини мови: *лісу* (форма родового відмінка однини) і *лісу* (форма давального відмінка однини).

Див.: *Омоніми.*

Пор.: **Омофони; Омоформи; Омографи.**

Омоні́мія (грецьк. *homōnūta* від *homós* – однаковий і *ónuta* – ім'я) **лєксико-граматічна** – вид омонімії, коли збігаються окремі форми різних частин мови: *поле* (іменник) і *поле* (форма третьої особи однини дієслова *полоти*).

Див.: **Омоніми.**

Пор.: **Омофони; Омоформи; Омографи.**

Омофо́ни (грецьк. *omóphōnos* – однозвучний, співзвучний від *homós* – однаковий і *rhōnē* – ім'я) – слова, що однаково звучать, але мають різне написання і різне значення: *кленок* (від *клен* – вид дерева) і *клинок* (зменшена форма від *клин*; зменшено-узагальнювальна форма до *кинджал*, *шабля*); *преглухий* (дуже глухий) – *приглухий* (глухуватий); *Вікторія* (жіноче ім'я) – *вікторія* (перемога), *Роман* (чоловіче ім'я) – *роман* (жанр), *Поліщук* (прізвище) – *поліщук* (назва мешканців окремих регіонів Полісся).

Див.: **Омоніми.**

Пор.: **Омографи; Омоформи.**

Омофо́рми (грецьк. *homós* – однаковий і *forme* – форма) – слова різних частин мови або форми одного слова, що однаково звучать (збігаються) в окремих граматичних формах але мають різне значення: *віз* (іменник) і *віз* (форма минулого часу однини чоловічого роду дієслова *возити*); *мати* (наз. в. одн. іменника) – *мати* (неозн. форма дієслова), *діти* (наз. в. множ. іменника) – *діти* (неозн. форма дієслова), *дати* (наз. в. множ. іменника) – *дати* (неозн. форма дієслова), *ключ* (наз. в. одн. іменника) – *ключ* (форма 2-ої ос. одн. наказ. сп. дієслова), *ніс* (наз. в. одн. іменника) – *ніс* (форма мин. ч. одн. дієслова) і под.

Див.: **Омоніми.**

Пор.: **Омографи; Омофони.**

Оні́м (грецьк. *ónuta* – ім'я) – див.: **Ім'я власне.**

Оніміза́ція (грецьк. *homōnūta* від *homós* – однаковий і *ónuta* – ім'я) – перехід загального іменника (апелятива) або апелятивного словосполучення у власне ім'я (пор.: **Апелятивація**), напр.: *Червона Шапочка*, *Залізний Вовк*, *Солом'яний Бичок* (казкові персонажі); *Віра*, *Надія*, *Любов* (пор. загальні іменники *віра*, *надія*, *любов*) тощо.

Пор.: **Апелятивація.**

Ономасіа́тів (грецьк. *onomasia* – найменування + *-атив*) (**номіна́тів**) – 1) власне ім'я, індивідуальна назва неістоти або події: *А сам господар Іван Іванович ходив по кімнаті* (Микола Хвильовий); 2) денотативна роль ситуантного типу, власне ім'я особи або неістоти, явища, події: *Усі події зі знаком плюс оцінили сорок вісім відсотків опитуваних, зі знаком мінус – 60 відсотків* (Україна молода. – 2011. – 18 червня).

Ономасіо́логія (грецьк. *onomasia* – найменування і *lógos* – слово, вчення) – 1) теорія номінації, а також опис принципів конкретних найменувань у певній мові; 2) наукова дисципліна, що вивчає слова мови як

назви певних понять або предметів (речей), тобто розділ лексикології, що вивчає словниковий запас мови, його номінативні засоби, типи словникових одиниць мови, способи номінації. О. – один із двох загальних аспектів семантики, семантичного підходу до вивчення мовного знака (поряд із семасіологією), що передбачає шлях від смислу (план змісту) до відповідної форми його позначення, тобто вивчення природи, закономірностей і типів мовних позначень елементів дійсності (пор.: *Семасіологія*).

Ономастика (грецьк. *ὀνομαστική* – мистецтво давати імена / *onomasia* – найменування від *ονομα* – ім'я) – розділ мовознавства, об'єктом якого є власні назви (*оніми*), що функціонують у мові. О. відіграє значну роль у нашому житті. Вона допомагає виявити і простежити міграційні шляхи і місця поселення первісного розселення різних народів, встановити мовні і культурні контакти між народами, простежити давній стан мов та співвідношення їхніх діалектів. Ці дослідження особливо значущі в силу особливих закономірностей збереження власних імен та їхнього передавання. У силу того, що власні імена мають соціальну функцію – постають простим засобом індивідуалізації та відповідної вказівки на предмет – власне ім'я спроможне зберігати свою основну значущість за повного затемнення його етимологічного значення, тобто за повної його неможливості пов'язати з тими чи тими словами тієї самої мови (пор., наприклад, такі назви річок як *Дон* (скіфська назва), *Москва* (фінно-угорська), *Волга* (фінно-угорська) та ін.). Власні імена є надзвичайно стійкими, вони зберігаються не тільки в часи революційних зрушень, але навіть за повної заміни однієї мовної системи іншою мовною системою. Це уможлиблює шляхом етимологічного пояснення тих чи тих назв встановити характер мови, якою було створено відповідну назву. Тому О. дає багатий матеріал для історії, етнології, дозволяє встановити місця поселення та міграцій зниклих і сучасних народів, розкриває специфіку місцевих міфів, окреслюючи особливості типу поселення, виявляючи закономірності суспільних та сімейних відношень. Аналіз, наприклад, географічних найменувань східної частини України дозволяє виявити особливості збереження і функціонування давніх скіфських назв. У цьому розрізі топоніміка (особливо гідрохіміка) часто постає єдиним джерелом інформації про зниклі народи та їхні мови, окреслення їхнього географічного простору. Здебільшого це постає завданням **О. історичної**. Наука про імена власні поділяється на дві сфери: 1) антропоніміку, яка вивчає імена, прізвища, прізвиська, по батькові людей; 2) топоніміку, що вивчає географічні назви (назви країн, міст, сіл, річок, морів, озер, гір, рівнин, боліт тощо).

Ономастикόν (грецьк. *ὀνομαστικόν* – словник / *onomasia* – найменування від *ονομα* – ім'я + *-ικόν*) – 1) різновид словників власних імен, до яких належать антропонімічні; словники імен з наведенням інформації про особові імена та прізвища; топонімічні словники імен (географічні назви) та ін.; 2) сукупність власних імен, використаних в окремому творі або у

творчості певного автора загалом. **Ономастикон Володимира Винниченка. Ономастикон Миколи Хвильового. Ономастикон прози Олесья Гончара.**

Див.: *Іменники – власні назви (назви власні).*

Ономатопетичні (прикм. від ім. *ономатопея*) **слова** – те саме, що звуконаслідувальні слова.

Див.: *Слова звуконаслідувальні.*

Ономатопея (грецьк. *onomatopoiia* – словотворчість, звуконаслідування) / **Звуконаслідування** – утворення слів, що умовно відтворюють природні звуки, крики тварин і под. (*гав-гав, няв-няв, кар-кар, ку-ку* тощо); відображення звуків навколишньої дійсності за допомогою спеціально дібраних слів, у складі яких повторюються фонемі, що нагадують відповідні звуки (*ш-ш-ш* – звуки очерету і под.), а також утворення слів через звуконаслідування (*гавкати, нявкати, кувати, каркати* тощо).

Онтогенез (грецьк. *ov* – буття і *genos* – походження, народження) – у **психолінгвістиці** – розвиток організму від моменту його народження до кінця життя.

Онтогенез (грецьк. *ov* – буття і *genos* – походження, народження) **моблення** – у **психолінгвістиці** – розвиток мовленнєвотвірних і мовленнєвопороджувальних здібностей у процесі індивідуального розвитку людини як представника виду.

Оператор (лат. *operator* – виконавець) – у **дискурсології** – 1) синтаксична одиниця, що виражає значення операції (*дієслово, сполучник, модальний вислів* тощо); 2) інстанція, що творить операцію над іншими одиницями – операндами (термами), контекст спроможний виступати як матричний оператор.

Див.: *Матриця контекстна.*

Операції (лат. *operatio* – дія) **дискурсівні** (прикм. від ім. *дискурс*) – у **дискурсології** – це **операції порядкової розмірності**: вставлення компонента, ординація, перерахування, розклад, ранжування; **адитивні**: складання, об'єднання; **субтрактивні**: віднімання, субтракція, заперечення; **імплікативні**: імплікація, експлікація, аксіалізація, факторизація, фокалізація; **трактивні**: протракція, ретракція; **операції полярної розмірності**: диз'юнкція, ототожнення, порівняння, уподібнення, розподібнення, контрапозиція, паратракція.

Операції (лат. *operatio* – дія) **моделювання** (ім. від дієсл. *моделювати*) **звукових систем** (грецьк. *systema* – утворення, складення з певних частин, поєднання) **попередні** – у **прикладній лінгвістиці** – операції, необхідні для моделювання будь-якого фонетичного об'єкта (за Раймундом Г. Піотровським). Охоплюють транскрибування, виділення всіх звукових одиниць, розмежування складотвірних та нескладотвірних складових груп, виділення споріднених звукових груп, розгляд випадків додаткових дистрибуцій звукових груп.

Опера́ція (лат. *operatio* – дія) – у **дискурсології** – дія, що перетворює вихідне відношення між одиницями у відповідне результативне відношення.

Опис парадигматичний (прикм. від ім. *парадигматика*) – у **прикладній лінгвістиці** – структурація мовного матеріалу на основі сукупності одиниць, що пов'язані спільними ознаками (одночасно протиставлені та об'єднані за цими ознаками).

Описовий аналіз (грецьк. *analysis* – розклад, розчленування) – див.: **Аналіз описовий**.

Описовий метод (грецьк. *methodos, methodikós* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – див.: **Метод описовий**.

Опозит (лат. *oppositio* – протиставлення) – кожна з мовних одиниць, пов'язаних відношенням опозиції.

Опозіції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōpēta* – звук) – протиставлення двох чи кількох фонем для виявлення різниці між ними, наприклад: опозиція твердості / м'якості, опозиція дзвінкості / глухості тощо.

Див.: **Ознака / Ознаки фонемі / фонем диференційна / диференційні; Опозиції фонологічні**.

Пор.: **Нейтралізація фонем; Кореляція фонем**.

Опозіції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōpēta* – звук) **багатомірні** – опозиції, у яких спільні ознаки двох фонем повторюються у третій фонемі. Так, спільні для фонем <б> і <д> зімкненість, дзвінкість і твердість повторюються також у фонемі <г>.

Див.: **Опозиції фонологічні**.

Пор.: **Опозиції фонем одномірні**.

Опозіції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōpēta* – звук) **градуальні** (лат. *gradatio* – поступове посилення, підвищення від *gradus* – крок, ступінь) / **Опозіції фонем ступінчасті** – протиставлення фонем за різним ступенем (градацією) однієї й тієї самої ознаки. Так, зокрема, фонемі <e> та <i> різняться ступенем розкриття рота.

Див.: **Опозиції фонологічні**.

Пор.: **Опозиції фонем привативні; Опозиції фонем еквіполентні**.

Опозіції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонем** (грецьк. *phōpēta* – звук) **еквіполентні** (лат. *aequipolens* – рівносильний, рівноцінний) / **Опозіції фонем рівнозначні** – опозиції, в яких обидва члени логічно рівноправні, тобто не характеризуються ні різним ступенем якоїсь однієї ознаки, ні наявністю в одному з членів опозиції ознаки, якої не має інший член опозиції. Так, фонемі <n> і <m> мають спільні ознаки – глухість, твердість, зімкненість (проривність), проте кожна з них має ще одну, тільки їй у цьому разі властиву ознаку (губність для <n> і передньоязиковість для <m>).

Див.: **Опозиції фонологічні**.

Пор.: **Опозиції фонем привативні; Опозиції фонем градуальні**.

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонém** (грецьк. *phōnēta* – звук) **ізолювані** (прикм. від ім. *ізоляція*) – опозиції, що властиві тільки певній парі фонем, тобто більше ніде не повторюються. Наприклад, лише фонемі <р> і <л> протиставлені за ознаками дрижачість (вібрантність) і плавність.

Див.: *Опозиції фонем привативні.*

Пор.: *Опозиції фонем пропорційні.*

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонém** (грецьк. *phōnēta* – звук) **корелятивні** (лат. *co(n)* – префікс, що означає об'єднання, спільність, суть, і *relatio* – відношення) – опозиції, члени яких розрізняються тільки однією ознакою, а за всіма іншими – збігаються. Наприклад: <б> ~ <п>, <д> ~ <т>, <в> ~ <ф>, <н> ~ <н'> і под.

Див.: *Опозиції фонологічні.*

Пор.: *Опозиції фонем привативні; Опозиції фонем еквіполентні*

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонém** (грецьк. *phōnēta* – звук) **одномірні** – опозиції фонем, у яких їхні спільні ознаки в такій сукупності більше ніде в цій системі не повторюються. Так, зімкненість і задньоязиковість, що є спільними для фонем <г> і <к>, в інших фонемах української мови не виявлювані.

Див.: *Опозиції фонологічні.*

Пор.: *Опозиції фонем багатомірні; Опозиції фонем еквіполентні*

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонém** (грецьк. *phōnēta* – звук) **привативні** (англ. *privative*, франц. *privatif*, нім. *Privativum*) – опозиції, у яких один елемент має якусь ознаку, а інший її не має. Наприклад, фонема <д> на відміну від фонемі <т> має дзвінкість. У цьому разі дзвінкість (не глухість) втрачається у слабкій позиції кінця слова, тому саме дзвінкість постає маркованою ознакою, а не глухість. З-поміж О. ф. п. виділяються **пропорційні** та **ізолювані**. У перших відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції, тобто це відношення протиставлення фонем, що пропорційно повторювані у відношеннях протиставлення інших фонем, пор.: <б> ~ <п> = <д> ~ <т> = <г> ~ <к> = <з> ~ <х> = <ж> ~ <ш> = <з> ~ <с> = <дж> ~ <ч> = <дз> ~ <ц>. У цьому разі усі фонемі попарно протиставлені за дзвінкістю – глухістю. Якщо відмінність певної пари фонем більше ніде не повторювана, така опозиція є **ізолюваною**. Так, тільки фонемі <р> і <л> протиставлені за ознаками дрижачість (вібрантність) і плавність.

Див.: *Опозиції фонологічні.*

Пор.: *Опозиції фонем еквіполентні.*

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонém** (грецьк. *phōnēta* – звук) **пропорційні** (лат. *proportionalis*) – опозиції, в яких відмінність між фонемами така сама, як і в іншій опозиції, тобто це відношення протиставлення фонем, що пропорційно повторювані у відношеннях протиставлення інших фонем, пор.: <б> ~ <п> = <д> ~ <т> = <г> ~ <к> =

<ɔ> ~ <x> = <ж> ~ <ш> = <з> ~ <с> = <дж> ~ <ч> = <дз> ~ <ц>. У цьому разі всі фонемні пари попарно протиставлені за дзвінкістю – глухістю.

Див.: **Опозиції фонем привативні.**

Пор.: **Опозиції фонем ізольовані.**

Опозиції (лат. *oppositio* – протиставлення) **фонологічні** (прикм. від ім. *фонологія*) – лінгвально суттєві протиставлення (відмінності) двох чи більше фонем за диференційними ознаками, за якими ці фонемні пари розрізняються і які служать для смислорозрізнення. О. ф. бувають бінарні, тернарні та групові, коли протиставляються відповідно дві, три і ціла група фонем, напр. /n/ – /b/, /m/ – /d/ або протиставлення групи голосних переднього ряду голосним заднього ряду /i/ – /a/ та ін. Сила О. ф. – це кількість корелятивних пар, що належать до певної опозиції (наприклад, кількість корелятивних пар дзвінкий – глухий приголосний). Американські вчені Роман О. Якобсон, Гунар Фант і Моріс Халле з опертям на електроакустичні дослідження спробували опрацювати універсальну систему диференційних ознак, що охоплювала б усі мови світу. Ця система має основою бінарний принцип, унаслідок чого всі фонемні опозиції зводяться до привативних. Загальна кількість опозицій – дванадцять, одні з них охоплюють звучність, інші – тон звука (9 ознак звучності і 3 ознаки тону): 1) голосний характер – вокальність – неголосний характер – невокальність; 2) приголосний характер – консонантність – неприголосний характер – неконсонантність; 3) компактність (наявність у спектрі центральної ділянки більшої концентрації енергії) – дифузність (менша концентрація енергії в центральній ділянці спектра і поширення звукової енергії на його периферію); 4) напруженість – ненапруженість; 5) дзвінкість – глухість; 6) назальність (носовий характер) – неназальність (ротовий характер); 7) перервність – неперервність (або нетривалість – тривалість); 8) різкість (висока інтенсифікація шумів) – нерізкість (невисока інтенсифікація шумів); 9) глоталізованість – неглоталізованість; 10) низька тональність – висока тональність; 11) бемольність (ослаблення верхніх частотних вкладників унаслідок участі у творенні звука губ) – небемольність; 12) дієзність (посилення верхніх частотних показників за рахунок підняття спинки язика до піднебіння; дієзні – це м'які приголосні) – недієзність. Ця класифікація має ознаки універсальності, але не постає бездоганною. Критиці підлягає сам бінарний принцип, на основі якого вона ґрунтується. Безперечно, можна градуальні опозиції звести до привативних, але фонематичній підсистемі мови властиві опозиції різного типу.

Опозиція (лат. *oppositio* – протиставлення) – протиставлення однієї мовної одиниці іншій за однією, двома або більше ознаками; те саме, що протиставлення. Одна з комплексних одиниць системи фонем, фонемна група. Фонемні групи (фонологічні опозиції, за Миколою Трубецьким) бувають: 1) корелятивними (кореляціями називають такі групи фонем, що відрізняються одна від одної однією фонологічною ознакою: <ɔ> – <m> –

диференційовані за дзвінкістю); 2) некорелятивними (некорелятивні приголосні відрізняються двома або більше фонологічними ознаками: <з> – <с>); 3) об'єднання в пари, протиставлення мовних одиниць у будь-якій мінімальній парі: слова-антоніми, підмет і присудок, приголосний і дзвінкий, ім'я і дієслово, доконаний і недоконаний вид. Різні лінгвістичні школи вивчають мовні одиниці шляхом об'єднання їх в опозиційні пари. У першій половині ХХ ст. була опрацьована логічна класифікація опозицій, що охоплює три види: 1) привативні опозиції; 2) еквіполентні (рівнозначні) опозиції; 3) градуальні опозиції. На ґрунті привативних опозицій було створено особливий лінгвістичний аналіз – прийом опозицій, опрацьований представниками Празького лінгвістичного гуртка: Микола Трубецький застосовує опозиційний аналіз у фонології; Роман Якобсон використав його в дослідженні морфологічних категорій як опозиційних семантичних структур.

Див.: *Протиставлення*.

Опóрні слова́ – див.: *Слова опорні*.

Опосередкована комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація опосередкована*.

Опрацювання мовних даних когнітивне (прикм. від ім. *когніція*) – когнітивне опрацювання інформації, що поступає до людини під час дискурсу, читання, будь-якого знайомства з певними текстами тощо: таким чином здійснювана і під час розуміння, і під час породження мовлення.

Опрацювання природної мови (англ. *Natural Language Processing, NLP*) – у прикладній лінгвістиці – опрацювання методик, технологій, конкретних систем і процедур, що забезпечують спілкування людини з комп'ютером природною або обмеженою природною мовою. Один із загальноновизнаних напрямів штучного інтелекту і математичної лінгвістики, спрямований на вивчення проблеми комп'ютерного аналізу (у штучному інтелекті – розуміння мови) і синтезу (у штучному інтелекті – генерація грамотного тексту) природних мов. Активізація цього напрямку сприяє оптимальному вирішенню проблеми взаємодії й активного діалогу комп'ютера і людини. Найбільшою проблемою й водночас магістральною виступає сприйняття комп'ютером слова, його розпізнавання, а поряд з нею – розуміння слова з усім розмаїттям його смислових площин, розпізнавання неологізмів, оказіоналізмів з диференціюванням і розпізнаванням таких похідних від звичайних технічних, коректорських та інших помилок, розмежування омонімів (особливо омофонів тощо).

Прикладний напрям з опрацювання природної мови (переклад англійського терміна *Natural Language Processing*) виник наприкінці 1960-х років і розвивався в рамках науково-технічної дисципліни, що називається *штучний інтелект*. За своєю внутрішньою формою словосполучення «опрацювання природної мови» повинно охоплювати всі сфери, де

комп'ютери використовуються для опрацювання мовних даних. Реальним постало вузьке закріплення і мотивоване використання терміна – опрацювання методів, технологій і конкретних систем, що забезпечують спілкування людини з ЕОМ природною або обмеженою природною мовою. Особливо активно розвивався цей напрям в 1970-ті роки, що розглядався у прикладній лінгвістиці як частина проблематики комп'ютерної лінгвістики. Це мотивувалось стрімким збільшенням кількості користувачів ЕОМ. У цьому разі постала проблема: якщо не можна і недоцільно навчати і навчити усіх користувачів ЕОМ відповідним мовам і технологіям програмування, то необхідні напрацювання взаємодії граничних користувачів з комп'ютерними програмами. Розв'язання цієї комунікативної проблеми передбачало або мало два основних шляхи: 1) постала спроба адаптації мов програмування та операційних систем до кінцевого користувача (мови низького рівня типу Ассемблера було замінено мовами вищого рівня типу Visual Basic, відбувався розвиток операційних систем у напрямі мобільнішого зображення та наочності; для створення комунікативного комфорту та мобільнішого розуміння в операційних системах почали використовувати метафори, що ґрунтуються на зрозумілих людиною поняттях – наприклад, *робочий стіл, бібліотека, картотека* тощо. Інший напрям – опрацювання систем, що уможлиблювали б взаємодію з ЕОМ у конкретній сфері природною мовою або відповідному їй обмеженому варіанті. У сфері опрацювання природної мови активним поставали встановлення особливостей спілкування, закономірностей структурування діалогу, типів і виявів комунікації в гуманітарних науках. Основна відмінність комп'ютерного моделювання комунікації в системах взаємодії з ЕОМ полягає в тому, що за обмеження проблемної сфери розробникам доводиться враховувати всі аспекти, усі рівні реального спілкування, що становить досить вагомому проблему теоретичного і прикладного аспектів.

Архітектура систем опрацювання природної мови в загальному вимірі охоплює блок аналізу мовленнєвого спілкування користувача, блок інтерпретації повідомлення, блок породження смислу відповіді і блок синтезу поверхневої структури висловлення. Особливу частину системи охоплює діалогічний компонент, у якому фіксовані стратегії ведення діалогу, його модифікації, умови застосування цих стратегій, способи подолання можливих комунікативних невдач. У цьому розрізі здебільшого вирізняють системи *питання-відповідь* (пор. систему ПОЕТ, створену колективом дослідників, очолювану Євгеном В. Поповим), діалогічні системи вирішення завдань (наприклад, система SNUKA, що вирішує в інтерактивному режимі завдання планування військових операцій), системи опрацювання зв'язних текстів (такими є різноманітні системи опрацювання патентних документів, що підтримують і розуміння тексту, і відповіді на питання).

Див.: *Лінгвістика прикладна; Словник електронний.*

Опрацювання́ т́ексту (лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) **автоматичне** (прикм. від ім. *автомат*) **(ОАТ)** – комплекс процедур морфологічного, синтаксичного та семантичного аналізу тексту, спрямованих на встановлення певних закономірностей.

Опр́ощення – перетворення похідної і членованої на морфемі основи в непохідну (кореневу) унаслідок втрати морфологічної межі між її компонентами, напр.: *забути* – від *за-* + *бути*; *корзина* – від основи *корз-* (пор. дієслово *корзати* – «плести») + *-ин(а)*.

Пор.: **Ускладнення основи.**

Оптатів (лат. *optativus* – бажаний) – спосіб дієслова, що означає бажаність відповідної дії, окреслюючи тим самим перехід від вираження бажання суб'єкта до вираження бажання мовця. Один з найпоширеніших у мовах світу спосіб, засвідчений, зокрема, в санскриті і давньогрецькій мові.

Синонім: **Спосіб бажальний.**

Опт́ація (лат. *optatio* – бажання, вибір від *opto* – вибираю) – 1) вираження особливого бажання отримати те, чому надають великої ваги: *Якби ж я міг в лісах Полісся своє щастя відшукати* (Анатолій Яна); 2) добровільний вибір громадянства, який звичайно надається населенню території, що переходить від однієї держави до іншої.

Оптиміза́ція (лат. *optimus* – найкращий + *-ізація*) – у **прикладній лінгвістиці** – опис (модель) проблемної сфери, за якої ця сфера зберігає в результативному вияві лише ті суттєві властивості, що необхідні для відповідної практичної задачі.

Ора́торське (прикм. від ім. *оратор*) **мистецтво** – див.: **Мистецтво ораторське.**

Ора́ція (лат. *oratio* – голосна вимова) – жива, гарно виголошена мова в античній, зокрема, еллінській, риториці. Риторика писемної мови з'явилася пізніше як відображення живого красномовства. Ораціями називали красномовні виступи. Напр., у «Лісовій пісні» Лесі Українки: *Убрана по-буденному, а править таке, немов на свято орацію!*

О́ргани (грецьк. *organon* – знаряддя, інструмент) **вимовля́ння** – частина мовного апарату, що безпосередньо бере участь у творенні звука; складається із гортані, глоткової, ротової та носової порожнин.

О́ргани (грецьк. *organon* – знаряддя, інструмент) **вимовля́ння активні** (нім. *aktiv* від лат. *activus* – діяльний) – рухомі мовні органи, що беруть участь у творенні звука: голосові зв'язки, задня стінка глотки, піднебінна завіса, язик, губи.

О́ргани (грецьк. *organon* – знаряддя, інструмент) **вимовля́ння пасивні** (лат. *passivus* – пасивний, недіяльний) – нерухомі мовні органи, що беруть участь у творенні звука: тверде піднебіння, альвеоли, щоки, зуби, носова порожнина.

О́ргани (грецьк. *organon* – знаряддя, інструмент) **мо́влення** – різні частини людського організму на ділянці «глотка – рот – ніс», що беруть

участь у вимові звуків. Наявні **активні** (рухливі) О. м. – язик, губи, м'яке піднебіння, маленький язичок, надгортанник) і **пасивні** (нерухливі) О.м. – зуби, альвеоли, тверде піднебіння, глотка, носова порожнина, гортань.

Див.: *Апарат мовленнєвий*.

Організаційна (прикм. від ім. *організація*) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація організаційна*.

Організація (фран. *organization* – будова, облаштування чогось) **безсполучникових складних речень комунікативна** (прикм. від ім. *комунікація*) – у безсполучникових складних реченнях кожна з предикативних частин може мати власне комунікативно-синтаксичне членування, але наявні речення, в яких актуальне членування ієрархічно може виявляти бінарний характер на рівні усієї конструкції: *Розумію: усе буде в майбутньому добре* (*Розумію* – тема, *усе буде в майбутньому добре* – рема). У таких реченнях виявлювані умовно-наслідкові відношення, пояснювальні відношення тощо.

Організація (фран. *organization* – будова, облаштування чогось) **складнопідрядних речень комунікативна** – характеризується багатокроковістю і виявляє динаміку актуального членування. Кожна предикативна частина має власний предикативний центр і їй притаманна власна внутрішня комунікативна структура. На першому рівні членування у висловленні виділяються тема і рема, яка здебільшого має складну будову. У циклових структурах підрядна частина повністю входить до складу: а) теми: *Ліс, якого насправді нема, у серпанковому просторі видніється* (Анатолій Яна); б) реми: *І насправді ти обрав шлях, який тобі зовсім не доступний* та ін.

Організована (прикм. від ім. *організація*) **комунікація** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: *Комунікація організована*.

Ординарно-семантичний рівень мовної особистості – див.: *Рівень мовної особистості ординарно-семантичний*.

Оригінальність стилю (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – виправдана незвичність стилю письменника, завдяки якій читач легко розпізнає його стильову манеру. Це реалізовано завдяки використанню незвичайних мовних засобів.

Орієнтація (франц. *orientation* від лат. *oriens (orientis)* – схід) – погляд усередині речення, сфера референції, яка виражається переважно підметом: *Петрик дав Марійці книжку; Марійка отримала книжку від Петрика; Книжка дана Марійці Петриком*. В актантно-рольовій граматиці підмет має форму непрямого відмінка: *Марійці* дали книжку.

Орнамент (лат. *ornamentum* – прикраса) – елементи прикрашання, у тому числі й у мові.

Орнаментация (лат. *ornamentum* – прикраса + *-ация*) – сукупність мовних елементів, що прикрашають, декорують певний стиль.

Орто... (грецьк. *orthos* – прямий, правильний) – перша частина складних слів, що відповідає поняттям «прямий», «правильний».

Ортодоксія (грецьк. *ortodoxia* – мислю правильно) – неухильне дотримання постулатів, тверда послідовність у поглядах; а) **позитивна ортодоксія** – вірність поглядам; б) **негативна ортодоксія** – застиглість, відсталість думки.

Ортологія (грецьк. *orthos* – прямий, правильний і *logos* – слово, вчення) – розділ науки про культуру мови, що опрацьовує теорію правильного мовлення і правильної культури мови; вивчення функціонування та історичної мінливості норми в її стосунку до системи мови та узусу; вивчення доцільності використання варіантних мовних засобів – лексичних, граматичних, лексико-граматичних. Ґрунтуючись на поняттях культури мови (нормативність мови), ортологія вилучає зі своєї сфери помилкові мовні явища і зосереджує увагу лише на варіантах, що стали фактом літературної мови, але що відрізняються частотою вживання, семантичними відтінками, стильовою орієнтацією тощо. Відомо, що процес кодифікації відбувається із запізненням щодо часу появи й поширення у мові новотворів. Ортологія покликана регулювати використання останніх у сучасній мовній практиці, оцінювати їхні потенційні можливості щодо усталення у певних функціональних різновидах мови чи їхню семантичну відмінність. Ортологія регулює вжиток варіантних засобів у різних мовних ситуаціях, розглядає питання вибору словоформ, конструкцій у певному функціональному стилі, нормативність конструкції з погляду сучасної літературної мови тощо.

Орудний відмінок – див.: *Відмінок орудний*.

Орудний порівняння – форма орудного використовується для посилення відтінку емоційності в оцінці предмета мовлення: *влетіти блискавкою, дивитися вовком, стрибати зайчиком*.

Орудний тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) – використовується для привнесення додаткового відтінку презирства: *вовк вовком, телепень телепнем*.

Орудний тавтологічний (прикм. від ім. *тавтологія*) + *а*– постпозитивний орудний тавтологічний для посилення відтінку невимушеності і незгоди зі співрозмовником: *Дружба дружбою, а борг повертати треба; Розмови розмовами, а доказів немає*.

Орфограма (грецьк. *orthos* + ...*грама*) – написання, що відповідає певному правилу орфографії, написання слова здійснюване за певним правилом правопису, пор.: *шістнадцять* (а не *шістьнадцять*); *сну, дня* (а не *сону, дня*); *читаєш, пишеш, прагнеш* (а не *читаїш, пишиш, прагниш*) і под.

Див.: **Орфографія**.

Орфограма́тика (грецьк. *orthos* + ...*грама*) / **Орфосинта́ктика** (грецьк. *orthos* + *синтактика*) / **Орфотекто́ніка** (грецьк. *orthos* + *тектоніка*) – система об'єктів певного типу, де елемент «орфо-» вказує на можливість і необхідність побудови правильної граматики, синтаксису, тексту як систем відповідного рівня.

Орфографі́чний (прикм. від ім. *орфографія*) **словни́к** – див.: **Словник орфографі́чний**.

Орфографі́чні (прикм. від ім. *орфографія*) **но́рми** (лат. *norma* – правило, зразок) – див.: **Норми орфографі́чні**.

Орфогра́фія (давньогрецьк. *orthographia* (*ὀρθός*) від *orthos* – правильний і *grapho* (*γράφω*) – пишу) (**право́пис**) – 1) наука, що вивчає правила правопису і встановлює основні / неосновні принципи правопису національної мови; 2) історично сформована й загальноприйнята система правил щодо передачі мовлення на письмі з виявом правил про написання слів разом, окремо, через дефіс, використання малої і великої літер і под.

В основному розділі орфографії, що охоплює правила передачі літерами фонемного складу слова, наявні такі орфографічні принципи: 1) фонематичний – принцип, за яким та сама літера позначає фонему в сигніфікативно сильних та слабких позиціях; реалізується тоді, коли слабка фонема може бути легко перевірена сильною позицією в тій самій морфемі: *село*, тому що *села*; 2) морфематичний (морфологічний) – полягає у вимозі тотожного написання тих самих морфем (збереження цілісності морфем), що мають у різних словах або формах одного слова різний фонемний склад: *студент* – *студентський*, *студентство*, хоча у вимові [*студен'с'киј*], [*студентство*] – зберігається та сама морфема *студент*; 3) фонетичний – принцип, за яким літера алфавіту означає звук, тобто слова передаються на письмі згідно з їхньою літературною вимовою: *добрий*, *смачний*; *липа*, *сосна*; *тато*, *син* і под.; пор. збереження асиміляції на письмі за цим принципом у написанні слів типу *сказати*, *спитати*, *сформувати*, *списати* та ін.; 4) традиційний (історичний) – принцип, що приписує написання, усталене традицією, а на сучасному етапі не зумовлене ні граматичною будовою ані слова, ані мови; не визначає воно й вимовою, пор. використання літер *я*, *ю*, *є*, *ї* або на позначення двох фонем (*яма*, *юнга*, *євгеніка*, *їжак* [*јама*], [*јунга*], [*јеґен'іка*], [*јижак*]), або ж на позначення м'якості (*сяйво*, *сюди*, *лє* [*с'ајво*], [*с'уди*], [*л':е*]). Традиційним є збереження подвоєння приголосних в низці іншомовних власних назв (*Джонні*, *Таллінн* і под.). Таке написання здебільшого слід запам'ятати; 5) смисловий або семантично-диференційний – принцип, яким визначувані постає написання слів окремо, разом, через дефіс (*вгору* – присл. і *в гору* – прийм. з імен. (*Вмонтовано в гору нове обладнання*)); використання великої і малої літер (пор.: *Синиця* – прізвище і *синиця* – птах, *Поліщук* – прізвище і *поліщук* – назва мешканців окремих регіонів Полісся).

Орфоепічний (прикм. від ім. *орфоенія*) **словник** – див.: *Словник орфоенічний*.

Орфоепічні (прикм. від ім. *орфоенія*) **норми** (лат. *norma* – правило, зразок) – див.: *Норми орфоенічні*.

Орфоенія (давньогрецьк. *orthos* (ὀρθός) – правильний та *eros* (επος) – мовлення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови; 2) сукупність правил вимови, що складають систему норм літературної мови, необхідних для її цілісності; дотримання правил літературної вимови.

Освіта двомовна – див.: *Освіта міжкультурна*.

Освіта міжкульту́рна (між- + *культурна*) – сфера гуманітарного знання, скерована на практичне випрацювання навичок ефективної міжкультурної комунікації.

Див.: *Комунікація; Міжкультурна комунікація; Ефективність комунікації*.

Пор.: *Освіта мовна*.

Освіта мовна – зорієнтована на формування мовної особистості освіта, що починається материнською школою і завершується професійною фаховою освітою, завдяки чому досягається мовна соціалізація особистості. О. м. – у вузькому розумінні – вивчення мовних засобів вираження, що відповідають усталеним нормам літературної мови, та уміння використовувати такі мовні засоби у мовній діяльності (усній та письмовій формах). Метою О. м. є свідоме практичне володіння літературною мовою в усіх її виявах, що ґрунтується на вивченні та засвоєнні її системи і закономірностей, які визначають норму; у широкому розумінні – повинна давати орієнтацію в різноманітності людського життя (взаємини в родині, стосунки в селі й місті, вікові рольові функції, соціальні рольові статуси, уживання мови у віросповіданні, ділове спілкування, професійно-виробничі стилі та ін.). Завданням результативної О. м. є: 1) кожен мовець повинен виявляти закладений у мові потенціал відповідно до своїх конкретних потреб і ситуативних завдань; 2) мовець має диференціювати наявні мовні засоби щодо сфери їхнього вжитку і под. О. м. органічно поєднує три вихідні позиції: грамотність, лінгвістичне осмислення і національно-мовну свідомість. Викінчена (достатня) базова О. м. повинна забезпечити широке використання державної мови в усіх адміністративно-справочинних і суспільно-виробничих сферах.

Див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична*.

Пор.: *Картина світу мовна; Особистість мовна*.

Освіта рідномовна – мовна освіта, зреалізована на ґрунті рідної мови.

Пор.: *Освіта мовна*.

Осічка – за Джоном Л. Остіном, один з видів комунікативних невдач (див.: *Невдача комунікативна*). Осічка (*misfire*) – це провал усього акту, що зумовлене недотриманням правил загальноприйнятої конвенційної

процедури, які вимагають вимови відповідних слів певними особами за певних умов, обставин, відповідності конкретних осіб та обставин конкретній процедурі, виконання процедури усіма учасниками правильно і повністю, істинності намірів учасників та подальшої їхньої відповідної поведінки.

Осно́ва – єдиний принцип (ознака), що використовується для отримання з універсуму множинності «первинних» елементів як систем-об'єктів певного типу.

Осно́ва ви́словлення – в актуальному членуванні речення являє собою вихідний погляд висловлення, те, від чого відштовхується мовець і що повинно бути відомим слухачу. Те саме, що й тема.

Див. також: *Тема*.

Осно́ва дієсло́ва – частина дієслівної словоформи, що залишається після виділення закінчення та формотворних афіксів. Дієслово має дві основи: **осно́ву інфініті́ва** (неозначеної форми), що встановлюється шляхом відкидання кінцевого суфікса *-ти*, та **осно́ву тепе́рішнього ча́су** (для дієслів доконаного виду – **майбу́тнього**), що є основою особових форм дієслова і виявляється в дієвідмінюванні. Основа теперішнього часу встановлюється через відокремлення закінчення від особової форми дієслова (3-ої особи множини і 1-ої особи однини); *крич-у*, *крич-иш*, *крич-ать* – основа теперішнього часу; *писа-ти*, *писа-в*, *писа-ний* – основа інфінітіва.

Осно́ва інфініті́ва (лат. *infinitivus* – неозначений) (**мину́лого ча́су**) – основа слова без формотвірного суфікса інфінітіва. Закінчується О. і. на голосний.

Пор.: *Основа теперішнього часу*.

Осно́ва лексі́чна (прикм. від ім. *лексика*) **мо́ви** – слова, виділені з лексичного континууму певної ідіоетнічної мови за критерієм найвищої частотності та функційно-стилістичного об'єму, з метою компактного представлення всього словника мови. Має велике значення при вивченні якоїсь мови як іноземної.

Див.: *Мова; Слово; Лексема*.

Осно́ва мотиваці́йна – див.: *Основа твірна*.

Осно́ва порівня́ння – див.: *Мова-еталон*.

Осно́ва похі́днá – основа, за формою і значенням мотивована іншими (твірними) основами. Зазвичай О. п. буває членованою: *хата* – *хатка*; *кохати* – *кохання*.

Осно́ва предикати́вна (прикм. від ім. *предикат*) **ре́чення / Ядро́ предикати́вне ре́чення** – підмет і присудок (головні члени) у двоскладному простому реченні, його структурна основа: *Король Едвард Шотландців призволяє / Лихую зваду залишить, / Спокій вернути краю, / Прийти до згоди без війни* (Леся Українка).

Осно́ва ре́чення грамати́чна (прикм. від ім. *граматика*) – основна ознака речення як одиниці мови, обов'язкова наявність у його складі двох

взаємопов'язаних компонентів – підмета і присудка: *Прибігли люди... Виломили двері. Мениший брат не дававсь, насилу десять чоловік його звалили* (Леся Українка).

Осно́ва ре́чення конструкти́вна (прикм. від ім. *конструкція*) – основа речення, пов'язана з морфологічним вираженням, наявністю в реченні дієслова. Дієслівна основа речення зумовлює необхідність таких компонентів: 1) підмет; 2) додаток; 3) обставина та ін. Наприклад: *Художник малював пензлем картину*.

Осно́ва сло́ва – основа словозміни; основа формотворення; словозмінна основа; спільна частина усіх словоформ того самого слова, що залишається після виділення закінчення та формотворних суфіксів і яка постає носієм лексичного значення слова, пор., наприклад: основа слова *писа-* / *пиш-* наявна в усіх словоформах *писа-в* / *писа-ла*, *писа-ний*, *пиш-у*, *пиш-еш*, *пиш-уть*. У структурному аспекті О. с. може бути а) **членованою** і **нечленованою**; б) **простою** (складається як мінімум з двох морфем, однією з яких обов'язково виступає корінь: *кон-ик*, *ліс-ок*) або **складною** (складається як мінімум з двох і більше коренів: *вод/о/гін-н(ий)*; *корк/о/тяг* і под.). **Нечленована (непохідна) О.** – основа, що містить у собі тільки кореневу морфему: *стіл*, *крич-у*, *зелен-ий*, *син-ій*, *крас-а*. **Членована (похідна) О.** – основа, утворена від іншої основи (похідна): *закричати* ← від *за-* + *крич* (*крик*)/*крича-ти*; *соломина* ← від *солом* + *-ин-а* і под.; у **морфеміці** – спільна частина усіх словоформ того самого слова, що залишається після відтинання закінчення, формотвірних суфіксів

Осно́ва словотво́ру – твірна основа; словотвірна основа; мотиваційна основа. Спільна частина двох або більше слів, що використовується для творення і мотивування структури і значення нового слова. Це частина словотвірної форми. Вона породжує похідні слова – найважливіші одиниці мови: *ведмідь* – *ведмеж-* + *-атк(о)* – *ведмежатко*. *Ведмеж-* – твірна основа.

Осно́ва словофо́рми – частина слова без закінчення. О. с. є конкретно лінійною (синтагмальною) одиницею.

Осно́ва твірна / Осно́ва мотиваці́йна / Осно́ва словотвірна – основа, від якої безпосередньо утворено певне похідне слово; матеріальна і семантична база формування похідного слова. О. т. – спільна частина двох або кількох слів, що використана для продукування і мотивування структури і значення нового слова. О. т. – це частина словотвірної форми: *ліс* – *ліс-* + *-ов-* = *лісовий* (*ліс-* – це О. т.); *лісов-* + *-ик-* = *лісовик* (*лісов-* – це О. т.). Синонім: *Основа мотиваційна*.

Осно́ва теперішнього ча́су – основа слова, що постає після відкидання закінчень у формах дієслова теперішнього часу.

Пор.: *Основа інфінітива*.

Осно́ва функці́йних (прикм. від ім. *функція*) **стілів** (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) **екстралінгвісти́чна** (лат. *extra* – поза, зовні, крім і франц. *linguistique* – мовний) – наявність у соціумі

форм суспільної свідомості (наука, політика, релігія, мистецтво), що відповідають певним видам діяльності і соціально-значущим, типізованим і традиційним сферам спілкування, що прогнозують науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній, конфесійний функційні стилі. Екстралінгвістичною основою розмовно-побутового стилю виступає сфера побутових відношень і спілкування.

Осно́ви нечленова́ні – основи, що дорівнюють кореневі.

Осно́ви прості членова́ні – основи, що будуються мінімум з двох морфем, одна з яких обов'язково коренева.

Основний різновид фонéми (грецьк. *phōnēta* – звук) – див.: **Фонeми різновид основний**.

Основний словниковий фонд (фран. *fond* від лат. *fundus* – основа) – див.: **Фонд словниковий основний**.

Основні засоби зв'язку в складному реченні – див.: **Засоби зв'язку в складному реченні основні**.

Основні засоби зв'язку в складносу́рядному реченні – див.: **Засоби зв'язку в складносу́рядному реченні основні**.

Основні типи безсполучникових складних речень – див.: **Типи безсполучникових складних речень основні**.

Осо́ба – див.: **Категорія особи дієслів**.

Осо́ба в грама́тиці (грецьк. *grammatike (techne)* (*γραμματική*) – мистецтво читати і писати букви від *gramma* (*γρᾶμμα*) – літера, написання) – словокласифікувальна граматична категорія. Найменування для двох взаємопов'язаних морфологічних категорій, що характеризують займенник і дієслово і які виражають відношення предмета, позначеного підметом, з учасниками акту мовлення.

Осо́ба дієсло́ва – граматична словозмінна дієслівна категорія, що виражає відношення дії та її суб'єкта до мовця, пор.: дієслово у формі 1-ої особи однини позначає, що дія реалізована мовцем (суб'єктом дії є мовець) **Стою і на душі пропливають тривожні болі** (Ліна Костенко); **Дивлюсь на зорі і виловлюю з-поміж них свою** (Анатолій Яна); дієслово у формі 2-ої особи однини означає, що дія реалізована співрозмовником (суб'єкт дії = співрозмовнику): (Мати:) **Гарно ти справуєшся і все до ладу робиш** (Володимир Винниченко); дієслово у формі 3-ої особи однини позначає, що дія реалізована особою / предметом, які не беруть участі в мовленнєвому акті (невіднесення дії до учасників мовлення): **Василько потихеньку пройшов до своєї кімнати і зробив вигляд, що спить, аби мати не здогадалась про все** (Валер'ян Підмогильний).

Осо́ба перша – див.: **Особа**.

Осо́ба синтаксічна – один із компонентів предикативності, що вивчається граматичною семантикою, відношення висловлення або його фрагментів до семантичного суб'єкта, що встановлюється мовцем. Останнє може поставати: 1) як збіг семантичного суб'єкта з: а) мовцем;

б) співрозмовником; в) третьою особою; 2) як вказівка на авторство модальних, експресивних та емоційних оцінок: *Я люблю фантазувати; Ти поміркуй над цим питанням; Книга здалась мені цікавою; Книжка, як на мене, досить цікава*. О. с. виражається різними показниками: 1) особовими формами дієслова; 2) особовими і присвійними займенниками; 3) іменниками у функції підмета і непрямого додатка (зі значенням семантичного суб'єкта); 4) вставними словами та ін. Інколи О. с. вважають центральним компонентом предикативності (Віктор В. Виноградов, Іларіон Слинко), інколи предикативність кваліфікують як граматичне значення структурної схеми (Наталія Ю. Шведова), тоді О. с. об'єднує широке коло явищ, що повинно вивчатись в аспекті семантичної структури речення або в аспекті його суб'єктивно-модальних значень.

Особа як шифтерна (прикм. від ім. *шифтер*) **категорія** (грецьк. *kategoria* (*κατηγορία*) – ознака, висловлення, судження) – учасник мовленнєвого акту.

Особистісні ролі (франц. *rôle* – букв. список, перелік від лат. *rotulus* – паперовий згорток) – див.: **Ролі дифузні**.

Особистісно зорієнтована комунікація (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація особистісно зорієнтована**.

Особистість – людина як суб'єкт відношень і свідомої діяльності.

Особистість багатомовна – див.: **Полілінгв**.

Особистість комунікативна (прикм. від ім. *комунікація*) – людина, для якої характерна неповторна когнітивна база, знання конкретної ідіоетнічної мови на вербально-семантичному, когнітивному і прагматичному рівнях. Виявляє себе в мовленнєвій діяльності, спілкуванні в сукупності витворюваних дискурсів (текстів), володіє гнучкими позиційними, рольовими і комунікативними стратегіями і тактиками спілкування; комунікант із сукупністю йому властивих індивідуальних якостей і характеристик, визначуваних його комунікативними настановами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією.

Див.: **Мова; Діяльність мовленнєва; Дискурс; Текст; Стратегія спілкування; Тактика спілкування**.

Пор.: **Особистість мовна; Особистість мовно-культурна**.

Особистість лінгвокультурна маргінальна – людина, яка живе в межах чужої культури, неповною мірою оволоділа (або не оволоділа взагалі) специфікою традицій комунікативної і культурної поведінки іншого народу, відчуває себе невпевнено в межах чужого культурного середовища. Здебільшого О. к. м. – наслідок міграції населення, неповного, поверхневого засвоєння чужої культури і мови.

Див.: **Мова; Культура; Особистість мовно-культурна**.

Пор.: *Особистість мовна; Особистість комунікативна; Особистість мовно-культурна.*

Особистість міжмовна і міжкультурна (між- + культурна) **трансцендентальна** (нім. *transcendental* від лат. *transcedens (transcedentis)* – той, що виходить за межі) – особа, найповнішою мірою міжмовно і міжкультурно трансформована, яка може успішно брати участь у процесах встановлення діалогу різного рівня між представниками різних національних лінгвокультурних спільнот (Ольга А. Леонтович).

Див.: *Спілкування; Комунікація.*

Особистість мовна – мовець, тип комуніканта, конкретна особистість, що досконало знає мову, усвідомлено і творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної ментальності й культури як їхнє духовне осердя, вживає мову як невід’ємний елемент самотворення, самопізнання, самоствердження і самовияву, розвитку та вдосконалення власних інтелектуально-розумових та емоційно-рольових, експресивно-почуттєвих можливостей і як найнеобхідніший засіб соціалізації особистості в людському суспільстві (пор.: *Формування мовної особистості*; див.: *Освіта мовна*). В аспекті теорії моделі мовної особистості (див.: *Модель мовної особистості лінгводидактична; Модель мовної особистості методична*) О. м. розглядають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування і розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю і точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо.

О. м. – це поєднання в особі мовця: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності. О. м. свідомо і відповідально ставиться до своєї мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання. Вербальне мистецтво (подібно до інших мистецтв (*малярство, музика* тощо), але водночас є іншим) поєднує й акумулює всі зорові, слухові, дотикові відчуття у слові як специфічному синкретичному знакові. Останнє зумовлює особливе значення мови як чинника формування особистості. Вільгельм фон Гумбольдт досліджував зв’язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями (початок ХІХ ст.), ці ідеї розвивав Олександр Потебня та інші. Такий підхід зацентрував вагомість антропоцентризму, тобто перевагу психологічного (пор. виділення Олександром Потебнею *психологічного підмета і психологічного присудка, кваліфікацію речення як аперцепції почуттів*) та етнопсихологічного (дослідження Вільгельма Вундта з психології мови) елементів у студіях з мови та зосередження уваги на людській особистості як продуцентові мовної картини світу. Це уможливило диференціацію трьох ярусів структурного вияву мовної особистості: 1) **нульового – вербально-семантичного**

(лексикону мовної особистості) з відповідним фондом лексичних та граматичних засобів, які особистість використовує під час створення тих чи тих текстів (дискурс мовної особистості, що охоплює різножанрові й різностильові комунікативні одиниці); 2) **лінгвокогнітивного (тезаурусу мовної особистості)** – простежуване бачення об'єктивного світу (система знань про світ). На цьому рівні значущими постають інтелектуальні характеристики, притаманні картині світу особистості (тезаурусові особистості). Інтелект послідовно виявлюваний у мові, його легко проаналізувати через мову. Цей рівень інколи називають **інтелектуальним**. Одиницями цього ярусу (тезаурусу) виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, формули, моделі, схеми, ідеї, що виформовані в кожній мовній індивідуальності в упорядковану певним чином, систематизовану індивідуальну картину світу з відповідною ієрархією значущостей і цінностей. Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) інтенсивно збагачується шляхом пізнання світу, унаслідок чого поняття, оцінки конкретної мовної особистості перетинаються і переплітаються з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-культурними властивостями, тому мовна особистість – власне-національний феномен. Знаковим у національній свідомості виступає ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, світової цивілізації і до оптимального вияву національно-мовної картини світу. Національне охоплює всі структурні яруси мовної особистості; 3) **мотиваційного (ярусу діяльній комунікації мовної особистості)**, що виявляє особистісний прагматикон (система стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, життєво-ситуативних домінант, виявлювана в процесі творення текстів та в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів, що врешті-решт визначає ієрархію цінностей у мовній моделі світу особистості) (за Юрієм Карауловим); у **комунікативній лінгвістиці** – типовий, зразковий або самобутній мовець (носій певної мови), виявлюваний у сукупності його мовленнєвих характеристик – стратегій і тактик. Опис (портрет) О. м. не варто ототожнювати, наприклад, з описом мови художніх творів певного письменника, тому що слід враховувати його формальне і неформальне спілкування (зокрема наявність епістолярної спадщини, спогади очевидців, його перекладознавчу діяльність та ін.).

Див.: *Освіта мовна*.

Пор.: *Особистість мовна вторинна; Формування мовної особистості*.

Особистість мовна вторинна – у **комунікативістиці** – особа, яка пізнає культуру народу – носія тієї мови, що вивчається; людина, яка може себе реалізувати в міжкультурному й міжмовному діалозі (термін уведено Юрієм Карауловим; ідеї поняття сформовано Віктором Виноградовим).

Див.: *Мова; Особистість мовна*.

Пор.: **Особистість мовна комуніканта.**

Особистість мовна (мовленнєва) комуніканта (лат. *communicatio* – зв'язок + *-ant*) – виявлений у мові та мовленні фрагмент свідомості особистості адресанта або адресата, що охоплює три основні яруси: вербально-семантичний (лексикон мовної особистості), лінгвокогнітивний (інтелектуальний, тезаурусний), мотиваційно-прагматичний (комунікативно-інтенційний).

Див.: **Особистість мовна.**

Пор.: **Особистість мовна вторинна.**

Особистість мовно-культурна – мовна особистість (комунікант), яка володіє неповторною когнітивною базою, знанням усіх ярусів конкретної ідіоетнічної мови, національної культури (насамперед духовної), відповідними рольовими, комунікативними тощо стратегіями і тактиками спілкування, усталеними в національній лінгвокультурі, їй властиві поведінкові і комунікативні норми певної лінгвокультурної спільноти. Така особистість у полілінгвокультурній ситуації може володіти кількома типами національно-мотивованих і культурно-детермінованих знань і навичок (мотивовано інтерпретацією і модифікацією відповідних комунікативних тактик).

Див.: **Особистість мовна; Особистість мовна комуніканта.**

Пор.: **Особистість мовна вторинна.**

Особистість монолінгвокультурна (грецьк. *monos* – один, єдиний + *лінгвокультурний*) – мовна особистість, яка володіє нормами і законами однієї мови і культури у трьох ярусах вияву мовної особистості (вербально-семантичному (лексиконі мовної особистості), лінгвокогнітивному (інтелектуальному, тезаурусному), мотиваційно-прагматичному (комунікативно-інтенційному) і використовує лише їх у комунікації.

Див.: **Особистість мовна; Особистість мовна комуніканта**

Пор.: **Особистість полілінгвокультурна.**

Особистість полілінгвокультурна (грецьк. *poly* – багато + *лінгвокультурний*) – мовна особистість, якій властива особлива когнітивно-ментальна база, сформована в полілінгвокультурному середовищі, зі знанням кількох мов і кількох культур, що є визначальними на відповідному полілінгвокультурному тлі; їй властиві розуміння відповідних комунікативних стратегій і тактик у полілінгвокультурі з урахуванням особливостей кожної з активно використовуваних мов і культур.

Див.: **Мова; Дискурс.**

Пор.: **Особистість монолінгвокультурна.**

Особливість – у дискурсології – нерегулярне явище на тлі регулярних, стандартних; деформація однорідного середовища.

Див.: **Сингулярність.**

Особливості мовно-національні – сукупність специфічних характеристик кожної мови і нації, народу, що утворюють її особливий

портрет з-поміж інших мов націй. О.м.-н. охоплюють: мову, диференційні, визначальні культурно-психологічні, ментальні риси (*звичаї, норми, обряди, традиції* под.). У своєму загалі О.м.-н. є стійкими, що зумовлює їхнє тривале збереження.

Див.: *Культура*.

Особова (предикативна (прикм. від ім. *предикат*)) **фóрма дієслóва** – див.: *Форма дієслова особова (предикативна)*.

Особóвий – такий, що стосується категорії особи, служить для вираження категорії особи. **Дієслóво особóве** (див.: *Дієслово*). **Ім'я особóве** (див.: *Ім'я*). **Інфінітív особóвий** (див.: *Інфінітив*). **Займéнник особóвий** (див.: *Займенник*). **Рéчення особóве непóвне** (див.: *Речення неповне*). **Закінчення особóве** (див.: *Закінчення*). **Підвíd особóвий** – те саме, що підвид іменника на означення особи. **Рéчення особóве** – речення, що містить присудок, виражений особовим дієсловом. **Імéнник особóвий** (див.: *Іменник*). **Фóрма дієслóва особóва (предикативна фóрма дієслóва)** – відмінювана форма дієслова, що служить у реченні для вираження присудка особових речень.

Особóві займéнники в грамáтиці (грецьк. *grammatike (techné) (γραμματικη)* – мистецтво читати і писати букви від *gramma (γραμμα)* – літера, написання) – див.: *Займéнники особóві в грамáтиці*.

Осцилогра́ма (лат. *oscillum* – хитання + *-...грама*) – у **прикладній лінгвістиці** – запис на паперовій стрічці або на світлочутливому матеріалі електричних коливальних процесів за допомогою осцилографа.

Осцило́граф (лат. *oscillum* – хитання + *-...граф*) – у **прикладній лінгвістиці** – прилад для записів і спостереження змін у часі будь-яких фізичних величин (струму, напруги тощо) після перетворення їх на зміни електричної напруги. Головний елемент осцилографа – електронно-променева трубка. Вертикальне зміщення електронного променя зумовлене величиною сигналу, що надходить на вхід осцилографа, а горизонтальне – пилоподібним сигналом, частоту якого (частоту розгортки) можна змінювати, добираючи її так, щоб зручно було спостерігати форму вхідного сигналу. Осцилографи широко використовуються під час дослідження основних акустичних характеристик звукових коливань.

Отóчення іншомóвне – перебування, проживання людини (групи людей, етносу) у широкому національному лінгвокультурному середовищі, яке розмовляє іншою мовою (іншими мовами), нерідною (нерідними) для неї (групи людей, етносу).

Отрíмувач – 1) один із учасників комунікативного процесу, який отримує повідомлення незалежно від того, чи призначене воно йому; 2) адресант (див.: *Адресат*).

Офі́ційна (лат. *officialis* – посадовий) **комуніка́ція** (лат. *communico* – спілкуюся; лат. *communicare* – перебувати у зв'язку, брати участь,

об'єднуватися, спілкуватися з кимось, англ. *communication*; лат. *communicatio* – зв'язок, спілкування) – див.: **Комунікація офіційна.**

Див.: **Мова; Мова чужа; Середовище лінгвокультурне.**

Офіційно-ділова́ лексика (грецьк. *lexicos* – словесний) – див.: **Лексика офіційно-ділова.**

Офіційно-діловий (діловий) стиль (лат. *stilus* від грецьк. *stylos* – загострена паличка для письма) – див.: **Стиль офіційно-діловий (діловий).**

Оцифрування (цифровий запис) звука – у прикладній лінгвістиці – процес звукозапису, що реалізується на комп'ютері та інших цифрових приладах. Здійснюється за допомогою АЦП (аналогово-цифрового перетворювача), який перетворює аналоговий електричний сигнал на цифровий, тобто такий, що є придатним для збереження, редагування та відтворення на цифрових приладах.

Оцінка – 1) аспект семантики мовних висловів; відображення в мовних структурах особливостей членування мовцями об'єктивного світу за його ціннісними параметрами – *добро* або *зло*, *користь* або *шкода*, *позитивне* чи *негативне* та ін.; 2) судження мовця, його відношення – *схвалення* або *несхвалення*, *заохочення* тощо – як складник стилістичної конотації.

Оцінність – те саме, що аксіологічність.

Див.: **Аксіологічність.**

Оцінно-буттєві речення – див.: **Речення оцінно-буттєві.**

Оцінна діалогійна (прикм. від ім. *діалог*) **єдність** – див.: **Єдність діалогійна оцінна.**

Очікування обмануте – тип ініціалізації, порушення передбачуваності подальшого розвитку подій у тексті.

Очікування рольові (прикм. від ім. *роль*) – соціальні норми, правила, що регулюють рольову діяльність комунікантів. Вони орієнтовані на особистість як виконавця певної ролі. Так, шкільний учитель за своєю фаховою роллю зобов'язаний передавати знання учням, формувати відповідні уміння і навички й водночас має право вимагати від них уваги і старанності (це їхній обов'язок). Агентами рольових експентацій виступають рольові партнери.